

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**XVI Міжнародна наукова конференція
“ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ
ТА МИТА”**

27–28 жовтня 2022 р.

**Дніпро
2022**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

XVI Міжнародна наукова конференція

**“ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ
ТА МИТА”**

27–28 жовтня 2022 р.

**Дніпро
2022**

Історія торгівлі, податків та мита : матеріали XVI Міжнародної наукової конференції. – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. – 245 с.

У збірнику опубліковані тези доповідей учасників XVI Міжнародної наукової конференції “Історія торгівлі, податків та мита”, присвячені конкретно-історичним, історіографічним та джерелознавчим аспектам розвитку торгівлі, справляння податків та зборів, митних органів окремих держав та міжнародних організацій від стародавніх часів до сьогодення.

ОРГКОМІТЕТ
XVI Міжнародної наукової конференції
“ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА”

Головуючі:

Смолій В. А., д.і.н., академік НАН України, директор Інституту історії України Національної академії наук України;

Ченцов В. В., д.і.н., д.держ.упр., проф., перший проректор Університету митної справи та фінансів.

Заступники головуючих:

Дячок О. О., к.і.н., доц., доцент кафедри історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів;

Колесников К. М., д.і.н., проф., завідувач кафедри історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів;

Приймаченко Д. В., д.ю.н., проф., проректор з наукової роботи Університету митної справи та фінансів;

Шевченко В. В., кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України.

Члени організаційного комітету:

Блануца А. В., к.і.н., старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків та раннього нового часу Інституту історії України Національної академії наук України;

Дерев'янка Т. П., заступниця начальника відділу документаційного забезпечення Університету митної справи та фінансів;

Марценюк О. О., к.держ.упр., керівниця навчально-наукового центру Університету митної справи та фінансів;

Морозов О. В., д.і.н., доц., професор кафедри історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів;

Разживін В. М., PhD в галузі економіки, начальник відділу міжнародних зв'язків Університету митної справи та фінансів.

ISBN 978-966-328-193-3

© Колектив авторів, 2022

© Університет митної справи та фінансів, 2022

© Інститут історії України, 2022

ЗМІСТ

Боровик П. М., Мізерака Я. О. Значення досліджень Ф. К. Горб-Ромашкевича для формування сучасного механізму земельного оподаткування в Україні	8
Дячок О. О. Розвиток торгівлі, оподаткування, митних відносин на сторінках “Українського історичного журналу” (1992–2008 рр.) ..	9
Walkowski G. K. Układ handlowo-celny pomiędzy ksiązętami polskimi a Zakonem krzyżackim z roku 1243	13
Котельницький Н. А. Стаття М. Константиновича та Н. Волк-Карачевського “О новых основаниях губурнской раскладки по уездам Черниговской губурнии” як джерело з історії формування податкової політики земського ліберального руху на півночі Лівобережної України (80-ті рр. ХІХ ст.)	19
Шишпанова Н. О., Нехайчик Є. Є. Історія торгівлі у державах Стародавнього світу	22
Данильчук О. В. Окремі аспекти історичного розвитку оподаткування в стародавні часи	23
Марків Т. В., Морозов О. В. Зовнішньоторговельний фактор колонізації Північного Причорномор’я у VII–V ст. до н. е.	25
Czyżowicz W. Celnictwo w staroindyjskim traktacie “Artthaśastra”	27
Василинич І. Ю. “Данський податок” в історії Англійського та Франкського королівств IX–XI ст.	30
Кіреєв Д. О. Торговельний світ вікінгів	31
Бульбатенко Є. Ю. Зародження митниці Київської Русі	34
Кадала В. В. Окремі історичні аспекти початкового етапу розвитку митної справи в Україні	36
Макаренко А. С. Український бурштиновий шлях: історія та сучасність	38
Лоза А. Ю. Торгова комунікація “із варяг у греки”	39
Ніжебецький М. О. Внутрішня та зовнішня торгівля Київської Русі	41
Підченко Є. М. Торговля Київської Русі	43
Кропова К. В. Значення “Шовкового шляху” в історії цивілізацій ...	44
Левада О. М., Прохорова Л. А. Значення Великого шовкового шляху в торгових відносинах Сходу та Заходу	46
Санжаров В. А., Бинюк Н. М. Десятина в середньовічному канонічному праві	48
Могиленко К. А. Історичні особливості митної справи в Європі	50
Пишний І. В. Ганзейський союз	52
Струкуленко А. С., Шалобудов В. М. Нові свідчення східної торгівлі XIV ст. із Нижнього Присамар’я	54
Морозов О. В. Фіскальні джерела Англії на першому етапі Столітньої війни 1337–1347 рр.	56

Смерека Б. В. Подушний податок у середньовічній Європі на прикладі Королівства Англії	57
Санжарова Г. Ф., Павлюх О. А. Необхідність сплати податків у працях Христини Пізанської всупереч тогочасній антиподатковій риторичі	60
Мацелик М. О., Санжаров В. А. Доходи Англійської корони від прямого та непрямого оподаткування за володарювання Генріха V (1413–1422)	62
Рябошук К. Ю. Українські землі в торгівлі Великого князівства Литовського	64
Непша О. В. Розвиток торгівлі в епоху Великих географічних відкриттів	67
Гришко С. В., Зав'ялова Т. В. Внесок Генріха Мореплавця у розвиток торгівлі з Африканським континентом	69
Гурбик А. О. Міжнародні транзитні торговельні шляхи на українських землях упродовж XV–XVI ст.	70
Крішан А. Ш. Митна політика королівської влади у Ковелі у XVI–XVII ст.	72
Паславська Н. О. Вплив міжнародної торгівлі на модні тенденції в ранньомодерному Львові (XVI–XVII ст.)	74
Пономаренко І. Д. Кордони Українських земель XVII–XVIII ст.	77
Білий В. А. Історичні та соціальні причини виникнення контрабанди на території України	81
Губський М. О. Торговля Запорозької Січі	83
Кригульська Т. Б. Деякі аспекти розвитку митної системи гетьманщини у XVII–XVIII ст.	85
Földvári S. From the barter to currency: red vine or rhenish florin in the book-trade between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Hungarian Kingdom	86
Арапу В. В. Чума и другие бедствия как факторы, тормозящие торговлю Модавского княжества во второй половине XVIII века	90
Щербань К. С. Історичні аспекти становлення та розвитку податку на доходи фізичних осіб	92
Степанова О. В. Відкупна система оподаткування винокурної промисловості України в першій половині XIX ст.	95
Rutkowski M. Podróże wiślane. Kontrola spławu na Wiśle w Królestwie Polskim w czasach konstytucyjnych i paskiewiczowskich	97
Левченко О. Ю., Новосьолова О. С. Становлення прибуткового оподаткування у Великобританії	100
Овдій С. М. Вплив світового ринку на міське ремесло Цинської імперії другої половини XIX ст.	102

Пилипенко О. Є. Митна політика уряду Російської імперії та її вплив на розвиток зовнішньої торгівлі Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст.	103
Біла К. В. “Мирські капітали”: до питання джерел наповнення бюджетів органів селянського самоврядування в Україні у другій половині XIX ст.	105
Ніколайчук Д. О. Одеська комісія інспекторів акціонерних страхових товариств	108
Шевченко В. В. Товариства благоустрою у боротьбі за фінансові ресурси: кейс промислових поселень Донбасу і Придніпров’я (початок XX ст.)	109
Latawiec К. Południowo-Zachodni Rewir Celny w latach 1912–1918. Struktury-kompetencje-ludzie	112
Силка О. З. Торговельна складова у діяльності Золотоніської “Просвіти” у 1917–1918 рр.	113
Дейнеко С. М. Дипломатична пошта та її вміст (на матеріалах Харківської митниці, 1922 р.)	115
Куча Е. В. Як працювала американська алкогольна торгівля в епоху сухого закону	118
Калюжна А. О. Податкова система за радянських часів	120
Македон В. В. Ретроспектива становлення міжнародної торгівлі США	122
Фрадинський О. А. Вартісна структура ленд-лізу зі США в СРСР протягом 1941–1945 рр.	124
Ходченко О. Є. Lend-lease act 1.0 and land-lease act 2.0 як важлива складова допомоги у війні	126
Шамова Д. В. Фарцовка по-“одеськи” та її особливості	128
Соколов А. В., Резнікова Е. Р. Розвиток митної справи в Україні: історичний ракурс	130
Самофатов М. І. Італійське економічне диво та європейська інтеграція	132
Каківкіна О. М. Дніпропетровщина у торговельних зв’язках СРСР і Великої Британії у 1960–1980-х рр.	134
Мазур О. О. Роль упровадження нових форм кооперації та колективного підряду в реалізації завдань Продовольчої програми 1982 р. в Україні	136
Архирейський Д. В. Контрабанда як маркер політичного режиму (на прикладі СРСР)	138
Пивоваренко О. А. Антропология бренду українського сала	140
Макарова С. О. Доктрини походження сервісної моделі держави ...	143
Гузенко О. П. Окреслення історичних сегментів першого етапу розвитку правового становлення митного контролю в Україні	145

Перепьолкін С. М. Генеза міжнародного співробітництва України з питань митної справи	147
Матвієнко О. А. Роль зовнішньої торгівлі у діяльності митниці	149
Zappel L. History of free trade agreements and the related role of customs	150
Rogmann A. Past and present of the International convention on the simplification and harmonization of customs procedures	152
Ченцов В. В. Історія митної служби Республіки Корея	153
Карпенко Р. В., Гапотій В. М. Історія податкового стимулювання: актуальні питання	155
Widdowson D. Cross-border windows of opportunity	157
Altemöller F. Trade conflicts, sanctions and the World trade system: is there an institutional response in a world of multilateralism that is going to lose perspective?	162
Карпенко А. В., Карпенко Н. М. Передумови формування та розвитку митної системи України	165
Макарова О. О. Логістичний підхід до управління митною справою в умовах кризових явищ	167
Заюков І. В. Реалізація митного безвізу як важлива складова євроінтеграції України	169
Макарова С. О. Ефективність реалізації сервісної функції органів Державної митної служби України	171
Видріна О. Ю., Терещенко О. М. Історичний розвиток податків: від минулого до сьогодення	173
Карпенко Р. В. Історія та перспективи чинної системи непрямого оподаткування в Україні	175
Гримак О. Я., Калайтан Т. В. Туристичні податки: історія та сучасний стан	177
Кречетова Ю. Ю. Трансформація адміністративної відповідальності в Україні у сфері торгівлі	179
Карпенко Р. В., Верба Р. В. Історія питання щодо звільнення від плати за землю під час карантину COVID-19	181
Корольчук Л. В. Роль міжнародної торгівлі в реалізації концепції сталого розвитку у світлі сучасних подій	183
Горбань С. Ф. Напрями реформування митної справи в Україні	184
Барабаш Л. В. Поведінково-психологічні ознаки функціонування податків	194
Безрукова Н. В., Свічкарь В. А. Митне регулювання в умовах економічної інтеграції	195
Черненко К. В. Облік товарів в умовах діджиталізації	197
Сарахман О. М. Податкова оптимізація як один із засобів зниження податкових виплат	198

Шурпенкова Р. К. Організаційні форми аналізу ефективності податкового планування	200
Багрій К. Л. Значущість податкового менеджменту в системі управління суб'єктом господарювання	202
Квашук О. В. Розвиток податкової системи України в умовах децентралізації	204
Попов М. М., Череп А. В. Взаємозв'язок інвестиційної активності суб'єктів економіки та податкового навантаження	206
Огренич Ю. О., Чеховська В. С. Сучасний стан оподаткування доходів фізичних осіб в Україні	208
Савченко А. О. Особливості правового регулювання оподаткування доходів від здійснення адвокатської діяльності	210
Обнявко М. В. Особливості організації та методики аналізу грошових потоків малих підприємств	212
Шевчук О. І. Розвиток зовнішньої торгівлі України в умовах воєнного стану	214
Булах І. І. Реформування принципів оподаткування в мирний час та в умовах воєнного стану	216
Корольчук К. Р. Особливості правового регулювання сплати земельного податку в умовах воєнного стану	218
Булківська В. А. Податкові зміни та пільги для фізичних осіб – підприємців в умовах воєнного стану	219
Сарана Л. А. Податкове навантаження для спеціальної третьої групи ФОП на період дії воєнного стану	222
Мацука В. М. Світовий досвід оподаткування на приріст капіталу	223
Сукач О. М. Прибуткове оподаткування страхових компаній в Україні	225
Назарова М. М. М., Ущипівська А. М. Сучасні тенденції розвитку товарних ринків країн Азії	227
Сотник А. А. Експрес-діагностика ефективності діяльності торговельних підприємств	229
Шмигельська О. Д. Проблематика впровадження медіації та її суттєві недоліки у вирішенні податкових спорів у сучасних умовах в Україні	231
Волинець В. В. Медіація як ефективний спосіб вирішення податкових спорів для внутрішньо переміщених осіб під час війни	233
Тардаскіна Т. М., Терешко Ю. В. Міжнародний досвід діяльності операторів поштового зв'язку щодо впровадження інновацій	235
Дорофєєва Л. М. Професійна підготовка фахівців митних органів: ретроспективний аналіз	237
Колесников К. М. Регулювання митних відносин на Боспорі: джерела права	239

ЗНАЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ Ф. К. ГОРБ-РОМАШКЕВИЧА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО МЕХАНІЗМУ ЗЕМЕЛЬНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Боровик Петро Миколайович

Уманський національний університет садівництва (м. Умань)

Мізерака Ярослав Олександрович

Уманський національний університет садівництва (м. Умань)

У 1882 р. Феодосій Косьмич Горб-Ромашкевич опублікував першу частину своєї фундаментальної праці у сфері земельної оцінки та оподаткування – «Поземельний кадастр». Друга частина праці побачила світ в 1900 р. Варто зазначити, що проведення такого дослідження зумовлене, насамперед, тим, що в російській імперії другої половини ХІХ ст. питання щодо вибору найбільш вдалої системи оцінки земель з метою їх оподаткування було гостроактуальним та спонукало автора дослідити найдосконаліші в теорії та перевірені на практиці кадастрові концепції західноєвропейських країн.

При проведенні дослідження та написанні самої роботи, автор поставив собі за мету згрупувати матеріал провідних вчених того періоду щодо земельного оподаткування та, шляхом їх критичного порівняння, визначити кращий метод із в той час існуючих. Основною проблемою, що виникла в процесі дослідження та написання праці, була відсутність в тогочасній росії опублікованих іноземних наукових напрацювань з цієї проблематики. Тому Ф. К. Горб-Ромашкевичу довелося неодноразово подорожувати світом з метою дослідження нормативних актів інших держав та іноземних статистичних джерел. На переконання вченого, такий метод досліджень є найбільш достовірним та об'єктивним. В своїй праці науковець використовував іноземні публікації, отримані ним під час поїздок, та цитував провідних іноземних (насамперед німецьких) вчених: М. Кремера, Й. Бургера, Л. Креля, та інших.

Зазначимо, що в кінці ХІХ ст. в Європі паралельно функціонували три основні системи оцінки земель для цілей оподаткування:

- шляхом визначення чистого доходу від використання земель;
- шляхом визначення цінності землі згідно з її ринковою вартістю;
- шляхом розкладання податку залежно від розмірів орендної виплати.

На той час кадастр на основі визначення чистого доходу від використання земель використовувався в Мілані та в Франції. Сутність французького та міланського кадастрів полягала в точному визначенні розмірів прибутків від використання землі та обрахуванні фактичних розмірів чистого доходу. Перевагами цього виду кадастру Ф.К. Горб-Ромашкевич вважав його достовірність, а отже і справедливість оподаткування та високу точність оцінки земель. Натомість недоліками міланського та французького кадастрів були, на думку дослідника, суб'єктивність рішення оцінювачів щодо розмірів дохідності землі.

В протипагу оцінці за чистим доходом значна частина тодішніх вчених ставили систему оцінки земель для цілей оподаткування за цінністю самої землі. Такі кадастри в кінці ХІХ сторіччя використовувались в Баден-Бадені, Баварії та Тіролі. Основним в процесі оцінки землі в цих землях було визначення середньої ринкової вартості угідь з метою рівномірного розподілу (розкладання) земельного податку між округами та громадами. На думку Ф. К. Горб-Ромашкевича, така система кадастрових розрахунків не була досконалою, адже не могла забезпечити вищій, за інші системи кадастрових розрахунків рівень точності обрахунків.

Ф. К. Горб-Ромашкевич в своїй праці схиляється до думки, що найоптимальнішим з точки зору справедливості оподаткуванням землі є та його форма, що базується на визначенні розмірів фактичного чистого доходу від використання земель.

Варто зазначити, що дослідження Ф.К. Горб-Ромашкевича викликала жвавий інтерес в наукових колах як російської імперії, так і тогочасної Європи.

Практика сучасного вітчизняного земельного оподаткування, що базується на визначенні розмірів розрахункового рентного доходу від використання земельних ресурсів, переконливо демонструє актуальність фундаментального дослідження Ф.К. Горб-Ромашкевича.

РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ, ОПОДАТКУВАННЯ, МИТНИХ ВІДНОСИН НА СТОРІНКАХ “УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ” (1992–2008 рр.)

Дячок Олег Олександрович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Наукова продукція, звичайно, не вичерпується журнальними публікаціями. Однак, тематика і зміст останніх дають змогу побачити певні тренди у дослідницькому середовищі. Нами було взято головне видання Інституту історії України НАН України як провідного наукового центру, яке не має хронологічного чи тематичного обмеження. Нижня хронологічна межа дослідження обумовлена об’єктивними подіями – відновленням Україною Незалежності. Верхня ж взята з огляду на те, що у невеликому повідомленні неможливо відобразити усі публікації, що побачили світ за три десятиліття.

Увага авторів практично повністю зосереджена на аспектах вітчизняної історії, включаючи і зв’язки з іншими країнами. З всесвітньої історії була лише одна публікація. Н. Г. Подалаяк розглянула спроби Ганзейського союзу у ХV–ХVІ ст. за допомогою дипломатичних і військових заходів зберегти привілейоване становище у північноєвропейській торгівлі, засноване на феодальних привілеях, й показала безперспективність таких дій.

В. П. Кривонос виявив найважливіші центри львівсько-levantійської торгівлі XV – середини XVII ст, простежив напрямки головних шляхів, якими здійснювалися зв'язки Львова з Левантом, умови транспортування ними товарів. Не оминув автор увагою складське право, дорожній примус, діяльність митних установ на території Польського королівства, Молдови і Османської імперії.

Дослідивши торговельні зв'язки між Лівобережною і Правобережною Україною у другій половині XVII ст., В. М. Мельниченко відзначає, що попри існуючі складнощі вони виконували інтеграційні функції. Підкреслено зростаюче значення ярмаркової торгівлі. Звернуто увагу на торгівлю хлібом та сіллю між Лівобережжям та Правобережжям.

С. М. Пилипенко на основі аналізу архівних та опублікованих джерел алізує зовнішню торгівлю Кримського ханства у 40–70-ті роки XVIII ст. через свої порти. Показано товари, що експортували (як власне кримські, так і завезені із Запорожжя, Правобережної України та інших територій) та імпортували. Розглянуті й деякі аспекти роботи митниць, зокрема, віддання їх на відкуп (оренду). Звернуто увагу на особливу роль запорозького козацтва у торгівлі з Кримом.

О. І. Гуржій підняв питання щодо формування купецтва на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVII – XVIII ст. Він дійшов висновку, що “у Російській імперії купецькі гільдії, отже, й сам стан їх законодавчо оформилися тільки в 1721 р. На Лівобережжі та Слобожанщині тоді цього так і не сталося”, а “на кінець XVIII ст. українське купецтво в обох регіонах структуризувалося, набуло юридичного оформлення як стан і чисельно представляло значну силу не лише в місцевій економіці, а й загалом у Російській імперії”. Автор детально розглянув законодавче регулювання торгівлі на вказаних територіях.

В. М. Орлик на прикладі Київської губернії проаналізував структуру та повноваження казенних палат, які, серед іншого, контролювали стягнення податків і мита. Ще одна його стаття присвячена палатам державних маєтностей у фінансовій системі, зокрема, як джерела надходжень до бюджету.

У ґрунтовній статті Д. В. Решетченко розглянув роль правобережних губерній України у виробництві й продажі збіжжя наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Проаналізовано його вивезення річковими та сухопутними шляхами до Одеси та балтійських портів, а з них – до зарубіжних країн.

Роль і значення торгівлі у становленні і розширенні економічних зв'язків з українськими губерніями Бессарабії від її анексії Російською імперією у 1812 р. до аграрної реформи у краї 1868 р. на основі архівних джерел проаналізував молдовський дослідник В. М. Томулець. Він виділив у торгівлі вказаного часу два періоди: до 1830 р. і після нього, коли у Бессарабії були скасовані особливості суду та управління, на неї поширено

загальноросійське торговельне законодавство, а також було скасовано митну лінію на Дністрі. Також показано вплив на торгівлю міжнародної ситуації і воєнних конфліктів.

Купецтву як стану в Україні ХІХ ст. присвячена ґрунтовна стаття О. М. Доніка. На 2006 р. спеціальних досліджень цієї теми практично не було. Тому автор поставив перед собою завдання “розглянути історію купецтва України ХІХ ст. як окремої соціальної групи зі своїм правовим статусом, етнічною структурою, становою та професійною організацією, типовими заняттями; проаналізувати джерела його формування, роль в економічному й громадському житті, соціокультурну активність”. Проаналізовано нормативно-правове регулювання купецького стану. Розглянуто особливості формування купецтва в українських губерніях, його роль в розвитку промислового виробництва, участь купців в органах міського самоврядування та корпоративних об’єднаннях.

У повідомленні Б. А. Кругляка на основі статистичних джерел висвітлено роботу товарних бірж Російської імперії, головним чином тих, що функціонували на території України, а також біржових маклерів (брокерів). Ще одна стаття цього автора присвячена малодослідженим до того соціальним та національним аспектам торговельної буржуазії в Україні від скасування кріпацтва до Першої світової війни. Автор детально показав організацію роботи прикажчиків.

Ю. П. Присяжнюк та Л. М. Горенко дійшли висновку, що визначальним чинником, який унеможлилював максимально ефективну реалізацію потенціалу поміщицьких і селянських господарств після реформи 1861 р. й оптимальний шлях тогочасного розвитку економіки на ринкових засадах були інертність мислення, консерватизм світогляду, своєрідна стереотипність психології (ментальність) більшості представників основних суб’єктів аграрних відносин.

К. В. Завальнюк розглянув торгівлю промисловими товарами між Україною та Білорусією у другій половині ХІХ ст. Зокрема, з Білорусі до України постачали ліс, лісові товари, продукти хімічної промисловості, спирт та горілку, скляні вироби, папір. З України до Білорусі завозили сіль, цукор, борошно, сировину для виготовлення пива, борошна, скла.

В одній із статей (автор В. В. Павлюк) розглянуті аспекти реалізації продукції, виготовленої на Волині у другій половині ХІХ ст.

Питання методології дослідження податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині ХІХ ст. були поставлені В. М. Орликом. Автор слушно підкреслив, що “історія податкової політики, як і всієї фінансової, лежить у площині перетину інтересів трьох наук – власне історії, права та економіки. Такий міждисциплінарний підхід вимагає використання їхнього науково-методичного інструментарію...” Він також підкреслює необхідність чіткого визначення понятійно-категоріального апарату, оскільки зміст юридичних та економічних термінів з часом змінювався. Беручи до уваги відсутність для

досліджуваного періоду об'єктивних кількісних показників, а також їх відмінність за географічною ознакою В. М. Орлик вважає, що для дослідників важливо “виявити тенденції та особливості формування доходної та видаткової частини державних розписів”.

П. П. Гай-Нижник розглянув теоретичні засади формування фінансової системи України у 1917–1919 рр., що включала власну систему оподаткування. Показано роль зовнішньої торгівлі та митного регулювання у забезпеченні стабільності грошової одиниці. Також він детально проаналізував проблеми становлення Народного міністерства фінансів УНР у січні – квітні 1918 р. Зокрема, укомплектування штатів департаментів простих податків, опосередкованих податків, митних зборів та певною мірою повноваження останнього.

Д. М. Чорний констатував, що “історія постійної торгівлі залишається однією з найменш досліджених сторінок соціально-економічного життя міст України”. Відтак поставив собі за мету з'ясувати інформаційні можливості як опублікованих, так і віднайдених архівних джерел щодо кількості, розміщення торгових закладів у Харкові початку ХХ ст., співвідношення продовольчих і непродовольчих закладів. Автор звернув увагу на значення у джерельній базі матеріалів податкових інспекторів міста.

У 2003 р. В. І. Марочко звернувся до недослідженої ще на той час діяльності системи “Торгзінун” (торгівлі з іноземцями), в магазинах якої, починаючи з другої половини 1931 р., населення України могло за золото, срібло чи діаманти придбати вилучений у селян хліб. Стаття з узагальнюючими таблицями написана винятково на основі архівних джерел.

Історіографію дослідження міжнародного транзиту через землі Наддніпрянщини у першій половині ХІХ ст. розглянув Т. Г. Гончарук, зосередивши головну увагу на транзиті Броди – Одеса та доробкові О. П. Оглоблина.

В історіографічній статті О. О. Сушко доходить висновку, що в “літературі 20-х років (ХХ ст. – *О. Д.*) співіснували дві принципово відмінні концепції теоретичної інтерпретації приватного капіталу та приватного підприємництва: марксистська, яка ґрунтувалася на принципах класово-формаційного аналізу соціально-економічних явищ, та немарксистська, представники якої дотримувалися теоретико-пізнавальних підвалин еволюційного підходу до виявлення природи економічних процесів. /.../ Усі дослідники, які займалися окресленою проблемою, вирізняли серед приватного підприємництва капіталістичне і просте товарне виробництво, хоч у реальному житті їх було важко розрізнити”.

На сторінках “Українського історичного журналу” публікувалися й рецензії: три на монографії з тематики, що нас цікавить а також на один підручник для вищої школи.

Повідомлення про ІV Міжнародну науково-методичну школу-семінар “Історія торгівлі, податків та мита” в “Українському історичному журналі”

починалося такими словами: “Економічна історія в Україні в силу різних об’єктивних та суб’єктивних причин не набула стійкого інтересу в середовищі сучасних дослідників. На тлі стабільного розвитку економічного напрямку історичних студій у світових наукових осередках українська складова перебуває на фазі становлення та пошуку власної ніші в європейській історіографії. Якщо у світі усталилася практика організації та проведення різноманітних форумів, конгресів, конференцій та симпозіумів з економічної історії, то в Україні такі заходи проводяться спорадично”. Власне, спорадично на шпальтах “Українського історичного журналу” публікувалися матеріали з означеної тематики.

За 1992–2008 рр. на шпальтах “Українського історичного журналу” побачило світ 25 публікацій. Їх статистика за роками виглядає таким чином: 1992, 1994, 1995, 2006 – по 1; 1993, 1997, 2001 – жодної; 1996, 1999, 2000, 2002, 2003, 2004, 2005, 2007, 2008 – по 2 (причому у 1999 обидві були рецензіями), 1998 – 3 (з них 1 рецензія).

Що стосується хронологічних рамок статей, то можна помітити що відсутні публікації з періоду античності й Середньовіччя, післявоєнного радянського періоду, непу. Лише дві статті присвячені рубежу Пізнього середньовіччя й ранньомодерної доби: одна з всесвітньої, інша з вітчизняної історії. Автори двох публікацій звернули увагу на другу половину XVII ст., ще двох – на радянський довоєнний період. Абсолютна ж більшість досліджень присвячена XVIII–XIX ст.

Переважна більшість статей стосується розвитку торгівлі, деякі публікації присвячені купецтву та фінансовій системі, одна – податковій політиці, дві статті є історіографічними. Спеціальних досліджень з митної політики, митного законодавства, функціонування митних органів не було (ці аспекти хіба що розглядалися в контексті інших питань).

UKŁAD HANDLOWO-CELNY POMIĘDZY KSIĄŻĘTAMI POLSKIMI A ZAKONEM KRZYŻACKIM Z ROKU 1243

Walkowski Grzegorz Kazimierz

Poniżej zostanie zaprezentowane: (A) tłumaczenie, (B) analiza techniczno-normatywna z punktu widzenia prawa międzynarodowego i traktatów oraz (C) analiza z punktu widzenia wykształconych w europejskim i euroatlantyckim obiegu prawnym czasów współczesnych instytucji prawa celnego, pochodzącego z roku 1243 dokumentu Nr 237 Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski, tj. układu handlowego z Zakonem krzyżackim zawartego przez piastowskich książąt Bolesława Pobożnego i Przemysława I, synów Władysława Odonica. Traktat jest najstarszym zachowanym porozumieniem handlowo-celnym w polskiej historiografii. Jego przywołanie i analiza służyć ma, oprócz dydaktyki, także zaprezentowaniu poglądu o niezmienności instytucji prawa celnego stosowanych w stosunkach Polski z sąsiadami.

Tekst traktatu w języku łacińskim

Zostanie podzielony na oznaczone sekcje przy użyciu małych liter łacińskich, w celu łatwiejszego posługiwania się instrumentami poznawczymi opisanymi powyżej (B i C).

(a) Primuzlaus et Bolezlaus duces etc. Polonie 1243 Mart. 22, in Gnezna; cum Ordine Theutonico pactionem mercatoriam faciunt.

(b) In nomine Domini amen. Primuzlaus et Bolezlaus Dei gratia duces una cum matre sua Hedewige ducissa Polonie, universis presentes litteras inspecturis salutem eternam. Quoniam iuxta viri sapientis sententiam, generatio preterit et generatio advenit et nichil hodie firmum ac stabile stat sub sole, et quoniam ea que a modernis aguntur, ab humana memoria facilius elabuntur: necesse est ut scriptorum et sigillorum pariter et testium notitia et testimonio perhennentur.

(c) Cum igitur ex theloneorum et exactionum gravaminibus diversarum que mercatoribus terras nostras transeuntibus occurrebant, inter homines nostros et homines dilectorum amicorum nostrorum venerabilium fratrum de domo Teuthonica, in Pruscia Deo militantium, dissensionum procelle quam sepius orirentur et querimoniarum turbines ad nostram presentiam quampluries deferentur, dolore tacti intrinsecus, tot et tantas turbationes que nostros auditus totiens fatigabant, quodammodo curavimus evitare.

(d) Ut autem totius dissensionis et rancoris inter nostros et dictorum fratrum homines fomes et materia sopiatur, baronum nostrorum similiter et fratris Tiderici quondam marscalci usi consilio, suprascriptis hominibus in reconpensationem antehabitorum gravaminum vectigal alleviavimus in hac parte: scilicet ut cuncta bona memoratorum fratrum, sive deducantur sive pellantur, omnis ipsorum familia ipsique, tam per terras quam per aquas nostras libero transitu perpetuo pociantur.

(e) Peregrini quoque crucesignati, equites sive pedites, masculi sive femine, homines cum suis familiis, curribus, pecoribus seu quibuscunque supellectilibus, equites sive pedites, terras prefatorum fratrum inhabitare volentes, intrent sive exeant, ab omni theloneo, pedagio et exactione sint liberi et immunes. Mercatoribus autem sepe dictorum fratrum, terras nostras transire vel in ipsis negociari volentibus, hanc gratiam decrevimus faciendam, ut per totam terram nostram, ea via videlicet que ducit a Wladizlavia versus Gubin, non nisi in Gnezna, in Poznań et in Banchin thelonea sint daturi.

(f) Que autem summa theloneorum hiis in locis dari debeat, distinguimus isto modo. Currus gerens pannos de unius equi sarcina, in Gnezna duos scotos castellano dabit et totidem magistro monetę. Sed si nobiles pannos, sicuti brunetum vel viride vel etiam scarletum portaverit, de toto plaustro unum caligale vel dimidium fertonem adiciet castellano et pondus unius marce piperis.

(g) Quotquot vero equi fuerint, de quolibet equo duos scotos castellano dabit et duos monetario. Sed si loca predicta vitaverit et alias transierit attemptans thelonearios defraudare, et si deprehensus fuerit, unam marcam argenti solvet ipsum quoque theloneum superaddet. Si autem dictus currus de qualitate pannorum fuerit requisitus, ipse rei veritatem confitebitur; cui si thelonearii credere noluerint, veritatem affirmabit iuramento.

(h) Currus etiam portans salem de unius equi sarcina, unum cribrum equatum superius dabit monetario, quorum tria cumulata mensuram siliginis adimplebit; unum dabit etiam castellano, de quolibet quoque equo similiter. Currus habens allecia, de quolibet equo dabit unum veru, quod XXX allecibus computatur, monetario, et unum inter castellanum et tribunum equaliter dividendum.

(i) De curru plastrum vini ferente, castellanus et monetarius simul dimidium fertonem accipient, sed in Banchin tantummodo unum lotum. Si vero vinum in Gnezna venditum fuerit vel in alia nostrarum qualibet civitatum, vas debet cedere castellano. De lineo panno et de mercimoniis, sicut de panno laneo est solvendum, preter caligale et piper, que de hoc non solventur.

(j) De curru portante pannos non nobiles, caligale redimet cum lotone. Aput Poznan de uno equo currum trahente, sicut supra scripsimus totaliter est solvendum, eo duntaxat excepto, quod nec caligale nec eius equivalens neque pondus piperis est donandum. Et addimus, quod in Banchin quilibet mercator de sarcina unius equi unum lotum tribuat et nil ultra. Volumus etiam ut quilibet currus ingrediens sive egrediens, si ultra octo ebdomadas steterit, theloneum det ut prius. Si vero infra redierit, liber vadat ratione thelonei prius dati.

(k) Universa que supra scripsimus, bona et spontanea voluntate annuimus nobilium nostrorum consensu et consilio mediante, immo et predictorum fratrum amicitia multiplici persuadente. Quicumque autem hiis nostris institutis ausu temerario presumpserit obviare sepedictos fratres in rebus suis vel hominibus offendendo, excommunicationem Sedis apostolice et nostram indignationem nobis arbitrantibus se noverit incurrisse. Insuper, si quam vindictam sepe memorati fratres in dictos contumaces exercere poterint seu voluerint, liberam ipsis dabimus facultatem, omnem quem possumus ipsis succursum et astantiam promittentes. Ut autem hec omnia supranotata prenominatis fratribus rata et invariabilia perpetuo conserventur, presentem paginam presentis nostri sigilli munimine statuimus roborari.

(l) Actum in Gnezna anno gratie MCCXLIII undecimo Kalendas Aprilis, Indictione prima; presentibus et consentientibus nobilibus viris quorum hic nomina subiunguntur: Dirsecray, Bogumił, comitibus palatinis; Demerat iudice curie, Cycerat castellano Gneznensi, Iohanne filio Dobergosti, Godehardo fratre suo, Petro filio Hoieri et aliis militibus nostris quampluribus.

(A) Tłumaczenie na język polski

(a) Opis według nomenklatury Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski

Treść traktatu

(b) oznaczenie stron

W imię pańskie amen. Przemysław i Bolesław, z bożej łaski księżęta i ich matka Jadwiga księżna Polski, obecni osobiście dla życia wiecznego [się odwołują]. Jak ludzie mądrzy [mówią] pokolenia przemijają, a nie ma nic pewnego pod Słońcem, ale niech to skrybowie zapiszą żeby nic nie umknęło ludzkiej pamięci, [niech więc] zostanie to zapisane i przypieczętowane i odnotowane przez świadków, a świadectwo [to] przechowane.

(c) Od kiedy zbiór obciążeń dłużnych dla szlaków kupieckich pojawił się u nas [jak] u ludzi kobiet i mężczyzn przybyłych od naszego brata z dworu Teutońskiego w Prusach walczących (*podbijanych), [tedy] wzięły się różnice, które niezgodę sieją i zamęt, a o czym do nas dochodzą wieści, które dla nas są niepokojące, co ominąć pragniemy [następująco]:

(d) Jako twórca całego tego zamieszania między nami i braćmi naszymi, nasi baronowie i brat Tyderyk (*Dytryk) stłumić mają [to wrażenie], jako nasi wykonawcy [woli naszej], że z [powodu] zmniejszenia powstałych dochodów (*uszczerbkach w dochodach), zrekompensowane być ma tak, ciężary lenne z tego tytułu być mają zniesione dla naszych braci w tej części, co zapamiętali, a co może być [teraz] wszczęte i prowadzone, a dotyczy to wszystkich z nich, kiedy by się [przeprawiali] przez łądy i wody [do] wiecznie wolnego przejazdu [są wliczone].

(e) Pielgrzymi jako [to] krzyżowcy (*krzyżownicy), konni lub piesi, mężczyźni lub kobiety, rodziny, wozy, bydło, rzeźnicy (*pasterze), konno lub pieszo, którzy z ziemi naszych braci do miast [naszych] chcieliby wejść lub wyjść, bez żadnej opłaty targowej, postojowej [i] są wolni i wyłączeni. Kupcy często jednak braciom naszym mówią, że [ci] którzy chcą przejść przez nasze ziemie muszą negocjować [opłaty], tę łaskę [więc] czynimy, że przez wszystkie nasze ziemie, droga która wiedzie z Władzlavia (*Włocławek?) do Gubina, nie tylko w Gnieźnie, Poznaniu [ale] i w Banchinie (*Zbączyń?) wymienione są.

(f) Ale w tych miejscach opis towarów powinien być zgłoszony na ten sposób. Wóz jednokonny w Gnieźnie stać powinien dwie [noce] postoje i dać jedną opłatę. Lecz jeśli, [wiezie] szlachetne tkaniny, w kolorze jasnym, zielonym czy nawet szkarłatnym, z całej [beli] jedną stopę jako wymuszoną opłatę dać musi zamkowi i jeden lekki odważnik (*jednostkę quasi-monetarną o różnej wadze w zależności od regionu).

(g) A jeśli w wiele koni [jadą], każdy koń z postojowego [czasu] da zamkowi dwa znaki. Lecz jeśli zostanie rozpoznany na oszukaństwie, jest on uznany (*zostanie to wykryte), jeden znak srebra zapłacić musi. Jeśli wóz z tkaninami prawdą się nie opowie, może zostać zatrzymany, [wówczas] uwolnić się może przysięgą [że się pomylił] od opłaty.

(h) Wóz jednokonny z ładunkiem soli powyżej burty (*do pewnej objętości), jeden znak da, co dzieli się na czworo, z czego trzy części mierzy się (*garncem - ok. 3 litrów) pszenicy (*zboża) [dla nas, czwartą] część dla zamkowych, miarą jednego obroku. Wóz jednokonny z rybami jedną stawkę [da], która z trzydziestu ryb się składa [porównuje], co jednostkę czyni, z czego jedną miarę [z trzech] między zamkowych a poborców się dzieli.

(i) Od jednego wozu z gąsiorami wina, który przybył, opłata dla zamkowych połowę wynosi tego, co pobrano, ale to co zostało w Banchin (*Zbączyńiu) jest połową tej miary. Jeśli jednak wino zostało sprzedane w Gnieźnie lub którymś z pozostałych naszych osiedli miejskich, fakt ten powinien zostać zgłoszony kasztelanowi. Z przehandlowanych tkanin lnianych i tkanin z wełny, [kupiec] się uwalnia, przez zapłatę stopy materiału i lekkiej miary.

(j) Zaprzęg jednokonny z tkaniną zgrzebną, jedną stopą [materiału] się wykupi. Wyjątkiem jest (*tylko tym się wyróżnia) Poznań, co pisaliśmy wyżej, że musi od jednokonnego zaprzęgu opłacić lekką miarę, a nie za stopę, czym się uwalnia. A dodajmy, w Banczynie (Zbąszyniu) kupiec jedną opłatą się uwalnia, nie więcej [dając]. Życzymy sobie również, by każdy wóz (*tabor) wchodzący lub wychodzący na okres powyżej ośmiu tygodni powiadamiał nas o tym, wówczas jeśli powróci, to co dał wcześniej, uwalnia go.

(k) Wszystko, co napisane wyżej, w dobroci i z własnej woli i dostojników, i doradców uzgodnione, [a także] za namową wielu braci, którzy mi to wytłumaczyli. Kto jednak zapisów naszych nie przestrzega, tym samym podlega osobistej karze, papieskiej karze ogłoszenia za wyłączonego z świata chrześcijan (*ekskomunice) i naszemu [przez nas] uznaniu za niegodnego, a także osądzeniu jako pozaspółecznemu. Nadto ten, który będzie objęty dochodzeniem, również i zapisany u naszych braci, na nim może być dochodzone siłą czy dobrowolnie, uwolnienie przez dobrowolne poddanie, co wszystko siłą naszą i dobrym nastawieniem obiecujemy. To wszystko wobec wszystkich wcześniej powołanych [n świadków] braci, teraz i na przyszłe różne możliwości utwierdzam opatrując strony te [go pisma] ważną [aktualną] pieczęcią, co teraz zdecydowane zostało.

(l) Zdziałane (*zapodane) w Gnieźnie, roku dziękczynnego 1243, jedenastego dnia kalendy kwietnia, pierwszej indykcji, w obecności i radzie szlacheckich panów, wśród których: Bogu poświęcony (*łacińska wersja imienia Bogumił), Bogumił, hrabia na zamku (*kasztelan), sędzia dworu naszego, kanclerz gnieźnieński syn Jana z Dobergoszczy (*prawdopodob. współcz. Goszków lub Dobrogoszcza), brat Godehard, Piotr syn Hojera i pozostałych naszych rycerzy.

(B) Analiza normatywno-techniczna z punktu widzenia prawa traktatów i doktryny prawa międzynarodowego

„Z biegiem czasu forma ta uległa uproszczeniu i szereg dawnych wymagań nie znajduje już zastosowania. Niemniej jednak w odniesieniu do niektórych umów o większym znaczeniu — dla nadania im formy bardziej uroczystej — zachowuje się niektóre „ozdobniki” stosowane w minionych okresach historii. Zgodnie z dawnymi wymaganiami formalnymi umowy powinny obejmować następujące części:

1) Tytuł umowy (np. traktat pokoju, traktat przymierza).

2) Inwokację, czyli wezwanie do Boga. W stosunkach między państwami chrześcijańskimi stosowano najczęściej inwokację „w imię Trójcy Przenajświętszej” (m.in. tak rozpoczynał się traktat trzech państw zaborczych w sprawie rozbiorów Polski), w stosunkach z państwami niechrześcijańskimi używano inwokacji „w imię Boga Wszechmogącego”.

3) Intytulację — wyszczególnienie monarchów zawierających umowę wraz z przysługującymi im tytułami.

4) Arengę, czyli określenie przyczyn, które skłoniły do zawarcia umowy (np. „ożywieni pragnieniem rozwijania przyjaznych stosunków, które łączą oba kraje”).

5) Narrację, czyli opis czynności i wydarzeń, które spowodowały wszczęcie rokowań, wyznaczenie pełnomocników, zbadanie pełnomocnictw i uznanie ich za dobre i wystawione w należytej formie, wreszcie - wyrażenie przez pełnomocników zgody na postanowienia zawarte w umowie.

6) Dyspozycję, czyli właściwą treść umowy, podzieloną zazwyczaj na artykuły, często również na rozdziały. Dyspozycja kończy się klauzulami dotyczącymi ratyfikacji, wejścia w życie umowy, czasu trwania, wypowiedzenia lub milczącego przedłużenia mocy obowiązującej umowy (tzw. klauzule końcowe).

7) Korroborację, czyli wzmocnienie umowy (np. „na dowód czego pełnomocnicy podpisali niniejszy traktat i wycisnęli swe pieczęcie”).

8) Datę i miejsce zawarcia umowy [np. „Działo się to na Zamku Warszawskim w wigilię Świętego Jana Roku Pańskiego (...)”].

9) Podpisy i pieczęcie.

W umowach zawieranych obecnie dopuszcza się z reguły niektóre elementy tradycyjnej formy, a inne ulegają modernizacji i daleko idącemu uproszczeniu (zwłaszcza w umowach resortowych). Tak więc inwokacja należy do rzadkości (w umowach zawieranych przez Stolicę Apostolską oraz w niektórych umowach między państwami muzułmańskimi). W oznaczaniu stron umowy wymienia się nazwy państw (np. konwencja zawarta między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Francuską), szefów lub rządy państw albo w umowach resortowych – ministrów układających się państw [np. umowa zawarta pomiędzy Radą Państwa (Rzędem, Ministrem Sprawiedliwości) Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Prezydentem (Rzędem, Ministrem Sprawiedliwości) Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej].”(Cyt za: R. Bierzanek, J. Symonides; Prawo międzynarodowe publiczne, Warszawa 1985, str. 83-84.)

Na powyżej podstawie można zatem przedstawić następującą analizę konwencji z Zakonem, zestawiając ją z narzędziami doktryny prawa międzynarodowego oznaczonymi bezpośrednio powyżej liczbami arabskimi:

(b) 2; inwokacja, 3; intytulacja,

(c) 4; arenga,

(d) 5; narracja,

(e) 6; dyspozycje,

(f) 6; dyspozycje,

(g) 6; dyspozycje,

(h) 6; dyspozycje,

(i) 6; dyspozycje,

(j) 6; dyspozycje,

(k) 6. dyspozycje klauzulowe, 7; korroboracja, 9; pieczętowanie,

(l) 8; datowanie i umiejscowienie,

(tytuł, czyli część oznaczona wcześniej literą „a” odpowiada cyfrze 1 z typologii traktatowej, został jednakże nadany przez twórców kodeksu, nie ma go w samej konwencji).

(C) Analiza traktatu z punktu widzenia instytucji prawa celnego

Według współczesnej teorii państwa i prawa, umowa handlowa (w istocie handlowo-celna) ksiąg piastowskich z Zakonem stanowi normę prawną prawa

міжнародного інкорпоровану до права krajowego. Z punktu widzenia teorii i doktryny права celnego zostaną przeanalizowane te jej punkty, które określone zostały jako zawierające dyspozycje traktatowe.

(d) ustanowienie powszechności podległości należnościom celnym, nie działanie konwencji wstecz, czyli obowiązywanie od momentu uzgodnienia, potwierdzenie prawa do przemieszczanie się przez granicę i wejścia na obszar celny,

(e) wskazanie grupy osób posiadających towary wolne od należności celnych, wskazanie dróg celnych i miejsc odpraw

(f) zdefiniowanie zgłoszenia celnego, nakaz oczekiwania na rewizję celną, ustanowienie opłaty manipulacyjnej i stawki taryfowej dla sukna, liczonej od jednostki siły pociągowej,

(g) ustanowienie karnego cła (kary za podanie nieprawdziwych danych w zgłoszeniu), ustanowienie prawa zajęcia przedmiotu przemytu, wraz z sposobem uchylenia się od zajęcia,

(h) wskazanie wysokości stawki taryfy dla soli i ryb, wskazanie sposobu podziału należności celnej,

(i) ustanowienie opłaty manipulacyjnej o charakterze quasi akcyzowym dla wina, wprowadzenie obowiązku informowania o zbyciu wyrobów akcyzowych celem pobrania rzeczonej opłaty, ustanowienie stawek taryfowo-podatkowych (po zbyciu na piastowskim obszarze celnym) na materiały tkane,

(j) ustanowienie taryfy w zależności od podstawy – od wartości lub od ilości – dla sukna surowego, ustanowienie cła minimalnego, określenie reguły zwolnienia celnego dokonywanego poprzez zwrot należności dla towarów tranzytowych,

(k) ustanowienie reguł karnych i dobrowolnego poddania się należnościom w przypadku wszczęcia postępowania „międzynarodowego”; przekazywanie informacji celnych.

**СТАТТЯ М. КОНСТАНТИНОВИЧА
ТА Н. ВОЛК-КАРАЧЕВСЬКОГО “О НОВЫХ ОСНОВАНИЯХ
ГУБЕРНСКОЙ РАСКЛАДКИ ПО УЕЗДАМ
ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ” ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ
ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЗЕМСЬКОГО
ЛІБЕРАЛЬНОГО РУХУ НА ПІВНОЧІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(80-ті рр. ХІХ ст.)**

Котельницький Назар Анатолійович

*Чернігівський інститут інформації, бізнесу і права Міжнародного
науково-технічного університету імені академіка Ю. Бугая (м. Чернігів)*

Економічна програма земської ліберальної партії північної України та її органічна складова – податкова політика, залишаються маловідомим і малодослідженим аспектом історії опозиційної аристократичної фронди регіону. Формування модерного капіталістичного укладу життя у ході суспільних трансформацій епохи Великих реформ (1856–1874) вимагали

розробки новітніх підходів у справі формування соціально справедливої податкової політики, особливо на рівні провінції, де проживала абсолютна більшість населення Російської імперії – селянство. Представники земського ліберального руху Північного Лівобережжя мали власну візію щодо розв'язання цієї болючої економічної проблеми. Метою цієї розвідки є запровадження до міжнародного наукового обігу та контент-аналіз спеціальної статті з вказаного питання членів земської ліберальної партії краю – М. Константиновича та Н. Волк-Карачевського, яка хоч і була опублікована у земському періодичному виданні регіону, але так й залишилася непоміченою як сучасниками, так і нащадками прогресистів.

У своїй публікації члени опозиційної аристократичної фронди північної України зазначили, що вони хочуть привернути увагу громадськості регіону до нового, ініційованого земською ліберальною партією проекту податкової системи Чернігівської губернії, який був розроблений на основі новітніх наукових досягнень службовців статистичного бюро Чернігівської губернської земської управи, плідна та подвижницька діяльність якого була відновлена зусиллями ліберальних земців у 1881р, не дивлячись на принципове несприйняття консервативних сил. Автори наголосили, що запропонований проект податкової реформи є прямим продовженням і продуктом економічної філософії представників першого складу згаданого бюро, яке функціонувало до 1879 р.

Основним показником стала середня прибутковість кожної десятини землі у провінції. Однак, головним здобутком проекту ліберали вважали повномасштабне прогресивне оподаткування 500 тисяч десятин землі регіону, які раніше уникали будь-якої фіскалізації. Мова йшла, перш за усе, про латифундії великого консервативного дворянства, яке вміло, за допомогою різних юридичних інструментів, виводило вказані наділи з поля зору фінансових та контролюючих органів краю. Єдиним позитивним виключенням став Борзнянський повіт Чернігівської губернії, де системними зусиллями земських лібералів до 1879 р. у цьому сегменті економіки був наведений лад.

У результаті, так чи інакше, ступінь корупційних зловживань у галузі був суттєво зменшений, більшість усіх сільськогосподарських земель була оподаткована з урахуванням принципових показників величини, якості та прибутковості латифундій, а колишні кріпаки і бувші рабовласники стали суб'єктами ландшафту господарської діяльності.

Н. Волк-Карачевський і М. Константинович підрахували, що вже за перші роки функціонування нової податкової системи, середній прибуток з однієї десятини землі середньої якості становив 4 рублі, що аж на 50% перевищувало показники відповідних індикаторів до 1881 р. Ліберали відзначали, що цього вдалося досягти завдяки неухильному дотриманню параметрів оцінки якості землі, що сприяло досягненню ідеалів соціальної справедливості.

Що стосується системи міського самоврядування, то автори наголошували на тому, що завдяки новій податковій системі, яка була пролобійована опозиційною аристократичною фрондою, консолідовані бюджети міст Північного Лівобережжя збільшилися як мінімум у 2,5 рази, у наслідок чого сукупний дохід виконавчих органів міського самоврядування зріс на 25 %. Опозиціонери вважали цей факт другою перемогою економічної програми ліберального руху у податковій галузі, адже прогресивне, солідарне оподаткування, застосоване по відношенню до активів майна та нерухомості у містах і містечках регіону, наблизило населення відповідних громад до реалізації принципу рівноправності та соціальної диференціації.

У цілому позитивно оцінюючи наявні здобутки, М. Константинович та Н. Волк-Карачевський вказали на те, що питання оподаткування промислових індустріальних об'єктів є окремою, специфічною проблемою, яку можна буде вирішити після широкомасштабних профільних обстежень статистичною службою земських інституцій північної України.

Резюмуючи викладене можемо стверджувати, що запроваджена до міжнародного наукового обігу авторська стаття М. Константиновича і Н. Волк-Карачевського є вагомим першоджерелом з історії формування податкової політики земського ліберального руху на півночі Лівобережної України у 80-ті рр. XIX ст., яке відображає ідеологічні імперативи економічної програми досліджуваної течії у визвольному русі Російської імперії. Члени опозиційної аристократичної фронди, проаналізувавши перші результати функціонування нової податкової системи у регіоні, розробленої та запровадженої у життя подвижницькими зусиллями ліберальних земців і створеної ними земської статистичної служби, прийшли до висновку, що реалізовані трансформації призвели до відчутних позитивних зрушень в економічній життєдіяльності краю, зокрема, значно розширили соціальну базу ландшафту оподаткування, помітно збільшили прибутки бюджетів системи міського самоврядування та впровадили на практиці реально осяжне наближення до принципів соціальної справедливості, рівноправності та диференціації.

Цілком погоджуючись з авторами статті додамо, що задекларовані та впроваджені у життя соціальні та економічні ідеали земського ліберального руху у Російській імперії другої половини XIX ст. не втратили своєї надзвичайної актуальності й на сучасному етапі побудови нової української державності, творче екстраполювання, осмислення та запозичення яких може дуже знадобитися при формуванні новітньої економічної системи держави - як на рівні міського самоврядування, так і об'єднаних територіальних громад, де принципи соціальної справедливості у контексті формування земельного ринку України стануть особливо пекучими.

ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ У ДЕРЖАВАХ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Шишпанова Наталія Олександрівна

Миколаївський національний аграрний університет (м. Миколаїв)

Нехайчик Єлизавета Євгенівна

Миколаївський національний аграрний університет (м. Миколаїв)

Розвиток людської цивілізації та суспільства неможливо уявити без економічної сфери та її основного виду діяльності – торгівлі, що є найстарішою сполучною ланкою міжнародних відносин. Вона являє собою рух товарів та послуг від споживача до виробника, забезпечуючи циклічний процес, що відбувається на кількох рівнях взаємодії. Починаючи від внутрішньодержавного доведення товарів до кінцевого споживача та закінчуючи зовнішнім імпортом та експортом окремих країн, в сукупності зв'язків яких утворюється система міжнародної торгівлі.

Достеменно невідомо, коли зародилася торгівля, але вчені сходяться на думці, що це сталося у доісторичний період у реліктовій формі бартеру, який поступово трансформувався в процесі розвитку навичок рахунку та спостереження, а виникнення надлишків, так званого побічного продукту, стало причиною, з одного боку, соціального розшарування, а з іншого – розвитку обміну.

Представником однієї з перших розвинених на той період цивілізацій є Єгипетське царство, що сформувалося вздовж річки Ніл, що стало однією з найважливіших географічних переваг, яка зумовила бурхливий торговий розвиток цієї держави. У «Листі з Фів», написаному жителем Хетського царства, що був одним із торгових партнерів Єгипту, було сказано: «Єгипет створений Нілом і існує завдяки ньому».

Крім водної артерії, що зумовлює аграрний розвиток, Єгипетське царство мало значні поклади природних ресурсів, таких як залізо, золото, мідь, срібло, що дозволило державі стати великим учасником регіональної торгової інфраструктури. Відбувалося будівництво кораблів на вервях Нілу. Єгиптяни переправляли їх сухопутно до берегів Середземного моря, прямуючи у бік Криту, і до берегів Червоного моря через ущелину Ваді-Хаммат, відкриваючи цим шлях до Сирії, яка на той момент була одним із головних торгових партнерів Єгипту. Також через неї йшли багато торговельних шляхів до інших держав родючого півмісяця, включаючи Хетське царство.

Незважаючи на багаторічну вигоду від таких торгових відносин, наявність стратегічних ресурсів та вигідного географічного положення стали причиною подальшого конфлікту Єгипту та Хетського царства за володіння Сирією та прилеглими територіями, в якому Єгипет переміг, що дозволило йому отримати доступ до джерел олова та міді, включивши до свого складу Сирію, Лівію, Нубію та Палестину.

Іншим центром регіональної торгівлі стали держави Месопотамії, які мали аналогічно вигідне географічне положення у родючій долині міжріччя Тигра та Євфрату. Шумер, а надалі Аккадське царство, здійснювало активну торгівлю продуктами харчування та виробами з благородних металів. Однак, відсутність каменю та деревини змушували шумерів вести наступальні війни із сусідами заради ресурсів. Будь-який конфлікт, перш ніж принести певну вигоду, насамперед вимагав серйозних фінансових витрат, що вилилося у результаті в сувору систему оподаткування. Слід зазначити, що у період у так званої ієрархії професій торгівля займала одне з останніх місць, так як у суспільній свідомості спекуляція завжди була негативним явищем, особливо в силу релігійних переконань. У результаті торговельних відносин утворилася регіональна транспортна інфраструктура, через яку купці досягали держав узбережжя Середземного моря та Перської затоки, а також Малої Азії і Єгипетського царства.

Правонаступником Шумеро-Аккадського царства стало Вавилонське царство, яке у свою чергу примножило досягнення попередників. Особливий внесок у розвиток торгівлі та супутньої їй діяльності внесло створення одного з перших письмових склепінь правил, що отримали назву Кодекс Хамураппі. Висічені на базальтовому стовпі норми регулювали майновий стан всіх верств товариства, забезпечуючи охорону права власності.

Окрему торговельну систему становили численні поліси Стародавньої Греції, що були окремими державами. Різні географічні особливості, спеціалізація, рівні розвитку та технічного оснащення сприяли формуванню нестачі одних ресурсів та надлишку інших.

У III століття до н.е. Рим встановлює повний контроль над Апеннінським півостровом та починає нарощувати свою політичну, військову та економічну присутність у регіоні.

Отже, існує безліч факторів, що зумовлюють виникнення торговельних відносин, але в теорії економіки найголовнішим і найвагомим у стародавні часи є нерівний розподіл природних благ та ресурсів, що характеризується різним географічним розташуванням та кліматичними умовами.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ОПОДАТКУВАННЯ В СТАРОДАВНІ ЧАСИ

Данильчук Олександр Вікторович
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

У науковій літературі існують окремі погляди, що податки на доходи та багатство виникли нещодавно, але є достатньо доказів того, що податки на доходи в тій чи іншій формі стягувалися навіть у примітивних і стародавніх громадах. Податки стягувалися або з продажу та купівлі товарів або худоби і час від часу збиралися випадковим чином.

Приблизно 2000 років тому вийшов указ Цезаря Августа про те, що весь світ має бути оподатковуваний. У Греції, Німеччині та Римській імперії податки також стягувалися іноді на основі обороту, а іноді – на основі занять. Протягом багатьох століть доходи від податків йшли до монарха. У Північній Англії податки стягувалися з землі та рухомого майна, як-от титул Саладіна в 1188 році. Пізніше вони були доповнені запровадженням подушних податків і непрямих податків, відомих як «давні митні збори», які включали мита на вовну, шкіру. Ці збори та податки в різних формах і на різні товари та професії були встановлені, щоб задовольнити потреби урядів для покриття своїх військових і цивільних витрат і не тільки для забезпечення безпеки підданих, але й для задоволення загальних потреб громадян, таких як утримання доріг, здійснення правосуддя та інші функції держави.

В Індії система прямого оподаткування, як вона відома сьогодні, діяла в тій чи іншій формі навіть з давніх часів. І в Ману Сміті, і в Артхашастрі є посилення на різноманітні податкові заходи. Ману, стародавній мудрець і законодавець, заявив, що цар може стягувати податки, згідно з Шастрами. Мудрець порадив, що податки повинні бути пов'язані з доходом і витратами підданого. Однак він застеріг короля від надмірного оподаткування і заявив, що слід уникати обох крайнощів, а саме або повної відсутності податків, або надмірного оподаткування.

За його словами, король повинен налагодити збір податків таким чином, щоб піддані не відчували тягар сплати податків. Він постановив, що торговці та ремісники повинні платити 1/5 частину свого прибутку сріблом і золотом, тоді як землероби повинні були платити 1/6, 1/8 і 1/10 частину свого продукту залежно від обставин. Детальний аналіз, наданий Ману на цю тему, чітко показує існування добре спланованої системи оподаткування навіть у стародавні часи. Крім того, податки стягувалися з різних класів людей, таких як актори, танцюристи, співаки та навіть танцівниці. Податки сплачувалися золотом, худобою, зерном, сировиною, а також особистою службою.

Вчений автор К. Б. Саркар у своїй книзі «Державні фінанси в Стародавній Індії» (видання 1978 р.) так оцінює систему оподаткування в Стародавній Індії: «Більшість податків Стародавньої Індії були високопродуктивними. Суміш прямих податків із непрямими податками забезпечувала еластичність податкової системи, хоча більше уваги приділялося прямим податкам. Податки були різноманітні, вони відображали життя великого та складного населення».

Отже, Артхашастра Каутільї була першим авторитетним текстом про державні фінанси, адміністрацію та фіскальні закони в цій країні. Очевидно, що така концепція податкових надходжень була унікальним внеском у сфері адміністрування податків. Саме він надав податковим надходженням належне значення в управлінні державою та їх далекосяжний внесок у процвітання та стабільність імперії. Це справді

унікальний трактат. Він чітко викладає мистецтво державного ремесла, включаючи економічне та фінансове управління, а також розуміння права. У Римській імперії питання оподаткування розглядалося більш масштабно, особливо в указах Цезаря Августа.

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИЙ ФАКТОР КОЛОНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я У VII–V ст. до н. е.

Марків Таміла Віталіївна

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Морозов Олег Вікторович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Перехід людства до осілого способу життя та виробничого господарства в процесі «неолітичної революції» зробив обмін необхідною умовою життєдіяльності людських колективів. Це було пов'язано з тим, що з одного боку, географічна локалізація перших стародавніх цивілізацій обмежувала доступ до необхідних ресурсів, а з іншого, навпаки – ускладнення господарської діяльності збільшило потребу в різних ресурсів. З початку обмін був інститутом знаття цього фундаментального протиріччя осілого виробничого господарства, але у результаті його розвитку сформувалась ефективність спеціалізації у виробництві тих чи інших товарів. Це сприяло подальшому поглибленню розподілу праці, розвитку обміну, що стало умовою кардинального зростання чисельності населення стародавніх цивілізацій, а потім і їх добробуту.

Інтенсивний розвиток господарства у всіх містах материкової Греції у VIII ст. до н. е. зумовив утвердження в ній рабовласницького ладу. Багато міст перетворилося на окремі рабовласницькі держави-поліси. Заможні верстви населення зосередили в своїх руках величезні багатства, нагромадження яких було зумовлено широким застосуванням дешевої рабської праці в землеробстві й ремісництві. Витіснювана з виробничої сфери, значна частина вільного населення античних полісів дедалі більше убожіла й змушена була або перетворюватися на рабів, або шукати собі нові місця для проживання та праці. Цьому сприяла і внутрішня політична боротьба різних соціальних груп населення Греції. Пояснюючи причини масового виїзду греків на чужину, К. Маркс у праці “Вимушена еміграція” наголошував: “Уся система цих держав базувалась на певному обмеженні чисельності населення, яку не можна було перевищити, не наражаючись на небезпеку самих умов існування античної цивілізації. Цим державам було зовсім невідоме застосування науки в галузі матеріального виробництва. Щоб зберегти свою цивілізацію, їх громадяни мали залишатися нечисленними. Недостатній розвиток продуктивних сил ставив права громадянина в залежність від певного кількісного співвідношення, якого не можна було порушувати. Єдиним порятунком була вимушена еміграція”. Але такі дослідники, як І. Б. Брашинський, О. М. Щеглов,

Ю. Г. Виноградов звернули увагу на те, що Маркс не розглядав причини грецької колонізації в усьому обсязі цієї проблеми, а лише аналізував вимушену еміграцію як один з різновидів еміграції взагалі. Крім того, ряд науковців пояснює стародавню колонізацію також і розвитком торговельного капіталу. Ці два основних погляди – “виробничий” (або “аграрний”, бо йдеться про порятунок на нових землях від голоду на батьківщині) і “торговельний” – на причини грецької колонізації в основному донині поділяє більшість науковців як у нас, так і за кордоном. При цьому, зрозуміло, прихильники того або іншого погляду обстоюють свою точку зору. Теорію “торговельної колонізації” ще в ХІХ ст. створив німецький учений Едуард Мейєр, а теорію “аграрної” – незалежно один від одного Юліус Белох і Поль Гіро. Крім “торговельної” та “аграрної”, існує ще “сировинна” теорія. Так, на думку Кноссе, “греки, які освоїли узбережжя Понта Евксинського (Чорне море), утвердившись там, не шукали ринків збуту продукції своїх ремесел. Їх метою було передусім забезпечити себе продуктами та сировиною, яких бракувало в Греції”. Яскравим прикладом “сировинної колонізації” може бути відкрите в пониззі Дніпра Ягорлицьке поселення другої половини VII – VI ст. до н. е., де греки використовували запаси мінералів для виробництва заліза і скла.

Флагманом грецької колонізації Причорномор’я став іонійський Мілет (за різними даними, цей поліс-метрополія заснував тут від 75 до 90 колоній). Ініціатором усіх торговельно-колонізаторських акцій і процесів була мілетська торговельно-судновласницька верхівка, яка об’єдналася в партію ейнавтів (довічних моряків). У 758 р. до н. е. асирійці передали Мілету руїни власного порту Синоп, що став ключовим пунктом грецької торгівлі та колонізації в Причорномор’ї.

До V ст. до н. е. греки колонізували майже повністю все узбережжя Понту і Меотиди. У межах сучасної України виникло чотири великі зони грецької присутності: навколо Дністровського лиману (найбільші поселення – Ніконій і Тіра), зона Бузько-Дніпровського лиману (Ольвія), Західний Крим (Херсонес Таврійський, Керкенітида), Східний Крим, а також півострів Тамань і гирло, де найбільшими полісами були Пантікапей, Феодосія, Горгіппія, Фанагорія, Танаїс.

Торгівля північночорноморських полісів поділялась на три види: зовнішня (міжнародна); греко-варварська; внутрішня.

Протягом VII – на початку V ст. до н. е. у зовнішній торгівлі колоній Північного Причорномор’я домінували іонійські центри Малої Азії та острівні міста Егейського моря (Мілет, Клазомени, Хіос, Самос, Родос тощо). Починаючи з другої половини VI ст. до н. е., торгівлю з північночорноморськими колоніями зацікавилися Афіни, Егіна, Коринф та інші грецькі поліси.

Після греко-перських війн провідні позиції в понтійській торгівлі посіли Афіни (V – остання чверть IV ст. до н. е.). Контролюючи чорноморські протоки, мешканці Афін отримали можливість регулювати увесь понтійський експорт та імпорт. Особливих масштабів набула

торгівля Афін з Боспором, звідки у першій половині IV ст. до н. е. до Аттики щорічно вивозилось понад 16 тис. т. зерна. За хліб афіняни розплачувались коштовними металами, срібним посудом, керамікою тощо.

Починаючи з кінця V ст. до н. е. на північночорноморських ринках зміцнюються позиції південночорноморських центрів, насамперед Синопи, Гераклеї, Амісу, Амастрії та ін.

CELNICTWO W STAROINDYJSKIM TRAKTACIE „ARTHAŚASTRA”

Czyżowicz Wiesław

Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, Rzeszowska Szkoła Wyższa (Rzeszów)

Wstęp

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja kwestii celnych znajdujących się w dziele staroindyjskiego piśmiennictwa sanskryckiego „Arthaśastra” i wskazanie na wnioski, jakie mogą być wyciągnięte dla lepszego zrozumienia nie tylko historii, ale i współczesnej polityki celnej oraz prawa i postępowania celnego¹.

„Arthaśastra” jest staroindyjskim traktatem o nauce rządzenia państwem. Jej autorstwo przypisywane jest Kautilji - doradcy ówczesnego króla Ćandragupty Maurji, królestwa Magadhy, panującego na ogromnym obszarze półwyspu indyjskiego od ok. 321 p.n.e. do 297 p.n.e. W traktacie znajduje się m.in. obszerny i szczegółowy opis ówczesnych regulacji celnych – zasad polityki celnej, prawa celnego i taryfy celnej oraz zasad poboru ceł i sankcji za ich unikanie czy inne oszustwa związane z wartością celną towarów podlegających cłu w imporcie, eksporcie i w tranzycie.

Celnictwo w „Arthaśastra”

Ze względu na to, że handel stanowił jedną z ważniejszych dziedzin gospodarki królestwa, Kautilja poświęcił oddzielne miejsca w swym dziele tej właśnie dziedzinie. Chociaż *expressis verbis* nie znajdujemy w tekście „Arthaśastry” - tym obszernym ok. 1000-stronicowym traktacie o rządzeniu państwem - określenia „prawo celne” czy „polityka celna” to dzieło zawiera szereg informacji o szeroko rozumianym celnictwie. Dotyczy opisu relacji między państwem a kupcami, sposobu powoływania służby celnej i celników, ich praw i obowiązków, określania wartości celnej towarów oraz stawek poboru ceł w przywozie i wywozie, zasad poboru tych danin, wyznaczania dróg celnych, magazynów i składów celnych oraz sankcji za nieprzestrzeganie ustanowionych regulacji. Regulacje odnosiły się nie tylko do kupców, ale i celników.

---

¹ W niniejszym opracowaniu posługuję się wieloma – ze względu na różnice w tłumaczeniach spowodowane trudnościami odzwierciedlenia we współczesnym języku angielskim terminologii starożytniej zapisanej w sanskrycie – tłumaczeniami angielskimi oraz porównawczo tłumaczeniem z sanskrytu na język rosyjski tekstu tego dzieła.

Informacje takie znajdują się w Księdze 2 zatytułowanej „Obowiązki rządowych nadzorców”² („Duties of Governements Superintendents” – „Обязанности надзирателей”). Znajdujemy je także – choć pośrednio - w 16 rozdziale tej książki zatytułowanym „Nadzorca handlu” – „Zarządzający handlem” („Dyrektor ds. Handlu” – ang. “The Director of Trade” lub “The Superintendent of Commerce”, zaś w języku rosyjskim - „Надзиратель за торговлей”).

Natomiast wprost do celnictwa odnosi się rozdział 21 zatytułowany „Poborca ceł i myt”. Ten administracyjno-polityczny tytuł urzędnika w różny sposób jest tłumaczony z sanskrytu na angielski. Niekiedy jest to “Naczelny komisarz celnictwa” – “Chief Commissioner of Customs”, “Naczelny poborca ceł” – “Chief Collector of Customs”, ale też “Naczelny kontroler handlu państwowego” – “Chief Controller of State Trading” lub „Naczelny kontroler ceł i podatków” - „Chief Controller of Customs and Octroi”, a także jako „Naczelny zarządca myt” – „Superintendent of Tolls” albo też jako „Poborca ceł i myt” – „Collector of Customs and Duties”, zaś w tłumaczeniu rosyjskim jako „Nadzorca ceł” – „Надзиратель за пошлинами”. Niezależnie od różnic w tłumaczeniach nazwy tego urzędnika, zakres jego praw i obowiązków był jeśli nie identyczny, to bardzo podobny.

Zaś rozdział 22 to „Taryfa ceł i myt” (ang.- „Tariff of Duties and Tolls”, „Regulation of Toll-Dues”, „Customs Tariffs”, rosyjski - „Порядок взимания пошлин”).

Analiza tych fragmentów traktatu nie pozostawia wątpliwości, że „Arthaśastra” zawiera elementy polityki celnej wskazujące na podmiotowe odwołania do stosowania zróżnicowanych regulacji, zwłaszcza preferencji, jak i sankcji za wykroczenia oraz przestępstwa celne, wobec różnych grup kupców z uwzględnieniem potrzeb rynku krajowego na dane towary. Nadzorca handlu (zarządzający handlem) obowiązany był do weryfikowania i dopuszczania do wywozu lub przywozu deklarowanych przez kupca towarów. Do tego też urzędnika należało dążenie do równoważenia ilości towarów krajowych i importowanych na lokalnym rynku, określania stosowanych cen oraz odpowiedniego ich korygowania z korzyścią dla ludności. On także określał towary zwolnione z ceł. Do jego obowiązków należało wymierzanie i egzekwowanie kar za oszustwa w deklaracjach celnych, etc. Przestrzeganie wymogów tych regulacji dzisiaj określilibyśmy jako „*Customs compliance*”, ponieważ odnosiły się nie tylko do kupców, ale i celników oraz innych funkcjonariuszy publicznych zobowiązanych do działania zgodnie z literą i duchem prawa.

Są to, bez najmniejszej wątpliwości, elementy polityki celnej i prawa celnego jakie ustanawiał król a do przestrzegania których byli zobowiązani zarówno kupcy, jak i celnicy. Nad przestrzeganiem regulacji czuwał zarządca handlu w imieniu i w interesie króla, wykorzystując nie tylko bardzo rozbudowaną biurokratyczną sprawozdawczość i księgowość związaną z poborem ceł i myt, ale też sieć tajnych agentów celnych.

---

² Przytaczam w tekście opracowania różne nazwy i określenia zawarte w angielskich i rosyjskim tłumaczeniach z sanskrytu ponieważ są trudne do jednoznacznego ustalenia w różnych wydaniach tego traktatu.

Cła i taryfa celna w „Arthaśastra”

We wspomnianym już rozdziale 22 „Taryfa ceł i myt” Kautilija przedstawia konkretne przykłady stosowanych wówczas stawek zgodnie z obowiązującą taryfą. Objęte nią były wszystkie towary w obrocie międzynarodowym.

Mimo ich szczegółowego opisu, jest to jednak informacja pośrednia a nie spisana bezpośrednio z dokumentu – edyktu królewskiego. Tym niemniej, możemy uznać tę informację za w miarę wiarygodną, ponieważ zawiera strukturę tej regulacji zgodną z obowiązującą do dzisiaj systematyką opisu towaru w imporcie, eksporcie czy tranzyście i przypisaną do niego stawką celną, determinującą należne cło wywozowe, przywozowe czy tranzytowe. Wysokość cła uzależniona była nie tylko od stawki, ale i od wartości celnej tego towaru wyliczanej i deklarowanej przez kupca, ale weryfikowanej przez celnika. Opisana została również metodologia określania wartości celnej towaru, czasami przeprowadzana przez eksperta w danej dziedzinie, np. jubilera.

W „Arthaśastra” znajduję się też szczegółowy zestaw towarów objętych cłami nie tylko przywozowymi, ale i wywozowymi. W imporcie podstawowe cło wynosiło 1/5 wartości celnej towaru. Natomiast, przykładowo, na importowane kwiaty, owoce, warzywa czy nasiona oraz suszone mięso i ryby cło wynosiło 1/6 ich wartości celnej, na rudy metali, drzewo sandałowe, przyprawy, aloes, etc. cło wahało się od 1/10 do 1/15 wartości celnej. Inne towary, takie jak ubrania, zwierzęta, przedzie, bawełna, perfumy, lekarstwa, drewno, bambus, zboża, tłuszcze, cukier, sól, wino, etc. – cło kształtowało się od 1/20 do 1/25 wartości celnej.

Wnioski

1. Staroindyjski traktat o nauce rządzenia państwem „Arthaśastra” z IV-III w. p.n.e. zawiera wiele ważnych informacji o ówczesnym celnictwie na półwyspie indyjskim.

2. „Arthaśastra” jest historycznie pierwszym znanym, choć pośrednim, opisem celnictwa – wzajemnych relacji państwa i kupców związanych z międzynarodowym handlem towarami - polityki celnej, prawa celnego, taryfy celnej, preferencji celnych i zakazów obrotu, wyznaczania dróg celnych i opłat ponoszonych za konwoje, a także sankcji za naruszanie regulacji celnych.

3. To w tym traktacie po raz pierwszy opisano regulacje dotyczące wyznaczania wartości celnej towarów.

4. Zawarty w traktacie opis celnictwa można traktować w pewnym sensie jako historyczny prawzór współczesnych regulacji celnych.

5. Warto czasami sięgnąć do historii, do rozwiązań nawet tych sprzed 2500 lat . Odpowiednio zmodyfikowane mogą być wykorzystane we współczesnej polityce celnej, dla dobra partnerów biznesowych, państwa i społeczeństwa. Taką możliwość stwarza także znajomość dzieła staroindyjskiego myśliciela, polityka i pisarza Kautilji „Arthaśastra”.

“ДАНСЬКИЙ ПОДАТОК” В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОГО ТА ФРАНКСЬКОГО КОРОЛІВСТВ IX–XI ст.

Василинич Іван Юрійович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Danegeld – податок, який стягувався для сплати данини або грошей з метою запобігання руйнівним набігам вікінгів, і таким чином рятувати населення Франкського та Англійського королівств від спустошення. У джерелах XI ст. його називали *гельд* або *гафол*. Це податок був характерним для фіскальної політики як в Англії, так і у Франції протягом IX–XI ст., та виконував роль фіскального ресурсу для сплати данини вікінгам і фінансування власних військових потреб.

Термін *danegeld* з’явився лише наприкінці XI ст. В англосаксонській Англії данина данцям була відома як *gafol*, а податок, стягнутий для підтримки постійної армії для захисту королівства, був відомий як *heregeld*.

Подібні податки збирались і франкськими королями. Так Карл Товстий, змушений був оголосити подібний збір, щоб припинити облогу м. Ассельт. Крім того ці кошти з цього податку сплатили конунгу вікінгів Годфріду як матеріальне заохочення, щоб він христився та прийнявши титул герцога Фризії (882 р.) у подальшому захищав ці землі. Такий данегельд обійшовся населенню Франкської держави у 2080 фунтів срібла і це не враховуючи 200 навантажених здобиччю норманських дракарів.

Наприкінці X ст., за часів правління короля Свена, який об’єднав під своєю владою Данію та Норвегію, набіги скандинавів на Англію відновлюються. Англією ж тоді правив король Етельред Нерішучий.

У попередній період вони були зайняті набігами на землі Північної Франції, але після встановлення сильного скандинавського герцогства у Нормандії центр їх нападів згону зміщується на Британські острови. Цього разу вторгнення їх організовано було на засадах своєї рідної комерції: спочатку проводився набіг, потім була вимога сплати грошей за умовою відведення військ. Через рік-другий операція здійснювалася заново. Поселення їх не цікавило: вони лише вимагали дедалі більше срібла. Черговий норманський флот із 94 кораблів під командуванням майбутнього норвезького короля Олава Трюггвассона та Свейна в 994 р. спробував напасти на Лондон. З метою припинити спустошення північно-східного узбережжя Англії, британцям довелося заплатити їм 16 000 фунтів срібла.

Така виплата датських грошей, як вони називалися, здійснювалася в період між 991 та 1014 роками сім разів і склала загальну суму 158 тис. фунтів срібла, що за сучасним обчисленням відповідає принаймні 10 мільйонам. ф. ст. – цифра колосальна для того часу.

У 1002 р. англійський король Етельред Нерозумний, доведений до відчаю набігами вікінгів і чутками про змову, наказав фізично знищити «всіх данців в Англії» (тобто на півдні, не в Денло), навіть поселенців або найманців на службі у нього самого. У відповідь конунг Свейн ще з більшими силами атакував Англію. І лише після сплати 36 тисяч фунтів срібла він погодився покинути королівство англів.

В 1009 р. Англія знову побачила флот норвежсько-данський, яким командував Торкель Високий. Протягом трьох років він грабував Англію, проте зрештою погодився прийняти данегельд у кількості 48 000 фунтів, заплатив більшості своїх людей, а сам із 45 кораблями залишився на службі у Етельреда як найманець.

У 1013 р. Свейна проголосили королем Нортумбрії (одна з феодальних земель Англії). Після цього Етельред Нерішучий біжить до Нормандії, де 1016 р. вмирає. Свейн Вилобородий помирає 1014 р. У 1016 р. королем Англії стає датський конунг Кнут, син Свейна. На час правління він об'єднує Англію, що складається до того з багатьох дрібних королівств. Востаннє «данегельд» було виплачено Англією у 1018 р., тобто вже за правління конунга Кнута. За англійське срібло Кнут купував собі союзників і воїнів: «Кнут конунг роздавав гроші праворуч і ліворуч. Знатних людей він спокушав також тим, що кожному обіцяв високе звання та владу».

З цих датських грошей виріс перший постійний податок. Податок цей регулярно стягувався у період правління Кнута і норманських королів. Цей збір започаткував майновий податок, що становив важливу статтю королівських доходів аж до епохи Стюартів.

У подальшому «данегельд» еволюціонував з контрибуції на користь данських вікінгів на перший регулярний військовий податок в Англійському королівстві. А з 1051 р. Він трансформується у майновий податок, і становив важливу статтю королівських доходів до кінця XVI ст. Згідно сучасних розрахунків загальна сума «данегельду», сплачена англосаксонськими королями вікінгам, становить приблизно 60 мільйонів пенні, що підтверджується археологічними знахідками величезних норманських кладів з монетами англосаксонського карбування на території сучасних Данії та Швеції.

ТОРГОВЕЛЬНИЙ СВІТ ВІКІНГІВ

Кіреєв Данило Олегович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Лише останніми роками в результаті нових досліджень стало ясно, наскільки великі були ресурси Скандинавії та наскільки масштабними були торгівля та товарообіг усередині скандинавських країн. Раніше ми не мали повного уявлення про багатства Скандинавії. Вважалося, що торгівля переважно обмежувалася тим, що вікінги привозили з-за моря предмети

розкоші. З далекого Сходу шлях йшов російськими річками до Балтики. Привозилися предмети розкоші також із Західної Європи. Прямий шлях був закритий після того, як араби проникли до Середземного моря.

Безперечно, скандинави перевозили деякі західноєвропейські товари, наприклад, предмети розкоші на північ Східної Європи, а частину товарів привозили звідти. Зокрема, на територію Київської Русі, а також до Західної Європи вони везли хутро. Але навряд чи може йтися про масштабну транзитну торгівлю, оскільки існували прямі зв'язки між Сходом і Заходом, наприклад, через Європу, з Майнца до Києва. Отже, швидше за все предмети розкоші, що надходили Скандинавію зі Східної Європи, Сходу та Західної Європи, призначалися для внутрішнього споживання. Як згадувалося вище, купівельна спроможність скандинавів була велика. Зрозуміло, і срібло, та інші товари скандинави могли добувати не лише за допомогою покупки. Торгівля процвітала, а експансія вікінгів у Північну Атлантику, у Західну Європу, на Британські острови, Балтику та Русь призводила до створення вікінгських колоній, торгових центрів і, загалом, подальшого розширення ринків збуту.

Велика кількість чудових товарів і срібла, що перебували в обороті, привертала до себе жадібні погляди морських та інших грабіжників, і це, як було зазначено, викликало потребу захистити торгівлю від небезпек. Торгівлі та міста потребували гарантії миру та безпеки, а інакше купці воліли б триматися подалі від цих місць. Гарантом зазвичай мав виступати король і місцевий хевдинг, який отримував за це різні відрахування, а, можливо, також і певні привілеї при покупках товарів. Королі були зацікавлені у розширенні торгівлі, оскільки у їхньому віданні було карбування монет, а, крім того, з 800 року вони мали своїх представників і були власниками земель у великих містах та торгових центрах, таких як Хедебю, Рібе та Бірка. Часто самі королі мали резиденції у цих містах і, ймовірно, брали активну участь у їх основі, забудові та благоустрої.

Відомі багато випадків, коли в Європі два королі укладали між собою угоду, відповідно до якої їх підданим забезпечувався безпечний проїзд через територію країн. Ймовірно, це була проста процедура. Один із найвідоміших договорів, що стосуються Скандинавії, наводиться у Фулдських анналах, що належать до 873 року.

Можна також згадати, що хевдінг Оттар перервав свою подорож на північ до Білого моря, діставшись країни б'ярмів. Він не наважився їхати далі через "немир'я". Слово це не означає "війну" у сучасному розумінні цього слова. Воно означає відсутність договору про безпеку, який дозволив би Оттару безбоязно перебувати в країні б'ярмів та вести з ними торгівлю. Торгівля велася переважно в ті пори року, коли умови для подорожей були найбільш сприятливими. У більшості регіонів найбільш сприятливим для поїздок був літній час або тепліша половина року. Саме в цей період були також поїздки в чужі землі. У багатьох місцях створювалися постійні торгові обійстя, де часто доводилося залишатися на зиму. Але в Середній

Швеції, в районі великих озер, де в лютому завжди встановлювалася міцна крига під сніговим покривом, влаштовувалися великі зимові торги. В іншому зимова торгівля обмежувалася в основному місцевою купівлею-продажем першої необхідності.

Існувала багато різних способів торгівлі, але джерел, у яких вони описані, не так багато, і деталі нам невідомі. У великих торгових містах, наприклад, у Бірці та Хедебю, ймовірно, була група купців, для яких торгівля була основним заняттям. Однак було багато і таких скандинавських торговців, головним засобом існування для яких були землеробство, рибальство та полювання, а в торгіві поїздки вони вирушали лише час від часу в компанії собі подібних. Такі торговельні ватаги називалися "фелаг". Інші були, подібно до Оттара, хевдингами або великими землевласниками, у них було багато цінних товарів, і вони могли завантажувати ними цілі судна. Багато ремісників, напевно, продавали свої товари прямо в майстернях або самі відвозили їх на торгівлі. Безумовно, деякі ремісники виконували роль коробейників і їздили зі своїм товаром від садиби до садиби. Торгували головним чином у містах, а також на ринках та в торгових поселеннях, які в епоху вікінгів виростили, як гриби, і існували більш-менш довгий час. Про деякі з них згадують письмові джерела, і їх велика кількість була виявлена при археологічних розкопках. Як правило, вони знаходилися в природно-захищених бухтах та гаванях на узбережжі або поблизу фіордів, за допомогою яких здійснювався зв'язок із морем. У міру зростання торгівлі до кінця епохи вікінгів на узбережжі та на материкі виникло безліч міст.

Міста визначаються як великі, густонаселені, цілорічні житла з наявністю централізованої влади на великій території, і, в першу чергу, є місцем розташування ринків. Крім цього, місто було релігійним центром, місцем скликання, адміністративним центром певної території та місцем карбування монети. Багато жителів міст займалися торгівлею та ремеслами. Товари тут виготовлялися та збувалися, їх використовували і в самому місті, і за його межами. У містах могли бути рідкісні речі та сировина, а також фахівці для виконання унікальних робіт. Найбільші міста були ланками в розгалуженій торговельній мережі, поєднуючи воедино місцеві та далекі гілки торгівлі.

З найближчого околиця міста отримували деякі продукти харчування, наприклад, м'ясо, зерно, а також паливо та деревину. З далеких місць сюди ж йшла сировина і, зокрема, залізо та інші метали, роги, шкіри чи шкіри тварин, товари повсякденного споживання, які не вироблялися на місці, та предмети розкоші. При покупках товари могли оплачуватись натурою, предметами першої необхідності, такими як ножі, вироби з бронзи, гребені, взуття, скляні намисто, або предметами розкоші, сріблом. Міста являли собою складні економічні та суспільні освіти. Вони належать до нових форм поселення в Скандинавії в епоху вікінгів.

ЗАРОДЖЕННЯ МИТНИЦІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Бульбатенко Єгор Юрійович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Початок розвитку митної служби України бере початок з часів Київської Русі і безпосередньо пов'язаний з появою торгового обміну та зародженням товарного господарства.

Звертаючись до договорів, укладених князем Олегом з греками в 907 і 911 роках, видно, що такі елементи митної справи, як стягнення мит та порядок митного оподаткування, існували на Русі і до прийняття християнства. Отже, можна припустити, що становлення митної справи і організаційні та правові передумови формування первинних елементів правового режиму його забезпечення беруть свій початок ще до прийняття християнства на Русі.

Крім того, на Русі стягували торговельний збір за провезення товарів через застави, користування місцями, відведеними для торгу, за оренду торгових площ або за заступництво, що надається купцям та іншим торговим людям. Отже, період кінця VIII–XI століть вважають першим історичним етапом виникнення загальних контурів правових та організаційних засад адміністративно-правового режиму забезпечення митної справи.

Наступним етапом у становленні та розвитку елементів митного режиму є XII–XIII століття. У цей час відбувся розпад Київської Русі на окремі князівства і поява кордонів між ними, на яких стали виникати митні застави, які були прообразом сучасних пунктів пропуску через митний кордон, а правителі нових князівств з метою особистого збагачення вводили власні правила стягнення мит при переміщенні товарів.

З літописних і законодавчих джерел відомо, що на Русі стягували торговельні та провізні мита, за провезення товару через зовнішні або внутрішні митні застави.

Збирачі мит були, як правило, членами княжої дружини, і іменувалися митниками.

У Київській Русі мита ділилися на проїжджі і торговельні. За перевезення товарів через зовнішні або внутрішні застави стягувався мито («сухе» – за перевезення товарів суходолом, «водяні» – за перевезення по воді). За право торгівлі стягувався «замитий», за наймання амбару – «амбарне», за подання товару на заставу – «явка», за найм торгового місця на вітальні – «вітальне», а також стягувалися й інші митні збори. Існували «рогове» та «прив'язне» мито – за прив'язування худоби в місці торгівлі; «Вузольцеве» – за обв'язку товару з додатком митних печаток як гарантії продажу його тільки в місцях, де встановлено митні знаки. Митниці були або при монастирях, або в безпосередній близькості від них. Митна служба була недержавною, безоплатною та почесною.

У період феодальної роздробленості на Русі в XII – початку XIII століть, у зв'язку зі зростанням числа князівств і внутрішніх кордонів між ними, мито стає одним з найприбутковіших внутрішніх торговельних мит. Одна з ранніх згадок про внутрішнє провізне мито міститься в Статутній та жалуваній грамоті смоленського князя Ростислава Мстиславича (1132–1150 роки) та в договорі Смоленська з Ригою та Готським берегом 1229 р.

Основними нормативними правовими актами, що закріплювали правила переміщення товарів через митний кордон, порядок митного оподаткування та встановлювали санкції за ухилення від митного оподаткування, на той час були статутні грамоти, що видавалися великими князями. У цей період починають виявлятися первинні ознаки такої складової адміністративно-правового режиму забезпечення митної справи, як правовий режим митного кордону. Однак вести мову про загальні контури адміністративно-правового режиму забезпечення митної справи в цей час можна лише з певною умовністю.

У період завоювання Русі Золотою Ордою з'являється тамга, що означає тавро, тавро, печатку. Видача ханських ярликів з печаткою супроводжувалася стягненням мита, яке також називалося тамгою.

На той час у зв'язку з посиленням митних зборів у князівствах та відсутністю єдиних мит посилюється прагнення торгових людей до незаконного провезення товарів. У цей час складається система покарань за незаконне перевезення товарів і незаконну торгівлю. Промита – ухилення від сплати мита – каралася штрафом, а особа, яка вчинила це діяння, каралася батогом. Промит – покарання за несплату мита – становив суму у виді двох мит. Заповіддю називалися пеня за несплату мита під час продажу або купівлі коня та штраф, що стягується з купців за складування товару в будинках приватних осіб, крім вітальні. Величина заповіді становила 2 рублі (перший рубль йшов державі, другий – митникам). Протамози – штраф за таємне перевезення товару без сплати мита та за неявку його до митниці. Протамга - пеня за неявку товару до митниці.

У період феодальної роздробленості Русі зовнішньоторговельна діяльність здійснювалася на основі договірних або духовних грамот князів, які укладались між окремими князівствами та містами (вільними містами Новгород, Псков, Смоленськ та ін).

Опором розвитку підприємництва на Русі були міста, навколо яких виникали торговельні та промислові поселення. Руські купці в листопаді вирушали вглиб країни, щоб розпродати візантійські товари та скупити товари для зарубіжної торгівлі для наступного року. У князівствах немає єдиної системи мит.

Ставки встановлювалися князем одноосібно і залежали від низки причин. Однак подібні заходи не можна розглядати як послідовну митну політику\держави.

ОКРЕМІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ МИТНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Кадала Віталій Віталійович

Донецький державний університет внутрішніх справ (м. Кропивницький)

Митна справа була і залишається актуальною сферою суспільного життя в Україні, котра постійно потребує пильної уваги та удосконалення. Така теза обґрунтовується тим фактом, що саме регіональні митниці в Україні забезпечують доволі помітні надходження в бюджет, а як наслідок, беруть участь в її соціально – економічному забезпеченні. Проте розробка напрямків удосконалення роботи регіональних митниць можлива лише за умови знання попередніх історичних кроків розвитку митної справи в країні взагалі. Такий підхід надає можливість визначити як позитивні, так і негативні процеси, котрі вже пройшли етапи адаптації.

Звернення до історичних етапів розвитку митної справи показало, що в 911 році в торговому договорі Київського князя Олега з Візантійським імператором обумовлювалися питання мита й митних стосунків між двома країнами. Крім того, ознаками безмитної торгівлі відзначалася діяльність купців при Київській Русі. Окремі купці мали привілею з позиції ведення торгівлі без сплати різних зборів. За результатами дослідження зазначеного історичного етапу вчені дійшли висновку, що Київська Русь мала власну митну систему, стягувала і, за домовленістю з суміжними країнами, сплачувала митні податки.

Варто згадати також історичні події 1288 року. Мається на увазі розробка і видання Острогомського митного статуту, у якому мова йшла про купців з різних країн, а саме Баварії, Польщі, Чехії, Австрії та Київської Русі. Така історична подія засвідчила факт того, що вже в той часу українські митники керувалися у своїй роботі європейськими митними статутами, діяли в єдиному правовому полі з нашим. Крім того, в історичних літописах зазначалося, що на підступах до Києва, Вишгорода та інших міст Київського князівства будувалися застави-фортеці, де вповноважені князем збирачі збирали мито за перевезення товарів та прогін худоби.

Цікавим є також історичний етап розвитку Київської Русі за правління правнука Ольги князя Ярослава Мудрого. З позиції предмету дослідження важливо звернути увагу на такі події як складання першого писемного звідку законів (знамениту «Руську правду»), якою детально регламентувалася система оподаткування; основою грошових надходжень стали мито і штрафи.

При цьому, більшість стягнень мита і штрафів становили саме торговельні мита:

по-перше, «вага» і «міра» – за проведення зважування і вимір товарів, що були завезені на територію Київської Русі;

по-друге, проводилася процедура «мит» за провезення товарів через міські застави;

по-третє, при перевезенні товарів через річку проводилася операція «перевіз»;

по-четверте, було введено для купців «гостинне» і «торгове» мито, яке стягувалося за право мати склади і проводити торжища.

Історичними дослідженнями розвитку митної справи в Україні доведено також досить складний порядок митних стосунків за Литовсько-польської держави. На зазначеному історичному етапі була встановлена чітка система митних зборів за ввіз та вивіз різноманітних товарів. При цьому було введено поняття пограничне мито, яке стягувалось митниками, які називалися митними коморами.

З метою розширення дослідження варто також згадати чітку систему митної справи Козацько-гетьманської держави починаючи від Богдана Хмельницького. Даний історичний період відзначився появою поняття Державний скарб. На той час так іменувалась тоді фінансово-банківська і митна служба України. Відбувався збір двох видів пограничне мито:

- евекту (вивізне) пограничне мито;
- індукту (ввізне) пограничне мито.

Як свідчать історичні записи вже тоді українські митники відзначалися високими професійними якостями, освіченістю, знанням іноземних мов. Крім того, в універсалі гетьмана Богдана Хмельницького, датованому 1654 роком, встановлювалися митні платежі за товари, що ввозилися на територію Української держави. Варто зауважити, що керівником митної справи в Україні спеціальним Універсалом Богдана Хмельницького від 28 квітня 1654 року було призначено дозорця Астматія (Остматенка). Історичні записи про діяльність дозорця Астматія (Остматенка) розкрили наступне: він був мудра, зважена, висококультурна людина з європейською освітою, знанням кількох мов, високими професійними якостями державника, фінансиста, економіста. Вважається, що саме Астматія (Остматенка) чимало зробив для організації митної служби Української держави. Водночас, вивчення істориками праць архідиякона Павла Алепського надало змогу встановити той факт, що митні збори на кордонах щороку приносили у державну скарбницю 100 000 червоних золотих.

Враховуючи межі наукового дослідження зауважимо, що до складу початкового етапу розвитку митної справи в Україні пропонуємо умовно включити перші три етапи з існуючих шести, котрі встановлено науковцями, а саме: I – докиївський період в історії митної справи на українських землях (V ст. до н. е. – VIII ст. н. е.); II – період Київської Русі та монголо-татарського панування (XI – XVII ст.); III – період запорізького козацтва – Гетьманщини (XVI ст. – перша половина XVIII ст.).

На основі зазначеного, варто зробити висновок, що початковий етап розвитку митної справи в Україні прямо пов'язаний з появою державності

на українських землях, виникненням приватної власності та торгівлі. З розвитком економічних відносин поступово відбувається соціальне розшарування суспільства та виникає окремий клас купців, які займаються торгівлею товарами не лише в межах території перших державних утворень, але й з представниками інших країн, розвиваючи міжнародну торгівлю. Водночас представники політичної влади шукають нові джерела поповнення державної скарбниці, запроваджуючи нові податки та збори, включаючи мита.

УКРАЇНСЬКИЙ БУРШТИНОВИЙ ШЛЯХ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Макаренко Анастасія Сергіївна
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Бурштиновий шлях – древній торговий шлях, за яким в античності з Прибалтики до Середземномор'я доставлявся бурштин. Вперше про нього згадує «батько історії» Геродот, хоча шлях діяв за тисячоліття до його народження: вироби з балтійського бурштину були знайдені в гробниці Тутанхамона.

У Середньому Придніпров'ї і Українському Поліссі на площах Дніпровського і Прип'ятського бурштиноносних басейнів пізньопалеолітичні мисливці-збирачі залишили після себе сліди унікальних споруд – жител з кісток мамонтів (села Мезин, Добраничівка, Межиріч та ін.) і сезонних мисливських стоянок (с. Семенівна на Київщині). У них поряд із крем'яними виробами виявлено куски необробленого і обробленого бурштину-сукциніту, котрі не траплялися у палеолітичних пам'ятках раніших періодів. Радіовуглецеве датування решток кісток мамонтів зі згаданих поселень коливаються у межах 14 300–15 600 років. Наприклад, у районі с. Семенівки виявили бурштинову підвіску довшеної форми амулету чи прикраси, яка стала найдавнішою знахідкою обробленого бурштину-сукциніту на теренах Європи. Скіфію як джерело видобутку бурштину поряд із Прибалтикою згадували у своїх працях ще античні автори (Пліній Кай Секунд, Тацит, Теофаст й ін.). Археологічні знахідки бурштину і бурштинових виробів ранньоскіфського часу на території Середнього і Нижнього Дніпра широко представлені і описані в літературі. З першими століттями нашої ери пов'язані пам'ятки черняхівської культури, на котрі припадає максимальна кількість і розширення асортименту прикрас з бурштину у містах Північного Причорномор'я і значне поширення цієї продукції в центральні й північні райони України. Другою половиною VI ст. до н.е. датують кільчасту бурштинову намистину, знайдену в Ольвії, тоді як у скіфів Правобережжя Дніпра подібних намистин виявлено багато. Багато бурштинових намист виявлено вченими у шарах, які датують I–III століть. В інших місцях Північного Причорномор'я знахідки бурштинових намист відомі у могильниках черняхівської культури (III–IV ст.): наприклад, окремі намистини виявлено в Коблевському могильнику поблизу Одеси та

с. Осетрівка Миколаївської області, а у похованні у с.Чернилів-Руський Тернопільської області – намисто з антропоморфних намистин.

У IX–X ст. розпочав активно функціонувати Дніпровський торгівельний шлях, названий у руських літописах “з варяг у греки”. Це був найкоротший і найвигідніший економічно шлях з Балтики до Константинополя через Київську Русь, який активно активно використували для перевезення бурштину. Різке зростання обсягів кустарного видобутку місцевого бурштину, торгівлі і виробництва бурштинових прикрас відбулося у Середні віки на території Київської Русі з IX до 40-х років XIII ст. Про це свідчать численні археологічні знахідки у басейні Дніпра і Прип’яті, а також виявлені кустарні майстерні з виготовлення бурштинових прикрас у Києві, Вишгороді, Житомирі, Домбровицях, сільському поселенні Ходосівка та інших місцях.

У XI – XII ст. бурштиновий шлях проходив через Галицьку землю і був надзвичайно важливим для соціально-економічного розвитку усього регіону загалом та його столиці Галича зокрема. Через Галицьку землю проходив давній знаменитий бурштиновий шлях (Вісла – Сян – Дністер та Німан – Західний Буг– Дністер), який з’єднував Балтійське та Чорне моря. Археологічні розкопки на території стародавнього Придністров’я підтверджують, що камінь бурштин добували в Стародавній Русі. Є незаперечні документальні підтвердження того, що в XVIII столітті селяни Рівненської, Волинської, Київської та Полтавської областей знаходили в землі шматочки бурштину. У ті далекі часи вони використовували ці камінчики в якості грошей, обмінюючи жителям приморських областей на сіль.

Офіційно видобуток бурштину в Україні розпочато лише у 1991 р., коли було створено асоціацію ділової співпраці “Основа”, пізніше об’єднану в корпорацію Проте ця організація не змогла забезпечити необхідні потужності для переробки українського бурштину і тому у лютому 1993 р. створили державне підприємство “Укрбурштин”. У 2001 р., це підприємство було реструктуризовано в два дочірні підприємства “Бурштин” з головним офісом в м. Рівне та “Бурштинові копальні” з головним офісом в м. Сарни, Рівненської області. Нині промисловий видобуток бурштину здійснюють на кількох родовищах Сарненського, Дубровицького і Володимирецького районів Рівненської області і його середній річний видобуток складає більше 3 тонн на рік.

ТОРГОВА КОМУНІКАЦІЯ “ІЗ ВАРЯГ У ГРЕКИ”

Лоза Анастасія Юріївна

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Велику роль в економічному розвитку будь-якої держави відіграє активність на трансконтинентальних торгових маршрутах, що перетинають її територію. Через територію України ще з часів Київської Русі пролягав шлях «із Варяг у Греки», важливість якого важко переоцінити. Однак сучасні вчені все частіше ставлять під сумнів не тільки важливість

торгівельного шляху для становлення і розвитку древньоруської держави, але і взагалі його існування. Існують дослідження, в яких «шлях з варяг в греки» вважається або помилкою, або вимислом літописця, або підтверджується його існування, однак по дещо іншому маршруту. Тому проблема визначення ролі торговельного шляху «із Варяг у Греки» для розвитку економіки Київської Русі є не лише актуальною, а ще й несе дискусійний характер.

Шлях «із Варяг у Греки» – це літописний термін, яким позначають торговельну трасу між Чорним та Балтійськими морями. У «Повісті временних літ» опис цього маршруту вміщено у вступі до легендарної розповіді про діяльність апостола Андрія Первозванного на теренах східних слов'ян. Згідно з ним шлях «із Варяг в Греки» (або «із Грек по Днепру») – це маршрут Чорне море – Дніпро – волок – Ловать – оз. Ільмень – Волхов – оз. Нево (Ладозьке) та його «устя» (р. Нева) – Балтійське море. Зокрема, згідно з легендою, апостол Андрій подорожував із Синопи (нині м. Синоп, Туреччина) до Балтійського узбережжя річками, а повернувся назад морем. Втім, історіографія під шляхом «із варягів у греки» розуміє, насамперед, річковий маршрут, вузловими пунктами якого були Київ, Смоленськ (нині місто РФ) та Новгород Великий [3].

Вивченням проблеми визначення ролі торговельного шляху «із Варяг у Греки» для розвитку економіки Київської Русі у різні часи займалися Авдусін Д. («Гнездово и днепровский путь», 1972), Г. Лебедев («On the early date of the «Way from Varangians to the Greeks», 1980), Л. Плечко та І. Сабанєєва («Водные маршруты СССР», 1985), Ф. Андрощук («Гнездово, днепровский путь и финал Бирки», 2001; «From Goths to Varangians: Communication and Cultural Exchange Between the Baltic and the Black Sea», 2012), Леонтьєв А. та Є. Носов («Восточноевропейские пути сообщения и торговые связи в конце VIII-X вв.», 2001), С. Хведченя («Історико-картографічний аспект дослідження «шляху із Варягів у Греки», 2012) та ін.

Аналіз історіографії дозволяє зробити висновок, що з середини ХХ ст. з'являються наукові доробки археологів та істориків, у яких є свідчення того, що формування річкової магістралі між Балтикою і Чорним морем почалося в ІХ ст. і вже в 825-839 рр. по ній могли здійснюватися різні контакти між Скандинавією та Візантією. Функціонування шляху «із Варяг у Греки» також унаочнюють численні археологічні та нумізматичні матеріали. Поширення речей візантійського походження (монети, посуд, обломки амфор, скляні буси, предмети християнського культу, виявлені в багатьох могильниках і на розкопках поселень, пов'язаних з Волховсько-Дніпровським шляхом), жіночі прикраси і зброя скандинавського походження (знайдені на ключових дільницях «шляху изваряг в греки»), на думку Є. Синиці, дає підстави стверджувати, що цей шлях активно функціонував від початку Х ст., що ще раз засвідчує дискусійний характер проблеми дослідження.

Незважаючи на археологічні знахідки, сучасні російські науковці, зокрема Ю. Звягін, А. Нікитін, ставлять під сумнів не тільки важливість торгівельного шляху в історії, але і взагалі його існування. Аргументи дослідників можна поділити на три групи: 1) географія: складність плавання, в якому необхідно долати волоком дві вододіли – між Ловаттю і Двіною та між Двіною та Дніпром. Причому відстань по маршруту Балтика-Волхов-Ловать-Двіна-Дніпро (з двома волоками) в 5 раз більше, ніж по маршруту Балтика-Двіна-Дніпро (з одним волоком), що проходить через міста Рига, Полоцьк і Смоленськ; 2) джерела: відсутність згадок про подібне плавання у скандинавських сагах і згадок про скандинавських купців і скандинавів взагалі раніше другої половини XI ст. у візантійських джерелах; уперше про воїнів скандинавського походження («варангах») говориться в імператорському хрисовуле 1060 р.; 3) археологія: мала кількість археологічних знахідок візантійського походження, як в самій Скандинавії, так і по всьому передбачуваному маршруту, зокрема, при розкопках в Бирці (Швеція) арабські монети знайдені в 106 похованнях, англосаксонські – у 8, і тільки в 2 – візантійські; з більш ніж 110 тис. монет, знайдених в 700 скарбах на острові Готланд до середини XX ст. візантійських всього 410.

Отже, виниклий на початку IX ст. шлях «із Варяг у Греки» сприяв торговим контактам слов'ян з навколишнім світом, а також зв'язував воедино самі східно-слов'янські землі. На цьому шляху виникали великі слов'янські міські центри – Київ, Смоленськ, Любеч, Новгород, які пізніше відіграли важливу роль в історії Київської Русі. Торговельний шлях відіграв значну роль в утворенні Давньоруської держави, адже завдяки йому вона отримала величезний поштовх не лише у розвитку своєї державності, а також у розвитку економіки і зародженні нової єдиної релігії.

ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Ніжебецький Марк Олександрович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Розвиток торгівлі в Київській Русі сприяла вигідне місце знаходження країни на перехресті торгівельних шляхів а також швидкі темпи розвитку ремісла і розбудови міста. Перша єдина східнослов'янська держава з'явилась як військово-торгова корпорація, що експлуатувала шлях із варяг у греки”, який був традиційною транзитною лінією Балтика – Ладога – Дніпро – Чорне море. Географічне розташування цього транзитного шляху дало можливість для подальшого розвитку митної справи у Стародавній Русі.

Внутрішня торгівля зосереджувалась на великі торгові села (погости) які мали ринки. У значних міських центрах вони діяли постійно, а в Києві, Новгороді Великому, Чернігові, Галичі, Смоленську, та ін. збиралися мало не щодня. В маленьких селах ринки охоплювали лише обмежені за своєю

територією округи, які тяжили до певних міст. Також на певних територіях які не могли виробляти певний тип продукції або сировину відбувалися економічний обмін що сприяло забезпеченню продуктами харчування, сировиною й ремісничими виробами тих районів, в яких вони не вироблялися.

Зовнішня торгівля велася в трьох напрямках: середземноморсько му. західноєвропейському і східному. Купці подорожували водою та сушею, зазвичай обираючи водні шляхи, котрі в достатку існували на території Київської Русі. Основними торгівельними шляхами, що проходили через територію давньоруської держави були:

- Волзький торговий шлях, що йшов від міста Ладога на Каспій і далі в Хорезм і Середню Азію, Персію і Закавказзя;
- сухопутний шлях, що починався в Празі і через Київ виходив на Волгу і далі до Азії;
- шлях «з варяг у греки», що починався у Варязькому морі, йшов по озеру Нево і через річки Волхов та Дніпро виходив в Чорне море, Балканську Болгарію і Візантію (цим же шляхом, увійшовши з Чорного моря в Дунай, можна було потрапити до Великої Моравії).

Відправною точкою для розвитку торгівлі сприяв договір з Візантією в яких закріплені такі елементи митної справи, як стягування мит і порядок митного оподаткування. На кордонах князівств стали виникати митні застави. У Візантії та країнах Сходу реалізовувалася значна частина данини, що збиралася руськими князями. У IX ст. посилюється торгівля Київської Русі з Візантією, Херсонесом та Константинополем. Головним напрямком давньоруської зовнішньої торгівлі був східний. Грецький шлях вів до Візантії, а Залозний – до країн Кавказу й Арабського Сходу.

Велика торгівля провадилася також з країнами Поволжя: Хозарським каганатом і Волзькою Болгарією. Постійними були торговельні контакти Русі з Германією, Угорщиною, Чехією, Польщею. Головним осередком торгівлі з країнами Півдня і Заходу був Київ. з Візантійською імперією на Русь довозили золоті й срібні вироби, посуд, дорогі тканини (шовк, парчу, оксамит), олію, вино, фрукти, різноманітні ремісничі вироби, церковне начиння, скло і фаянс, предмети художнього ремесла, прянощі, і фарби. Русь в постачала на ринки своїх близьких і далеких сусідів, хутра, мед, віск, шкіряні й металеві (зброя) вироби, прикраси із золота й срібла, а також рабів. На Русі купці об'єднувалися в корпорації, що зосереджувалися на торгівлі певними товарами з тими чи іншими країнами.

Завдяки швидкому темпу розвитку зовнішньої торгівлі на Русі сприяло поява товаро- грошових відносин. На ранньому етапі (VIII–X ст.) на Русі оберталися арабські дирхеми, візантійські номісми і міліаресії, західноєвропейські динари. За Володимира Святославича та Ярослава Мудрого Русь карбувала власні гроші – срібники і златники. З кінця X ст. на Русі при розрахунках у великих торговельних операціях використовувалися в обіг гривня – срібний злиток вагою 200 г.

ТОРГІВЛЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Підченко Євгеній Максимович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Яскравим свідченням високого рівня економічного розвитку Давньоруської держави була внутрішня й зовнішня торгівля. На жаль, про внутрішню торгівлю Київської Русі відомо мало. Між різними землями Русі відбувався економічний обмін, що сприяло забезпеченню продуктами харчування, сировиною й ремісничими виробами тих районів, в яких вони не вироблялися. Міста і великі торгові села (погости) мали ринки. У значних міських центрах вони діяли постійно, а в Києві, Новгороді Великому, Чернігові, Галичі, Смоленську, Володимирі-на-Клязьмі та ін. збиралися мало не щодня. Про внутрішню торгівлю письмові джерела згадують мало й неохоче. Основний матеріал для її пізнання дає археологія.

Незрівнянно більше вчені знають про зовнішньоекономічні зв'язки Русі X – першої половини XIII ст. Літописи й інші давньоруські письмові джерела, а також візантійські, східні та західноєвропейські пам'ятки розповідають про жваві торговельні взаємини східнослов'янської держави з багатьма країнами середньовічного світу.

Головним напрямком давньоруської зовнішньої торгівлі був східний. Грецький шлях вів до Візантії, а Залозний – до країн Кавказу й Арабського Сходу. Велика торгівля провадилася також з країнами Поволжя: Хозарським каганатом і Волзькою Болгарією. Постійними були торговельні контакти Русі з Германією, Угорщиною, Чехією, Польщею. Головним осередком торгівлі з країнами Півдня і Заходу був Київ.

Руська правляча верхівка й багаті купці були особливо зацікавлені в підтриманні сталих економічних взаємовідносин із Візантійською імперією. Звідти на Русь довозили золоті й срібні вироби, посуд, дорогі тканини (шовк, парчу, оксамит), олію, вино, фрукти, різноманітні ремісничі вироби. Русь постачала на ринки своїх близьких і далеких сусідів хутра, мед, віск, шкіряні й металеві (зброя) вироби, прикраси із золота й срібла, а також рабів.

На Русі купці об'єднувалися в корпорації, що зосереджувалися на торгівлі певними товарами з тими чи іншими країнами. В Києві, Новгороді, Галичі, Володимирі-Волинському та інших великих містах були колонії іноземних купців, для них будували торговельні двори.

Головними платіжними засобами внутрішньої й зовнішньої торгівлі Русі IX–XI ст. були іноземні монети – переважно арабські срібні куфічні дирхеми, численні скарби яких, знайдені в Східній Європі, налічують десятки тисяч прим. Використовувались, хоча й у меншій кількості, візантійські міліарісії, а у Північно-Західній і Північно-Східній Русі з XI ст. – і західноєвропейські денарії.

Кілька разів робилися спроби запровадити в Давньоруській державі власну монету. Близько 990 р. Володимир Святославич викарбував на честь хрещення Русі перші руські монети: златники й срібляники. На початку XI ст. його син Ярослав, що був тоді новгородським намісником, випустив срібляники з своїм ім'ям, а 1018 р. Святополк Ярополчич під час свого недовгого князювання в Києві запровадив до обігу срібляники, на яких було вміщено його християнське ім'я Петро. Але карбування давньоруських монет мало дуже скромний обсяг, вони призначалися не стільки для торгівлі, скільки правили за своєрідні візитні картки названих вище князів, пропагуючи Давньоруську християнську державу та її володарів. Златники й срібляники не справили помітного впливу на грошовий обіг Київської Русі та сусідніх країн.

ЗНАЧЕННЯ “ШОВКОВОГО ШЛЯХУ” В ІСТОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Кропова Каріна Вячеславівна

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Спочатку потрібно з'ясувати, що таке шовковий шлях, та яке значення він мав в історії торгівельних зв'язків. Термін «Великий Шовковий шлях» (The Great Silk Road) прийшов в історичну науку наприкінці XIX століття, його засновником вважається німецький історик Фердинанд Паульом Вільгельмом фон Рихтгофеном у 1877 р. після виходу його праці «Китай. Результат власних подорожей».

«Шовковий шлях» являв собою торговельний шлях, що з'єднував Китай із країнами Центральної Азії його виникнення датується другою половиною першого тисячоліття до н.е. Саме цей шлях став феноменом торгівлі того часу. Він з'єднував чотири могутні держави на той час – в Європі Римську імперію, Парфянську на Близькому та Середньому Сході, Кушанську – на півдні Центральної Азії, Афганістану і Китайську імперію Хань на Далекому Сході.

Головна дорога проходила через Сіань – Ланьчжоу – Ганьсу – Увэй – Дуньхуан – озеро Иссык-Куль – Хотань – Аксу – Тюрпан (китайською назва Уктурпан) – Кашгар – Ташкуртан /Ташкент (Каракорумська дорога) – Самарканд – Карші/Навої – Бухара – Туркменабад (стара назва Чарджуй) – Мерв – Мешхед (Іран) – Тегеран – Дербент – Багдад – Шанлиурфа (старо віренською назва Едесія, грецькою Едеса) – Європа. Система доріг через яку проходив Шовковий шлях не була постійною. В епоху Хань шлях розмежувався на три дороги: Північну, Південну і Середню. Дорога цієї подорожі складала до двох тисяч кілометрів. Цей шлях набув найважливішого торгівельного значення між Сходом і Заходом він проіснував до Середньовіччя. Оскільки значна частина шляху проходила через пустельні території Азії постає питання, як купцям, торговцям та просто перевізникам вдавалося подолати таку велику відстань. Адже

опинившись в пустелі мандрівники стикалися з проблемою відсутності води. Оскільки перевезення вантажу здійснювалося верблюдами і для того, щоб зменшити навантаження бо довелося б перевозити з собою велику кількість запасу води в давнину посеред пустелі де проходив шлях були збудовані колодязі. Ці не звичні споруди отримали назву «сарбода». Унікальні споруди знаходилися через кожні 12–15 кілометрів. Найцікавішим є не лише зовнішній вигляд, а й сама робота цього колодязю, адже постає питання звідки там з'являлася вода. В розпеченому пустельному повітрі міститься водяна пара. Потрапляючи в середину колодязя гаряче повітря охолоджувалося і віддавало вологу у вигляді крапель, які наповнювали колодязь водою. Засновниками цих дивних споруд вважають Китай, оскільки саме вони додали чимало зусиль, щоб шовковий шлях працював і сприяв економіці держави.

Які ж товари перевозилися цим шляхом? Перш за все – шовк, який був хоча і головним, але далеко не єдиним товаром, який перевозився по трансконтинентальному шляху. З Центральної Азії вивозилися коні, які цінувалися в Китаї, військове спорядження, золото і срібло. Напівкоштовні камені і вироби зі скла, шкіра і шерсть, килими і бавовняні тканини, екзотичні фрукти - кавуни і персики, курдючні вівці і мисливські собаки, леопарди і леви. З Китаю каравани везли фарфор і металевий посуд, лаковані вироби та косметику, чай і рис. У дорожніх мішках купців можна було знайти слонові бивні, черепахові панцири, прянощі і багато іншого.

Торгівельні угоди, які відбувалися між купцями різних країн посприяли використанню загальноновизнаних грошей. Важливо, що не кожна з країн, яка брала активну участь у торгівлі, мала право випускати «міжнародні» золоті та срібні монети. Використовувалися золоті монети Візантії та срібні Сасандських та Арабських країн. Відомо вживання китайських монет (міжнародного стандарту), які карбувалися виключно для торгівлі шовкового шляху.

Великий шовковий шлях відіграв велику роль у розвитку економічних і культурних зв'язків народів Передньої Азії, Кавказу, Середній Азії і Китаю. Саме Китай, служив провідником поширення технологій і інновацій, в тому числі в мистецтві (танців, музики, образотворчого мистецтва, архітектури). У релігії (буддизм, іслам, маніхейство). В технології саме виробництво шовку, а також пороху і паперу. При цьому майже всі технології за винятком, мабуть, колісниць в найдавніші часи поширювалися з Китаю на захід, а не в протилежному напрямку.

Шовковий шлях відіграє величезну роль в історії розвитку торгівлі. Він залишив в історії слід, як шлях який з'єднав безліч країн торговими узами того часу. Він проіснував до Середньовіччя переживши безліч змін цивілізацій та народів за своє існування. Цей шлях залишив по собі багато не вирішених питань і таємниць для істориків, Шовковий шлях сповнений загадками і таємничістю того часу, яку нам доведеться ще пізнати...

ЗНАЧЕННЯ ВЕЛИКОГО ШОВКОВОГО ШЛЯХУ В ТОРГОВИХ ВІДНОСИНАХ СХОДУ ТА ЗАХОДУ

Левада Ольга Михайлівна

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя)*

Прохорова Лариса Анатоліївна

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя)*

Великий шовковий шлях зіграв важливе економічне, історичне та соціально-культурне значення в історії людства. Цей шлях за географічним охопленням є мережею наземних і морських маршрутів, що простягаються в регіонах Азії, Африки та Європи. Маршрути Великого шовкового шляху беруть початок у Східній, Південній та Південно-Східній Азії, пересікаючи Середню Азію, Індійський субконтинент, Іранське та Анатолійське плато та Аравійський півострів. Вони також простягаються Східною і Північною Африкою, охоплюючи регіони між сучасною Танзанією і Марокко. Слід за цим досягають Піренейського півострова, перетинаючи Східну та Південну Європу. Більше двох тисячоліть мережа маршрутів Великого шовкового шляху сприяла багатьом взаємодіям між різними людьми та культурами. Торгівля та обмін товарами були основною мотивацією для обмінів, але також породили потік інформації, знань та ідей.

Першорядною та головною функцією Великого шовкового шляху є економічна взаємодія. Інтенсивна торгівля, що велася цією дорогою, стала найсильнішим поштовхом для розвитку економіки всіх країн, які брали участь у торгівлі на Великому шовковому шляху. Великим шовковим шляхом ходили каравани, які везли різні цінні товари: шовк, фарфор, шкіру, вовну, прянощі, вироби із золота, срібла, скла, дорогоцінне каміння, килими, військове спорядження, різних тварин та багато іншого. Висока якість вироблених у Китаї товарів сприяла активному їх поширенню на території Європи та Азії.

Першим товаром, яким стали торгувати ханці, є шовк. На це є кілька причин. По-перше, виробництво шовку – унікальне явище, що відноситься в той історичний період лише до китайської держави. Під час своєї експедиції на захід у 119–115 роках до н. е. китайський дипломат та першовідкривач Чжан Цянь зауважив, що жоден народ, окрім китайського, не використовує нитки шовкопряда для виготовлення тканин. По-друге, шовк відрізняється своєю незначною вагою, що давало йому явну перевагу у транспортуванні.

Розвиток землеробства, гірничої справи, ремесел та міст у Китаї призводили до поживлення як його внутрішньої, так і міжнародної торгівлі. У торгових операціях протягом усього торгового шляху

(особливо ж на бухарсько-ферганському відрізку) здебільшого фігурувало два види товарів: тканина «занданачі» з Бухари і коні з Фергани. Каравани незмінно курсували ферганським відрізком Великого шовкового шляху, оскільки торгівля становила одне з найважливіших занять населення Бухарського оазису і Ферганської долини. З VI століття, коли торгові шляхи пересунулися з півдня на північ, інтенсивність караванної торгівлі на цій ділянці шляху значно зростає.

Здійснення торгівлі на далекі відстані передбачало створення особливих умов. Крім самих караванних доріг, створювалася ринкова інфраструктура: перевалочні пункти, спеціалізовані базари. Великий шовковий шлях сприяв появі торгових міст. У таких містах як Бухара, Самарканд, Кашгар, Дуньхуа здійснювалося обслуговування караванної торгівлі.

На всіх трасах було прийнято єдину систему грошових розрахунків. У зв'язку з тим, що не всі країни могли випускати цінні в той період у всіх державах Європи та Азії монети із золота та срібла, купці використовували гроші домінуючих у євразійському регіоні країн. Наприклад, використовувалися арабські та візантійські монети. Відбулась також і бартерна система розрахунку. Ще одним способом оплати було використання чеків. У зв'язку з тим, що перевезення великих сум грошей мало на увазі великий ризик для торговців, гроші обмінювалися на розписки у певних мінял. Ці розписки купці пред'являли у містах Великого шовкового шляху, де працювали довірені особи того чи іншого міняли. Перш ніж отримати назад готівку купці зобов'язані були внести довіреним особам певну плату за послуги. Таким чином, Великий Шовковий шлях породив багато діючих і нині інститутів, а саме, поділ праці, чекову систему, захист прав власності.

Великий шовковий шлях охоплював справді величезний простір. Інтенсивна торгівля, здійснювана у ньому, стала серйозною передумовою у розвиток економіки та культури всіх країн, територією яких проходив Шлях. З упевненістю можна сказати, що Великий шовковий шлях мав міжконтинентальне значення, адже саме він поєднав дві різні частини світу – Азію і Європу, які практично нічого не знали один про одного до появи цієї мережі доріг. Цей шлях був також і сполучною ланкою країн Сходу, що сприяло їх взаємодії та комунікацій.

У XIV столітті у зв'язку з розвитком судноплавства значення Великого шовкового шляху знизилося. Перевага перейшла до морських держав, які мали вихід до Атлантичного океану. Виникнення та розвитку морських шляхів зменшили значення Великого шовкового шляху як глобальної комунікаційної мережі.

Наше сучасне суспільство, що має плюралістичний та взаємозалежний характер насправді, є результатом обміну між різними культурами та групами населення. Це були мандрівники, торговці, вчені, місіонери, паломники та державні чиновники на Великому шовковому шляху.

На сьогоднішній день при багаторазовій взаємодії між різними народами Великий шовковий шлях залишається новаторським торговим маршрутом, що забезпечує видатну модель довготривалої мирної взаємодії між різними культурами, суспільствами та цивілізаціями.

ДЕСЯТИНА В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ КАНОНІЧНОМУ ПРАВІ

Санжаров Валерій Анатолійович

Державний податковий університет (м. Ірпінь)

Бинюк Наталія Михайлівна

Державний податковий університет (м. Ірпінь)

В історії західного оподаткування десятина займає чільне місце. Її успіх був величезним. У ранній Церкві десятина не існувала або вважалася рекомендованим, але не обов'язковим внеском. Введення десятини як загального податку почалося лише з Каролінгів. Зразком була старозавітна десятина. Десятина поступово поширилася по всій Європі, до кінця XII століття вона стала повсюдною і існувала протягом тривалого часу. У деяких регіонах Італії її продовжували збирати навіть до середини XX століття. Слід відрізнити земельну десятину, зібрану з сільськогосподарських продуктів, від особистої десятини, яку деякі дослідники порівнюють з податком на додану вартість. На практиці особисті податки збиралися рідко. У результаті земельна десятина становила основу податку і поділялась на більшу та меншу. Більшу десятину стягували з продуктів, які найлегше монетизувати: зернових культур і винограду. Менші десятини включали сільськогосподарські продукти, які зазвичай споживалися на місці, такі як сіно, фрукти та овочі з садів і городів. Десятина з худоби збиралася з приросту стада або з рибальства та полювання. Нарешті, звичайну десятину слід відрізнити від «нової» десятини (*novalia*), що стягується з новооброблених земель, наприклад, шляхом вирубки. Нова десятина часто мала відмінну ставку від звичайної десятини.

Десятина була натуральним податком; її збір вимагав ретельної організації та був дуже дорогим. Фіксована сума десятини дозволяла збирачам уникнути ризиків поганих врожаїв. Незважаючи на певні складнощі, збір залишався дуже прибутковим і бажаним протягом усього Середньовіччя. Жоден податок в історії Європи не може зрівнятися з церковними десятинами за тривалістю дії, ступенем застосування та вагою економічного тягаря.

Збір церковної десятини є одним із найбільш традиційних і найменш таємничих елементів в історії середньовічних доходів. Відповідно до заповіді Каролінгів, десята частина того, що буде зібрано чи отримано «від землі, худоби чи людської праці», буде йти до Церкви, зокрема до парафій

для утримання парафіяльного священника, вівтаря та будівлі. У церковному праві Каролінгів десятина була прерогативою єпископа, але її збір організували священники. Прибуток розподілявся на чотири частини: одна частина для єпископа, друга – для місцевого священника, третя – для бідних, четверта – на утримання культової споруди. Початковий розподіл на чотири частини з часом ставав переплутаним. Збирачів десятини помножилося: священнослужителі, дворяни, ченці. Десятина дробилася і входила в строкатий комплекс сеньйоріальних доходів. Починаючи з григоріанської реформи, помножилися соборні канони, що забороняли мирянам володіти десятиною. Десятина називалася «spiritualia» і теоретично поміщалася за межі світської сфери. Мирянам погрожували відлученням від церкви, якщо вони продовжуватимуть володіти десятиною.

Церква та канонічне право намагалися запобігти ентропії в економіці десятини. Вже в «Декреті» Граціана наявна десятинна проблематика. Четвертий Латеранський Собор 1215 р. засуджував тих, чиї власність обробляли інші (нехристияни), щоб уникнути десятини (канон 53); оголосив, що сплата десятини має пріоритет перед усіма іншими податками та зборами (канон 54); наказав цистерціанцям та іншим привілейованим орденам сплачувати десятину з усіх земель, придбаних ними в майбутньому, незалежно від того, чи будуть вони оброблятися ними самими чи ні (канон 55); і заборонив як світському, так і звичайному духовенству укладати будь-які угоди, які б позбавили парафіяльного священника його законної десятини (канон 56). Конституція В'єнського Собору 1311–12 років загрожувала серйозними покараннями за різні махінації з десятинами, в яких будуть винними монахи, повторивши декреталію папи Боніфація VIII «Quint ex eo». Друга частина конституції забороняла членам жєбручих орденів (під страхом відлучення від церкви) говорити з кафедри проти десятини. наказувала їм проповідувати людям обов'язок сплачувати десятину, особливо в наступні дні: перша та четверта неділя Великого посту, Вознесіння, П'ятидесятниця, свята Різдва Іоанна Хрестителя, Успіння та Різдва Пресвятої Богородиці.

Середньовічна католицька церква охоплювала всі аспекти суспільства, здійснювала ретельний контроль над усіма нормами суспільного життя і перебувала в цьому відношенні в положенні квазімонополії. Церква була справжньою опорою середньовічної Європи, зосереджуючи знання, нормативні принципи та значну частину багатства. Стягнення десятини в Середні віки служило моделлю для введення сеньйоріальних зборів, воно було, у своїх нових формах, зразком для запровадження і затвердження всіх майбутніх державних зборів. Контроль за призначенням, звільненнями та стягненням десятини виправдовував претензію Церкви (папства) на універсальне панування (*dominium*). Десятина фактично створила узагальнену внутрішню звичку оподаткування.

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МИТНОЇ СПРАВИ В ЄВРОПІ

Могиленко Каріна Анатоліївна

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Митна політика зародилася в давнину. Вона представляє собою сукупність державних заходів, вкладених у регулювання зовнішньоторговельної діяльності через митну систему. При цьому не варто забувати, що митна політика може виходити не лише від держави, як це відбувається сьогодні, але іноді може формуватись і знизу. Такий унікальний характер мала насамперед політика протекціонізму на стадії свого зародження.

Протекціонізм – це політика захисту місцевого виробника від іноземної конкуренції шляхом введення високих мит на імпорتنі товари та низьких мит на експортну продукцію, а також інших заходів (квоти на імпорт, субсидії та ін.).

Характерною рисою протекціоністської політики прийнято вважати тарифне та нетарифне регулювання національної економіки, що дозволяє конкурувати з іноземними товарами, продуктами тощо. До тарифних методів можна віднести мита та квоти, які в основному регулюють імпорт.

Нетарифні методи більше спрямовані на підтримку експортних товарів. Вони поділяються на три типи: кількісні – квотування, ліцензування, добровільні обмеження; приховані – державні закупівлі, технічні вимоги, збори, податки; фінансові – субсидування, кредитування, демпінг.

Також хотілося б звернути увагу на особливий стан політики протекціонізму у сфері митного регулювання. Саме поняття протекціонізму має три значення: як практика середньовічних міст щодо захисту місцевого виробництва (найбільш рання); як митна політика держави (захист внутрішнього ринку від конкуренції іноземних держав через застосування системи обмежень); як економічна теорія (вчення).

У країнах Західної Європи в XIII–XV ст. міста виступали як активні союзники монархічної влади у проведенні політичного об'єднання, що було зумовлено моделлю централізації, що склалася там. За неї економічна централізація передувала політичній. А успішне проведення економічної централізації не могло б здійснитись без підтримки місцевого населення, насамперед, місцевих виробників, об'єднаних у міські цехи.

Кулішер І. М. згадує, що в роботах Карла Теодора фон Інама-Штернега торкнуться наступного моменту: у міських статутах, у рішеннях міських ратуш та статутах цехів міститься ціла маса постанов, якими ввезення відомих промислових виробів або зовсім забороняється, або має обмеження по часу. На основі цього висловлювання можна зробити висновок, що в середньовічних містах все ж таки була політика протекціонізму і вона являла собою «форму заборони ввезення товарів у місто».

Справа в тому, що в період Середніх віків міські цехи як могли захищали себе як із боку внутрішньої, і зовнішньої конкуренції. Щодо останнього аспекту, то він представлявся в наступному: заборона на ввезення до міста тих товарів, які виробляються місцевих цехах. Таким чином, зовнішня конкуренція, за загальним правилом, усувалося зовсім.

Так, звертаючись до правових актів середньовічних міст бачимо, що у XIII в. у місті Перлеберг (місто в сучасній Німеччині) у статуті шевського цеху говориться: ніхто не може з іногородніх продавати в Перлеберзі чоботи або виставляти їх на продаж. На подібному прикладі видно, що канатний цех у Любеку (місто в сучасній Німеччині) вводила заборону на ввезення канатів у місто іногородніми виробниками.

Або ж у Пармі (місто в сучасній Італії), згідно з постановою 1211, всі виготовлені з вовни і сукна товари, що ввозяться в місто, відбиралися і спалювалися магістратом. У Венеції (місто в Італії) вже у XV ст. існувала низка заборон на промислові вироби, вироблені поза містом (до них належали, наприклад, вироби зі скла або з шовку).

Щодо Франції, то тут також існувала подібна «заборонна система». У Парижі та Руані поширювалася заборона на ввезення вина іногородніми жителями, а також обмежена за часом заборона на ввезення хліба та сукна. Їх можна було ввозити лише по суботах.

Крім того, вже у XII ст. в Парижі були значно розвинені збори на товари, що ввозяться в місто, незалежно від того, чи іноземного походження цей товар або зроблено в іншому французькому місті. Обкладалися вироби, виготовлені з шовку, полотна, паперу, а також сукна та хутра.

Щодо міст інших країн, то в італійських містах оподатковувалися подібним чином як харчові продукти, а й промислові вироби. У Німеччині ж у статутах міст зазначено, що «ввізним митам підлягають товари як іногородніх, а й, безпосередньо, городян», причому звільняються від подібних мит лише товари, які привозять місцеві жителі для власного споживання, в інших випадках сплата мита обов'язкова навіть городянами.

Таким чином, і брамні, і ринкові, і транзитні збори не мали митного характеру. Але при цьому збори за право користування лавками та коморами на ринку, за складку та зважування товарів стягувалися, будучи митом, сплатою за спеціальні послуги, що надаються продавцю.

При цьому Кулішер каже про те, що приворотні (октруа) та ринкові збори не мали фіскального характеру, але були знаряддям протекційної політики разом із повними заборонами ввезення, заміною яких вони були, політиці, яка мала на меті надати міський ринок цілком місцевим виробникам, перетворюючи місто в самодостатню, що не стоїть у жодному зв'язку з іншими містами господарську одиницю, чому ввезення вироблених в інших містах товарів або зовсім заборонявся, або обставлявся такими численними та складними обмеженнями, що ставав фактично майже неможливим, і не міг завдати шкоди місцеву промисловість.

Таким чином, у Середньовіччі міста європейських країн представляли собою самостійні одиниці, митна політика яких стала ядром, з якого згодом розвинулася митна політика держав, коли ці міста увійшли до складу більших територіальних спілок.

Отже, проведене дослідження показало, що місцевий протекціонізм служив основою формування державної митної політики як у Західній Європі (XII–XV ст.). Так і в Україні (кінець XV – початок XVII ст.); юридичне закріплення він придбав в актах державної влади, що приймалися на користь місцевого населення, що послаблювали податковий тягар для місцевих виробників і торговців за рахунок іногородців та іноземців, що становили їм конкуренцію.

ГАНЗЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Пишний Ілля Володимирович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

У світі існувало мало прикладів створення взаємовигідних спілок, які були підпорядковані ідеям співпраці й розвитку, як Ганзейський торговельний союз, що згодом став рівноправним партнером суверенних держав. Створена задля захисту торговців від свавілля грабіжників у полях, що забирали насильно товар, і у містах, де збирали мито з того, що вціліло, Ганза дуже швидко розвивалась та розширювалась

Засноване у 12 ст. місто Любек швидко досягло значних успіхів у балтійській торгівлі й заснувала німецьку торгову компанію в Вісбі, на о. Готланд, що мала вигідне географічне положення. Могутність міста визнавали у багатьох країнах ще до оформлення Ганзейського союзу. У 13 ст. Любек із Гамбургом укладають договір для спільного захисту торгових шляхів, що з'єднували Північне море й Балтійське. У 1256 утворилось перше об'єднання міст, а згодом і сформувався остаточний союз Ганзи із 70 міст, наприклад: Риги, Гамбурга, Бремена, Кельна та інших, на чолі з добровільно обраним в якості головного міста Любеком. У 14–15 ст. почалась торгівля і з Руссю. Ганзейські контори були відкриті у Пскові та Новгороді Великому.

Швидко зростаюча торговельна монополія, купівля права на деякі привілеї, політичні таланти, користування сильними і слабкими сторонами, а також побічне і відкрите протистояння деяким державам призводило до стрімкого росту цього союзу, в яке почали входити міста з усієї Північної Європи. Стрімке зростаюче багатство і могутність цих міст, зосередження релігійного, наукового та художнього життя, ставало більмом в оці правлячих князів та імператорів, а отже і стримувати такі міста в одному союзі було можливо тільки єдиною ціллю і правом *Verhasung*, що виключав місто з Ганзи і забороняв мати справи з вигнанцем.

Ганзейський союз був задуманий і створений оптовими торгівцями. Стаючи ганзейцем ти отримував масу привілеїв окрім звільнення від кількох місцевих податків, наприклад будь-яку інформацію про ціни, товарообіг або дії конкурента. Також вони пропагували етикет, здоровий образ життя, відкривали школи для початківців ремісників, що були інновацією.

В zenіті слави Ганза була купецькою федеративною республікою не слабшу за європейські монархії, маючи в рукаві не тільки торгівельну блокаду, але й військову, хоча і вдавались до неї нечасто. Коли датський король Вальдемар 4 в 14 ст. напав на Вісбю, погрожуючи усій морській торгівлі, Союз, оснастивши торгівельні кораблі гарматами, перетворивши їх на плавучі фортеці, вивів у море бойовий флот. Першу битву вони програли, проте потім вони взяли Копенгаген, пограбував його, а король був змушений підписати в 1370 році принизливий Штральзундський трактат про мир.

На початку XV століття ганзейський союз почав втрачати свою силу. Розквіт нідерландських міст і торгівлі, невдалі військові дії, проблеми в рибальстві, внутрішні перепони і бездіяльність під час зосередження влади над трьома Північними королівствами в одних руках сильно били як по авторитету, так і по самій Ганзі. Падіння останнього призвело до повсюдного відняття привілеїв і закриття контор у містах. Розквіт Ост- і Вест-Індської кампанії ясно показували, що держави бажають тримати торгівлю у своїх руках. Часи старої монополії минули, але ганзейські торгівці міцно їх тримались, а інтереси торгових міст все тяжче було стримувати, що призвело до початку відокремлення деяких міст. Військова допомога шведському королю Густаву Вазі зійти на престол хоча і була демонстрацією великої сили, це був останній її прояв.

Відміна та знецінення останніх привілеїв, втрата незалежності флоту і внутрішній розпад Ганзи остаточно обезсилила її. Заборони і невігідні договори, каперські війни призводили до величезних торгівельних збитків у той час як Нідерланди багатіли, а можливість повернути німецькі землі під час нідерландського повстання проти Філіпа II була проігнорована.

Окрім політичних подій останні цвяхи у цей гріб забивали інші незалежні події: чорна смерть, яка викошувала одне місто за іншим, різкий спад улову оселедця в Балтиці, а велику Гавань у Брюгге заволокло мулом, відрізав місто від моря. Останньою краплею стало відкриття, дослідження і заселення Америк, що переорентувало торгові шляхи в Атлантичний океан, де Ганза ще не встигла вкорінитись. Приблизно до того ж призвело і відкриття морських шляхів до Індії. Останній з'їзд союзу відбувся у 1669 р., після чого Ганзейський торговий союз розпався остаточно.

Отже, цей союз користувався настільки величезним економічним і політичним впливом, якого не мала жодна німецька держава, що існувала до 1871 р., а військова сила перевершувала багато тогочасних королівств. Він розпався через 270 років свого існування, не зумівши підлаштуватись

під події нового часу. Німецькі міста, що входили до того союзу, були єдиними представниками ідеї національного розвитку народу, і намагались здійснювати цю ідею. Ці міста майже одні уособлювали в очах іноземців силу і вплив німців, так що історію морських спілок можна вважати світлою сторінкою німецької історії.

НОВІ СВДЧЕННЯ СХІДНОЇ ТОРГІВЛІ XIV ст. ІЗ НИЖНЬОГО ПРИСАМАР'Я

Струкуленко Анастасія Степанівна

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Шалобудов Володимир Миколайович

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Археологічні дослідження на території Самарі – Богородицької фортеці, що проводились експедицією ДНУ ім. Олеся Гончара під керівництвом проф. І. Ф. Ковальнової та за участі авторів, дали багатий та різноманітний матеріал для вивчення історії нашого регіону. Пам'ятка знаходиться на мису на правому березі гирла р. Самари поруч із сел. Шевченко (м. Дніпро), тобто у безпосередній близькості до Передпоріжжя, яке відіграло важливу функцію на дніпровському водному шляху «із варяг у греки». З цього приводу Л. Залізник пише, що подолати пороги водою можна було лише під час весняної повені, тому більшу частину року купці оминали їх східним річковим шляхом: кораблі заходили з Дніпра в Самару, далі річкою Вовча досягали вододілу з р. Кальміус, якою спускалися до Азовського моря і пливли до Криму або через Керченську протоку у Чорне море до Константинополя. Пропливши Самарою до її витоків можна було волоком перебратися у басейн Сіверського Дінця і далі Нижнім Доном до Волги і Каспію. Таким чином, гирло Самари було важливим перехрестям великих торговельних шляхів, а у таких місцях зазвичай виникали поселення, що обслуговували вузол річкових та сухопутних шляхів, де відбувалися торгівля та обмін між місцевим осілим населенням, кочовиками та прибулими здалеку купцями. Це, зокрема, пояснює багатство археологічних матеріалів з киеворуського поселення Огринь 8. Однак на початку XIII ст. воно припинило своє існування внаслідок спалення під час татаро-монгольської навали, і, як вважає І. Ф. Ковальова, його мешканці переселилися під захист лісів вище за течією Самари. Поруч із сучасним сел. Шевченко ними було влаштовано перевіз через Самару, який проіснував до сер. XVIII ст.

У результаті обстеження річкового дна дослідниками було встановлено місцезнаходження вищезазначеного перевозу, а на прилеглих площах берега під час розкопок виявлено культурний шар із зосередженням знахідок золотоординського часу, а саме: уламків кочівницьких чавунних казанів та бронзових дзеркал, залізних вістер стріл, свинцевих пряслиць, жіночих

прикрас тощо. На присутність слов'янського компонента вказують знахідки посуду київського виробництва. Серед монет переважають мідні золотоординські (джучидські) пули XIV ст., які забезпечували лише роздрібну торгівлю в населених пунктах. Цей факт свідчить про існування у XIV–XV ст. поруч із перевозом поселення зі змішаним в етнічному відношенні населенням. Взагалі практика заснування поселень при переправах через річки мала широке розповсюдження за золотоординських часів; вона забезпечувала зв'язки між улусами і центром, сприяла розвитку мережі торговельних степових шляхів.

Окрім нумізматичних, важливими артефактами, що можуть свідчити про східний напрямок торгівлі, є бронзові дзеркала, фрагменти яких представлені в матеріалах розкопок. Певний інтерес представляють також випадкові знахідки. Зокрема, у 2016 р. біля північного валу Богородицької фортеці був знайдений невеликий уламок (край) бронзового дзеркала із виконаним в техніці високого рельєфу зображенням лапи тварини і частиною напису арабською в'яззю. Згодом виникла можливість визначення сюжету зображення і змісту напису за аналогією з повністю збереженим дзеркалом, відлитим у такій само ливарній формі і знайденим неподалік с. Раївка Синельниківського району Дніпропетровської області (також лівий берег Дніпра). Отже, є підстави стверджувати, що знайдений нами фрагмент належав бронзовому литому круглому дзеркалу діаметром 106 мм з бортиком по краю і петелькою для підвішування в центрі зворотного боку, на якому знаходяться напис та зображення. Орнаментальне поле дзеркала зайняте поміщеними в геральдичній позі двома фантастичними істотами з тілом лева, людським обличчям, крилами та довгим хвостом. В літературі цих істот часто називають аль-Бораками, хоча К. А. Руденко та Ю. В. Оборін вважають вірнішим називати їх сфінксами. Жіночі обличчя істот, обрамлені завитими прядками волосся, звернені до глядача. Хвости скорпіонів с жалами на кінці витончено вигнуті. В нижній частині композиції фігури сфінксів розділені зображенням трилисника, у верхній частині присутній рослинний орнамент. По краю диска проходить широка кайма з арабським написом, виконаним типовим для епіграфічних пам'яток сельджукідського часу шрифтом «квітучий куфі»: «Слава і довговічність, блаженство і блиск, підвищення і хвала, благополуччя і сановитість, влада і успішність, могутність і милості власнику цього навіки».

Пошук аналогій показав, що подібні дзеркала та їхні репліки одержали розповсюдження на території Ірану, Середньої Азії і, можливо, Туреччини в XI – першій половині XIII ст. Уже з другої половини XIII–XIV ст. вони розповсюдились по степах Євразії та прилеглих до них областях. При цьому дзеркала із зображенням сфінксів, котрі зустрічаються в кочівницьких похованнях Східної Європи XIII–XIV ст., частіше представлені стилізаціями або неякісними репліками, відлитими в глиняній формі, виготовленій шляхом відтиску дзеркала-оригіналу. Проте

дзеркала, котрі є предметом нашого розгляду, відрізняються високою якістю, відлиті в жорсткій (кам'яній) формі, мають ярко виражений і добре пророблений рельєф, отже не є репліками, а скоріш за все виготовлені на Сході (найближчі аналогії походять з Ірану) і є предметами імпорту.

Таким чином, описані знахідки ще раз підтверджують існування торгівельних стосунків населення Нижнього Присамар'я зі східними країнами у золотоординський час та засвідчують значущість у цьому процесі перевозу через р. Самару та поселення біля нього.

ФІСКАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА АНГЛІЇ НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ СТОЛІТНЬОЇ ВІЙНИ 1337–1347 рр.

Морозов Олег Вікторович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Столітня війна стала важким тягарем для всіх верств англійського суспільства, особливо в перший період цього конфлікту, коли англійська армія ще не здобула переконливої переваги над французами. За час правління англійського короля Едуарда III було запроваджено 11 нових звичайних податків та 7 надзвичайних. При цьому слід враховувати, що англійське суспільство так і держава в першій половині XIV ст. не відносились до економічно заможних держав. Внаслідок бідності населення та його низької сплато спроможності це фіскальне джерело забезпечення війни було обмеженим і його перенапруження вело до соціальних протестів. Найбільш відома акція – повстання під керівництвом Уота Тайлера.

Розуміючи, що населення має дефіцит грошей Едуард III намагався стягнути з населення натуральні податки, сподіваюсь таким чином після продажу товарів отримати необхідні суми. Але початок війни у 1337 р. співпав з природними катаклізмами, внаслідок яких сільське господарство Англії опинилось у стані банкрутства і розпочався голодомор. Королівські репресії щодо селян платників податків лише викликали зворотній соціальний спротив. І це спонукало короля шукати альтернативні шляхи поповнення казни.

У XIV ст. основним експортним багатством Англії була вовна. Між англійськими та іноземними купцями тривала гостра конкуренція за право експортувати цей товар. Едуард постійно маневрував між вимогами власних та іноземних купців. Так король задовільнив вимоги парламенту, обмежив торгівлю іноземців в Англії 40 днями на рік. А вже у 1335 р. гарантував іноземцям вільну оптову та роздрібну торгівлю в обмін на збільшення мита. В період правління Едуарда III важливу роль починають відігравати заможні купці. Король намагався з ними напряму вирішувати власні фінансові проблеми. Це робилось шляхом надання купцям монополії зовнішньої торгівлі. У відповідь, в 1336 р. англійські купці

погодилися надати королю субсидію у вигляді мита 20 шилінгів з кожного мішка експортованої вовни. В наступному році вони надали субсидію у вигляді 30000 мішків вовни, дохід від продажу якої склав 200 тис. фунтів. Ця практика продовжувалась в 1340 і 1341 рр., таким чином фінансуючи перший етап війни. Але цього було недостатньо і тому Едуард III змушений був звернутись з допомогою до іноземних банкірів. Кредиторами виступили італійські дома Барді та Перуцці. Вже у перший рік війни італійські банкіри надали королю кредит у 70 тис. фунтів. За декілька років борг сягнув колосальних сум, але король не поспішав його повертати, чи сприяв банкрутству банкірів. Перуцці розорився у 1342 р., а Барді – у 1346. Кредиторами короля виступали і перші англійські фінансисти. Так Віль'ям де ля Поль з Гуля в 1338 р. надав позику в 33 тис. фунтів, а потім в союзі з іншими фінансистами надали кредит 60 тис. фунтів. У 1340-х рр. склалась вже ціла група лондонських заможних купців, здатних фінансувати війну. На них припадало 40% королівських кредитів на війну. В квітні 1346 р. фінансисти Чірітон і Свенленд отримали відкуп на стягнення мита на два роки за надання позики 100 тис. фунтів. У 1347 р. ця ж компанія під заставу мит надала королю ще 40 тис. фунтів. Крім того Чірітон та інші купці погодилися викупити королівські борги Гасконі та дому Перуцці на суму 120 тис. фунтів і надали нову позику в 66 тис. фунтів за право збирати мита на суму 250 тис. фунтів.

Таким чином Столітня війна, особливо її перший період стали серйозним випробування для королівської влади і англійського суспільства. Для забезпечення фінансування війни прийшлося запроваджувати високі податки, мита, надзвичайні податки. Але жорстка фіскальна політика не могла повністю покрити витрати на війну і Едуард III змушений був все частіше звертатися за позиками до іноземних та англійських фінансистів. Одночасно Едуард III в сфері торгівлі та ремесла здійснював протекціоністську політику, запровадив карбування власної золотої монети, що дозволило не лише фінансувати військові витрати, але ще і сприяти в державі накопичення капіталів у купецтва.

ПОДУШНИЙ ПОДАТОК У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ НА ПРИКЛАДІ КОРОЛІВСТВА АНГЛІЇ

Смерека Богдан Володимирович

*Львівське відділення Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (м. Львів)*

Перший подушний податок (poll tax) в Англійському королівстві був впроваджений орієнтовно між 16 та 19 лютого 1377 р., на одному із засідань т. зв. «Поганого парламенту», скликаного незадовго перед смертю короля Едуарда III († 21 червня 1377 р.). Було встановлено, що кожен чоловік і жінка (за винятком жебраків), починаючи з 14 років, повинні до

6 квітня поточного року сплатити в скарбницю один гроут (4 пенси). Для збору податку були створені спеціальні комісії, для роботи з населенням у графствах залучалися призначені королем посадовці (шерифи та бейліфи), констеблі (сільські старости) та інші відповідальні особи, які безпосередньо займалися обходом і збором подушного. Таким чином, з 1 376 442 осіб було зібрано 22 607 фунтів, 2 шилінги і 6 пенсів. Ці дані не враховують населення графств Дарем і Честер (Чешир), які мали автономний статус «палатинатів» і були звільнені від оподаткування. Подібним чином, не платили подушне «станнарії» (шахтарі на олов'яних копальнях графств Девон та Корнуолл), «монсеєри» (працівники королівських монетних дворів Лондона та Кентербері), а також жителі міст союзу «П'яти портів» (Cinque Ports; на той час союз включав у себе вже не 5, а 8 міст: Дувр, Сендвіч, Гайт і Нью-Ромні (графство Кент), Гастінгс, Певенсі, Рай і Вінчелсі (графство Сассекс)).

Впровадження подушного податку було мірою, спрямованою на поповнення казни воюючої країни (тривав другий етап Столітньої війни з Францією). Окрім цього, давалися взнаки наслідки пандемії бубонної чуми («Чорної смерті»), в результаті якої Англія втратила, за різними підрахунками, від 30 до 50 % свого населення. Демографічна катастрофа призвела до дефіциту робочих рук і стрімкого падіння економіки.

Стягнених 22 тис. фунтів подушного для казни виявилось недостатньо. В останні дні парламенту, який засідав з 27 квітня по 27 травня 1379 р., було оголошено про другий збір подушного податку. Сплатити його повинні були всі чоловіки, а також незаміжні жінки віком від 16 років. Щоб уникнути невдоволення серед населення, подушне 1379 р., на відміну від першого, стягувалося відповідно до рангу та соціального становища кожного платника. Сума стягнення доходила до 10 марок (1 марка = 2/3 фунта), їх сплачували всього 2 осіб в королівстві: герцоги Ланкастерський (Генріх Болінброк) і Бретонський (Жан V де Монфор). Усі кошти мали надійти до казни не пізніше 1 серпня 1379 р. Окрім комісії для збору подушного, вперше було призначено комісію для оцінки доходів (на вимогу Палати громад). Очікувалося, що казна в результаті стягнення отримає понад 50 000 фунтів, однак не вдалося зібрати й половини цієї суми. Справа в тому, що Палата громад переоцінила кількість осіб, які могли заплатити більше 1 гроута (мінімальний розмір подушного). Тих, хто сплатив 4 пенси, серед усіх платників у збережених матеріалах списків зафіксовано понад 86 %. Лише 8 % заплатили 6 пенсів, менше 3 % – 12 пенсів, трохи більше 3 % платників заплатили 2 шилінги і більше.

В тому ж 1379 р. на традиційних конвокаціях (синодах) в Кентербері та Йорку було затверджено стягнення подушного податку з духовенства за майже ідентичною системою тарифів. Так, по 10 марок мали сплатити архієпископи Кентерберійський (Саймон Садбері) та Йоркський (Александр Невілл), по 1 гроуту – ченці. Члени ордену гільбертинців звільнялися від сплати податку.

Третє подушне в королівстві було запроваджене 6 грудня 1380 р. парламентом, скликаним в Нортгемптоні 8 листопада. Проголошувалося, що усі піддані (крім жебраків) віком від 15 років, незалежно від статі і сімейного стану, повинні сплатити по 3 гроути (1 шилінг). При цьому, число шилінгів з кожного поселення мало дорівнювати кількості платників у ньому. Таким чином, встановлювався принцип колективної відповідальності: багаті мали допомагати з оплатою бідним сусідам. При цьому, жодна особа чи сімейна пара не могла платити більше 60 гроутів (20 шилінгів) чи менше 1 гроута (4 пенсів).

Кошти мали надійти до Палати шахівниці (The Exchequer; вищий фінансовий орган) двома частинами: дві третини зібраного – до 21 січня 1381 р., решта – до 2 червня того ж року. 7 грудня 1380 р. були видані листи про створення двох комісій: першої для збору та оцінки доходів, другої – для контролю над процесом.

Чергове стягнення податку за потрійним тарифом природньо викликало невдоволення населення. В різних графствах почали спалахувати селянські повстання. Найвідоміше з них – повстання Вотта Тайлера – вибухнуло 30 травня 1381 р. В цей день член парламенту і мировий суддя Джон Бамптон прибув до міста Brentwood (Ессекс), щоб зібрати несплачений подушний податок з мешканців навколишніх сіл. Спроба заарештувати представника одного з таких «сіл-боржників», який переконував Бамптона, що всі кошти сплачені, переросла в стихійний бунт. Невдовзі він перекинувся на графство Кент, де бунтівників очолив син покрівельника Вот Тайлер. Повстанці вирушили в похід на столицю, до якої прибули 13 червня. Вже наступного дня вони вдерлися в Тауер, де вбили згаданого вище Саймона Садбері (на той момент лорда-канцлера) і Роберта Хейлза, лорда Верховного скарбника. 15 червня був вбитий сам Вот Тайлер, що обезголовило повстання і призвело до його поразки.

Крім потрійного тарифу стягнення, вибух народного гніву спричинили ще два фактори. По перше, про збір третього подушного було оголошено після 10 років інтенсивного оподаткування англійців. В березні 1371 р. з населення стягувався парафіяльний податок. Кілька разів збирали податок на рухоме майно, т. зв. «десятину» (з міщан) і «п'ятнадцятину» (з селян): в листопаді 1371 р.; в подвійному розмірі у грудні 1373 р. та грудні 1377 р.; півтори десятини і п'ятнадцятини у березні 1380 р.

По друге, названі податки з рухомого майна традиційно стягувалися на архангела Михаїла (29 вересня), одразу після збору врожаю (найбільш благополучний для селян період). Подушне 1379 р. збирали влітку, коли були доступні сезонні роботи в полях. В цю пору населення накопичувало гроші, з яких потім можна було платити податки. Натомість, періодом збору третього подушного стала вкрай сувора зима 1381/82 рр., яка прийшла на зміну неврожайним літу-осені. Сезонних робіт не було, відтак значно більше число осіб могло законно вважати себе жебраками, звільненими від оподаткування.

НЕОБХІДНІСТЬ СПЛАТИ ПОДАТКІВ У ПРАЦЯХ ХРИСТИНИ ПІЗАНСЬКОЇ ВСУПЕРЕЧ ТОГОЧАСНІЙ АНТИПОДАТКОВІЙ РИТОРИЦІ

Санжарова Галина Федорівна

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (м. Київ)

Павлюх Ольга Анатоліївна

Державний податковий університет (м. Ірпінь)

У середньовічній Франції державне оподаткування пройшло досить складний шлях затвердження, інституційного оформлення і сприйняття суспільством. В перші два десятиліття XV століття усі французькі політичні автори одностайні в описах марнотратства та розпусти двору, зловживань та надмірних пенсій принципів, безладу у королівських фінансах та непомірних податкових зборів, і, нарешті, необхідності «реформ». Герцог Бургундії Жан Валуа обрав критику влади (орлеанського оточення хворого короля Карла VI) і вимогу «реформування» в якості знаряддя в боротьбі за владу. У його програмі – повне скасування податків, масове скорочення чисельності державних службовців, чистка королівської адміністрації, не кажучи вже про повішення кількох фінансистів – є все, що подобається громадській думці. В історіографії донедавна всі критики тогочасної системи податків в королівстві зараховувалися до пробургундського пулу авторів.

На перший погляд, Христину Пізанську (1364–1430) також слід зарахувати до когорти недоброзичливців тогочасних державних податків. В її етико-політичних та дидактичних трактатах досить легко віднайти уривки, в яких вона засуджує корумпованих фінансистів і жорстоких збирачів дияволу, «великих, жирних і збагачених». Христина з боєм описує страждання бідних людей, переповнених податками та зборами, змушених аби розрахуватись продавати «бідні речі зі свого бідного дому». Але на відміну від переважної більшості сучасних авторів Христина Пізанська не пропагандує необхідність скасування всіх податків, а, навпаки, визнає їх необхідність для існування держави, право короля вводити і за потреби збільшувати податкові збори, обов'язок жителів королівства сплачувати податки, законність і виправданість використання владою примусових методів для їх отримання.

Одним з найулюбленіших антифіскальних аргументів протягом XIV–XV ст. була асоціація слів «Франція» та «Свобода». Супротивники податку стверджували, що франки («вільні») ніколи не платили данину римлянам, звідки й пішла їх назва. Усі автори того часу, – Філіп де Мезьєр і Есташ Дешам, Жан Жерсон і Ніколя де Кламанж, Жан Жувеналь Дезюрсен, – використовували цей «етимологічний» доказ. Христина Пізанська також говорить про походження королівства від нащадків троянців і дає Франції

персоніфіковане ім'я Лібера. Але для неї бути вільним – це набагато більше, ніж бути звільненим від податків. Королівством має керувати не тиран, а «природний» князь, здатний захистити мир і єдність держави. В «*Livre du corps de police*» письменниця пише: «хоч іноді людям здається, що вони обтяжені податками, вони не повинні вірити, що деінде, тобто в інших королівствах чи країнах, люди менш обтяжені, ніж у Франції». Для Христини краще талья, встановлена «добрим принцем», ніж тиранія, громадянська війна та анархія. Королівський податок, таким чином, не є несумісним із французькою свободою.

Великий богослов XV століття Жан Жерсон у проповіді 7 листопада 1405 року заявив: «помиляються ті (легісти), хто каже принцям (володарям), що все їхнє, і що вони можуть використовувати все відповідно до свого бажання та волі, беручи собі те, що належить їхнім підданам». Щоб підтвердити свою точку зору, він використовує образ соціального тіла: якщо б голова захотіла повернути до себе всю кров від інших членів, це, без сумніву, призвело б її власного знищення. Голова без тіла не може існувати; знекровлене тіло гине. Філіп де Мезьєр, Жан Жувеналь Дезюрсен наводять схожі аргументи проти податків, використовують алегорію «соціального тіла», щоб засудити надмірне королівське оподаткування.

Христина теж звертається до алегорії «соціального тіла», але зовсім в іншому сенсі. Насправді, за твердженням авторки в третій частині «Книги Миру» (1413 рік), це не голова (володар) прагне «притягнути до себе кров, здоров'я і речовину» тіла (королівства) і, таким чином піддає його смерті, це один із членів «соціального тіла». Христина відверто і чітко зазначає – не король з його податками, а бургундська партія з її зловживаннями грабує французів і веде королівство до краху.

Христина Пізанська без вагань підтверджує свої ідеї щодо податку, які вона сформулювала і виклала у 1406 році в «*Livre du corps de police*», під час призначення та збору великих талій (прямого податку) і постійних скандальних звільнень вищих держслужбовців, насамперед фінансистів, у розпал політичної кризи в королівстві, на піку напруги між орлеанською і бургундською придворними партіями. Ми дійшли висновку, що ідеї першої європейської професійної письменниці були організовані в виважену і гармонійну теорію оподаткування, яку вона невтомно повторювала з однієї книги в іншу між 1404 і 1413 роками. Погляди Христини Пізанської щодо ролі податкової системи для держави походять з її вивчення діяльності та політичних роздумів Карла V та його оточення (наприклад, ідеї викладені в «Сновидінні садівника»). Їх можна підсумувати чотирма пунктами: 1) король має право підвищувати податки; 2) це право має межі; 3) пекло обіцяно тим, хто переступить ці межі; 4) піддані зв'язані обов'язком покори і можуть бути примушені сплачувати податки.

ДОХОДИ АНГЛІЙСЬКОЇ КОРОНИ ВІД ПРЯМОГО ТА НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ ЗА ВОЛОДАРЮВАННЯ ГЕНРІХА V (1413–1422)

Мацелик Михайло Олексійович
Державний податковий університет (м. Ірпінь)
Санжаров Валерій Анатолійович
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

Генріх V приділяв фінансам особливу увагу. Масштаб монарших військових планів щодо Франції вимагав великих фінансових вливань. Разом з тим політичні хвилювання XIV століття позбавили англійську корону деяких її традиційних податкових повноважень. Монарх більше не міг вилучати продовольство та військово майно своїх підданих за символічну компенсацію. Він не міг розраховувати на оплату військової служби з допомогою шайр (графств). Корону змусили платити за реквізовані для військових потреб кораблі. Казначейству тепер доводилося накопичувати великі суми готівкою перед будь-якою військовою кампанією. Найперше Генріх V ввів жорстку фінансову економію: він скоротив кількість монарших доручень збирачам податків, тим самим збільшивши частку доходів, одержуваних у казначействі. Він збільшив доходи з допомогою своїх володінь (Уельсу, Чеширу, Корнуоллу, Ланкаширу) і традиційних прав корони: платних помилювань за злочини; мит за печатку на королівських грамотах та за дозвіл на шлюб. Ануїтети та пенсії, що обтяжували фінанси його батька, було зменшено вдвічі. Борги корони, постійна проблема попереднього правління, скоротилися до порівняно скромних розмірів. Ці заходи призвели до відновлення кредитоспроможності короля і надали йому можливість позичати в набагато більшому розмірі і на більш тривалі терміни. Відповідно до звіту скарбника за запитом короля перед його першою експедицією на континент, чисті звичайні доходи короля за 1414 становили 55 000 ф., з них близько 85 % надійшло від митних зборів. Загальна вартість захисту Англії оцінювалася в 39 000 фунтів (з цієї суми 21000 фунтів припадало на оборону Кале, 9500 фунтів – на гарнізони на маршах Шотландії, Уельсу та Ірландії, а також на захист узбережжя та морських комунікацій королівства).

Протягом століття після Чорної смерті не було іншого періоду, коли б англійська фіскальна машина працювала на межі своїх можливостей. Середньорічні податкові надходження із 1414–15 по 1419–20 роки становили 118 500 фунтів (69600 фунтів – від прямих податків, 48800 фунтів – від непрямих). Для 1414–15 років ці цифри такі: 100 600 фунтів (52000 фунтів та 48600 фунтів). Вперше саме за правління Генріха V пряме оподаткування становило таку велику частку королівських доходів; при цьому корона традиційно намагалася вести переговори про прискорення термінів сплати прямих податків та надання нових субсидій до закінчення терміну старих. За дев'ять з половиною років свого правління Генріх V

отримав загалом десять з однією третиною парламентських субсидій у розмірі п'ятнадцятих і десятих, вісім з яких були зібрані в період найінтенсивніших військових дій з листопада 1414 по листопад 1419 року. Парламентські субсидії не передбачали жодних умов щодо їх адміністрування та витрачання. Управління скликанням засідань парламенту для затвердження субсидій короні є, поряд з сенсаційними військовими досягненнями, найважливішим елементом успішності правління Генріха V, яке відзначене одним з найінтенсивніших податкових сплесків в Англії протягом Столітньої війни.

До початку XIV століття екстраординарні витрати корони значною мірою підтримувалися прямим оподаткуванням мирян та духовенства. Але встановлення субсидії на шерсть як постійного елемента митної системи з 1340-х років і надалі означало, що до кінця Столітньої війни нормою стане, що доходи від непрямого оподаткування перевищували доходи від прямих субсидій – насправді, так і сталося на початку і наприкінці правління Генріха V.

Непряме оподаткування (мита, експортні податки) зберігалось на досить високому постійному рівні за умов, коли обсяг експорту, передусім вовни, якщо й збільшився, то вкрай незначною мірою. Основний опосередкований податок, контрольований парламентом, субсидія на шерсть (мальтольт або «поганий податок»), стягувався безперервно протягом усього правління. Ставки податку, успадковані від Генріха IV і оновлені в 1413 році, становили 2 фунти 3 шилінга 4 пенси за мішок (вагою 364 фунти, що дорівнювало 165 кг) для місцевих торговців і 2 фунти 10 шилінгів для іноземців; остання ставка була підвищена до 3 фунтів за мішок. За винятком дуже короткого періоду на початку Сторічної війни, це були найвищі темпи збору субсидії за всю її історію. Інша непряма субсидія, над якою парламент мав формальний контроль, – тоннаж і паундаж, стягувалися за ставками, які були стандартними з 1402 року (3 шилінги за бочку вина та 1 шилінг з фунта вартості звичайних товарів). Непрямі податки за правління Генріха V досягали 14,5% від загальної вартості експорту; між 1430–1480 рр. цей показник становить лише 9–12%. Прибуток від непрямого оподаткування протягом тривалого періоду знижувався з кінця XIV століття, але залишався в цілому стабільним в період правління Генріха IV та Генріха V і значно впала тільки після зниження ставки субсидії на шерсть з 1422 р. і перебоїв у зовнішній торгівлі в 1429–1430 роках.

Англія Генріха V перейшла розширений режим високих податків. Єдині серйозні постійні винятки, які Генріх дозволив своїм особистим розпорядженням, стосувалися церковних інституцій. Більшість винятків – великі прелати і церковні корпорації – були скоріш маркерами, ніж показниками бідності. У сплату податків було залучено більшість населення королівства (збереглися звіти казначейству збирачів десятини і п'ятнадцятини 1415 року). Головне питання, що виникає при розподілі податків серед мирян при Генріху V, полягає не в тому, хто користувався

формальним звільненням, а в тому, якою мірою оподаткування відображало платоспроможність різних соціальних груп. Англійська знать і дворяни не мали формального звільнення від оподаткування, що було незвичним для Європи XV століття. Але вони мали сильну особисту зацікавленість у підтримці системи, яка так сильно недооцінювала їхню власну платоспроможність. Питання, яке залишається з приводу перерозподілу податкового навантаження на мирян, – це ступінь, в якому він лягає на бідних. Після 1334 р. корона перестала вимагати дотримання порога оцінки, нижче за який фізичні особи не оподатковуватимуться. (Цей поріг варіювався у попередніх податках, але у 1332 р. п'ятнадцятина та десятина були встановлені на рівні 10 шилінгів рухомого майна у сільській місцевості та 6 шилінгів у містах, таким чином встановлюючи найнижчі податкові платежі у розмірі відповідно 8 та 7 пенсів).

Слід зазначити, що фінансові запити корони за Генріха V не викликали парламентського протистояння та антиподаткових повстань. У 1410-х рр. не було зареєстрованого протесту чи організованого спротиву оподаткуванню. Високе дотримання податкової політики Генріха V було не тільки з харизмою і авторитетом короля. Це також багато в чому пов'язано з тим, що все більше тих, на кого лягає основна вага прямого оподаткування, можуть з більшою легкістю дозволити собі це. Фіскальна система, що діяла в 1410-х рр., була економічно стійкою в довгостроковій перспективі і сприяла реалізації амбітних військових цілей Генріха V.

Незважаючи на порівняно високу прибутковість митної системи, пряме оподаткування за володарювання Генріха V завжди перевищувало непряме протягом шести фінансових років, які охоплювали велику послідовність воєнних дій від облоги Арфлера до підписання мирної угоди в Труа, і в середньому перевищували 20 000 фунтів понад прибуток портів. Протягом століття після Чорної смерті фактично не було іншого періоду, в якому пряме оподаткування надавало б таку велику частку королівського доходу і, отже, становило настільки важливий ресурс у фіскальному арсеналі корони. М. Ормрод дійшов висновку, що як і в разі прямого оподаткування, так і в разі непрямого, рекордні показники стягнень Генріха V, схоже, є чимось близьким до піку видобутку ресурсів у постчумній Англії.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ТОРГІВЛІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Рябошук Катерина Юріївна
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Головними ознаками торгівлі України XIV–XVI ст. були – властиві середньовічній торгівлі – брак свободи, точна регламентація польською державою.

Митні податки на користь держави зростали через привілеї, які надавала держава містам та приватним особам – шляхті, на підставі яких вони теж побирали мито в свою користь.

Шляхи, якими везли товари, були переділені митними кордонами. Платили тому, чиєю землею проходив шлях, платили за переїзд мостом, за переїзд кордону. Були офіційні шляхи, якими повинні були проїздити купецькі валки. Тому, щоб уникнути мит, купці намагалися їхати «незаконними» шляхами, де їм загрожувала можливість грабіжницьких нападів.

Чужоземні товари спрямовувалися тільки до польських купців, а ті вже мали право торгу в Україні. Чужинці не мали права продавати товарів місцевим купцям ані везти їх далі.

Великі міста, такі як Краків, Люблін, а пізніше Львів, мали «право складу», де приїжджі купці повинні були продавати весь привезений товар. Це було вигідно для місцевих купців, але гальмувало торгівлю, як зовнішню так і внутрішню.

Зовнішня торгівля поступово змінює свій характер. Із слів італійського місіонера Пляно Карпіні, що був у Києві в 1246–1247 рр., можна сказати, що навіть після татарського погрому Київ ще не втратив свого значення в торгівлі: Карпіні бачив там купців з Франції, Італії, також купців левантинських, німецьких та інших представників.

Чорноморська торгівля перейшла тоді до рук італійців. Поруч з ними відзначаються вірмени, які беруть значну участь в торгівлі Малої Азії.

Брали участь в торгівлі також греки, турки. Торгівля XIV–XV ст. була переважно суходільна — товар везли великими караванами з охороною. Гільом де Рубрук, фламандський монах, оповідає, що ще в XIII ст. купці з Русі привозили до Криму дорогоцінні хутра, а забирали сіль. Головний шлях йшов на Перекіп, відомий ще на початку XVI ст., як «дорога стародавня».

Чорноморська торгівля втратила для України своє значення після того, як татари опанували Крим. З великими зусиллями проходили каравани через Молдавію та Волощину до Константинополя-Стамбулу, де зосередилася торгівля зі Сходом. Звідти привозили східні вироби: тканини, зокрема шовки, килими, сап'ян, зброю, ювелірні вироби, південні овочі, солодощі, коріння, вина, ліки.

Величезне місце в південному експорті з Наддніпрянщини, належало невольникам, яких татари брали в полон і продавали переважно Каффі. В XV–XVI ст. в Італії платили за українських невольників, а особливо за невольниць, більше, ніж за інших. У XVI ст. вивіз українських невольників до Італії зменшується, проте до XVI ст. вивозять ще їх до Туреччини, Малої Азії. Там був більший попит на чоловіків, яких брали до війська.

В Західній Україні торгівля мала інший характер. Чорноморська торгівля за княжої доби захоплювала її лише як посередницька між Києвом і Західною Європою.

У XIV ст. постають такі торговельні пункти, як Володимир, Берестя, Перемишль, Галич. Галичина ще з давніх часів пробивала власний шлях до Чорного моря.

Південно-східна торгівля йшла переважно з Білгородом. Через Волощину йшов товар зі сходу – татарський та турецький. З півдня вивозили шовк, дорогоцінні матерії, ювелірні вироби, дорогоцінне каміння, вина, коріння, солодоці, риж, овочі, рибу, худобу, шкіри, сап'ян тощо.

Були торговельні зв'язки Галичини з Угорщиною. З Угорщини забирали коней, металеві вироби тощо. З XIII ст. зав'язуються стосунки з німецькими містами.

Буг та Вісла служили зручними шляхами, зв'язуючи Волинь та Галичину з Торунню і Кульмом, а пізніше – з Гданськом, які стали провідниками в торгівлі з Фляндією та узбережжям Північного моря, північною Францією, Англією.

Краківські купці, маючи привілеї, експортували в Україну багато різного роду виробів. Перше місце належало сукнам з Фляндрії, Англії, Італії, дешевшим – з Німеччини, Моравії. Сукна мали широкий збут, бо, окрім шляхетства, носили сукняний одяг міщани і духовенство. Багато транспортувалось полотна з Фляндрії, Німеччини, Чехії, також звідти привозили панчохи, рукавиці, шапки, чобітки.

Із Заходу довозили вина, цукор, пиво, папір, книжки. Польський уряд старався змонополізувати закордонну торгівлю в руках поляків і спрямувати її на Краків, Люблин, інші міста.

У 1354 році Казімір надав краківським купцям монопольне право на товари, і тому вроцлавські та німецькі купці мусили купувати товари тільки через польських купців. Тоді німецькі купці знайшли шлях збуту товару через литовські землі та прямували на Львів.

Вроцлавські купці, обминаючи Краків, не припиняли стосунків з Україною – Луцьком та Львовом. Львів став головним торговельним осередком Руси, втративши західну торгівлю, намагався тримати в своїх руках східну.

Конкурентом Львова в південній торгівлі був Кам'янець, який до XVI ст. зберігав значення транзитного осередку; каравани йшли на Московщину через Київ на Луцьк, на Волощину та Туреччину. Пізніше вже Луцьк став головним осередком південної торгівлі, це місто підтримувало зв'язки з білорусами та з балтійським Помор'ям.

Внаслідок перешкод, високого мита, ускладнень транспорту, торгівля України занепадає, а за рахунок цього зростає транзитна торгівля Венеції та Італії, яка опановує північний ринок, спроваджуючи туди східні товари, що мали йти через Україну.

Одночасно занепадає транзит московських товарів, коли вони знаходять простий шлях через гирло Неви. Проте, водночас із зростанням

визиску селянської праці та поширенням шляхетських фільварків у XVI ст., центр ваги експорту переноситься з транзитних товарів на продукти місцевого господарства, лісових товарів та збіжжя; в той час як експорт худоби, шкіри, воску йде в напрямку на Люблін – Шльонськ, експорт збіжжя та лісу – в напрямку Гданська.

Внутрішня торгівля України, переважно була проявлена продуктами рільництва та ремісничими виробами, відзначалась на постійних торгах у селах та містечках в неділі, а іноді й серед тижня.

РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ В ЕПОХУ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Непша Олександр Вікторович

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя)*

В XI–XVI ст. почалася епоха великих географічних відкриттів. Вони започаткували створення світової колоніальної системи і були тісно пов'язані з процесом початкового накопичення капіталу.

У період великих географічних відкриттів із початком спеціалізації територій значно розширилася сфера обміну товарами, особливо міжнародної торгівлі. Людям, наділеним енергією, волею, здатністю ризикувати, міжнародна торгівля, морські простори для якої були природними і відносно дешевими комунікаціями, відкривала широкі можливості сколотити статки. Купець і торговельний капітал вігравали у ті часи величезну роль, пов'язуючи між собою економічними та фінансовими нитками різні географічні простори. Золото і срібло, ввезене з Америки до Іспанії, завдяки їх небезкорисливим старанням, прямує до міст і країн, виробляли необхідні товари: Антверпен, Амстердам, Брюгге, Ліон, Лондон.

Для розвитку сільськогосподарського, ремісничого та мануфактурного виробництва необхідно було адекватний розвиток товарно-грошових відносин. Торгівля, що розвивалась, вимагала додаткових засобів обміну. Прагнення накопичення золота і срібла спонукало європейців освоювати шляхи до Африки та Америки. Ідеологія меркантилізму охопила всі верстви суспільства у Європі. У XV ст. одним із найбільш швидкодіючих засобів збагачення для європейців була торгівля з Азією. Торгові зв'язки здійснювалися через Венецію та Геную. Основним джерелом збагачення були прянощі, які мали в Європі великий попит. Але запаси золота і срібла, отримані внаслідок торгових операцій із країнами Сходу, осідали лише Італії. Торговельний баланс інших країн Європи був пасивним у торгівлі зі Сходом. У XV ст. відбувається відтік металевих грошей із Європи на Схід. Спостерігається значне підвищення ціни на східні товари. Розпад

монгольської держави порушив караванні шляхи з Європи до Китаю та Індії, а турецькі завоювання у Передній Азії та на Балканах закрили шлях на схід через Малу Азію та Сирію. Третій шлях на Схід через Червоне море був монополією Єгипту. Усе це призвело до занепаду середземноморської торгівлі. В результаті у європейців виникає бажання дістатися Центральної та Південної Африки морем (на суші простягається пустеля Сахара), а також до країн Сходу. У середземноморських країнах йде бурхливе будівництво морських суден. З'являється каравела з косими та прямими вітрилами, яка могла рухатися при несприятливому напрямку вітру. У XV ст. були вдосконалені навігаційні прилади та вогнепальна зброя. Першими в Європі розпочали пошуки нових морських шляхів до Африки, Індії та Китаю Іспанія та Португалія.

Цьому сприяло географічне розташування: Піренейський півострів омивався морями, розвинуто суднобудування. Наприкінці XV ст. була відкрита Америка: намагаючись знайти нові морські шляхи до Індії, щоб вести торгівлю безпосередньо, іспанці вирішили обігнути земну кулю і відкрили нові землі в 1492 році, вважаючи їх територією Індії. У XVI ст. абсолютно перша навколосвітня подорож. До XVII ст. було відкрито і досліджено більшість земної поверхні, прокладено найважливіші морські шляхи. Це призвело до утворення світового ринку, розширення мережі торгових шляхів, зростання значення міжнародної торгівлі. Утворення колоніальної системи сприяло початковому накопиченню капіталу європейських країнах. У XVI–XVII ст. у Європі відбулася «революція цін». Ціни зросли попри всі товари 2–3 рази, так як у середині XVI ст. у колоніях стали добувати золота і срібла вп'ятеро більше, ніж їх видобувало у Європі до завоювання Америки. Купівельна спроможність грошей різко впала. Це був унікальний випадок, коли інфляція мала місце в умовах золотомонетного обігу. Великі географічні відкриття перемістили центр економічного життя з середземноморських країн на Португалію, Іспанію, Нідерланди це були найбагатші центри світового ринку, якими йшла торгівля колоніальними товарами, здійснювалися найбільші торгові і кредитні операції. У 1531 році в Антверпені для здійснення торгових та фінансових операцій було збудовано будівлю біржі. У XV–XVI ст. виникає епоха іспанського та португальського панування на морях. З 1494 року світовий океан був поділений між Іспанією і Португалією. Португальці робили експансію у східному напрямку, а іспанці – у західному. Піратство було тісно пов'язане з державною політикою та заохочувалося урядом морських держав. У XVI ст. в Іспанії з'являється серйозний суперник на морі – Англія. На початок епохи великих географічних відкриттів Англія перебувала периферії економічно розвинутого регіону Європи, але в XVI ст. вона опинилася на перетині нових торгових шляхів.

ВНЕСОК ГЕНРІХА МОРЕПЛАВЦЯ У РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ З АФРИКАНСЬКИМ КОНТИНЕНТОМ

Гришко Світлана Вікторівна
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя)*
Зав'ялова Тетяна Василівна
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя)*

Генріх Мореплавець (4 березня 1394, Порту – 13 листопада 1460, Сагреш) – португальський інфант, син короля Жуана I, організатор багатьох португальських морських експедицій на південь від Мавританії вздовж африканського узбережжя.

У діяльності Генріха Мореплавця перепліталися різні інтереси: колонізатора (прагнення захоплення нових територій для португальської корони), дослідника (відкриття нових земель, складання карт тощо), місіонера (поширення християнства серед нових народів), хрестоносця (Генріх був великим магістром лицарсько-чернечого ордена Христа, брав участь у низці походів проти арабів Північної Африки). Більшу увагу принц Генріх приділяв плаванням на південь уздовж західного берега Африки з метою знайти східний морський шлях до Індії та боротьби проти берберських піратів для забезпечення безпеки мореплавання та припинення спустошливих набігів на береги Португалії.

Пошук морського шляху в далеку Індію, джерело дорогоцінних прянощів, був дуже важливим для Португалії. Країна, розташована осторонь головних торгових маршрутів на той час, не могла з великою вигодою для себе брати участь у світовій торгівлі. Експорт був невеликий, а цінні товари Сходу, такі як прянощі, португальцям доводилося купувати за дуже високими цінами, тоді як країна після воєн з Кастилією була бідна і не мала для цього фінансових можливостей.

Однак географічне положення Португалії вельми сприяло відкриттям на західному березі Африки та пошукам морського шляху до «країни прянощів». До того ж, Генріх був добре поінформований про прибутковість та перспективність транс-сахарської торгівлі. Століттями торгові шляхи, якими везли золото, і з'єднували Західну Африку із Середземномор'ям через Західну Сахару, контролювали ворожі Португалії мусульманські держави Північної Африки. Генріх хотів знати, як далеко їх володіння сягають на південь континенту, розраховуючи обійти його і налагодити морську торгівлю із Західною Африкою, знайшовши союзників у легендарних християнських державах на південь, зокрема втраченого королівства пресвітера Іоанна.

Починаючи з 1419 і аж до своєї смерті, Генріх одну за одною споряджав експедиції, які відкрили низку островів біля західного узбережжя Африки: острів Мадейра (мореплавці Жуан Гонсалвіш Зарку та Тріштан Ваш Тейшейра в 1419), Азорські острови (мореплавець Гонсалу

Велью Кабрала в 1427), острови Зеленого Мису (мореплавець Діогу Гомеш в 1460). Тоді європейці не знали, що знаходиться за мисом Нун на узбережжі сучасного Марокко; старовинні морські легенди називали цей мис межею для мореплавання, попереджали про океанічні монстри, непридатне для плавання море і пекуче сонце, які знищать будь-який корабель, який посмів запливати за цей мис, але мореплавці принца Генріха знехтували ними: починаючи з 1421 вони стали регулярно запливати за нього. Ці експедиції обігнули мис Бохадор (мореплавець Жив Еанеш у 1434), мис Кабо-Бланко, досліджували гирла річок Сенегал та Гамбія (мореплавець Дініш Діаш у 1445). Просуваючись все далі і далі, вони привозили золото з гвінейського узбережжя, створювали на відкритих землях опорні пункти.

Розуміючи важливість морської торгівлі та мореплавання, велику увагу інфант приділяв розвитку картографії та кораблебудування, запрошуючи до Португалії майстрів із різних країн.

У цей період кораблі Середземномор'я були недостатньо швидкими і маневреними для далеких океанських подорожей і досліджень. Під керівництвом Генріха створили новий тип корабля – каравела з косими латинськими вітрилами.

МІЖНАРОДНІ ТРАНЗИТНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ШЛЯХИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ УПРОДОВЖ XV–XVI ст.

Гурбик Андрій Олександрович
Інститут історії України НАН України (м. Київ)

Досить вагомим чинником економічного зростання України в досліджуваний період була *міжнародна торгівля* центрально-українських та галицько-волинських земель із європейськими країнами та Балтією. Адже в досліджуваний період балтійський економічний регіон та пов'язані з останнім держави справляли потужний вплив на торгово-економічні пріоритети. Значно сприяла цьому князівська грамота 1432 р., яка надавала право Вільно/Вільнюсу на безмитну торгівлю із Києвом, Луцьком та іншими містами ВКЛ. Особливо активізувалася західна торгівля України після Торунського трактату 1466 р., коли Польща здобула вихід до Балтійського моря. Саме Гданський, Крелевецький (Кенігсбергський) та Ризький торгові порти відкрили широкий доступ українським купцям і товарам на Захід. Звичайно, лідером морської торгівлі в даному балтійському регіоні був підвладний Польщі Гданськ. На останній припадало 2/3 її обороту, на Крелевець – 1/5, а на Ригу – 1/10. У даний період польські Гданськ, Торунь, Ельблонг (поряд з Краковом та Вроцлавом) були учасниками північнонімецького торгового союзу – Ганзи (очолюваного Любеком). А вже з другої половини XVI ст. Амстердам та Лондон перетворюються на основні економічні центри Європи. В середині XVII ст. 60 % капіталу на біржі в Амстердамі давала саме балтійська торгівля.

Важливі статті українського експорту на Захід і Балтику становили збіжжя, продовольство, мед, віск, хутра, шкури, худоба, лісоматеріали, попіл тощо. Відомо, що ще в XIV ст. через практично всі українські землі проходив великий торговий шлях на Польщу і далі: Київ – Луцьк – Володимир – Завихост – Краків – Битом – Ополе – Вроцлав. А також із середини XIV ст. згадується досить протяжний «воловий шлях» із Волині в північно-західну Польщу: Володимир – Городло – Холм – Люблін – Казимеж – Сецехів – Черськ – Варшава – Закрочим – Вишгород – Плоцьк – Бобровник – Торунь. Водночас Україною в XV-XVI ст. проходили європейські: на Краків – Вроцлав і до Балтики; на Краків – Прагу – Нюрнберг – Рейнську землю – Фландрію; з Кафи, Кілії на Львів – Краків – Вроцлав – Прагу – Баварію – Нюрнберг, а також трансконтинентальні торговельні шляхи: Париж – Франкфурт – Краків – Київ – Астрахань – Бухара; Стамбул – Київ – Рига; Стамбул – Київ – Москва. Головними статтями російського експорту в Україну в досліджуваний період були хутра, одяг, побутові речі та зброя, а на Москву йшли торгові каравани навантажені українським збіжжям, медом, воском, сіллю, рибою (солonoю й сушеною), продукцією деревообробних промислів, хутром свійських тварин, одягом (каптани, сіряки, шапки) тощо. Для торгівлі із Кримом (Кафою, Судаком) московські купці використовували як транзитний водний шлях через Україну: Чернігів – Київ – Канів – Черкаси – Тавань – Перекоп, так і частково відомий Муравський шлях: Москва – Брянськ – Путивль і далі Лівобережною Україною.

Ключовими торговими посередниками у здійсненні левантійської (східної) торгівлі між Заходом і Сходом на українських землях виступали Львів, Луцьк, Кам'янець-Подільський, через які східні товари (прянощі, коштовні тканини, перли, зброю, верхових скакунів, коштовну шкіру та вироби з неї тощо) переправлялися до Росії, Білорусії, Польщі, Німеччини та інших європейських країн. А в зворотному південно-східному напрямку йшли українські товари та вироби з Польщі, Німеччини, Чехії, Фландрії та інших західних країн.

Все більшого значення у здійсненні міжнародної й транзитної торгівлі у XIV–XVI ст. набував Львів, звідки на схід йшов один з найважливіших торгових шляхів – київський, а на південь – перекопський. Поблизу Перекопа каравани розходилися: частина повертала у Таврію до Кафи, а інші йшли на Танаїс, Астрахань і далі в Середню Азію, Персію, Індію, Китай. Разом з тим Львів вважався торговими воротами Польщі у відносинах із Молдавією та Туреччиною. Також Львовом широко використовувався й молдавський транзит з України до Угорщини та Бесарабії. Впродовж XIV ст. львівські купці намагалися отримати королівські привілеї на монопольне право торгівлі з Татарією.

Досить важливе місце в розвитку загальноукраїнської та галицько-волинської торгівлі, зокрема, відіграло Нижнє Подунав'я де в даний період навіть була встановлена галицька митниця. Саме в цьому напрямку постійно здійснювалася придунайська та центральноєвропейська торгівля. На півночі західноукраїнського регіону найважливішу роль у зв'язках із

Литвою відігравав водний шлях по Західному Бугу, а також все зростала роль Берестя/Бреста у загальному розвитку української торгівлі із Білорусією, Польщею та Балтикою.

Вагому роль у трансєвропейській торгівлі відіграва т. зв. «татарський шлях», який по діагоналі перетинав європейський континент та сполучав потужний торговий союз Ганзи із Малопольщею, Галичиною, Поділлям та Кримом (через Краків, Львів, Золочів, Тереховлю, Кам'янець-Подільський, Білгород, Перекоп, Кафу). Із середини XIV ст. все більшу роль у міжнародній транзитній торгівлі починає відігравати Молдавське князівство, яке контролювало досить протяжну ділянку торгового т.зв. «молдавського шляху». Торговий шлях в даному регіоні збирав купців із Праги, Вроцлава, Познані, Гданська у Кракові, а далі дорога прямувала на Львів, Бібрку, Рогатин, Галич, Коломию, Чернівці (інколи Хотин), Серет, Сучаву, Яси, Білгород і далі на Кафу (й до Індії) або на Кілію й сухоходом до Константинополя.

Українські купці активно освоювали буковинські шляхи Дністровсько-Прутського межиріччя, з виходом на Подунав'я та Білгород-Дністровський. Відомим був на Буковині торговельний гостинець вздовж р. Прут, яким каравани слідували зі Львова, Коломиї, Снятина у напрямку Сучави і до Константинополя.

Розвиваються й закарпатські торгові шляхи через Хуст, які мали ключову роль у торгівлі солотвинською сіллю. Через карпатські перевали також пролягали торгові шляхи Українського Прикарпаття, де переганяли великі стада худоби із Трансільванії та Банату. В досліджуваний період одним із найпотужніших регіонів, який здійснював власну й транзитну *торгівлю худобою* була Волинь. Волинські купці постачали через Польщу в Європу тисячні партії великої рогатої худоби. Загалом же, трансконтинентальна торгівля худобою країн Центрально-Східної Європи (в тому числі й України) із Заходом була настільки вагомих економічним явищем, що могла бути співставлень (за масштабами та задіяними ресурсами) хіба що з поставками зерна у Балтійський регіон.

МИТНА ПОЛІТИКА КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ У КОВЕЛІ У XVI–XVII ст.

Крішан Акаш Шубанович
Акціонерне товариство "Фармак" (м. Київ)

Міста з давніх давен являли собою осередки розвитку економічних відносин, на яких трималися усі без винятку республіки або ж королівства. Зазвичай, можновладці намагалися максимально допомагати цьому розвою товарно-грошових операцій і водночас контролювати їх, щоб отримувати свій зиск. Український ранньомодерний Ковель є якраз яскравим прикладом на користь такої історичної практики. Зверхники Великого князівства Литовського та Корони Польської (з 1569 р. – Речі Посполитої) всіляко заохочували містян займатися торгівлею та всіляко залучати до

цього процесу й мешканців сусідніх урбаністичних осередків, однак висували до цих операцій свої вимоги шляхом встановлення цілої системи митного оподаткування торгівельних операцій у волинському місті.

Відомо, що за привілеєм 1518 р. (рік постанови Ковеля як нового урбаністичного осередку на політичній мапі ВКЛ) у місті мали проходити одні щотижневі торги (щоп'ятниці), однак пізніше власник маєтку князь Василь Сангушко-Ковельський попіклувався про те, аби в місті з'явилися додаткові торги по вівторках, що мало збільшити його митні надходження. Потрібно відзначити, що ковельчани не лише продавали, але й закупували худобу, мед, воск і хміль у найближчих до міста селах: на це у них був відповідний привілей від короля Сигізмунда Августа. Вже у XVII ст. у Ковелі щороку мало відбуватися по двоє ярмарків – у свято Піднесення святого хреста і на 4-ий день після «Божого Народження» (Різдва). У ковельських корчмах активно проводилася торгівля горілкою, медом та пивом, причому шинки, зазвичай облаштовані у будинках міщан, активно діяли протягом всього досліджуваного часу.

Окремо слід сказати про те, що в Ковелі здавна існувала королівська митниця. Прагнучи отримати максимальний зиск від здійснення торгівельних операцій, ще Сигізмунд I у 1536 р. наказав володимирському старості Федору Сангушку тримати під контролем збір соляного мита у повіті та наглядати за перевезенням солі з Дрогобича на Волинь. Постала потреба встановити у найважливіших економічних центрах регіону митні комори, одна з яких з'явилася у Ковелі.

Проїжджаючи через місто, купці повинні були сплачувати митнику певну суму грошей за право перевезення своїх товарів. А оскільки ковельська митниця контролювала важливі торгівельні шляхи, які зв'язували такі потужні економічні осередки, як Львів, Торунь, Луцьк, Володимир, Кременець, Остріг, Київ, ці грошові надходження були дуже великими. Ясна річ, деякі купці, не бажаючи сплачувати мито, оминали митні комори, але для перехоплення порушників у деяких сусідніх містечках та селах було встановлено так звані прикоморки. До ковельської митної комори «прислухали» прикоморки у Сочишні, Нуйні та Камені-Каширському.

У XVI ст. оплата за провезення товарів через місто становила гріш, а для купців, що їхали з Торуні через Ковель у Львів, два гроші. У привілеї місту, наданому королем Сигізмундом III в 1611 р., йдеться вже про стягнення з двокінної купецької підводи – 4, з однокінної – 2, за перевезення корови – 1 гріш проїзного мита. Щоправда, мито не стягувалось з товарів, виготовлених у маєтках шляхти та на її потребу, а також з приїжджих на ярмарок без товару. Окрім проїзного мита купці повинні були сплачувати певну суму грошей за право торгувати у місті, у тому числі за місце на ринковій площі та деякі дуже дорогі товари, наприклад, сіль та вино. За торгівлю останнім на ковельській ринковій площі відповідно до вищезгаданого привілею встановлювався спеціальний податок у 15 грошів. На вальному сеймі 20 лютого 1619 р. було затверджено привілей короля Сигізмунда III, згідно з яким міщани отримали право брати від збіжжя, що на торг привозили кожної чверті возу – по 2 гроші, від пів маці по 0,5 гроша, од маці – по грошу, і

гроші ті на ремонт парканів віддавати. Також ковельчани мали віддавати «поборовий» податок до рук затвердженого міською владою поборці, а не місцевих іудеїв, які могли його орендувати.

У 1670 р. у «конфірмації» прав місту Ковелю, попри незадовільний економічний стан Речі Посполитої, податки з мешканців королівського міста мало зросли. Король підтвердив привілей королеви Бони, який дозволяв міщанам і жителям усіх належних до староства населених пунктів безмитно торгувати воском, медами, хмелем і рогатою худобою, деревиною і сухою рибою, яку везли на торг у Ковель. Тоді ж було підтверджено і привілей Владислава IV, що у Ковелі беруть мостове: по 2 гроші з возу купецького з товаром чи без нього, з возу, що їде через міст і запряжний парою коней – по 4 гроші, од возу з одним конем – по 2 гроші, від порожнього возу з двома кіньми – 2 гроші, од рогатої худоби – яку ведуть на продаж через міст – від бика по грошу і від ялівки по грошу. Також податок стягувався з тих, хто не продав на торгу свою худобу, на ремонт парканів. Окремо королівська влада вчергове нагадувала своїм намісникам (старостам), щоб останні жодних кривд слугам своїм не чинили, щоб у мельників помірною не брали, з ремісників понад встановленої роботи нічого не брали, а усі справи міські через міського писаря і вїйта були до книг вписані, тобто торгівельно-виробничі взаємини мали бути документально зафіксовані. Протягом XVII ст. королівські урядники мали право «вибирати» у Ковелі помірне, вагове, подужне і воскобійне. Водночас очільники міської ради – бірмістри – були звільнені від сплати податків, в той час як крамарі від своїх «комор» платили щороку мито, а ті, хто сіль продає у місті, і ті, хто винниці на греблі мають, сплачували по 15 грошів щорічно у міську скриньку на потреби міста.

Саме такою виглядала в теорії (згідно з буквою закону) система оподаткування міської торгівлі у Ковелі у Ранньомодерний час. На практиці на неї впливало чимало різних чинників, однак вони не спиняли розвиток місцевого «бізнесу» навіть у непрості повоєнні часи другої половини XVII ст.

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ НА МОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РАНЬОМОДЕРНОМУ ЛЬВОВІ (XVI–XVII ст.)

Паславська Наталія Орестівна

*Львівське відділення Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (м. Львів)*

Географічне розташування Львова на перетині торгових шляхів сприяло його перетворенню на важливий економічний центр, що об'єднував країни Сходу та Заходу. Через місто проходили торгівельні мережі, що сприяли його економічному піднесенню та добробуту міщан. Львів був місцем, де хотілося жити та працювати представникам різних народностей, які тут осідали і займалися купецтвом чи ремеслами. Це в свою чергу наповнювало місто не лише міжетнічними мотивами, але й сприяло поширенню східних та західних впливів у різних сферах життєдіяльності.

Хроніст-сучасник Ян Альнпек так висловився про Львів початку XVII ст.: “Можна побачити натовп купців усіх народів, які напливають до цього міста майже з цілої Європи і Азії, найбільше греків, турків, вірмен, татар, волохів, угорців, німців та італійців. [...] Це місто в достатній кількості постачає цілому польському королівству різні шовкові тканини, килими і пахуче коріння”.

Тим самим разом із купцями та привізними тканинами до Львова проникали різні модні тенденції. Підтвердженням цьому є нотатки Мартина Грюневега. Надихаючись історією та побутом Львова, купець підкреслив європейський колорит міського простору та його мешканців, розбавивши його східними нотами: “У цьому місті, як і у Венеції, стало звичним зустрічати на ринку людей з усіх країн світу в своїх уборах: угорців у їхніх малих магерках, козаків у великих кучмах, росіян у білих шапках, турків у білих чалмах. Ці всі у довгому одязі, а німці, італійці, іспанці – в короткому. Кожен, якою б мовою він не говорив, знайде тут свою мову. Місто віддалене понад сто миль від моря. Але коли побачиш, як на ринку при бочках малвазії вирує натовп крітян, турків, італійців, зодягнених ще по-корабельному, видається, наче тут порт одразу за брамою міста”.

Отож, іноземні купці, мандрівники, ремісники та інші приїжджі іноземці були носіями нових взірців. Європейські впливи були помітними в одязі, архітектурі, живописі, культурі загалом. Не слід забувати і про східний вплив на львівську моду та суспільство, про який писав історик Я. Дашкевич. Адже саме через Львів на Захід потрапляли різноманітні східні товари, у т.ч. тканини й дорогий одяг. Згідно з висновками львівських мистецтвознавців І. Кодлубай та О. Ноги, місцеву моду в ранньомодерний період творили, з одного боку, впливи торгівлі, а з іншого – безпосереднє виробництво у Львові, що зосереджувалося в ремісничому цеху і партацьких майстернях.

Так, якщо говорити про одяг, то вона використовувалася не лише з практичною метою, а й для підкреслення майнового та соціального статусу особи. Модні тренди спостерігалися здебільшого у вбранні представників різних етносів (поляків, німців, українців, італійців, греків, вірмен, угорців, шотландців) та шляхтичів. Міщани, облаштовуючи свій приватний матеріальний світ, створювали цікавий симбіоз східної та західної матеріальної культур. Поряд із давніми елементами народного костюму (кожухами, кабатами, сорочками тощо) у вжитку з’являються жупани, делії та гермаки, що мали східне походження. Традиційне міщанське вбрання модернізувалося за рахунок привізних тканин та іноземних впливів. Натомість селянська одяг суттєво відрізнялася від міщанської, зберігаючи свої традиційні місцеві особливості. Більш консервативними були також представники єврейської громади.

На запити суспільства мали швидко реагувати львівські кравці і бути готовими до нових видозмін у техніці шиття. Саме тому кравчики часто

вирушали в мандрівки на Захід, аби вдосконалити свою професійну майстерність, покращити вміння та навички.

Польський мислитель XVI ст. Анджей Фрич Моджевський так писав про моду тогочасного суспільства: “в одному і тому ж польському домі одна особа може вдягатися за німецькою модою, друга – за італійською, третя – турецькою. Так, ніби кожен член родини народився в іншій країні. Та найдивніше, що буває навіть та сама особа зранку одягає італійську пелерину, а ввечері – турецьку довгу вечірню сукню в поєднанні із ковпаком та червоними чи білими черевиками”. Такий опис свідчить про строкатість моди та різноманітні західні і східні тренди.

Львівські патриції, заможні купці та ремісники репрезентували на практиці весь спектр ранньомодерної індустрії моди. Джерелами, які найповніше розкривають асортимент міщанських і шляхетських гардеробів, є тестаменти. Вони часто містять дані про різновиди вбрання з детальним його описом і зазначеною собівартістю. Так, у заповіті львівського міщанина Станіслава Хоїнського зафіксована делія (широкий верхній одяг) з червоної каразії, оздоблена петлицями у вигляді зубців та підшита білим сукном, оцінена в 5 злотих, а в списку речей Андрія Князьовського (1606 р.) фігурує куртка зі шкіри лося, яка коштувала 4 злотих. У тестаменті шевського цехмістра Андрія Карачиновського згадується про темно-зелений підшитий кунтуш і темно-зелений жупан, який він заповів своїй сестрі Анастасії.

Багатими на відомості про предмети одягу є також посмертні інвентарі італійців, які мешкали у Львові. В їхніх шафах були вироби і з міського кравецького цеху, шиті на замовлення, й імпортного походження. Так для прикладу, до верхнього одягу померлого італійця Йоана Баптиста, зокрема, належали чорний жупан та старий жупан, чорна делія та коричнева фалендишова делія, підшита вовчим хутром, копінняки за 5 флоринів та вишневий турецький копеньяк із мухажру за 20 флоринів, 10 сорочок тощо.

В інвентарі архітектора Амброзія Прихильного мовиться і про одягу його дружини Доротеї. Вона носила чорну сукняну катанку, підшиту кроликами, лазуровий чамлітовий летник та старий вишневий летник, лазурову облочисту сукню з адамашковим кшталтом, баранячий шорц, 14 бавовняних простих хуст, 12 кошульок (сорочок), 5 нижніх кошуль, 5 фартухів, 12 чоловічих кошуль та 2 полотняні убрання. Як довідуємося з цих документів, італійці використовували у своєму побуті різноманітні елементи одягу. Таке вбрання зазвичай було дорогим і виготовлялося під індивідуальне замовлення місцевими кравцями чи привозилось з-за кордону.

Отож, міжнародна торгівля, яка активно розвивалася у Львові в XVI–XVII ст. була сприятливим каталізатором для поширення східних та західних модних впливів на всі сфери життя суспільства. Яскравим підтвердженням цього є одягова індустрія, яку розвивали місцеві кравці на запити патриціїв, шляхти та міщан.

КОРДОНИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ XVII–XVIII ст.

Пономаренко Ілля Дмитрович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Останнім часом з уст російських високопосадовців лунають заяви, буцімто наші південні та східні області – це не Україна, а територія під назвою Новоросія, що освоєна була царською Росією, а в 1920-х роках подарована нам більшовиками. Про що ж свідчать історичні факти? Звернімося до етнографічної карти українського народу з історико-етнографічної монографії «Українці», що побачила світ у видавництві Академії Наук Української РСР.

Колонізаційний поступ наших пращурів у Північному Причорномор'ї і Приазов'ї відбувався вже за часів Київської Русі. А її спадкоємиця – Галицько-Волинська держава — в певні періоди свого існування мала вихід до Чорного моря від Дунаю до Дніпра. По-справжньому освоєння причорноморських та приазовських степів українцями розпочинається лише в добу козацтва. Запорозька Січ, укріпившись на дніпровських островах, з року в рік розширювала свій вплив, поволі обсаджуючи степ зимівниками та хуторами, що, власне, були прообразом нинішніх фермерських господарств. А першопрохідцем у цих місцях був український князь Дмитро Вишневецький, котрий, скажімо, на території нинішньої Луганщини 1559 року «побил кримцов на Яйдаре близко Азова; было их полтретьяста человек, а хотели ити под казанские места войною... Да шел Мишка Черкашенин ко князю Дмитрею же и побил кримцев вверх Донца Северского и четырех языков крымских ко государю прислал». А 1589 року прийшли на Донець запорожці на чолі з отаманом Матвієм Федоровичем. Тоді ж тут діяли черкаські, тобто українські, отамани Яків Лисий, Агей Мартинович. Тобто вже в другій половині XVI ст. українське козацтво бере діяльну участь в освоєнні території майбутньої Слобожанщини, створюючи тут спочатку тимчасові укріплення, які потім перетворюватимуться на постійні пункти колонізації. Зокрема, 1599 року Валуйки заселяють «лутчими черкасами», котрі вже прижилися в Осколі.

Треба сказати, що в багатьох випадках для московських воевод було несподіванкою розселення українських уходників на тих землях, які вони вважали неосвоєними. Так, коли 1646 р. князь Хилков приїхав в урочище Валки, щоб оглянути, де краще збудувати нове місто, до нього з'явилося кілька українців-пасічників, що жили по своїх пасіках на Мжі й інших річках. Вони розповіли, що в згаданій місцевості, тобто поблизу Валок, таких пасік буде з 150 і що на кожній з них живе, як правило, по 5–6 чоловік. Проведене московськими урядниками слідство засвідчило, що в навколишній місцевості «литовские люди», тобто українці, побудували пасіки на річках Братениці, Рабині, Мерлу, Мерчику – всього більш як триста.

Закликаючи українське козацтво заселяти Дике поле, московський уряд намагався при цьому розпорозувати його, щоб компактне військо не стало небезпечною силою у внутрішній політиці його держави. Вже, скажімо, 1649 року прикордонним воєводам рекомендувалося козаків одружених і сімейних відсилати невеликими партіями на службу в «українські» міста від кримської сторони, а одиноких відправляти на Дон, а з боку Литви (тобто України. – *Авт.*) нікого не лишати, щоб не було «ссоры». Після Берестецької битви інструкція була такою: розсилати емігрантів на постійне проживання невеликими партіями, а коли б приходили великими групами — висилати на Волгу, до Симбірська й інших міст, а в прикордонній смузі не лишати. Понад те, цар пропонував тоді гетьманові Богдану Хмельницькому замість прийняття під свою оборону й надання допомоги в боротьбі проти Речі Посполитої перейти з усім Військом Запорозьким на московську територію й оселитися на Дону поряд з Військом Донським. Запрошуючи «лутчих людей», тобто кваліфікованих спеціалістів, московська адміністрація вимагала від них, щоб вони переходили на нове місце «со всем, что у них есть – с лошадьми и с коровы».

Хто освоював нові території, на які нині претендують наші сусіди, переконливо свідчить, скажімо, перепис Харкова 1655 року: тоді тут мешкало 587 сімей – і всі козацькі. Авторитетний російський дослідник Олександр Клаус у своїй фундаментальній праці «Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России» змушений був заявити: «Нынешняя Харьковская и южная часть Воронежской губернии входили в состав особого наместничества, переименованного в 1796 году в Слободскую Украину. Здесь, в слободах, по системе Дона и Донца, водворялись казаки – выходцы из Заднепровской, в это время польской Украины. Русское оседлое население было весьма редкое даже в большей части нынешней Саратовской губернии».

Мабуть, саме таке співвідношення населення Слобожанщини спричинило до більш-менш стійкого балансу українців. Тут аж до кінця XIX ст. (перепис 1897 року це свідчив) з 2 492 316 жителів Харківської губернії українців було 2 099 411. У Воронежській губернії з 1 967 054 вони становили майже половину – 854 093, у Курській – 523 277 із загальної кількості 1 604 515. В Острогозькому повіті, скажімо, тоді мешкало 90 відсотків українців, Богучарському – 80, Бірюченському – 70, Грайворонському – 60. Така ситуація була і на Херсонщині. Наприклад, «Ведомость, учиненная о переселившихся Херсонской провинции и уезда жителей в городе Херсоне» від жовтня 1779 року вказує, що першими жителями цього міста були: «Филипп Таран, Степан Шкура, Яков Нотка, товарищ его Тимофей Лях, Иван Гаркуша... а поелику в городе учреждение еще купечеству и мещанам нет, то и остаются в прежнем звании по учреждении ж онога намерение имеют записатца мещанами». Схоже було і з формуванням Чорноморського флоту: за повідомленням князя

Потьомкіна від 19 липня 1788 року, Чорноморська ескадра тоді складалася з «200 менших гребних суден у кожному по 60 запорожців... Цими суднами керують запорожці, котрих тепер є 20 000, на чолі з їх отаманом Сидором Білим». Тож цілком закономірно, що наприкінці XVIII століття на півдні України переважну більшість становлять українці – 71,5 відсотка від усього населення. І це в той час, коли Запорозька Січ уже була розгромлена і значна кількість козаків помандрувала за Дунай і на Кубань, а на їхні вольності вселяли етноси з усієї Європи. Цей процес продовжував посилюватися у пореформенні часи. Як свідчить статистика, у 1861–1897 роках на півдні оселялися переважно українці. Так, серед 11 944 переселенців до Маріупольського повіту Катеринославської губернії абсолютну більшість – 8764 особи – становили мігранти з Полтавщини, Київщини, Чернігівщини та інших українських земель. В Олександрівському повіті цієї ж губернії вихідців з інших регіонів України налічувалося 6871 за загальної кількості переселенців 11 341 особа. Зауважимо, що, крім того, в містах тодішньої Катеринославщини оселилося ще 31 205 осіб з Київщини, Поділля, Чернігівщини, Харківщини, Волині і Полтавщини. З цих українських регіонів ішов потік переселенців також до Таврійської губернії. Скажімо, серед 28 914 чоловік, що оселилися в 1861–1897 роках у Мелітопольському повіті, волинян було 132, киян – 3012, подолян – 647, полтавців – 7238, харків'ян – 2410, чернігівців – 3465, тобто загалом майже 17 тисяч. Така ж ситуація спостерігалася в Бердянському, Дніпровському повітах Таврії. Більшість переселенців прибували сюди з Полтавської губернії.

Перепис 1897 року засвідчив, що українці цілковито переважають інші етноси в південних районах України. Так, в Олександрівському повіті проживало 224 122 українці, Маріупольському – 117 206, Дніпровському – 156 151, Херсонському – 323 627, Тираспільському – 80 049. Лише в Одеському повіті українці за чисельністю посідали в той час третє місце (133 474), поступившись росіянам (228 436) і євреям (134 020).

Треба також наголосити, що компактне розселення українців на сході сягає значно далі за нинішній державний кордон – аж до Дону. Навіть найперше поселення козаків там пов'язують з приходом відділів князя Дмитра Вишневецького. І всі свої українські традиції запорожці повністю переносять на береги Дону. Скажімо, свою нову столицю – Черкаськ – вони розбудовують за планом Запорозької Січі. За зразком останньої, яка була заснована на Хортиці, запорожці обрали для облаштування свого центру на Доні Лисячий острів. Крім того, як і в Запорозькій Січі, всередині укріплення розміщувалися курені: «в самом нутре города находилось шесть станиц» – перша і друга Черкаські, Середня, Павлівська, Прибилянська і Дурнівська. Інші потім влаштовувалися поза межами укріплення. І провідну роль у подальшому формуванні Донського козацького війська продовжували відігравати саме українські козаки, про що є велика кількість архівних документів. Зокрема, запорозький старшина Олексій Шафран

свідчив з цього приводу в Посольському Приказі Московської держави в 1626 році: «...Живет де он, Олеша, на Дону 18 лет; а иные его товарищи живут по 5-ти и по 6-ти; а всех де их на Дону есть с 1000 человек. А в Запорогах де донских казаков также много: мало не в полы того, сколько их. Только живут переходя: они ходят на Дон, а з Дону казаки к ним, и живут сколько где хто хочет. А повелось де у них то с донскими казаками изстари, что меж себя сходятця и живут вместе в одних куренях».

Важливим свідченням у розповіді Олексія Шафрана є те, що запорозькі козаки, перебравшись на Дон, продовжували мати за свій релігійний центр Київ, куди вони постійно приїжджали, щоб матеріально підтримувати українську православну церкву: «А з Дону де он поехал был с товарищи в Киев для того, что в Киеве не бывал давно. А се они оброчники (хотели) обложить в Киеве соборной церкви образы и кадило устройть серебряно, и их отпустили войском и серебра с ними на тот оклад послали 10 фунтов». Поповнення донського козацтва за рахунок українців продовжується і в наступні роки. Так, донський військовий отаман Михайло Татарин свідчив у Москві 1638 року, що «всех де донских атаманов и казаков ныне будет з 10 000 человек, опричь запорозских черкас. А запорозских черкас у них в Азове и на Дону з 10 000 человек; и ныне к ним в Азов запорозские черкасы идут безпрестанно многие люди».

Поставивши Донське козацьке військо у свою повну залежність після придушення його виступів у XVII–XVIII століттях, російський уряд, однак, не міг заспокоїтися, оскільки певну самостійність проявляло українське козацтво. Добившись від Кирила Розумовського зречення гетьманської булави 1764 року, царське самодержавство створює Новоросійську губернію на землях, що належали нашому козацтву. А використавши запорожців у своїх війнах із Туреччиною, Катерина II ліквідує 1775 року Запорозьку Січ. Пізніше всі землі – від Дністра до Дону – були включені до складу Катеринославщини. Щоправда, 1888 року Ростовський і Таганрозький повіти було з політичних мотивів передано з її складу до Війська Донського. Однак, як тільки впав царський режим, ці регіони виявили бажання повернутися до складу проголошеної Української Народної Республіки. З цього приводу було підготовлено навіть окремих меморандум: «Населеніє городов Таганрога и Ростова не примирилось с указанным искусственным включеніем их в Донскую Область, всегда чувствовало себя ея пасынком и не оставляло мысль о выходе из подчиненія Новочеркасску путем возстановленія прежняго положенія или созданія новой губерніи – Приазовской – с Ростовом во главе. Населеніє уездов и Таганрогскаго Округа в особенности, как состоящее из малороссов, всегда враждебно относилось к чуждому им казачьему духу». Проте з Нижнього Подоння, освоєного українцями, російські більшовики 1920 року забрали Ростовський повіт, а 1924-го – Таганрозький і Олександрово-Грушевський.

Вважаємо, ці факти дають відповідь щодо так званого новоросійського походження українських етнічних територій.

ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОНТРАБАНДИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Білий Владислав Анатолійович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Контрабанда, себто використання різниці цін у різних державах і нелегальне, в обхід митниці, перевезення товарів, існує у світі стільки само, скільки й товарно-грошові відносини та окремі національні економіки. Механізм контрабанди дуже простий: якомога дешевше купити товар в одній країні, подолати митний бар'єр і продати якнайдорожче в іншій, водночас уникнувши митних платежів.

Таке подолання в наш час потребує неформальних стосунків із митниками та іншими державними інституціями. Неформальність у цьому разі означає корупцію, підкуп державних службовців, різноманітні тіньові схеми тощо. Власне контрабанда в «промислових масштабах» неможлива без корупції, без меркантильної співпраці з митниками, прикордонниками, спецслужбами, поліцією, прокурорами, суддями, місцевою владою тощо.

Відомості про контрабанду зустрічаються ще в письмових документах давньогрецьких і давньоримських вчених, але з високою часткою ймовірності можна стверджувати, що це явище виникло в більш стародавніх державах. Пам'ятки історії свідчать, що першим митним порушенням було ухилення від сплати податків, і лише в кінці XVII століття була передбачена відповідальність за контрабанду, як за самостійне правопорушення. В подальшому законодавство пішло шляхом зменшення кількості податків. Дане рішення державовладців можливо пояснити цілою низкою факторів. По-перше, до середини XVI століття контрабанда не сприймалася суспільством як явище злочинного характеру та не створювала економічної загрози інститутам державності.

Зазначене свідчить про те, що контрабанда з'явилася разом із становленням торгових міждержавних стосунків. Перевезення товарів, в більшості випадків, здійснювалось для їх продажу, а, отже, для отримання певної матеріальної вигоди. Правові норми, які встановлювали необхідність сплати мита за перевезення товарів через кордони, було запозичено в інших більш розвинених державах. Це викликало нерозуміння з боку місцевих перевізників та купців, а також бажання іноземних купців їх порушити. Метою контрабандистів було, в першу чергу, не сплачувати податки на ввезені товари. В переважній більшості випадків саме тому і вчинялась контрабанда.

У 80–90-х роках минулого століття доходи від контрабанди алкоголю і наркотиків перевищували доходи від легального бізнесу найбільших промислових корпорацій, що істотно підривало економіку держави. Не

меншої шкоди завдавала і контрабанда інших товарів. Особливо широко розповсюдилася контрабанда наркотиків і дефіцитних товарів на пострадянській території, що легко пояснити об'єктивними труднощами налагодження нових економічних відносин, координації правоохоронної діяльності, відставанням нормативного регулювання зовнішньоекономічної діяльності від невирішених проблем розвитку економіки. Причому особливість ситуації полягала в тому, що в низці випадків через не виправдано високі митні тарифи і збори керівникам навіть великих підприємств доводилось обирати між порушенням закону та необхідністю закриття виробництва. Економіка колишнього СРСР була побудована таким чином, що вона існувала як єдиний господарюючий економічний організм. Різкі політичні зміни призвели до розриву існуючих неподільних економічних зв'язків між колишніми республіками і стали причиною важкої економічної кризи, розвалу промислового і сільськогосподарського виробництва.

Ретроспективний погляд на історію та основні аспекти розглянутої нами проблеми дозволяють зробити висновок про те, що одним із найважливіших завдань, які стоять сьогодні перед законодавчою владою у сфері регламентації відповідальності за контрабанду, є приведення у повну відповідність всієї нормативної бази, створення єдиного блоку законів, в якому були б зняті суперечності, властиві нині діючим митному, адміністративному і кримінальному законодавству. Контрабанда є злочином із глибоким історико-правовим корінням, розвиток її як явища, так і кримінально-правового закріплення в законодавстві тісно пов'язаний із розвитком державності.

Уряд постійно звертає увагу на боротьбу з контрабандою. На підставі цього призначаються центральні органи виконавчої влади України, завдання яких – боротьба з контрабандою. Такими органами є: Державна фіскальна служба України; Державна прикордонна служба; Служба безпеки України; Міністерство внутрішніх справ; інші органи виконавчої влади, які відповідно до їх компетенції сприяють підвищенню ефективності заходів щодо запобігання контрабанді та продажу незаконно імпортованих товарів на внутрішньому ринку.

Найбільш типовими видами порушень митного законодавства, які визначаються посадовими особами митних органів, є: переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю; недекларування; подання документів, що містять хибні дані стосовно вартості товарів і транспортних засобів; приховування та недекларування товарів. Основною особливістю сучасного законодавства є визначення ступеня відповідальності за вчинення незаконних дій у митній справі. Порушення ст. 201 та ст. 305 Кримінального кодексу України карається позбавленням волі на термін від трьох до дванадцяти років.

ТОРГІВЛЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

Губський Михайло Олександрович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Торгівля у запорозькому краї розпочалася уже наприкінці XV ст. вже тоді якісь козаки плавали вниз по Дніпру, ловили там рибу і згодом продавали її у Києві. З актів відомо, що багато хто з українців здавна щовесни вирушав до порогів і нижче, ловив там рибу, полював на звірів і лише восени повертався у міста й продавав там свіжу й солону рибу і звіряче хутро. Як і в усіх інших на-родів, у запорозьких козаків торгівля початково була міноюю, не виключаючи, зрештою, і вживання монет. Засобом пересування по воді служили човни, чайки або галери, по шляхах великі чумацькі вози.

На Підпільненській Січі (1734–1775 рр.) для всіх іноземних суден була затока, що звалася «оступом», це була глибока бухта куди вмещалась, за словами Д. І. Яворницького, запорозька флотилія. Судна, не доходячи верству до Січі, повинні були витримувати 20-денну «обсервацію» новосіченського коменданта, і всі вони входили в січову бухту безмитно. Торгівля запорожців із турками розпочалася в дуже ранні часи. За договором 1649 р. турецького султана з Військом Запорозьким козаки отримали дозвіл на вільне плавання Чорним морем. Війську Запорозькому дозволено було мати у Стамбулі власного представника, а султан наказав призначити власного намісника, на якого покладався обов'язок видавати паспорти запорозьким купцям для їх плавання на суднах. Турки зобов'язувалися повертати запорозьким купцям робітників, що втекли з козацьких суден. Предметами експорту запорозькими козаками до Туреччини були хутра, вовна, залізо, полотно, канат, коноплі, яловичина, баранина, живі вівці, конопляна олія, риба, ікра, пшениця, тощо. Певна частина цих товарів ішла безпосередньо з Січі, інші через Січ з України, Польщі й Росії. Турецькі купці ввозили в Запорожжя зброю, кінську зброю, свинець, сіль, сукно, сап'ян, бавовну, шовкові тканини, китайку, шнурки, галуни, вино, лимонний сік, камфору, скло, ножиці, сугачі роги тощо.

Сухопутну торгівлю запорізькі козаки вели з Кримом, Польщею, Литвою, Україною, Московією, Новосербією. Торгівля з Кримом розпочалася відразу з появою запорізьких козаків на дніпровському низу й набула значного поширення. Обмеження у кримській торгівлі запорізьких козаків почалися в другій половині XVIII ст. Вони були введені російським урядом у зв'язку з указом Катерини II 7 липня 1764 року видавати грошове жалування запорожцям не срібною, а мідною монетою. Звичайно, татари зовсім не хотіли продавати свої товари за мідні гроші, але козаків рятували контрабандисти, які зуміли провозити срібну й золоту монету з України на

Запорожжя. Головними місцями торгівлі запорожців з татарами були: Січ, Перекоп, Кафа, Козлів; товари з Запорожжя частково йшли Дніпром, але переважно суходолом по так званих «одвічних шляхах», Муравському та його гілках: Ізюмському і Кальміуському, тим же шляхом ішли товари з Криму в Запорожжя.

З Польщею запорізькі козаки також торгували споконвіку: поляки вели торговельні операції або безпосередньо з самими запорожцями, або за посередництвом запорожців із турками й кримчаками. Головними центрами польсько-запорозької торгівлі були Умань, Лисянка, Корсунь, Торговиця та ін. Торгові валки з України чи Великоросії ішли в Запорожжя або суходолом – Чорним, Українським, Крюківським, Кримським, Переволочанським, Кизикерменським шляхами з боковими гілками, Муравським, Ізюмським, Кальміуським шляхами, або річковими шляхами – Дніпром від Мишуриноного Рогу і далі вглиб Запорожжя до Січі. Початково всі товари з України й Росії пропускали в Запорожжя безмитно, але згодом в 1753 р. в Переволочній і Кременчуку були запроваджені російські митниці.

У всіх торговельних стосунках запорозьких козаків із сусідами й сусідів, особливо українців і поляків, із запорожцями першу й незамінну роль грали чумаки. Чумацтво – це цікава риса економічного життя України, це зародок національного українського купецтва, заснований на засадах суто товариської асоціації. Чумаки діставалися або до Микитиноного, або до Кодака. Далі рухалися східними степами Запорожжя, а ті, хто їхав по сіль, отримували в Микитиному особливі ярлики і квитки татарською і турецькою мовами від запорозького товмача, переправлялись через Дніпро і далі вже вступали у володіння ногайських татар, тримаючи шлях на місто Перекоп. Дійшовши до воріт Перекопської вежі, чумаки платили за кожний віз «вежового збору» по 70 копійок і вже потім в'їжджали в місто; якийсь час вони відпочивали, навантажувалися сіллю, платили за половинний віз 3 карбованця, а за повний по 5 карбованців. А в цей час запорожці знову очікували чумаків, знову брали з них мито за переправи, пароми, містки і гаті, зі своїх звичайно менше, ніж із чужих, знову – виявляли їм гостинність корчмарі й шинкарі. Із Запорожжя чумаки рухалися кому куди було треба для продажу товару. Крім великої торгівлі з турками, українцями, поляками, новосербами, кримчаками, Запорозький Кіш вів також торгівлю і всередині Січі, але це переважно була дрібна торгівля. Її вели часом на січовій площі, але переважно на Гасан-базарі, Крамному базарі чи січовому форштадті, тобто передмісті. Крім Січі, торгівля велась і в паланкових селах: Кам'яному, на Кальміусі; у Гарді на Бузі; Микитиному на Дніпрі. Тут були заїжджі двори, шинки, крамниці.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МИТНОЇ СИСТЕМИ ГЕТЬМАНЩИНИ У XVII–XVIII ст.

Кригульська Тетяна Борисівна

Національний університет “Запорізька політехніка” (м. Запоріжжя)

Гетьманщина як феномен державотворення козацької доби на українських територіях у XVII–XVIII ст. постійно викликає інтерес з боку вчених, оскільки саме її «самобутній адміністративний устрій, який склався на основі традицій козацького самоврядування» забезпечив умови для остаточного формування українського народу у ранні періоди Нового часу. Всебічно вивчаючи соціально-політичні, культурно-освітні процеси у Війську Запорозькому, що існувало як гетьманська держава з 1648 до 1764 року на територіях Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств, дослідники приділили багато уваги економічним питанням.

Серед них - розвиток торгівлі, фінансової та митної справи. Це зумовлено закономірностями розвитку паростків нової ринкової системи на європейському континенті у ті часи. Особливого значення набуває вивчення практики формування митної системи козацької держави як ефективного механізму регулювання економічного життя у період становлення ринку.

Аналізу проблеми формування митної системи Гетьманщини у різний час приділяли увагу М. Слабченко, В. Барвінський, В. Голобуцький, Г. Швидько, О. Морозов, О. Ліцєєва та ін.

У першій половині XVIII ст. в Україні склалась самобутня митна система. Збирання мита закріплювалося ст. 16 Конституції Пилипа Орлика.

У складі старшинської адміністрації гетьманських урядів запроваджувалася посада генерального підскарбія, серед повноважень якого було встановлення мита. Прикордонне мито збиралося через військового екзактора та підлеглих йому осіб, а також через орендарів-відкупників. Збиралися два основні види зовнішніх митних зборів: мито від вивезення товарів – “евекта” і мито за ввезення товарів – “індукта”. Розмір мита в обох випадках, як правило, був однаковий – 2 % від ціни товару. Невеликий розмір мита сприяв розвитку торгівлі. Усі ці мита надходили до гетьманського скарбу (до початку ХУІІІ ст. це була приватна установа, а з 1728 року стала державною) і розподілялись на адміністрацію гетьмана, військо та озброєння.

До внутрішніх мит належали митні збори з мостів, гребель, перевозів, вагове, кругове тощо. У першій чверті XVIII ст. на гетьманських територіях були відомі довізні, транзитні та внутрішні мита. Довізні застосовувалися до експорту та імпорту (евекта та індукта). Транзитні збиралися с проїжджих купців на мостах, греблях, перевозах. Внутрішні мита накладалися під час продажу на торгах і ярмарках – ярмаркове з торговельного люду, мита з возів з крамом, а також вагове (від ваги), кругове (від бочки), скатне (з дьогтю та горілки), повідерне, покошеве тощо.

Митне регулювання та встановлення митних меж між Гетьманщиною та Російською державою відображали універсали та збірки нормативних актів під назвою Статті, які підписувалися у різних населених пунктах кожним гетьманом, що ставав до влади. Митні процедури в містах регламентували норми магдебурзького права подібно європейським країнам. Як свідчать історичні факти, посадовці Гетьманщини та козацька старшина звільнялися від сплави мита при вивезенні краму за кордон.

Отже, митна система Гетьманщини поєднала у собі унікальні традиції козацтва та європейських держав, набувши класичних форм. Вона відповідала рівневі розвитку тодішніх економічних відносин, відіграючи роль головного інструмента в забезпеченні фінансовими ресурсами унікальної гетьманської держави аж до повного знищення її царським урядом Єлизавети Петрівни у 1754 році.

**FROM THE BARTER TO CURRENCY:
RED VINE OR RHENISH FLORIN IN THE BOOK-TRADE BETWEEN
THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH
AND THE HUNGARIAN KINGDOM**

Földvári Sándor
Debrecen University (Debrecen)

It has already been mentioned in the previous papers of the author, were presented at the earlier conferences on “Trade and Taxes” in Dnipro 2020 and 2021, that the Roman Catholic bishop of Eger (North Hungary) purchased Cyrillic liturgical books from the Pochayiv Lavra in the 1770-ies. The intention of the Roman Catholic bishop was to help the Byzantine-Rite Catholic seminarists of Ruthenian origin, from the Mukachevo Uniate eparchy in Transcarpathia, who learned at his seminary in Eger. He offered red vine in a response, albeit the Pochayiv Lavra offered its books for cash money, according to the pricelists in the church archival sources. Why proposed the bishop of Eger the wine for the payment, and why the Pochayiv Lavra preferred the money? These questions are to be answered in this paper.

Hungarian wine had already been sold in the Middle Ages, too, in a smaller measure, albeit it became a great merchandise later, in the Early Modern Age. It happened due to the climate change which destroyed the viticulture in the Polish-Lithuanian Commonwealth. It was not a true ice age but a relatively cool period which lasted from the 14th century until the 19th century. The viticulture had been flourishing on territories of “The Crown” of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Middle Ages, then it disappeared since the break of 14/15 cc. after the huge climatic change which destroyed the agriculture in the Nord-Polish and Baltic region. The great city, Lviv appeared as a Medieval centre of viticulture albeit in the Early Modern Ages it needed to import vine.

In the Middle Ages, the Teutonic Knights introduced the wine production on the Baltic coast because they needed the wine for church purposes, for the holy mass, but they did not have good technology for storage. [Sarnowsky, 2007.] In a result, their sour wines grown on the bad, cold northern soil, became acetic because they were stored in metal vessels or rudimentary barrels that received air from the outside. In a comparison, in the Ancient Ages the Greek wine producers put their wine in *amphorae* and they plugged it with wax, which kept the ancient Greek wines in good quality for a long time. Hence the Baltic region was a wine-importer, although they produced their own wine, too, but the sour wines in the North were of poor quality, due to the cold weather and the poor storage technique, too.

Therefore, some Hungarian authors conclude that among the imported expensive southern wines there was a significant proportion of good Hungarian wine, too, although even they highlight its high prices. They highlight, too, that the most of foreign wine was imported by the Teutonic Order from Germany, the Rhineland, even for free, due to feudal services because the Teutonic Knights has on German terrains land estates. Sarnowsky writes "*Aus Koblenz wurde seit dem 14. Jahrhundert Rheinwein nach Preußen geliefert*" These wines were imported for average church needs at much less price, and in easier way, than from Hungary, while the Hungarian wine was a merchandise for luxurious and rare needs (feasts in the aristocracy). While it was expensive, another source could result much cheaper vines, namely, the viticulture around Lviv and surrounding territories, and that could be easier imported by the Teutonic Knights, too. It is worthy to consider the climatic differences between the territories around Lviv and the Northern terrene of the Teutonic Knights in the 11-13 cc, which made possible the viticulture on the Halich territories before the cooling in the 14th c. Hence the questions of the wine-trade between Halych and the Baltic region still must be a subject for further research in the Ukrainian history, promising prolific results.

Sadly, the viticulture in Halych destroyed due to the climate change, which caused a great famine in the north-central terrains of Europe, destroying the earlier flourishing agriculture. Hence, the Hungarian wine came into the picture in the territory of the Polish crown for this reason, especially after the Union of Lublin (thus Poland itself, and the former south part of the Grand Duchy of Lithuania, which was moved to the Polish Kingdom after the Lublin Union in 1569). Moreover, the Union in Brest (1596) resulted the growth in the needs of the wine for the church, because the Uniate (Byzantine Catholic) church as gradually building up, required wine which it purchased from the western Catholic partners, too. In a consequence, the Hungarian Roman Catholic Bishop, Károly Eszterházy in Eger (Northern Hungary), requesting for Slavic liturgical books of Byzantine liturgy in Cyrillic letters, offered red wine from Eger in a response, according to the letter was sent from December 22 of 1768 to the Greek Catholic Archbishop of Lviv.

Anno 1768 men Decembe die 22^{ae} 551.
 mittere non gravaretur, ex gratia Genioso seu albo, seu sabro vino, ad
 etiam de parato gram libentissime, et maxima cum gratiarum actione
 Pina de refundere, modo de sua voluntate certior redder. opportunissime
 autem possit illius de libros preattactos ad me medio Illi Dni Ep
 de Propositi Sepulchri bodepli Caroli Ibis, quo mediante hanc Pina
 de transposui, expedire. Comendo me latroquin.

*1st picture: The Protocol of the Eparchial Board
 of Roman Catholic Bishop of Eger from 1768 year, page 551 recto;
 has been held in the recent Archbishopric Archive, in the Collection
 "Archivum Vetus" in Eger, North Hungary*

Thus, this case-study really proves the value of the red vine of Eger in such a country, which was a wine-growing region already before the Little Ice Age; thus in the Polish-Lithuanian Commonwealth, including the terrenes around Lviv, which lost their fertility for the viticulture in the Early Modern Age. In Eger, still French immigrants, so-called Walloons flourished the viticulture in the 12-13 cc., albeit some viticulture had already been here in the 11 c. at the time of establishing the state of Hungary. Then, the wine-trade of Eger reached its heyday in the first half of the 18th c, mostly by the export toward the Polish-Lithuanian Commonwealth. This was stopped by partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth to three divisions: the Habsburg Empire got a new province "Galicia", and the Austrian wines got a new free market, decreasing the trade of the Hungarian wines. However, the partition of the Rzeczpospolita should not be the only cause of changings in the wine trade, because the Pochayiv Lavra requested money instead of the wine-barter already between 1768-71 (see our previous lecture in this conference on trade in Dnipro: Földvári, 2021), albeit the first partition of Polish-Lithuanian Commonwealth happened on August 5, 1772. Bishop Eszterházy expelled his letter to the Greek Catholic archbishop in Lviv on December 22 of 1768, then the archbishop forwarded the matter to the Pochayiv Lavra, because that was the main trade centre of books for Greek Catholics in the entire Polish-Lithuanian Commonwealth. When it happened, still the Commonwealth existed and the Lavra worked for inner and external book trade as well. Hence some other cause should be appeared, too, why the Lavra declined the wine-barter albeit documented the prices very accurately in two "international" currencies (Polish zloty and Rhenish Florin), also in comparison with prices of books from the Lviv Stauropeg Orthodox Confraternity (that was a market competitor to the Lavra). Such causes were the changing in the world economy, the striving toward evolving a general European currency, and the structural changes in the wine-trade, too.

The twilight of traditional forms of the wine-trade came in the 17th and more in the 18th cc. due to the general development of the world economy and social changes. This was the age of mercantilism, thus the policy of economy that required to maximize the exports and minimize the imports for a national economy, because the absolutization of the national incomes from the trade, resulted a fear of foreign merchandises. Already in the 17th century, the city of Lviv turned to the Polish Sejm with a request for the closing the border against the wine-trade for anyone except for the royal trade: according to the Lemberg's instruction issued in 1665 for the envoys, who were sent to the Sejm, they must prevent anyone may go to Hungary for wine, under penalty of two thousand marks; this amount shall be paid without appeal. [Komoróczy, 1944.] In the decision of Lviv municipal magistrate from February 19 of 1665, in the mixed language of Latin and Polish, which was characteristic for the official language-usage in law affairs of that time: "*poslowie efficient to, aby prawo reasumowane bylo i nikt do Wegier nie iezdzil sub poena duorum milliorum marcarum in quovis judicio et officio Regni ad cuiusvis instantiam sine quavis apellatione decernenda.*" The wine-trade was already not able to be managed in the way of the barter, as it was thought by bishop Károly Eszterházy.

On the other hand, the 18 century political thinkers requested free trade and less taxes for everyone. After the mercantilism a new, bourgeois international monetary system was already born. In 1750, Maria Theresa introduced the twenty-forint money leg, according to which it was to be minted 20 Forints (or 10 thalers) from the amount of clear silver of a "Cologne Mark" value. Maria Theresa sought to make the new money foot against the Prussian Graumann-money foot. (The law on currency defines the number of coins to be minted from a certain noble metal of a certain sample, and this is the "money foot".) She strove to spread it for the territory of the Holy Roman Empire, as much as possible, therefore, in 1753 she concluded a treaty with Bavaria, where it was also introduced the Thaler, which containing clear silver of an amount of one-tenth Cologne Mark. After some further changes the international monetary system appeared to be evolved in Europe. Therefore, the Pochayiv Lavra did not accepted wine for a barter in 1770-ies, but cash; and the wine-trade was already based on the new monetary system, too. The photocopy of the parallelly given price-lists from the Pochayiv Lavra was given in the previous lecture of the author (Comparing lists: "*Specificatio Librorum Ruthenicorum ex Typographia Leopolsi Stauropigiana comparandorum.*" In the same list hereinafter: "*Spificatio Librorum ex Typographio Poczaioviensis Monasteriis OSBM coemendorum.*") – now a probable answer is given, why it happened. Hence, the Roman Catholic bishop Eszterházy in Eger relied on a long and rich historical tradition of the wine-culture and trade of his town, and his proposal was absolutely established – albeit the Pochyiv Lavra considered the current situation in the contemporary world economy and was up to date in the fiscal system.

ЧУМА И ДРУГИЕ БЕДСТВИЯ КАК ФАКТОРЫ, ТОРМОЗЯЩИЕ ТОРГОВЛЮ МОЛДАВСКОГО КНЯЖЕСТВА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА*

Арапу Валентин Васильевич
Институт культурного наследия (г. Кишинёв)

В истории Молдавского княжества довольно часто упоминается чума как бедствие, ниспосланное Богом людям как наказание за их грехи. Такое объяснение появления очагов чумы характерно для всех стран Европы, оно преобладает в летописной и в народной традициях. Очень часто чума сопровождалась и другими бедствиями, за нею следовал голод, налёты саранчи, засуха, холера, проказа и война. Все эти факторы отражались крайне пагубно на развитии экономики Молдавского княжества, тормозя его внутреннюю и внешнюю торговлю.

Согласно подсчётам Д. Чюря (D. Ciurea), во второй половине XVIII века, в целом было отмечено 6 «плодородных лет» (12 %), 8 лет были охвачены «засухой и голодом» (16 %) и на протяжении 7 лет свирепствовали «чума и холера» (14 %). По данным П. Г. Самариан (P. Gh. Samaritan), чума давала о себе знать гораздо чаще в княжестве и по крайней мере на протяжении 15 лет болезнь проявлялась в разных её формах в регионах, на уровне всей страны и как составляющая экстензия европейских эпидемий.

Эпидемии чумы свирепствовали в Молдавском княжестве на протяжении всей второй половины XVIII века, самые разрушительные состоявшиеся в 1758-1761 гг., в 1763 г., в 1770 г., в 1771 г. и в 1784 г. В период правления Константина Раковицэ (1756-1757) из-за чумы был ограничен экспорт, австрийская сторона, установив строгий карантин на границе. В 1759 г. чума навела ужас на жителей Молдовы и Валахии. В 1791 г. в портовом городе Галаць эпидемия чумы парализовала всю торговую деятельность. В 1795 г. в Яссах, в доме греческого купца Кумбати (Cumbati/Kumbati) вспыхнула чума, которая быстро распространилась по всей Молдове и Валахии и «покосила много народу». В том же году, из-за высоких поборов турок, низкой урожайности и роста цен на продукты, население обоих княжеств страдало от голода.

Появление чумы было бедствием для большинства населения княжества, но всегда находились и те, кто искал в этом выгоду, пуская многочисленные фальшивые слухи. На пример, в августе 1793 г. жители города Васлуй, с целью отпугивания «тех, которые собирали подати» прибегли к коварству, пустив слух о том, что в городе чума.

---

* Acest rezumat a fost elaborat în cadrul proiectului: “Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale” / 20.80009.1606.02.

Торговая деятельность купцов подвергалась многочисленным рискам, в том числе и эпидемиологическим. Денежное обращение и торговля шерстью способствовало в определённой степени дальнейшему распространению чумы в 1770 г. из Молдавского княжества в Польшу и далее на Москву. В разгар эпидемии чумы 1770 г. несколько еврейских купцов купили в Яссах «и в других заражённых странах, разные предметы, исходящие из семей богачей, пораженных чумой, и перепродали их в Польше». Тем самым купцы способствовали дальнейшему распространению чумы. Но, такие торговые риски имели и свою обратную сторону. В конце зимы 1770 г. некий служивый прибыл из Галаць (где была чума) в Яссы и продал одному еврею турецкий тулуп и в последствии «еврей и его двое детей скончались от чумы». Узнав об этом, воры ограбили дом еврея и тем самым распространили чуму по всему городу. Данную эпидемию чумы удалось погасить лишь к лету 1772 г.

Разделы Польши повлияли непосредственно на внешнюю торговлю Молдавского княжества. Австрийские власти пускали заведомо фальшивые слухи о появлении очагов чумы в Молдове, используя их как предлог для закрытия границ и конфискации весомого количества крупного рогатого скота, овец и лошадей, экспортируемых из Молдавского княжества в разные европейские страны. Тем самым, австрийцы пытались посредством распространения ложных информации о чуме препятствовать транзиту молдавских товаров на подконтрольных Габсбургам территориях.

В народном представлении жителей Молдовы и Валахии происхождение чумы было инородным, в основном болезнь проявляла себя непосредственно во время русско-турецких войн, когда военные действия проводились на территории Молдовы и соседней Валахии. Молдавское княжество было охвачено чумой во время русско-турецкой войны 1769–1774 гг. Чума была занесена в Галаць «на турецких кораблях, прибывших из Константинополя». Далее русская армия завоевала город Галаць, солдаты, заразившись чумой от турецких военнопленных. Посредством русских зачумлённых солдат болезнь была занесена в Яссы, где уже в мае месяце свирепствовала вовсю. От чумы и от голода страдали в основном беднейшие слои населения, из-за нехватки продовольствия русское командование прибегло к поставкам провизий из Польши. В дальнейшем именно «оккупационные войска и экипажи торговых кораблей» заносили чуму в Молдову и Валахию, в результате чего в период 1786-1830 гг. болезнь «стала почти эндемической».

По мимо чумы, русские и турецкие оккупационные войска распространяли в румынских княжествах и проказу. Согласно оценкам В. Бабеш (V. Babeş) и М. Заверджиу-Теодору (M. Zavergiu-Theodoru) в период русско-турецких войн солдаты с обеих сторон распространяли проказу в Молдове и Валахии. Именно донские казаки, заразившись проказой в Крыму, способствовали её дальнейшему распространению в румынских княжествах.

Другое бедствие – нашествие саранчи – в народном восприятии связывали с оккупационными русскими войсками. В округе города Текуч считалось что «после ухода саранчи в скором времени и русские идут на войну; на их крыльях написано, на русском языке, какой у них возраст и сколько лет будут пожирать поля» пшеницы.

Таким образом, многочисленные бедствия второй половине XVIII века (чума, голод, налёты саранчи, засуха, холера, проказа, война) влияли крайне отрицательно на население и на развитие экономики Молдавского княжества, создавая дополнительные трудности для его внутренней и внешней торговли.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Щербань Каріна Сергіївна
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

Податок на доходи фізичних осіб є одним з важливих складових механізму податкової системи України.

Враховуючи зміни, що відбувалися у податковому законодавстві з початку незалежності України, можна констатувати, що цей прями́й податок займає провідну роль в обліковій системі кожного суб'єкта господарювання і є лідером з надходжень до місцевих бюджетів.

Історично це найдавніша форма податкових відносин між державою та громадянами. Провідна роль у забезпеченні виконання державою функцій щодо регулювання економічних процесів належить податкам. Податки – дуже складна й надзвичайно впливова фінансова категорія. Це – обов'язковий елемент економічної системи будь-якої держави.

Окремі елементи податків розглянуті ще в працях Гая Светонія Транквіла, Геродота, Фукидіда, Плутарха, Аристотеля, Тацита, Гая Юлія Цезаря та інших учених Стародавнього Світу.

Існують достовірні факти про обкладення податками у Древньому Єгипті, Древньому Римі, Вавілонії, Асирії, містах Шумера, в Хетському царстві.

ПДФО вперше було запроваджено в Англії в 1799 р. як тимчасовий захід з метою фінансування військових потреб у війні проти Наполеона, але з 1842 р. прибутковий податок остаточно утвердився в англійській податковій практиці. Ним оподатковували за прогресивною шкалою ставок, починаючи з 5%, стягувався він лише із заможних верств населення. Пізніше він був запроваджений в інших країнах та застосовувався лише до осіб з високими доходами. В історії оподаткування (в глобальному сенсі) зазвичай виділяють 3 етапи:

– перший етап – від Стародавнього Світу і до початку Середньовіччя. Зародження інституту податків, які мали випадковий і тимчасовий характер, справлялися у примітивних формах, дуже часто у натуральному вигляді;

– другий етап охоплює XVI–XVIII ст. Характеризується становленням феодальних держав, грошових господарств країн, бурхливим розвитком податків, які практично стягувалися за все: вікна, двері, майно, бороди, спадщину, землю, будинки, товари, прибутки, з холостяків, євреїв;

– третій етап – з кінця XVIII ст. Саме в цей час набувають поширення ідеї про законність і природність обкладання для задоволення державних потреб, обґрунтовуються найважливіші засади оподаткування, такі як рівномірність, визначеність, зручність, дешевизна справляння податків (А. Сміт). Кількість податків зменшується, вони стають одноманітнішими, держава відмовляється від дріб'язкових зборів, а віддає перевагу тим, які можуть суттєво поповнити державну скарбницю. Свого найвищого розквіту і вдосконалення податки набувають в умовах ринкового господарства.

Україна пройшла досить довгий шлях запровадження податків в економіці, що стало джерелом формування бюджету та регулятором підприємницької діяльності.

Систему прибуткового оподаткування громадян в Україні було запроваджено із середини 1991 року, як наслідок ухвалення Закону Української РСР “Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства” від 05.07.1991.

З грудня 1992 року система оподаткування фізичних осіб регулювалась Декретом Кабінетом Міністрів України “Про прибутковий податок з громадян”, який діяв до 01.01.2004.

У травні 2003 року було ухвалено Закон України “Про податок з доходів фізичних осіб”, яким передбачалися суттєві зміни в механізмі справляння податку з доходів фізичних осіб. Декрет Кабінету Міністрів України “Про прибутковий податок з громадян” втратив чинність, за винятком норм розділу IV у частині оподаткування доходів фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю. Основними нововведеннями цього закону стала відмова від прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб з максимальною ставкою 40 % та встановлення єдиної податкової ставки оподаткування сукупного місячного (річного) доходу у розмірі 15 %, а на період з 1 січня 2004 р. по 31 грудня 2006 р. – 13 %.

З прийняттям Податкового кодексу України, з 1 січня 2011 р. в Україні почало діяти малопрогресивне оподаткування фізичних осіб. Була встановлена основна ставка податку, а саме 15 % бази оподаткування щодо доходів, які не перевищували 10 мінімальних зарплат. У разі, якщо загальна сума отриманих платником податку доходів у звітному податковому місяці перевищувала десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становила 17 % (20 % з 1 січня 2015 р.) суми перевищення.

З 1 січня 2015 року набув чинності Закон України № 71-VIII “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України (щодо податкової реформи)” від 28 грудня 2014 р., яким було встановлено такі ставки податку на доходи фізичних осіб:

15 % – якщо база оподаткування для місячного оподатковуваного доходу не перевищувала 10-кратний розмір мінімальної заробітної плати. Якщо ж база оподаткування в календарному місяці перевищувала 10-кратний розмір МЗП, то до суми такого перевищення застосовувалася ставка 20 %. Також було змінено ставки оподаткування пасивних доходів, зокрема, дивідендів, процентів, роялті. Так, ставки податку на пасивні доходи до бази оподаткування встановлювалися у таких розмірах:

20 % – для пасивних доходів, у тому числі нарахованих у вигляді дивідендів по акціях та/або інвестиційних сертифікатах, що виплачуються інститутами спільного інвестування;

5 % – для доходів у вигляді дивідендів по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентами – платниками податку на прибуток підприємств (окрім доходів у вигляді дивідендів по акціях, інвестиційних сертифікатах).

Після прийняття змін до Податкового кодексу України та нового розмежування податку на доходи фізичних осіб до різних рівнів бюджету, надходження з цього податку показують значний ріст з кожним роком.

Протягом 2013–2014 рр. даний податок тільки на 10–16 % зараховувався до державного бюджету України, а більша частина залишалася в місцевих бюджетах.

У 2015 році 45,1 % від всіх надходжень податку на доходи фізичних осіб надійшло до державного бюджету, решта залишилася у місцевих. В 2016 р. в місцевих бюджетах залишилось 56,9 % надходжень від податку на доходи фізичних осіб, а в 2017 р. цей показник становить майже 60 %.

З 2016 року ставка податку на доходи фізичних осіб становить 18 %, що визначається в розділі IV Податкового кодексу України.

Відповідно до статті 167 Податкового кодексу України, ставка податку становить 18 відсотків бази оподаткування щодо доходів, нарахованих у тому числі, але не виключно у формі: заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами [8].

Ставки податку на пасивні доходи до бази оподаткування встановлюються у таких розмірах:

- 18 відсотків – для пасивних доходів,
- 5 відсотків – для доходів у вигляді дивідендів по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентами – платниками податку на прибуток підприємств (крім доходів у вигляді дивідендів по акціях, інвестиційних сертифікатах, які виплачуються інститутами спільного інвестування);
- у половинному розмірі ставки – для доходів у вигляді дивідендів по акціях та/або інвестиційних сертифікатах, корпоративних правах, нарахованих нерезидентами, інститутами спільного інвестування та суб'єктами господарювання, які не є платниками податку на прибуток.

Зазначені зміни, що відбулися стали ще одним кроком на шляху вдосконалення сучасної практики прибуткового оподаткування фізичних осіб. При цьому, виразник даної системи – податок на доходи фізичних осіб, на сьогодні, характеризується рядом позитивних аспектів, зокрема: відповідність обкладення платника до його платоспроможності, можливість охоплення податком всіх доходів громадянина, можливість оцінки безеквівалентності платежу, тобто якості державних послуг співвідносячи попит на них і пропозицію з обсягом сплачених податків, можливість швидкого реагування на виклики сучасності крізь призму регулятивної функції податку тощо.

Отже, податок на доходи фізичних осіб є важливим інструментом формування дохідної частини місцевих бюджетів України. Податок на доходи фізичних осіб посідає першу позицію за значущістю в доходах місцевого бюджету.

На нашу думку, реформування податкового законодавства щодо оподаткування податком на доходи фізичних осіб протягом 1991–2022 рр. сприяло збільшенню податкових надходжень до бюджету та створило умови для підвищення впливу податку на рівень життя населення. Вважаємо, що основним напрямом подальшого удосконалення законодавчої бази у цій сфері має стати зменшення податкового навантаження на соціально незахищені верстви населення та зростання відповідальності платників податку за ухилення від сплати аналізованого податку.

ВІДКУПНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ВИНОКУРНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Степанова Оксана Валеріївна

Ніжинський краєзнавчий музей імені Івана Спаського (м. Ніжин)

У першій половині ХІХ ст. винокурна промисловість українських губерній Російської імперії цілковито перебувала у власності поміщиків. Їм також належало виключне право реалізації продукції виробництва у власних маєтках, яке було надане їм ще у 1765 р. «Указом про винокуріння». Гуральництво розглядалось поміщиками як можливість переробки надлишкової та малорентабельної продукції, а використання дармової робочої сили кріпаків призвело до популяризації даної галузі та розширення мережі виробництв.

У багатьох дореволюційних статистичних виданнях українські губернії (Полтавська, Чернігівська, Слобідсько-Українська (пізніше Харківська), Волинська, Київська та Подільська) позначені як «привілейовані». Це пов'язано було з більш спрощеною системою оподаткування (порівняно з російськими губерніями), зокрема у винокурній промисловості. Українські дворяни та представники козацького стану могли вільно викурювати спирт і продавати його. Поте поступово указами від 11 лютого 1805 р. та 20 березня 1806 р. в українських губерніях була запроваджена відкупна система оподаткування.

Відкуп – це форма непрямого податку, при якій держава за визначену плату передає право на його збір фізичним особам (відкупникам). За новими правилами власниками гуралень могли бути лише дворяни-поміщики, які не мали права на реалізацію продукції поза маєтком; вони зобов'язувались постачати горілку до шинків відповідно до договорів з відкупниками або ж згідно підрядів з державними шинками. У 1811 р. відкупникам було надане право нагляду і контролю за винокурнями в радіусі 2 верст від їх місць реалізації. Цим посередникам належала і вся роздрібна торгівля спиртом і горілкою, а з 1819 р. відкупники могли призначати на гуральні своїх наглядачів та отримали право на переслідування роздрібних торговців.

У подальшому права відкупників продовжували розширюватись, а права виробників і вільних реалізаторів продукції винокуріння зазнавати ще більших утисків. З 1847 р. відкупники отримали право тримати власні вартові загони при заставах та право на обшук громадян, запідозрених у незаконній роздрібній торгівлі горілкою. Такі новації призвели до поширення незаконного винокуріння та шинкарства, контрабанди та зловживань з боку відкупників у використанні своїх прав. Проте влада продовжувала бачити дані негативні явища наслідком залишків вільної торгівлі і намагалась всіляко її обмежити. Протягом першої половини ХІХ ст., мотивуючись протегуванням вітчизняного виробника, імперська влада забороняла імпорт спирту й горілки. Проте відкупники могли замовляти з закордону дану продукцію, сплачуючи мито.

Маючи досить обмежені ринки збуту продукції, власники винокурних виробництв все ж мали альтернативу договорам з відкупниками та казенним підрядам. Підприємці могли випускати горілку на замовлення торгових домів, що знаходились у портах, тобто могли здійснювати експорт закордон. Для цієї мети крім стандартної продукції виробники мали право виготовляти джин. Відкупники всіляко перешкоджали вивезенню горілки на продаж за межі ввіреного їм регіону, мотивуючи це потенційним зростанням внутрішніх цін на продукцію. Маючи на меті отримання хабарів, відкупники подавали відповідні клопотання до казенних палат. Таким чином держава, яка мала на меті взяти під контроль перспективну галузь промисловості, створила достатньо складні умови для її функціонування.

Таким чином можемо підвести підсумки, що відкупна система оподаткування винокурної промисловості першої половини ХІХ ст. була невдалою практикою. Відсутність закордонної конкуренції, орієнтація на виконання договорів з відкупниками, а не на потреби вільного ринку, гальмували техніко-технологічну модернізацію галузі. Поява прошарку відкупників, по суті спекулянтів, які зосередили в своїх руках роздрібну торгівлю спиртними напоями та займалися їх перепродажем, призвела до зменшення кількості якісного товару на ринку. Різноманітні зловживання з

боку відкупників спричинили появу таких негативних суспільних явищ, як хабарництво та контрабанда. Свідченням невдалої податкової політики Російської імперії є її подальше реформування, коли відкупні збори були замінені на акцизні, а контроль за ними здійснювався відповідними державними органами.

PODRÓŻE WIŚLANE. KONTROLA SPŁAWU NA WIŚLE W KRÓLEWSTWIE POLSKIM W CZASACH KONSTYTUCYJNYCH I PASKIEWICZOWSKICH

Rutkowski Marek

Akademia Wychowania Fizycznego im Bronisława Czecha w Krakowie (Kraków)

Na stopniowe zwiększanie od roku 1819 polskiej kontroli spławianych Wisłą towarów oraz osób trudniących się flisactwem, miał wpływ szereg wzajemnie powiązanych czynników. Były nimi: a) konieczność ukrócenia szeregu patologicznych zjawisk, związanych z procederem spławu na Wiśle; b) potrzeba zabezpieczenia bezpieczeństwa tegoż spławu i handlu; c) wzrost militaryzacji oraz policyjnego charakteru państwa (co wiązało się z wypuszczeniem na Wisłę tzw. szalup kanonierskich oraz rozwojem różnego rodzaju służb policyjnych).

Wydaje się, iż proces zwiększania zakresu kontroli ruchu towarowego i osobowego na spławie Wisły powiązany była pierwotnie z próbą ograniczenia czy eliminacji zbiegostwa wojskowego. Już w dniu 10 lutego roku 1819 (a zatem przed otwarciem wiosennego sezonu żeglugowego na Wiśle) namiestnik carski generał Józef Zajączek wydał postanowienie, na mocy którego określono kary dla osób przyłapanych na pomaganiu zbiegom wojskowym. Tymczasem wielu dezertersów nadal podejmowało pracę flisów czy oryli, aby tylko móc zbiec z wojska, czy przekroczyć granice Królestwa Polskiego. W konsekwencji w kwietniu tego samego roku 1819 Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji opracowała nową ustawę „przeciwko zbiegostwu”, a generał Zajączek zatwierdził ją w dniu 23 kwietnia tej samej daty.

W rozporządzeniu tym przypomniano, iż na podstawie postanowienia namiestnika carskiego w Królestwie z dnia 31 grudnia 1817 roku, każda osoba spławiająca poza granice kraju zboże, drewno etc. miała obowiązek zaopatrzyć się w tzw. paszport zagraniczny, najczęściej o charakterze grupowym. Aby uzyskać taki dokument należało udać się do stosownego urzędu, gdzie przedstawiano do weryfikacji imienną listę osób zatrudnionych przez danego przedsiębiorcę przy spławie. Natomiast zatrudnienie „obcych” flisów, czy oryli skutkowało potrzebą bardzo dokładnej weryfikacji ich pochodzenia. Obowiązkiem urzędników wydających zainteresowanemu przedsiębiorcy paszport zagraniczny było wyszczególnienie w tym samym dokumencie nazwisk wszystkich osób zaangażowanych w dany spław, wraz z podaniem ich miejsca urodzenia. Nie spełniający prawidłowo swoich obowiązków przedsiębiorca

czy urzędnik był odsyłany do sądu kryminalnego. Z kolei obowiązkiem stacjonujących w Nieszawie „celników nadgranicznych” było ciągłe przeprowadzanie ścisłej kontroli ilości osób biorących udział w spławie. Ewentualna kara dotknąć musiała też i tych nadrzecznych granicznych urzędników celnych, którzy (pasywnie) umożliwiliby zbiegłemu wojskowemu przedostać się Wisłą poza granice Królestwa.

Wkrótce prawo dotyczące kontroli spławu na Wiśle jeszcze zaostrożono. Mianowicie w reskrypcie wydanym w dniu 3 czerwca 1819 roku, Wydział Administracyjny Komisji Województwa Mazowieckiego uzupełnił dodatkowo te restrykcyjne przepisy, wskazując m.in. na bardzo częste pod koniec drugiego dziesięciolecia XIX wieku wynajmowanie się do spławu poza granice kraju nie tylko wojskowych, ale i osób będących w wieku poborowym (tj. pomiędzy 20-tym a 30-tym rokiem życia). Nakazywano przedsiębiorcom spławnym aby „żadnego w wieku popisowym będącego bez uzyskanego uprzednio świadectwa przesiedlenia /.../ do spławu nie najmowali”. Z powyższego zestawienia wyłania się oczywisty obraz troski władz administracyjnych Królestwa Polskiego o zablokowanie nielegalnego wyjazdu z kraju wojskowych i poborowych jako zasadniczej przyczyny wprowadzenia od kwietnia roku 1819 wzmoczonej kontroli spławu wiślanego.

Dalszym etapem wzrostu kontroli spławu na Wiśle było ustanowienie w Królestwie Polskim „wiślanej policji wodnej”, czyli służby kanonierskiej. Już bowiem w początkach lata roku 1819 Wielki Książę Konstanty, jako głównodowodzący Wojska Polskiego, nakazał ustanowienie na Wiśle czterech szalup kanonierskich, przeznaczonych do kontroli osób i towarów pływających po tym cieku wodnym. Stanowiska operacyjne tychże szalup określono w sposób następujący: a) pierwszej z nich: na przestrzeni pomiędzy Saską Kępą a Solcem; b) drugiej: poniżej koszar Gwardii Konnej, tuż pod Warszawą; c) trzeciej: pod Nowodworem, przy ujściu Bugo-Narwi do Wisły; d) czwartej: na samej granicy pruskiej, pod Nieszawą. Pływający na tych szalupach rewizorzy policyjni i ich komendanci swoim nadzorem obejmowali: a) przestrzeganie porządku pomiędzy statkami płynącymi”; b) ukrócenie dezercji z wojska (poprzez ukrywanie się dezertów pod postacią flisów czy oryli); c) zapobieżenie nielegalnej emigracji mieszkańców Królestwa. Rewizorzy policyjni oraz wojskowa załoga szalup sprawdzali przede wszystkim legalność okazywanych im paszportów; nieodzownej weryfikacji poddawano osoby płynące na statkach oraz stanowiące obsadę tratw. Wreszcie ich zakres obowiązków miał obejmować sobą „przetrzywanie zbiegów wojskowych i ludzi podejrzanym”.

W dniu 30 czerwca roku 1819 Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji przyjęła na swojej sesji specjalną „instrukcję dla rewizora policyjnego przeznaczonego do pełnienia służby przy szalupie kanonierskiej na Wiśle”. Instrukcję taką każdy z policjantów rzecznych otrzymywał w formie drukowanego egzemplarza. Okazywało się z tejże, iż poszczególne szalupy

kanonierskie utrzymywały „dozór i policję nad statkami i czółnami na Wiśle”. Według nowych zapisów, rewizorzy policyjni do swego podstawowego obowiązku powinni byli zaliczać także konieczność dopilnowania „aby handel żadnej przeszkody czy przewłoki nie doznawał”. Inną kluczową kwestią było przestrzeganie zasady, aby nie dochodziło w handlu rzeczonym do „zdzierstw”, oraz aby nie nakładano pozaprawnych opłat na handlujących. Z drugiej strony, zwracając zasadniczo uwagę na kwestie transportowe, wzmiankowana instrukcja wskazywała, że przedstawiciel policji wodnej „nie wdając się bynajmniej w rzeczy skarbowe i w czynności do oficerów celnych [na granicy pruskiej] należące, ograniczy się tylko samą rewizją paszportów”, oraz dodatkowych list transportowych poświadczonych przez lokalne urzędy policyjne. Podczas weryfikacji osób podejrzanych rewizor policyjny nie mógł zatrzymać statku dłużej niż wymagało tego spisanie podstawowego protokołu przesłuchania, czyli tzw. „wywodu słownego”; (przewidziano na to jedną godzinę). Poza rutynową pracą, wiślani rewizorzy policyjni byli zobligowani do przesyłania co każde 15 dni ogólnego raportu ze swoich działań do warszawskich władz Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji.

Wkrótce po zatwierdzeniu rzeczonej instrukcji, na każdym z miejsc stałego stacjonowania szalup kanonierskich zdecydowano się oczywiście umieścić odpowiadającego za realizację całości obowiązków urzędnika cywilnego (tj. niewojskowego), formalnie noszącego tytułaturę: rewizora policyjnego. W samych początkach działalności szalup kanonierskich były to następujące osoby: a) Michał Pikieli: pod Solcem; b) Jan Boianowski: poniżej koszar Gwardii Koronnej; c) Wincenty Grabowski: pod Nowodworem; d) Szymon Dzieżgowski: pod Nieszawą. Oczywiście poza nimi, każda szalupa kanonierska posiadała też załogę wojskową. Ostatecznie w proces kontroli ruchu na Wiśle zaangażowano w czerwcu/lipcu roku 1819 nie tylko ściśle współpracującą z władzami wojskowymi policję wodną, ale i poszczególne szczeble administracji cywilnej.

Po upadku Powstania Listopadowego miały miejsce: likwidacja polskiej policji wodnej i zastąpienie jej trzema rosyjskimi szalupami kanonierskimi, pływającymi na Wiśle. nierozwiązany początkowo problem pozostawał status szyprów umieszczonych na tych łodziach. Tymczasem od końca wiosny roku 1832 rozpoczęto w Królestwie specjalistyczne szkolenie szyprów rosyjskich łodzi kanonierskich, a następnie skierowano ich do pracy na Wiśle. Rozpoczęli oni takie pływanie od dnia 10 czerwca roku 1832. Ostatecznie w początkach listopada tegoż roku Rada Administracyjna upoważniła Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych Duchownych i Oświecenia Publicznego do opłacenia owych szyprów z budżetu Królestwa, „na rachunek spodziewanych oszczędności przy wydatkach Wydziału Spraw Wewnętrznych z etatu roku bieżącego [1832]”. W efekcie w epoce paskiewiczowskiej władze rosyjskie w Królestwie Polskim scedowały system kontroli ruchu rzecznoego na Wiśle na armię carską, nakazując zarazem polskiej administracji cywilnej opłacać sterujących łodziami kanonierskimi szyprów.

W rekapitulacji wypada stwierdzić, iż wprowadzenie w pierwszej połowie roku 1819 w Królestwie Polskim systemu kontroli ruchu towarowego i osobowego na spławie wiślanym okazało się być zbyt uzależnione od zbyt wielu aspektów, aby można je było zrealizować jednorazowo. Natomiast użycie przez paskiewiczowskie władze wojskowe w roku 1832 lokalnych szyprów prowadzących carskie łodzie kanonierskie na Wiśle da się wytłumaczyć głównie potrzebami utrzymania komunikacji słownej z „krajowcami”. W tym sensie zastąpili oni rewizorów polskiej policji wodnej.

СТАНОВЛЕННЯ ПРИБУТКОВОГО ОПОДАТКУВАННЯ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Левченко Олеся Юріївна

Херсонський національний технічний університет (м. Хмельницький)

Новосолова Олена Сергіївна

Херсонський національний технічний університет (м. Хмельницький)

Перші елементи податку на прибуток відомі ще із стародавніх часів. У Великобританії прибутковий податок був запроваджений у 1799 р. Вільямом Піттом Молодшим. Запровадження податку дозволило Британії фінансувати боротьбу проти Французьких революційних війн та наступних воєн, які вела наполеонівська Франція. Початковий збір із прибуткового податку Пітта починався з 2 старих пенсів за фунт із доходів понад 60 фунтів.

Пізніше податок було збільшено до максимум 2 шилінгів у фунтах (10 %) для доходів понад 200 фунтів. Пітт сподівався, що це дозволить підняти надходження податків до 10 мільйонів фунтів стерлінгів на рік – на жаль, оцінки показали, що було отримано лише близько 6 мільйонів фунтів стерлінгів.

Податок на прибуток стягувався з 1799 по 1802 рік, коли Генрі Аддінгтон скасував його після того, як став прем'єр-міністром у 1801 році, потім його було знову запроваджено у 1803 році, коли почалися нові військові дії у Франції, а потім знову скасовано у 1816 році після битви при Ватерлоо.

Отже, на початку 19 століття податок на прибуток був скасований, а потім відновлений у разі подальших війн. Критики податку запевняли, що його можна застосовувати лише під час війни.

Податок на прибуток був повторно запроваджений сером Робертом Пілом у 1842 році. Спочатку Піл виступав проти податку в 1841 році, але зростаючий бюджетний дефіцит змусив його звернутися до моделі податку на прибуток Пітта. Незважаючи на заперечення, через десять років Вільям Гладстон залишив прибутковий податок і розширив його для покриття витрат на Кримську війну. До 1860-х років податок на прибуток неохоче сприймався британцями як частина вікторіанського життя.

Наприкінці XIX століття Гладстон і Дізраелі зіткнулися з проблемами оподаткування та розбіжностями, і врешті-решт Дізраелі став прем'єр-міністром. На цей момент податок на прибуток склав уряду 6 мільйонів фунтів стерлінгів із 77 мільйонів фунтів стерлінгів. Митна та експортна торгівля склала 47 мільйонів фунтів стерлінгів в епоху великого процвітання Британії.

На рубежі століть погіршення умов торгівлі та занепад сільського господарства змусили відкласти скасування податку на прибуток, поки фінансове становище країни не покращиться.

До 1914 року було податок на прибуток встановлювався в середньому на рівні 6 %. Оскільки доходи були потрібні для фінансування Першої світової війни, то протягом 1914–18 років податок на прибуток був поступово збільшений до 30%. Незважаючи на таке зростання, державний борг зріс з 623 мільйонів фунтів стерлінгів на початку війни до 7800 мільйонів фунтів стерлінгів наприкінці.

Починаючи з середини 1920-х років британська програма переозброєння коштувала 197 мільйонів фунтів стерлінгів до 1937 року. Наступного року стандартна ставка податку на прибуток була встановлена на рівні 5s,6d у фунтах (27,5 %), тоді як додатковий податок становив 41 % на прибуток у понад £50 000 на рік. У 1944 році початок системи PAYE означав, що збір податкових надходжень може здійснюватися ефективніше та набагато легше. До 1945 року 12 мільйонів людей платили прибутковий податок (порівняно з менш ніж 1 з 5 працюючих у 1939 році).

Протягом 1950-х і 1960-х років податок на прибуток у Великобританії був на найвищому рівні, досягаючи 90 % за найвищою ставкою. У 1965 році для підприємств було встановлено окремий податок на корпорації.

Корпоративний податок було запроваджено в 1965 році як частину Закону про фінанси 1965 року, який також скасував податок на приріст капіталу. Корпоративний податок стягується з прибутків, отриманих британськими компаніями, а також із прибутків організацій, зареєстрованих за кордоном, які мають постійні представництва у Великобританії. У 2016–2017 фінансовому році податкові надходження від корпорацій сягнули рекордного рівня в 56 мільярдів фунтів стерлінгів.

Ставка корпоративного податку для всіх компаній зараз становить 19 %. Цю ставку планується збільшити до 25 % у квітні 2023 року для компаній із прибутком понад £50 000.

Компанії-нерезиденти Великої Британії, які підлягають оподаткуванню податком на прибуток щодо свого доходу з джерел у Великобританії, підлягають податку за основною ставкою податку на прибуток у розмірі 20 %. З 6 квітня 2020 року компанії-нерезиденти Великої Британії, які отримують дохід від власності у Великобританії, підлягають оподаткуванню корпоративним податком на цей дохід, а не податком на дохід, як це було раніше.

ВПЛИВ СВІТОВОГО РИНКУ НА МІСЬКЕ РЕМЕСЛО ЦИНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Овдій Сергій Михайлович

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(м. Черкаси)*

У середині ХІХ ст. завершився тривалий період саморозвитку китайської ручної промисловості, яка була ізольована від решти світу. Її подальша доля стала багато в чому залежати від зовнішніх факторів. Починаючи з цього періоду вся подальша історія ремісничих верств міста та села була в переважній мірі боротьбою дрібного виробника з великою промисловістю, ручної праці з машиною незалежно від того чи перебувала ця машина за океаном чи у «відкритих» портах.

Залучення Китаю в сферу світового ринку призвело до перетворення країни в ринок збуту іноземних товарів, а також до посилення вивезення місцевих виробів та сировини за кордон. Після придушення Селянської війни збільшилася кількість імпортних фабричних виробів.

Поступове наповнення місцевого ринку дешевими фабрикатами та зростаючий зовнішній попит на продукцію китайського ремесла спричинили на значній території Цинської імперії складні технічні, організаційні та соціальні зміни в сфері традиційної промисловості.

Для низки галузей зв'язок зі світовим ринком призвів до тяжких наслідків. Наприклад, до кінця ХІХ ст. іноземна конкуренція зруйнувала товарну частину найбільш масового промислового виробництва Китаю – бавовнопрядіння. Ще більших збитків зазнала чорна металургія та металообробка.

Руйнівний вплив європейських, американських та японських товарів до кінця ХІХ ст. позначився і в інших галузях. Іноземні сірники витіснили кремні та кресала, особливо в «відкритих» портах та їх окрузі. Проте у внутрішніх районах країни поширення сірників тільки починалося. Зростаюче застосування дешевого гасу та газових ламп призвело до падіння попиту на свічки та скорочення свічкового виробництва. Постраждало виробництво місцевих барвників, які витіснялися дешевими аніліновими фарбами та імпортним індиго.

Для низки галузей фабрична конкуренція мала більш складні наслідки, ніж просте руйнування або падіння обсягу виробництва. Поряд з деструктивними явищами тут відбувалася перебудова на базі нової технічної організації виробництва. Наприклад, так було в бавовнообробці. Вплив світового ринку тут був складним та неоднозначним. Якщо товарному прядінню було завдано нищівного удару, то бавовноочищення та пресування у зв'язку зі зростаючим експортом з Китаю бавовни-сирцю, навпаки, зросли. Якщо «старе» ткацтво на ручній пряжі значно скоротилося, то йому на противагу швидко зростало «оновлене» – на машинній пряжі.

Враховуючи негативний вплив світового ринку на фабричну промисловість Китаю розвиток зовнішньоторговельних зв'язків до кінця XIX ст. призвели до збільшення експорту ручної продукції та зростання товарності китайського ремесла. Стимулюючий вплив насамперед позначився на «старих» експортних галузях – шовкообробці та виробництві чаю. Їхній розвиток у другій половині XIX ст. багато в чому пояснювався тимчасовою монополією Китаю на світовому ринку на чай – до 80-х років, на шовк – до початку XX ст.

Розширення міжнародних економічних зв'язків Китаю перетворило в експортні чимало галузей ремесла, які раніше орієнтувалися лише на внутрішній ринок. До числа «нових» експортних галузей належали маслоробство, шкіряне, паперове та низка інших виробництв.

Неухильно зростав вплив іноземних компаній та великих китайських експортерів у таких специфічних галузях, як плетіння, художні промисли тощо.

Прямий вплив світового ринку на китайське ремесло був досить різноманітним. У шовкомотальному, порцеляновому, шкіряному та деяких інших виробництвах під впливом зовнішнього попиту відбувалося впровадження іноземних стандартів.

З середини XIX ст. починається епоха посиленої боротьби китайської ручної промисловості за своє існування проти іноземної конкуренції. Маса дрібних міських та сільських ремісників-товаровиробників всіма силами прагнула зберегти своє середньовічне монополієне становище на ринку даного повіту, області, провінції. Страх фабричної конкуренції, прагнення не допустити «заморських дияволів» на «свій» ринок породжували різні колективні (цехові, гільдейські та ін.) виступи, як організовані (бойкоти, різного роду кампанії), так і стихійні.

Таким чином, дофабрична промисловість Китаю в другій половині XIX ст. постала в таких умовах, коли подальший розвиток виробництва став неможливим в рамках докапіталістичних відносин. При цьому галузі, що працювали на експорт, в соціально-економічному розвитку випереджали ті сфери виробництва, які відчували руйнівний або гальмівний вплив ввезення іноземних фабрикатів.

МИТНА ПОЛІТИКА УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Пилипенко Олександр Євгенійович

Національний університет харчових технологій (м. Київ)

Важливе значення у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України мала зовнішня торговельна політика, яку проводив царський уряд Російської імперії. Найважливішою у цьому плані за наслідками у регулюванні зовнішньоекономічних відносин була митна політика, яка мала яскраво виражений протекціоністський характер і складалася із

системи правових, економічних, організаційних дій, спрямованих на захист інтересів держави. Митна політика Російської імперії відображала власні інтереси, які розроблялися на засадах визначеної економічної та торгівельної політики, виходячи з матеріальних і фінансових можливостей держави. На її зміст впливали геополітичні тенденції, які визначали необхідність враховувати і захищати власні інтереси. Поразка у Кримській війні яскраво продемонструвала відсталість Росії від економічно розвинених країн Європи.

У перші пореформені роки митна політика Російської імперії переходила від крайнього протекціонізму до системи помірковано-охоронної, що спостерігається за митними тарифами 1857 і 1868 рр., які відрізнялися більш ліберальним характером і сприяли вільній торгівлі. Це було пов'язано з тим, що у середині XIX ст. з'явилася необхідність завозу машин, паротягів, вагонів та обладнання для будівництва залізниць, фабрик і заводів. За участю іноземних інвесторів (Джона Юза та інших) тут виникли та інтенсивно розвивались Криворізький залізорудний басейн, Донецький вугільний басейн та Азово-Чорноморський (Керченський залізорудний) басейн. 16 грудня 1880 р. Росія у відповідь на митну політику західних країн збільшила мито з усіх митних товарів на 10 %, а через чотири роки ще на 20 % по 168 статтям експорту. 16 червня 1884 р. встановлене мито на кам'яне вугілля і кокс та збільшено на необроблений чавун. 10 травня 1885 р. збільшено мито на мідь і мідні вироби. 31 березня 1886 р. знову було збільшено мито на мідь і мідні вироби, а з червня – на цеглу, соду, купорос, сірчану кислоту і клей. 12 липня цього року – на кам'яне вугілля, кокс, чавун, сталь та інші товари, які доправлялись до південних портів. Підвищення мит у 80-х роках XIX ст. сприяло збільшенню прибутків у середньорічному підрахунку з 71,2 млн крб. За 1870–1876 рр. до 115,3 крб за період 1887–1891 рр. Таким чином, в ці роки відбулося збільшення митного прибутку на 32,1 млн крб. Цей факт переконливо свідчить, що тарифна питання належали до числа найважливіших економічних і політичних питань в імперії.

Наступний етап розвитку митної політики був пов'язаний з діяльністю на посаді міністра фінансів Бунге М. Х., який був ініціатором грошової реформи. Згідно з «Тимчасовими правилами про сплату митних зборів», кошти від сплати тарифів мали право отримувати лише філії Державного банку. Таким чином, Міністерство фінансів через розгалужену мережу Держбанку контролювало надходження мит, що дозволяло акумулювати кошти спрямовувати їх на виконання стратегічних завдань. Для того, щоб стримати зростання імпорту, вирішено було стягувати з 1877 р. мито з імпортованих товарів золотом.

Цим кроком митне обкладення було збільшено в 1,2 рази, що означало їх збільшення на 48 %. Цього року відбувається поворот від фритрейдерства до посилення митного обкладання, коли у фіскальних інтересах стягувалися значні суми із завезених товарів. Запровадження нового митного тарифу 1891 р. привело до того, що експорт українських товарів став значно вільнішим, митні збори меншими. Товари дозволялося експортувати через усі морські і сухопутні митниці і застави. Митна політика пореформеного періоду

особливо стимулювала розвиток цукрової промисловості Наддніпрянської України. Але головними товарами українських губерній залишалися хліб, спирт і цукор. Заборона на імпортований цукор сприяла збільшенню цукрових заводів у Правобережній Україні. Було підвищено мито на інші види товарів: полотно, крохмаль, цемент, сода, вагони тощо. Новий тариф 1891 р. поклав край ліберальним тенденціям у зовнішньоторговельному курсі, сприяв захисту вітчизняного виробництва. З'явилася і розвивалася українська металургія, видобування кам'яного вугілля, що поставило на чергу створення достатньої митної охорони для промисловості. Наскільки велика різниця між ставками тарифів 1868 і 1891 рр. можна судити по таким прикладам (в копійках з пуду).

Порівняно з тарифом 1868 р. розмір мита на ряд товарів значно збільшувався: на чавун у 10 разів, на гас – в 3, на рейки – у 4,5, на машини – у 8, на паровози – у 4, на бавовняні тканини у 2 рази. В 1877 р. експорт через західні кордони імперії до Німеччини сягнув 46 % всього експорту. Однак вже в 1906 р. міністр фінансів І. Шипов і міністр торгівлі і промисловості В. Тімірязев здійснили різкий оберт державної політики в бік протекціонізму. Справа в тому, що царський уряд турбувався в першу чергу про розвиток власне російських промислових підприємств і в останню чергу – українських.

Архівні документи свідчать про те, що протягом 1870–1880 рр. імперія отримувала найбільшу кількість митних зборів з 8 митниць, з яких 4 знаходились на території України. Найкрупніші українські митниці дали казни наступні мита, стягнуті з іноземних товарів: у 1870 р. – 5 279 377 крб., у 1875 р. – 8 346 668 крб., у 1880 р. – 9 855 471 крб. Саме необхідність наповнення державного бюджету для фінансування військових потреб та залізничного будівництва змушувала царський уряд постійно збільшувати розмір митних ставок.

Таким чином, діяльність Міністерства фінансів Росії по розробці курсу митної політики можна розподілити на декілька етапів: 1. 1862–1876 рр. початок формування нової митної політики; 2. 1876–1890 рр. – перші спроби застосування нових теоретичних засад митного протекціонізму; 3. Етап активного руху по шляху митного протекціонізму, що дало змогу розвиватися українській промисловості та сільському господарству.

“МИРСЬКІ КАПІТАЛИ”: ДО ПИТАННЯ ДЖЕРЕЛ НАПОВНЕННЯ БЮДЖЕТІВ ОРГАНІВ СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Біла Катерина Вікторівна
Інститут історії України НАН України (м. Київ)

Запроваджене Селянською реформою 1861 р. самоврядування селян здійснювалося через самоврядні інституції – волосні та сільські правління, громадські зібрання – волосні і сільські сходи, а також волосний суд. Ефективне функціонування селянських адміністрацій, рівень забезпечення як громадського так і державного секторів управління, благоустрій

сільських/волосних громад прямо пропорційно залежали від можливостей місцевого бюджету. Джерела його наповнення були різноманітні. Надходження здійснювалися за такими статтями: «мирські збори» (грошовий збір на потреби громади з членів громади), плата з продажу, або оренди громадських земель, майна, патентів на торгівлю спиртними напоями, оплати за оформлення паспортів та інших документів, стягування штрафів, відсотки з «мирських капіталів», відсотки від наданих позик, державні асигнування (земські асигнування у тих губерніях, де вони були запроваджені), пожертвування, оплата за квартирування військ, страхові виплати.

Серед різних статей доходів особливий інтерес становить стаття відсотки з «мирських капіталів» – спеціального грошового фонду, який формувався з надлишкових/залишкових грошей, чи додаткових надходжень, пожертв громаді. Тобто, як своєрідний громадський банк, вони були запроваджені у громадах державних селян ще у 1843 р. із метою полегшення кругової поруки, надання позик селянам, реалізації цілей у господарській, освітній, медичній чи релігійній сферах. У «Положенні 1861 р.» зазначалося, що «мирські капітали» громада могла використовувати на власний розсуд. Однак законом від 3 грудня 1882 р. доступ до користування ними сільським громадам обмежили. Гроші з даного фонду мали зберігатися в державних банках, а сільські адміністрації отримували лише відсотки з них. Із даних про надходження до бюджетів волосних і сільських правлінь у Російській імперії за 1891 р. відомо, що частка відсотків із «мирських капіталів» була третім за розміром грошовим наповненням до волосних бюджетів після «мирського збору» і збору з «оброчних статей», та четвертою статтею наповнення сільських бюджетів після відповідних мирського та оброчного зборів, а також грошей від продажу громадських земель і майна.

Витрата «мирських капіталів» законом допускалася, але лише після обговорення такої потреби на громадському сході, затвердження його рішення мировим посередником та дозволу місцевого губернського у селянських справах присутствія. Припускаємо, що у такий спосіб держава намагалася створити запас коштів для громади на випадок кризових ситуацій. Проте таку добровільно-примусову «акцію» від держави, де громада не мала права самостійно визначатися, чи потрібний їй запасний фонд і з яких коштів його формувати, навряд чи можна назвати елементом самоврядування.

Свої переконання в необхідності подібного контролю, а то й у його посиленні висловлював у 1895 р. в. о. предводителя дворянства Кам'янецького повіту Подільської губернії М. Скибинський. Опираючись на досвід служби мировим посередником, він уважав фінансову складову селянського самоврядування найбільш занедбаною, яка потребувала жорсткого контролю та втручання в неї через «раптові ревізії». Посадовець глибоко занурився в своєму аналізі ймовірних джерел наповнення

громадського бюджету, з надлишку якого можливо було створювати запасний фонд – «мирські капітали». М. Скибинський розглядав такі варіанти наповнення селянських громадських бюджетів, як здача в оренду орних земель, а також сінокосів, пасовиськ, лісових угідь, лугів, прирічкових земель, водойм. Хоча стосовно перших чотирьох пунктів одразу постає питання, чи дійсно існувала достатня кількість громадської землі, тим більше орної, для здачі такої в оренду? Тим паче, що в джерелах здебільшого зустрічаються сюжети з недостатньою забезпеченістю селянських громад лісовими угіддями, пасовищами, у зв'язку з чим вони частенько вторгалися у поміщицьку приватну власність, рубаючи ліс, чи випасаючи худобу на панських пасовищах. Іншим вагомим джерелом надходження М. Скибинський називав здачу в оренду родовищ корисних копалин, а саме гіпсу, фосфоритів, вапняку, каміння. Перераховані геологічні багатства свідчать про обізнаність посадовця в народному господарстві та специфіці природних ресурсів подільського краю, де він служив. Чиновник також радив будувати та здавати в оренду млини, різноманітні приміщення, здавати в оренду патент, або ж самим використовувати право на торгівлю алкогольними виробами. Окремим джерелом надходжень М. Скибинський називав виплати за квартирний постій військових, відпуск військовим паливних ресурсів і фуражу, надходження оплати за навчання в громадських навчальних закладах сторонніх осіб (дітей з інших громад).

Реалізацію програми економічного розвитку сільських і волосних громад М. Скибинський покладав на мирових посередників. Радив застосовувати такі методи контролю, які передбачили ледь не постійний нагляд мирового посередника за господарською діяльністю громад, формуванням розкладок, затвердженням рішень волосних і сільських сходів. Щоправда така служба мирового посередника вимагала б від нього не аби якої уважності, сумлінності, а головне – компетентності в роботі волосних і сільських правлінь, функціонуванні селянських громад загалом. А якщо врахувати, що фінансова діяльність селянських громад не єдине, за що мав відповідати мировий посередник, то подібна його активність у сфері місцевих бюджетів виглядала нереальною до виконання.

Отже, надходження відсотків з «мирських капіталів», як окрема стаття наповнення селянського бюджету мала місце. Проте формування цього громадського запасного фонду, його розмір, його існування загалом залежало від специфіки господарювання громади, ресурсу яким вона володіла, рівня матеріального забезпечення селян – членів громади, компетентності працівників органів селянського самоврядування, підтримки мирового посередника. Таким чином, специфіка формування «мирських капіталів», як і селянських громадських бюджетів, мають стати предметом спеціального дослідження, з поглибленим вивченням успішного і невдалого досвіду окремих громад.

ОДЕСЬКА КОМІСІЯ ІНСПЕКТОРІВ АКЦІОНЕРНИХ СТРАХОВИХ ТОВАРИСТВ

Ніколайчук Дмитрій Олександрович
Інститут історії України НАН України (м. Київ)

На початок ХХ ст. страхові установи в Україні набули значного досвіду роботи як у сфері приватного, так і земського страхування. Збільшення кількості компаній та їхньої мережі поклато початки ринкових відносин у страховій справі. В умовах зростання конкуренції з боку земського (по суті державного страхування) та частково міського взаємного страхування, страхові товариства, які за формою власності переважно були акціонерними компаніями, об'єдналися для координації діяльності у страховій сфері.

У великих містах та економічних центрах України створюються постійні інспекторські комісії, які підпорядковувалися Загальним зборам голів акціонерних страхових товариств, які входили у склад конкретної комісії. Відомо, що на початку ХХ ст. в Україні діяло дві постійні комісії інспекторів акціонерних страхових товариств: київська та одеська. Вони охоплювали не лише сферу страхування, а й дотичні до неї: пожежну, облаштування територій тощо.

Важливим економічним і суспільно-політичним центром в імперський період була Одеса, яка водночас стала одним із центрів страхування в Україні. У місті знаходилися як відділення великих страхових товариств і компаній, так і самостійні фірми, засновані місцевими підприємцями, або ж функціонували за принципами взаємодопомоги. Тому саме Одеса стала своєрідним координаційним центром страхових акціонерних компаній.

Одеська комісія інспекторів акціонерних страхових товариств (далі – ОКІ) розпочала функціонувати в 1906 р. У своїй діяльності вона керувалася інструкцією постійним комісіям акціонерних страхових товариств. Варто зауважити, що ОКІ підпорядковувалася Зборам представників страхових товариств у Санкт-Петербурзі й мала чітко визначений річний бюджет – 1500 руб.

Регіоном діяльності ОКІ були Херсонська, Катеринославська, Таврійська, Бессарабська губернії. Загалом до складу комісії входило 10 відділень страхових акціонерних товариств: Варшавське страхове товариство, Перше російське страхове т-во, Друге російське страхове т-во, Російське транспортне і страхове т-во, Руське страхове т-во, Санкт-Петербурзьке товариство страхування від вогню, Страхове т-во «Якір», Страхове товариство «Росія», Страхове товариство «Саламандра», Північне страхове товариство.

У своїй діяльності ОКІ більше вдавалася до лояльної тарифної політики й часто надавала спеціальні пільги для підприємств та різних типів будівель. Така стратегія з одного боку могла стати наслідком політики

комісії у боротьбі з конкурентами (хоча ми не бачимо кроків до зниження тарифів акціонерними товариствами), а з іншого – особливостями економічного розвитку південного регіону України (поява нових забудов, технологічних заводів, де використовувалися сучасні системи запобігання пожежам тощо). Зокрема ОКІ неодноразово створювала спеціальні субкомісії для докладнішого вивчення об'єктів, які подавалися на страхування для надання спеціальних премій або знижок заявникам.

Одеська комісія інспекторів акціонерних страхових товариств – це вид кооперативного об'єднання страхових товариств із акціонерною формою власності, яка здійснювала координацію спільних дій її членів для створення сприятливих умов роботи.

ТОВАРИСТВА БЛАГОУСТРОЮ У БОРТЬБІ ЗА ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: КЕЙС ПРОМИСЛОВИХ ПОСЕЛЕНЬ ДОНБАСУ І ПРИДНІПРОВ'Я (ПОЧАТОК ХХ ст.)

Шевченко Валентина Віталіївна

Інститут історії України НАН України (м. Київ)

Наприкінці ХІХ ст. в Україні почали створюватися товариства благоустрою, які офіційно відносилися до недержавних громадських об'єднань. Особливо активно цей процес відбувався на початку ХХ ст. Їх появу дослідники пов'язують із процесами урбанізації та формування громадянського суспільства в Центральній-Східній Європі. Ключова мета таких організацій полягала у сприянні благоустрою відповідної території силами їхніх членів за допомогою різних методів.

Зазвичай товариства благоустрою виникали на околицях міст, у приміських і дачних селищах, у поселеннях біля новостворених залізничних станцій та великих промислових підприємств. Оскільки не існувало типового зразка статуту для подібного виду громадських організацій, то їхня діяльність могла охоплювати не лише комунальну, а й освітню, культурну та інші сфери. Для реалізації своїх завдань товариства благоустрою вдавалися до різних методів залучення коштів: від членських і благодійних внесків до заснування власних закладів і підприємств, а також встановлення спеціальних зборів і платежів.

Водночас частина товариств благоустрою фактично перебирала на себе повноваження громадських управлінь, стаючи своєрідним неформальним органом місцевого самоврядування. Особливо така тенденція простежується у заводських і шахтарських селищах Донбасу й Придніпров'я, і підтверджується сприйняттям цих інституцій та очікуваннями тамтешніх мешканців. Річ у тім, що промислові поселення мали специфіку. По-перше, вони виникали навколо містотвірних підприємств важкої промисловості насамперед для забезпечення житлом їхніх працівників. За даними українського історика В. Кулікова частка

робітників та їхніх сімей становила не менше ніж 33% від усіх мешканців таких поселень. По-друге, вони розбудовувалися на території, яка перебувала у власності або довгостроковій оренді корпорації чи приватних осіб. По-третє, управління промисловим поселенням здійснювала адміністрація містотвірного підприємства, а відтак, до її компетенції належало й опікування благоустроєм. По-четверте, через стрімкий розвиток заводських і шахтарських поселень у законодавстві Російської імперії, аж до її краху, так і не було визначено їхній адміністративний статус. Переважно такі поселення називали селищами, проте частина з них за кількістю населення, способом життя, розмірами та інфраструктурою цілком відповідали поняттю міста модерної доби. Саме тому створені в промислових поселеннях товариства благоустрою головне завдання своєї діяльності вбачали у здобутті цього статусу з усіма відповідними складовими, зокрема й бюджетом та джерелами його наповнення.

Передусім товариства благоустрою суперничали з промисловими корпораціями та призначеними ними управлінськими органами, так званими конторами, добиваючись від державної влади обмеження їхньої домінуючої ролі у життєдіяльності поселення. Будучи власниками/розпорядниками територій, на яких розміщувалися поселення, акціонерні компанії, як-от Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного, сталевого й рейкового виробництва, Товариство південноросійської кам'яновугільної промисловості, Дніпровське металургійне товариство, Російсько-бельгійське акціонерне товариство, навіть на початку ХХ ст. почувалися, за словами сучасників, латифундистами і васалами, які могли розпоряджатися своєю власністю як забажається.

За тодішнім законодавством всі споруди в межах промислових поселень уважалися рухомим майном, тобто у будь-який момент могли бути перенесені або знищені. Частину з них будували самі містотвірні підприємства, наприклад, помешкання для своїх працівників, а частину – субпідрядники чи приватні особи (робітники, службовці, підприємці та ін.). Однак для останніх це не змінювало ключової проблеми – усі вони були тільки володільцями й орендарями зведеного ними ж житла, виробничих, торгівельних чи інших закладів, а відтак не могли користуватися економічними і політичними правами домовласників. Для прикладу, в Юзівці Новоросійське товариство здавало земельні ділянки під забудову в оренду на 12 років із можливістю пролонгувати договір ще на 40 років. Для працівників підприємства річна плата становила 6 руб., для всіх інших – 12 руб. Крім того, встановлювали збори з підприємців, а також монополію на продаж деяких товарів і послуг. Подібним чином діяли й поміщики, у яких корпорації орендували, а згодом викупували території під підприємство та поселення. Із розростанням селищ вони здавали в оренду ще незайняті ділянки всім охочим, отримуючи від цього дохід. Причому плата за користування землею постійно зростала.

Тому на початку ХХ ст. частина мешканців заводських і шахтарських селищ, об'єднавшись у товариства благоустрою дедалі активніше обстоювала на різних владних рівнях як надання їм домовласницьких прав, так і запровадження громадського управління. Цьому всіляко чинили опір промислові компанії, не бажаючи втрачати контроль над поселеннями. Свою позицію вони пояснювали тим, що селища є невід'ємним придатком підприємств і без них не зможуть існувати. Проте, хоч адміністрації і вклали кошти в упорядкування та розвиток комунальної й соціальної інфраструктури, їхні зусилля катастрофічно не встигали за стрімким зростанням поселень. І за описами сучасників типовими ознаками селищного життя були непролазна багнюка, темрява, антисанітарія, відсутність належної медичної допомоги та освітньо-культурних закладів.

Позаяк промислові поселення не мали статусу міста, на них поширювалася компетенція земств. Відтак виникали постійні суперечки за владу між земськими установами і корпораціями як приватними власниками цих територій. Водночас ця колізія суттєво впливала на життєдіяльність підприємців і мешканців поселень, адже, крім платежів адміністрації містотвірного підприємства, вони також сплачували земські збори. У цьому контексті товариства благоустрою взялися відстоювати інтереси місцевих жителів за двома напрямками. По-перше, ратували за скасування податку з нерухомості, оскільки приміщення, збудовані на чужій землі, офіційно визначалися як рухоме майно. По-друге, намагалися активніше взаємодіяти із земствами з метою більшого залучення їх до вирішення питань благоустрою промислових поселень. Річ у тім, що земства регіону, отримуючи близько половини надходжень до своїх бюджетів від промислових підприємств, за деякими винятками, доволі мало коштів витрачали на реалізацію соціальних проєктів у заводських і шахтарських поселеннях. Переважно земства субсидіювали організацію медичної допомоги, початкової освіти та пожежогасіння.

Фінансова спроможність та ефективність діяльності товариств благоустрою багато у чому залежала від підтримки місцевого населення, адже основою формування бюджетів цих організацій були членські внески їхніх учасників. Кореспонденції в тогочасній періодичній пресі свідчать, що жителі промислових поселень очікували товариств благоустрою як «манни небесної». Вони сподівалися, що ті розв'яжуть усі існуючі проблеми і суттєво покращать комунальну і соціальну інфраструктуру. Проте, незважаючи на прихильне ставлення до створення подібних товариств, значна частина мешканців була індиферентною до участі в їхній діяльності. Особливо це проявлялося в середовищі робітників/ць для яких набуття членства в товаристві благоустрою означало «піти проти контори». Це могло призвести до втрати робочого місця, і, як наслідок, заробітку та житла. Тому учасники товариств благоустрою становили порівняно невелику групу, в якій переважали особи, не пов'язані з корпораціями, здебільшого представники середнього класу.

Отже, задля досягнення головної мети – надання промисловим поселенням міського статусу, а також вирішення поточних питань удосконалення інфраструктури, товариствам благоустрою доводилося вибудовувати відносини з іншими акторами цього простору: адміністраціями містотвірних промислових компаній, поміщиками, земствами, мешканцями та ін. Оскільки ефективність реалізації поставлених товариствами завдань прямо залежала від наявних у них фінансових ресурсів, то часто таке комунікування було конфліктним і переростало у доволі гостру боротьбу за джерела надходження коштів, а, відповідно, і за владу.

POŁUDNIOWO-ZACHODNI REWIR CELNY W LATACH 1912–1918. STRUKTURY-KOMPETENCJE-LUDZIE

Latawiec Krzysztof

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Lublin)

Na początku XX w. doszło do przemian w organizacji struktur terenowych administracji celnej działającej na zachodniej granicy Imperium Rosyjskiego. W 1910 r. w miejsce Radomskiego Okręgu Celnego i Radziwiłłowskiego Okręgu Celnego został utworzony Południowo-Zachodni Okręg Celny. Pod jurysdykcją naczelnika tegoż okręgu znalazły się urzędy celne działające na terenie guberni kieleckiej, radomskiej, lubelskiej, wołyńskiej i podolskiej. Biorąc pod uwagę zasięg terytorialny działalności szefa Południowo-Zachodniego Okręgu Celnego wprowadzone rozwiązanie było bezpośrednim nawiązaniem do systemu działającego w latach 1883-1894. Wtedy to urzędy celne działające na wymienionym terenie znajdowały się w jurysdykcji naczelnika Radziwiłłowskiego Okręgu Celnego.

Siedziba naczelnika Południowo-Zachodniego Okręgu Celnego została zainstalowana w Radziwiłłowie – w miejscowości, w której działała jedna z największych komór celnych działających na obszarze okręgu. Taka organizacja nie trwała zbyt długo. Ministerstwo Finansów podjęło decyzję o przeprowadzeniu reformy organizacji struktur terenowych Departamentu Opłat Celnych. W dniu 28 maja/10 czerwca 1912 r. został wydany ukaz carski na podstawie, którego powołano do życia rewirowych inspektorów celnych. Przejął on wszystkie kompetencje przynależne naczelnikom okręgów celnych. W zakresie jego jurysdykcji znalazło się: kierowanie organami administracji celnej (komorami, przykomórkami i celnymi punktami komunikacyjnymi); czuwanie nad sumiennym wykonywaniem obowiązków przez podległych mu urzędników oraz przestrzeganiem przez pracowników administracji postanowień ustawy celnej; ponoszenie odpowiedzialności za zorganizowanie odpowiedniego dozoru na granicy, by nie dopuścić do prób przemytu kontrabandy; sporządzanie sprawozdań o zatrzymanej kontrabandzie i nielegalnym ruchu granicznym; czuwanie nad stanem infrastruktury administracji celnej i straży granicznej; sporządzanie planów i kosztorysów budowy oraz remontu budynków należących

do resortu celnego itd. Siedziba inspektora Południowo-Zachodniego Rewiru Celnego została zainstalowana w Radziwiłłowie i objął władzę nad urzędami celnymi na terenie guberni kieleckiej, radomskiej, lubelskiej, wołyńskiej i podolskiej reprezentowanymi przez: 4 komory celne I kl. (Granica, Radziwiłłów, Wołoczyska i Nowosielice), 10 komór celnych II kl. (Michałowice, Baran, Igołomia, Korczyn, Sandomierz, Zawichost, Tomaszów, Dołhobyczów, Husiatyń i Isakowce), 17 przykomórków celnych i 2 posterunki celne.

Chociaż ukaz carski powołujący do życia rewiry celne pojawił się w czerwcu 1912 r., to wdrożenie nowej organizacji nastąpiło z początkiem stycznia 1913 r. Kluczowe stanowiska w strukturach Południowo-Zachodniego Rewiru Celnego zostały obsadzone przez urzędników narodowości rosyjskiej, chociaż wśród nich nie brakowało osób pochodzenia polskiego. Interesujący nas zarząd rewiru celnego funkcjonował bez przeszkód do wybuchu I wojny światowej. Z powodu zagrożenie ze strony wojsk austro-węgierskich został ewakuowany do Bierdiańska. Po podpisaniu traktatu brzeskiego 3 marca 1918 r. organy Południowo-Zachodniego Rewiru Celnego weszły w skład struktur administracji celnej niepodległego państwa ukraińskiego.

ТОРГОВЕЛЬНА СКЛАДОВА У ДІЯЛЬНОСТІ ЗОЛОТОНІСЬКОЇ “ПРОСВІТИ” У 1917–1918 рр.

Силка Оксана Захарівна

Наукове товариство істориків-аграрників (м. Черкаси)

Позапартійна просвітницька організація «Просвіта» у м. Золотоноша (суч. Черкаська обл.) постала у квітні 1917 р. завдяки зусиллям громадських діячів на чолі з М. Злобинцем та А. Лівицьким (із 1926 р. – президент УНР в екзилі). Основна мета товариства полягала у поширенні знань серед народу через запровадження системи позашкільної та шкільної освіти, організацію публічних лекцій, друк і розповсюдження популярної літератури не лише у місті, але й у сільській місцевості.

Зрозуміло, що однією зі складових успішної діяльності об'єднання була фінансова незалежність. Кошти на рахунках товариства планувалося акумулювати за рахунок грошових надходжень від продажу власного часопису «Вільне слово», організації та проведення платних публічних лекцій, продажу популярної просвітницької літератури тощо.

Дієвим засобом інформування мешканців Золотоноші та Золотоніського повіту про «Просвіту» був українськомовний часопис «Вільне слово», який видавався спільно із Золотоніським кооперативним товариством. Упродовж 1917–1918 рр. вийшло понад 60 номерів. Вартість одного номера була: у червні 1917 р. – 7 коп., у вересні того ж року – 10 коп., а у квітні 1918 р. – 20 коп. Існувала помісячна передплата: у червні 1917 р. за 1 місяць – 60 коп., за 2 місяці – 1 крб 20 коп.; у вересні 1917 р.: за 1 місяць – 80 коп., за 2 місяці – 1 крб 60 коп.; у 1918 р.: за 1 місяць – 1 крб 20 коп., за 2 місяці – 2 крб 70 коп., за 3 місяці – 4 крб. Також

«Просвіта» заробляла на тому, що продавала місце на шпальтах «Вільного слова». Плата за оголошення становила: «спереду текста 50 коп. та стрічку в кінці текста 30 коп. З шукаючих праці 50 коп. за всі оголошення, коли воно займе не більше 3-х стрічок».

Щодо публічних лекцій, нам відомо точно про одну, яку було організовано в приміщенні Золотоніської чоловічої гімназії. Символічно, що лекцію «Автономія України» було прочитано 16 липня 1917 р. у день підписання II Універсалу УНР. Квитки на лекцію коштували 20 та 50 копійок. Отримані кошти було спрямовано на потреби «Просвіти».

Планувалося також організувати торгівлю науково-популярною просвітницькою літературою. З цією метою було започатковано амбітний видавничий проєкт «Видання Золотоніського товариства «Просвіта». Нами становлено репертуар новоствореної видавничої серії, принаймні перші 8 книг. Це: «Статут «Просвіти (№ 1) – вартість 15 коп.»; «Вісті «Просвіти» (№ 2) – вартість 20 коп.; М. Злобинець «Про землю» (№ 3) – вартість 25 коп.; М. Злобинець «Автономія України» (№ 4) – вартість 30 коп.; М. Злобинець «Найкращі здобутки Великої Французької революції» (№ 5) – вартість 15 коп. та М. Домонтович «Українські революційні пісні 1905 р. і раніше» (№ 6) – вартість 15 коп.; М. Домонтович «Дрібнички» (№ 7) – вартість 15 коп.; М. Домонович «Арихметика (для нижчих і середніх шкіл). Ч. I (Цілі числа)» (№ 8) – вартість 65 коп.

«Просвіта» мала свою книгарню на одній із центральних вулиць Золотоноші, у якій кожен охочий міг придбати весь асортимент книжкової продукції товариства. 5 липня 1917 р. «Вільне слово» писало: «Спрос на книжки небувалий. Що виходе з друкарень, те зараз же розхватається, розкупується майже на місці». Золотоніська «Просвіта» стимулювала сільські «Просвіти» повіту організовувати продаж літератури на місцях, надаючи видання на комісію зі знижкою 10 %. Додатково книги «Просвіти» продавалися у приватній книжковій крамничці з бібліотекою І. Болеславського.

Питання кількісних показників друку та продажу книжкової продукції Золотоніської «Просвіти» залишається відкритим та дискусійним. Причина – відсутність доказової інформації. Але, поодинокі джерела подають таку інформацію: у вересні 1917 р. «Осередкова «Просвіта» в самій Золотоноші видала за літо кілька книжок, с котрих розійшлося уже 40 тисяч примірників».

Історія Золотоніської «Просвіти» є складовою масштабного просвітницького руху України, який мав місце у період національно-визвольних змагань. Дослідження результатів проявів громадської ініціативи у сфері створення статутних об'єднань на місцях повинно враховувати і вплив фінансової складової у їхній діяльності. Надходження коштів до організацій, окрім сплати членських внесків, забезпечувалося специфічною торговельною діяльністю – коли товаром виступали результати інтелектуальної праці та друкowana продукція авторства членів «Просвіти».

ДИПЛОМАТИЧНА ПОШТА ТА ЇЇ ВМІСТ (НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКОЇ МИТНИЦІ, 1922 р.)

Дейнеко Сергій Миколайович

Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова (м. Харків)

Внаслідок поразки України у Визвольних змаганнях 1917–1921 рр. на мапі з'явилося утворення під назвою – Українська Соціалістична Радянська Республіка (далі – УСРР) зі столицею у Харкові. Ця квазідержава позиціонувала себе як суб'єкт міжнародного права, тим паче, що її представники були одними із підписантів сумнозвісного Ризького мирного договору навесні 1921 року. Ще 14 січня 1921 р. член української радянської делегації Е. Квірінг заявив, що УСРР має бути дипломатично представлена у всіх провідних державах світу, а «назначені самостійного посла в Польщу (первого посла Советской Украины) должно произвести благоприятное впечатление на правительства буржуазных государств и облегчить в дальнейшем признание УССР. В силу этих соображений, я считаю необходимым иметь самостоятельное украинское представительство в Польше...». Згідно з вищезазначеною угодою, між Польщею та УСРР встановлювалися дипломатичні відносини і розпочинали роботу дипломатичні представництва у Варшаві та Харкові.

Але практична реалізація цих планів розпочалася лише восени. Так, 1 жовтня 1921 р. уряд радянської України отримав інформацію, що польські дипломати невдовзі вирушать із Варшави до східного кордону на якому має відбутися зустріч двох дипломатичних місій. Це рандеву відбулося через декілька днів у Здолбунові, який на той час входив до складу Другої Речі Посполитої. Після спільного обіду та обміну думками про польсько-українські відносини дипломатичні місії вирушили відповідно до Харкова і Варшави.

Отже, в жовтні амбасади приступили до виконання своїх функцій. Згідно з нормами міжнародного права одним із привілеїв закордонних представництв є дипломатичний імунітет, який зокрема гарантує недоторканість кореспонденції та вантажів, що перевозяться дипломатичними кур'єрами. Відповідно 29 листопада 1921 р. Раднарком УСРР прийняв постанову «О провозе дипломатической почты», яка регламентувала роботу дипкур'єрів. Так, на теренах радянських псевдодержав, які невдовзі будуть об'єднані більшовицькою Росією у СРСР, право проводити догляд закордонних посилок мали 22 митниці, зокрема на території України це – Київська, Харківська та Одеська. Одержувачами закордонної кореспонденції і посилок були переважно різноманітні державні установи, серед них зокрема – Центральна контрольна комісія КП(б)У, Народний комісаріат закордонних справ, Наркомат зовнішньої торгівлі, ВУЦВК, Укрспілка (?) і приватні особи, наприклад харків'янин на прізвище Ландау у 1922 р. отримав посилку з 2

фунтами шоколаду. Звісно ця людина немає ніякого відношення до відомого фізика Л. Ландау, але приклад показовий. Однак, найбільшим одержувачем посилок з-за кордону був Наркомат закордонних справ УСРР, бо більшість державних установ замовляли різноманітні товари саме на адресу НКЗС. Так, з початку червня 1922 р. до Харкова стали активно прибувати дипломатичні вантажі з Польщі, відправником було Повноважене представництво УСРР у Варшаві. Догляд посилок з-за кордону відбувався в одній із будівель Наркомату за адресою – вул. Чернишевська, буд. 82. Вперше дана процедура відбулася 3 червня 1922 р.: «... были досмотрены в помещении Наркоминдел...посылки для сотрудников». Того ж року Дипкур'єрський відділ НКЗС отримав неподалік власну будівлю за адресою – вул. Чернишевська, буд. 77, де в подальшому проводилися всі митні процедури з дипломатичною поштою.

У період з 3 червня по 28 вересня 1922 р. харківські митники обревізували 338 багажних місць з дипломатичною поштою. Згідно з усталеною тоді термінологією під категорію «багажне місце» підпадали: ящики, валізи і корзини – один із різновидів вантажної одиниці. Абсолютно вся дипломатична пошта, що йшла з Варшави до Харкова, проходила зовнішній огляд і реєстрацію на Кривинській митниці, яка знаходилася поблизу Шепетівки. Необхідно зазначити, що частина вантажу йшла через Харків транзитом, найчастіше для київського управління Народного комісаріату зовнішньої торгівлі, але згодом схему доставки змінили і кияни змогли отримувати призначену їм кореспонденцію на Київській митниці, де проводилися всі необхідні процедури: «... а 5 ящиков адресованные в Киев, оставлены по заявлению курьера в Киевском Внешторге». До Харкова згодом доправляли лише звіти про проведену роботу. Відомий лише один випадок слідування транзитом, через Харків, дипвантаж на адресу Московської митниці.

Вміст дипломатичних закордонних посилок мав суто споживацький характер, згідно з доглядовими розписами Харківської митниці у столицю УСРР відправляли – «цукор, одяг, какао, продукти, мило, борошно, газети, взуття, зошити, медикаменти, тканини, книжки, жіночі сукні». Необхідно зазначити, що вищевказані документи заповнені у доволі вільній формі, є навіть пункт який позначено словом «посилка». Теж саме можна сказати про термін «продукти». Відповідно не завжди зрозуміло, який саме вантаж прибув, але можемо констатувати, що остання група є найчисельнішою. Так, у доглядових розписах Харківської митниці з 3 червня по 28 вересня є 110 записів про ввезення дипломатичними кур'єрами різноманітних найменувань вантажу. Серед них продовольчі товари займають перше місце – 69 згадувань; друге місце посідають вироби легкої промисловості (одяг, взуття і тканини) – 20 згадувань; третє – газети, книги, зошити – 17 згадувань. Останнє місце у цьому імпровізованому рейтингу займають медикаменти – 1 згадування.

Серед одержувачів були офіційні установи, відомі та маловідомі представники радянського чиновництва. Так, наприклад, громадянка Каменецька, яка мешкала по вул. Юмівській, 3 червня отримала з Варшави посилку в якій був шоколад, молоко, вівсяна крупа. У тому ж дипбагажі знаходилися іноземні газети адресовані другому секретарю ЦК КП(б)У Д. Лебідю та Інформаційному відділу НКЗС.

Не дивлячись на високий статус частини одержувачів, були неодноразові ганебні випадки коли вони отримували свій вантаж без проходження необхідних митних процедур. Реакцією на подібну практику став попереджувальний лист від керівництва Харківської митниці на адресу Дипкур'єрського відділу НКЗС, деякі витягу з нього варто процитувати: «... ввиду непрекращающихся случаев выпуска Дипкур'єрским отделом недосмотренных Таможнею посылок, а равно и досмотренных без предварительной оплаты пошлины и других сборов, как то имело место 2. 9 [1922 р.], когда без ведома и досмотра Таможни были выпущены посылки в ГПУ, ЦК КП(б)У, тов. Фрунзе. ... Таможня вынуждена будет налагать на Дипкур'єрский Отдел штраф в размере стоимости выпущенного [багажа]...».

Іноді поведінка радянських можновладців у відносинах з персоналом Харківської митниці була відверто не коректною. Так, показовим є конфлікт, що трапився між одержувачкою та митниками.

6 жовтня 1922 р. на адресу Дипкур'єрського відділу НКЗС надійшов лист від керівництва Харківської митниці, в якому давалася оцінка конфліктній ситуації між установою з однієї сторони та співробітницею НКЗС Л. Вовчик з іншої. За твердженням позивачки, а саме вона була рушієм цього скандалу, митники без дозволу одержувачів дипвантажу відкрили корзини і поламали та вкрали частину речей, що там знаходилися. За її словами зникли – «синее шерстяное платье, 16 пар черных дамских чулок, серый свитер, пара черных ботинок дамских, револьвер, пакет с медикаментами, 8 коробок сгущенного молока, головка голландского сыру, 10 фунтов колбасы, шоколад 4 коробки». Комісія у складі службовців установи та Українського митного округу провела розслідування і не підтвердила це звинувачення, тобто версія Л. Вовчик виявилася хибною. Слідство наполягало, що в межах митниці всі дії службовців відповідали букві закону, тим паче, що перевірка відбувалася в присутності власників вантажу, а от поза нею відповідальність за нього лягала вже на Л. Вовчик. Підтверджує версію митників той факт, що інший одержувач, чії речі були у тій самій корзині, а це головний редактор «Вісника ВУЦВК» В. Блакитний [В. Елланський] ніяких скарг не подавав.

Невдовзі харківські митники зробили хід у відповідь, з'явився лист на ім'я керівника закладу в якому стверджувалося, що в злочасній корзині, яку нібито пограбували співробітники установи, окрім речей була заборонена для ввезення політична література, а саме, роботи: Ф. Дана, Ю. Мартова, В. Набокова та видання – «украинских социал-демократов, партии народной свободы». Після цього нападки та претензії зі сторони Л. Вовчик припинилися.

Отже, підсумовуючи можна сказати, що невдовзі після встановлення дипломатичних відносин між УСРР та Польщею, переважно до Харкова через Кривинську митницю на західному кордоні, почали прибувати дипломатичні вантажі з Варшави. Весь дипломатичний багаж прибував на адресу НКЗС і вже потім відправлявся до кінцевих адресатів серед яких були високопосадовці, рядове чиновництво та юридичні особи на кшталт Зовнішторгу, ОДПУ тощо. Номенклатура складалася в основному з трьох груп – продукти, вироби легкої промисловості, газети та книги. Це пояснюється важкою соціально – економічною ситуацією в радянській Україні, а саме першим Голодомором 1921–1923 років. Також можна констатувати, що молода радянська еліта у 1922 р. почасти використовувала дипломатичну пошту для задоволення своїх особистих потреб, перш за все у продуктах харчування, одягу, взутті і вже потім для виконання своїх професійних обов'язків.

ЯК ПРАЦЮВАЛА АМЕРИКАНСЬКА АЛКОГОЛЬНА ТОРГІВЛЯ В ЕПОХУ СУХОГО ЗАКОНУ

Куча Еля Вадимівна

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

1920 року в США набрав чинності сухий закон – «великий і благородний експеримент», за словами президента Герберта Гувера. Через тринадцять років стало очевидним, що шляхетний експеримент повністю провалився. Він боляче вдарив у американську економіку, спровокував небачене зростання корупції та організованої злочинності і при цьому не досяг своєї головної мети: пити американці не перестали. Натомість вони знайшли безліч дотепних способів обходити заборону: від вживання алкоголю «у медичних цілях» до дводу в обіг вислову «Кров хреста»

Отже, 17 грудня 1917 р. Конгрес прийняв Вісімнадцяту поправку до Конституції США, яка повністю забороняла виробництво, продаж або транспортування алкоголю (включаючи пиво) усередині країни, а також його імпорт та експорт. До 1919 поправка була ратифікована більшістю штатів, і в 1920, незважаючи на вето президента Вудро Вільсона, набули чинності. Правила забезпечення заборони, що закріплювалися у так званому Акті Волстеда.

Одним із способів обходу сухого закону було бутлегерство. Саме поняття «бутлегер» виникло задовго до сухого закону. Ще в ХІХ столітті, коли в США діяла заборона на продаж алкоголю індіанцям і незаконні торговці ховали спиртне в халявах чобіт. Але розквіт бутлегерства припав саме на 1920-ті роки.

Алкоголь на продаж видобували різними способами. Спиртне ввозили і сухою дорогою, через канадський і мексиканський кордони, і морем – з Куби, Багам і французьких островів Сент-П'єр і Мікелон. Бутлегери кидали якір за

п'ять кілометрів від узбережжя (за цією межею американське законодавство не мало юрисдикції) і завантажували свій видобуток на швидкохідні катери, що перевершують потужністю катери берегової охорони.

Інший спосіб – купити «лікувальний» віскі в аптеці за справжнім або підробленим рецептом. Зрештою, можна було підпільно виготовляти алкоголь, у тому числі з використанням промислового спирту. Зрозуміло, уряд передбачив таку можливість: до технічного спирту спеціально додавали різні комбінації хімікатів, щоб зробити його непридатним для пиття, а то й отруйним. Але бутлегерів це не зупиняло: вони намагалися з'ясувати, які саме речовини були додані до спирту, і вчилися повторно переганяти його, щоби отримати «чистий» алкоголь. Виходило не завжди, тому отруєння алкоголем були часті.

Внаслідок цього сухий закон спровокував виникнення в Америці нового пласта організованої злочинності. Виникли потужні банди, які повністю контролювали бутлегерство у своїх районах, від підпільних виробництв до спікізі-барів, та влаштовували криваві розбирання у боротьбі за нові території. Поступово банди розширювали сфери діяльності, застосовуючи відпрацьовані бутлегерські схеми на торгівлю наркотиками, проституцію та азартні ігри. Сухий закон пізніше скасували – а мафія ще довго залишалася головним болем американської влади.

“У медичних цілях”

Крім бутлегерів на сухому законі озолотилися аптекарі та лікарі. Останніми пачками виписували пацієнтам ліки, що містять алкоголь – адже з медичною метою його використання було дозволено. Так, доктор Отто К. Пікхардт виписав рецепт на алкоголь Уінстону Черчиллю, який був тоді в Америці, відомому любителю випивки.

Пікхардт був не єдиним: тисячі лікарів, фармацевтів, стоматологів і навіть ветеринарів мали право (і активно цим правом користувалися – не безкоштовно, зрозуміло) прописувати віскі, скотч і джин при різних захворюваннях: від раку до тривожності і депресії. Протягом перших півроку після набрання чинності сухого закону близько 15 000 лікарів подали заявки на отримання дозволу на виписку відповідних рецептів. Стрімко зростає кількість аптек: у період із 1921 по 1922 рр. лише у Нью-Йорку відкрилося 700 нових. Конгрес намагався із цим боротися. Згідно із законом, пацієнти не мали права отримувати більше пінти спиртних напоїв раз на десять днів (потім цю кількість знизили до півопинти), а лікарям дозволялося виписувати не більше ста алкогольних рецептів за три місяці.

Але стежили за дотриманням слабо, тому лише в перший рік сухого закону лікарі прописали своїм пацієнтам близько 8 млн галонів медичного спирту.

“Кров Христова”

Ще одна лазівка для виноробів та бутлегерів – церковне вино: використання алкоголю у релігійних церемоніях законом не заборонялося.

Щоправда, виноробням було вкрай важко отримати дозвіл на виробництво вина для причастя, а влада ретельно стежила за тим, щоб воно використовувалося виключно з релігійною метою.

Але обмеження не спрацювали і тут: виробництво церковного вина в Каліфорнії за часів сухого закону зросло на 700 %, і явно не тому, що раптово населення стало більш релігійним. Багато священиків, по суті, перетворилися на бутлегерів. Так, Кетлін Морган Дроун у своїй книзі *Spirits of Defiance: National Prohibition and Jazz Age Literature* розповідає, що Вільям Фолкнер за часів сухого закону мав особистого бутлегера – молодий священик з Нового Орлеана, який торгував вином прямо у своєму соборі. Розповідають, що у цей період театральні костюмери здавали в оренду костюми священиків, щоб громадяни мали змогу купити трохи червоного вина нібито з ритуальною метою.

ПОДАТКОВА СИСТЕМА ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ

Калюжна Анна Олегівна

Державний податковий університет (м. Ірпінь)

Формування податкової системи почалося в період нової економічної політики. Складність економіки призводить до необхідності різноманітних форм оподаткування. Основою податкової системи є пряме оподаткування. У 1921–1923 рр. були введені промисловий податок, податок на прибуток і єдиний сільськогосподарський податок. У 1921 р. промисловий податок стягували і сплачували промислово-торговельні підприємства, кустарні підприємства. Він включає роялті та вирівнювальні комісії. При видачі патенту на право зайняття промисловою і комерційною діяльністю патентна плата утримується. Компенсаційний податок стягується з обороту промислових і торгових організацій. При виплаті враховано розмір роялті. На думку автора, промисловий податок є першою формою податку з обороту.

Разом із промисловим податком частина прибутку підприємства вилучається у вигляді прибуткового податку та відрахувань від прибутку. Державні підприємства підлягають оподаткуванню як податком на прибуток, так і відрахуванням із їхнього доходу. Зародковою формою сучасної національної митниці є спеціальний державний гербовий збір, який сплачується документами, різноманітними договорами, рахунками-фактурами, векселями та залізничними накладними.

Введення в 1922 році прибуткового податку і податку на майно поклало початок розвитку прибуткового податку громадян. Загальний дохід підлягає оподаткуванню та визначається на підставі декларації платника податку. Ставка податку залежить від суми доходу, окремо встановлюється ставка податку на майно. Податок на майно було скасовано в 1924 році, а прибутковий податок і податок на майно реорганізовано в податок на прибуток. Податок на прибуток поділяється на

дві частини – основну та додаткову, а хто його платить – на різні категорії та групи. Утриманий податок у фіксованому розмірі, диференційований за категоріями та групами платників.

Додаткові податки стягуються за прогресивними ставками на валовий дохід понад певну суму. У період НЕПу були запроваджені державні податки та збори: міський податок, квартирний податок, податок з власників автомобілів, реєстраційний збір. Їх відносять до місцевих податків і зборів. В Україні місцеві податки і збори вперше були встановлені в 1993 році Декретом Кабінету Міністрів «Про місцеві податки і збори». Вони дали можливість, враховуючи перші дні економіки та нової економічної політики, коли сільське населення сплачувало натуральний податок із різноманітних сільськогосподарських продуктів, який у 1922 році змінився на єдиний натуральний податок. Крім того, існують різні платежі та зобов'язання: податки, загальногромадянські, дворова валюта та ін. У 1923 році для розвитку сільськогосподарського виробництва були скасовані всі податки.

На заміну їм запровадили єдиний податок на сільське господарство, який з 1 січня 1924 р. сплачували лише грошима.

Податок на товари та послуги використовується як непрямий податок у формі надбавки до ціни товару. Тарифи залежать від товару. Найбільше оподатковуються речі не першої необхідності.

У 1930-1931 рр. були проведені податкові реформи. Створено бюджетну систему оплати з двома каналами «податок з обороту» та «відрахування на прибуток».

Остаточо оцінити цю реформу неможливо. Позитивним моментом є уніфікація податкової системи. Наприклад, податок з продажу включає 53 платежі. Це спрощує задачу розрахунку податків для бізнесу та країни. Проте реформа має і негативний бік: диференціація відрахувань від прибутку ставить підприємства в нерівне економічне середовище, скасовуються місцеві податки, закріплюється дохідна база низового бюджету за державою, тобто самостійність бюджету. Система більше не обговорюється; податок з обороту став єдиним непрямим податком, який виконує фіскальну функцію.

З 6 по 25 серпня 1942 року відбулася грошова реформа, яка конвертувала радянську валюту вартістю понад 5 крон у так звані карбованкові квитки. У січні 1944 р. німецький центральний банк України видав 1,195 млрд марок. Вони залишили в обігу професійні марки, монети німецьких номіналів, радянські купюри вартістю 1 і 3 крони. і обмінювати монети. Військовий податок був скасований у 1946 році. Збереглася практика щорічних обов'язкових позик. Зараз їх називають кредитами на відбудову та розвиток національної економіки.

В сер. 60-х років намітилися негативні тенденції в розвитку економіки. У 1965 р. відбулася реформа у господарській сфері, яка дала змогу переглянути співвідношення підприємств і бюджету.

Для деяких підприємств були введені фіксовані платежі (рентна плата) з більш сприятливими умовами їх діяльності. Останній платіж був вільним залишком прибутку. Він розраховувався як різниця між загальним прибутком, сумою платежів у виробничий фонд і сумою рентних платежів і зменшенням фонду економічного стимулювання. Це на деякий час покращило фінансове становище підприємств.

Розпочався пошук нових форм відносин між державою та підприємствами. Крім плати за продуктивне майно і виплати ренти встановлювалася плата за трудові ресурси. Виплата вільного залишку прибутку була замінена нормою відрахування з прибутку. Норми встановлюються індивідуально вищими органами і часто носять суб'єктивний характер.

РЕТРОСПЕКТИВА СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ США

Македон В'ячеслав Владиславович

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Історичний вплив країни на просування лібералізації глобальної торгівлі можна простежити до початку двадцятого століття, і він охоплює обидві політичні партії. Початок 1930-х рр. виявився критичним переломним моментом в еволюції сучасної американської торговельної політики та ознаменував першу велику американську спробу лібералізації торгівлі. У наступні десятиліття Сполучені Штати очолили багатонаціональні, регіональні та двосторонні переговори в інтересах просування лібералізації торгівлі. Ця ретроспектива ілюструє незаперечний прогрес у напрямку лібералізації торгівлі в Сполучених Штатах. Доходи від тарифів (тариф – це податок, що стягується з імпорту, що надходить до Сполучених Штатів) на початку 1900-х рр становили близько половини федеральних доходів порівняно з менш ніж 2 % сьогодні.

До 1930-х років торговельна практика США коливалася між політикою сприяння торгівлі та політикою її обмеження. До Першої світової війни президент Вудро Вільсон проводив інтернаціоналістську зовнішню політику, яка призвела до зниження тарифів на імпорт через Закон Андервуда про тарифи 1913 року. Економічна депресія та подальше повернення до ізоляціонізму, що послідувало за крахом фондового ринку 1929 року, призвели до відмови від політики Вільсона. на користь більшого протекціонізму. Закон про тарифи 1930 року (також відомий як тариф Смутта Хоулі) значно підвищив середні мита на вибраний імпорт до найвищого за весь час 59 відсотків. Такий протекціонізм був покликаний зменшити безробіття та збільшити внутрішній обсяг виробництва. Проте, скорочуючи експортні ринки, підвищені тарифні та нетарифні торговельні бар'єри (такі як квоти чи кількісні обмеження імпорту) посилювали Велику депресію. Крах світової торгівлі з 1929 по 1933 рік – падіння більш ніж на

дві третини всього за чотири роки – відбувся на хвилі політики протекціонізму, оскільки країни знецінювали свої валюти, підвищували тарифи та вводили квоти. Ця ізоляціоністська політика сприяла стрімкому скороченню світової торгівлі та падінню внутрішнього попиту.

Історичний Закон про взаємні торговельні угоди 1934 р. став переломним моментом у сучасному торговому законодавстві. Акт 1934 р. суттєво відійшов від попередньої протекціоністської політики, і він розпочав історичний зсув до зниження бар'єрів для США та зовнішньої торгівлі та більшої глобальної економічної участі. Закон, підписаний президентом Франкліном Д. Рузвельтом, прийняв Конгрес переважною підтримкою. Акт 1934 р. став першим із багатьох кроків у двадцятому столітті, які привели до відносно ліберальної торгової позиції Америки сьогодні.

Наступне велике визнання необхідності лібералізації торгівлі прийшло в 1960-х роках. Президент Джон Ф. Кеннеді очолив Акт про розширення торгівлі 1962 року, який був схвалений за значної підтримки в Конгресі. Закон дозволив уряду США вести переговори про зниження тарифів до 50 відсотків, що переконало інші країни взяти активну участь у раунді багатосторонніх торговельних переговорів Кеннеді (1962–1967). Підтримка Конгресу була частково зумовлена включенням законодавства про допомогу працівникам, які постраждали від торгівлі, також відомого як допомога з адаптації торгівлі. У той час Раунд Кеннеді означав найамбітнішу серію торговельних переговорів, які будь-коли проводилися під егідою ГАТТ.

Токійський раунд (1973–1979) призвів до подальшого зниження тарифів і запровадив нові правила щодо нетарифних бар'єрів. Токійський раунд передбачав «кодекс поведінки», спрямований на обмеження використання таких бар'єрів як інструментів захисту. Започаткований за президента Річарда М. Ніксона, продовжений президентом Джеральдом Р. Фордом і підписаний президентом Джиммі Картером із Актом про торговельні угоди 1979 року, Раунд продемонстрував сильну, послідовну обох партійну прихильність до більш вільної торгівлі.

Уругвайський раунд (1986–1994), розпочатий за президента Рональда Рейгана, ледь не зазнав краху в 1990 році через розбіжності щодо зниження бар'єрів для сільськогосподарської продукції. Після переробки угоди генеральним директором ГАТТ Артуром Данкелем президент Джордж Буш-старший очолив зусилля щодо завершення переговорів Уругвайського раунду, а в 1994 році президент Білл Клінтон підписав закон про виконання остаточної угоди. Уругвайський раунд досягнув найбільш фундаментальної реформи правил глобальної торгівлі з моменту створення ГАТТ. Раунд заснував Світову організацію торгівлі (СОТ), розширив правила міжнародної торгівлі за межі товарів, включивши в них права інтелектуальної власності та торгівлю послугами, а також значно вдосконалив процедури для країн щодо вирішення суперечок щодо міжнародної торгівлі.

Наразі Сполучені Штати беруть активну участь у поточному Дохському раунді багатосторонніх торговельних переговорів, який розпочався у 2001 році. Цей раунд спрямований на лібералізацію торгівлі сільськогосподарською продукцією, зниження існуючих бар'єрів у торгівлі несільськогосподарськими товарами та зменшення торгових бар'єрів у сфері послуг. Раунд фокусується на збільшенні доступу до ринку для країн, що розвиваються, як засобу стимулювання економічного розвитку.

ВАРТІСНА СТРУКТУРА ЛЕНД-ЛІЗУ ЗІ США В СРСР ПРОТЯГОМ 1941–1945 рр.

Фрадинський Олександр Анатолійович
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

Питання здійснення ленд-лізу в СРСР у 1941–45 роках, поки що, залишається малодослідженим у працях вітчизняних науковців. При цьому, як у науковому середовищі, так і на звичайному побутовому рівні панує думка що лєвова частка номенклатури поставок складала зброя, в першу чергу, літаки, танки та військові кораблі. Таке твердження має право на життя, але не зовсім відповідає історичній правді.

Для аналізу вартісної структури номенклатури поставок за системою ленд-лізу використовуємо статистичний довідник «Внешняя торговля Союза ССР. За период с 22-VI-1941 по 31-XII-1945 г. По данным оперативного учета», виданого Міністерством зовнішньої торгівлі СРСР в 1946 році та який містить детальну інформацію про фізичні (тони, штуки, літри, метри квадратні та кубічні) і грошові показники поставок.

Як свідчать офіційні дані, поставки за системою ленд-лізу здійснювалися із США в Радянський Союз протягом періоду із 01 жовтня 1941 р. та 31 грудня 1945 року, їх вартісна величина склала 9238,225 млн доларів США, а структурно номенклатура поставок була розподілена на 14 основних груп (таблиця 1). Аналіз вартісної структури поставок за ленд-лізом дозволяє зробити висновок, що найбільша частка (трохи більше третини від загальної величини) тут припадає на поставку озброєнь та військового спорядження – 3434,555 млн дол. США, або 37,18 %. До цієї номенклатури ввійшли поставки літаків та авіаобладнання, бронетанкового озброєння, артилерійського озброєння та боєприпасів, засобів зв'язку, морських суден та судового обладнання, інженерних засобів. На другому місці знаходяться поставки продовольства (хлібо- та м'ясопродукти, жири рослинні та тваринні, цукор, харчові концентрати, консерви та фураж), які склали суму у 1659,199 млн дол США, або 17,96 %. Трійку лідерів із показником у 1124,18 млн дол США (12,18 % від вартості) завершують поставки автотранспорту та дорожнього обладнання – вантажні і легкові автомобілі, мотоцикли, трактори сільськогосподарські та артилерійські, дорожні машини, дизельні двигуни, запасні частини та змащувальні матеріали тощо.

**Структура ленд-лізу в СРСР у розрізі номенклатури поставок
протягом 1941–1945 років**

Групи товарів	Обсяг поставок, млн дол. США	Питома вага, %
Озброєння та військове спорядження	3434,555	37,18
Автотранспорт та дорожнє обладнання	1124,18	12,18
Промислове обладнання	935,386	10,12
Залізничний рухомий склад	216,642	2,35
Техпостачання	75,359	0,83
Кольорові та чорні метали і кабель	798,922	8,6
Нафтопродукти	154,623	1,67
Каучук та технічні гумові вироби	151,205	1,63
Хімічні товари	232,927	2,53
Продовольство	1659,199	17,96
Шкіра, взуття та шкіряні вироби	119,703	1,29
Прядильні матеріали, тканинна та готові вироби	294,074	3,19
Медикаменти та медичне майно	36,246	0,39
Різні товари	5,204	0,08
Всього	9238,225	100

Вагому частку у структурі поставок займає промислове обладнання – 935,386 млн дол США, або 10,12 %. До складу цієї номенклатурної групи увійшли поставки станків, електropечей, ковальсько-пресового обладнання, прокатне і металургійне обладнання та обладнання для коксових печей, гірничозаводське та підйомне обладнання, нафтові установки та обладнання, компресори, насоси, електротехнічне та силове обладнання. Помітне місце займало ввезення кольорових та чорних металів та кабелю – на суму 798,922 млн дол США, або 8,6 %. Основними кольоровими металами були алюміній, цинк, свинець, мідь, нікель, магній, ртуть, кадмій, кобальт, олово; чорні метали були представлені високоякісними сталями, стальними заготовками, жерстю. Також до цієї групи входили вольфрамова пудра, молібденовий концентрат, дюралюміній, латунний прокат, мідні вироби і труби, фольга, феросплави, метизи, залізничні рейки та кріплення, колеса, осі, бандажі тощо.

Набагато менші обсяги поставок припадають на прядильні матеріали, тканину та готові вироби (палатки, сукно, брезент, одіяла, куртки, плащі, костюми, комбінезони, тасьма, шкарпетки, рукавиці, білизна, нитки, мішки, канати, шпагат, сітки рибальські) – 294,074 млн дол США, або 3,19 %. Відразу за цією групою йдуть хімічні товари – 232,927 млн дол США (2,53 %), помітну роль серед яких становили спирт, тринітротолуол, толуол, сода каустична, фенол, метанол, гліцерин, ацетон, барвники,

бутанол тощо. Поставки залізничного рухомого складу (паровозів, платформ, вагонів, тепловозів, думпкарів, цистерн) становили 216,642 млн дол. США, або 2,35 %.

Решта номенклатурних груп займає у вартісній структурі поставок менше 2 %. Такими групами стали:

– нафтопродукти (авіабензин та його компоненти, бензин і солярка, масла, мазут, присадки) – 154,623 млн дол США, або 1,67 %;

– каучук та технічні гумові вироби (синтетичний каучук, автопокришки, автокамери, шланги, резинові кільця та клей, ремені підшви для взуття) – 151,205 млн дол США, або 1,63 %;

– шкіра, взуття та шкіряні вироби (армійське взуття, армійські ремені, шкіряні предмети одягу, трансмісійні шкіряні ремені) – 119,703 млн дол США, або 1,29 %;

– техпостачання (шарикопідшипники шліфкруги, графітові та зварювальні електроди, автосвічки, пергамент, різні види паперу, кіноплівка, свічки, плексигас, лінолеум, рубероїд) – 75,359 млн дол США, або 0,83 %;

– медикаменти та медичне майно – 36,246 млн дол США, або 0,39 %;

– різні товари (мило, крохмаль, олівці, гудзики, машинки для стрижки, бритви, леза, ложки, рятувальні круги і пояса, канцелярське приладдя, ложки, кремені для запальничок) – 5,204 млн дол США, або 0,08 %.

LEND-LEASE ACT 1.0 AND LEND-LEASE ACT 2.0 ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ДОПОМОГИ У ВІЙНІ

Ходченко Олена Євгенівна

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

9 травня 2022 р. президентом США Джоозефом Байденом було підписано Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act. Кожна освічена людина зрозуміє цей натяк американської дипломатії. Адже новий Ленд-Ліз Акт на підтримку українського супротиву російській агресії був підписаний саме у день Перемоги, який святкують на пострадянському просторі.

Цей історичний фідбек повинен був нагадати світовій громадськості про серйозність конфлікту і наслідків війни для європейського та світового суспільства у разі затримки реакції на дії агресора.

Треба зауважити, що за кожною стратегією довготривалої війни та перемогою стоїть не лише військова майстерність, але й фінансові ресурси – які дозволяють поповнювати резерви і відновлювати боєздатність армії. Саме завдяки товарно-фінансовій допомозі, яка була надана країнам антигітлерівської коаліції періоду Другої світової війни за Ленд-Лізом 1.0 Великобританія, Радянський Союз та інші країни змогли не лише вистояти, але й перемогти нацистську мілітарну машину.

За мету дослідження хотілось би поставити порівняння фінансової сторони програм Ленд-Лізу 1941 р. та Ленд-Лізу 2022 р., але на превеликий жаль питання щодо обсягів фінансової, військової, гуманітарної допомоги Україні ще стоїть на порядку денному для розгляду і затвердженню Конгресом США. Тому в рамках моєї доповіді зупинюся на важливих моментах порівняння Актів 1941 та 2022 рр.

11 березня 1941 р. американським президентом Ф. Д. Рузвельтом було підписано безпрецедентний Акт – Ленд-Лізу – метою якого було захистити американських вояків і надати товарно-фінансову підтримку країнам антигітлерівської коаліції. 27 березня 1941 року Конгрес США затвердив перше асигнування за програмою Ленд-Лізу. Першими одержувачами допомоги за Ленд-Лізом були Великобританія та Греція. У червні 1941 року, після початку військових дій з боку нацистської Німеччини проти СРСР, американський президент заявив про готовність США надавати будь-яку допомогу Радянському Союзу. Переговори між дипломатами двох держав розпочалися 26 червня 1941 року, а угоду про Ленд-Ліз Радянському Союзу було укладено 11 липня 1942 року. На 1942 р. вже 36 країн світу отримували допомогу від США.

Протягом чотирьох років війни Сполученими Штатами було поставлено товарів на загальну суму 50,1 мільярда доларів, що еквівалентно 690 мільярдам доларів у 2020 році. Загалом 31,4 мільярда доларів надійшло до Великобританії, 3,2 мільярда доларів до Франції, 1,6 мільярда доларів до Китаю, 11,3 мільярда доларів до Радянського Союзу та решта 2,6 мільярда доларів до інших союзників.

Аналізуючи Акти 1941 р. та 2022 р. по-перше, треба звернути увагу, що все, що надається за програмою Ленд-Лізу це не подарунок – а лізинг. Тобто це фінансова угода, яка дає можливість користуватися обладнанням, в тому числі військовим, але по закінченню війни всі витрати повинні бути відшкодовані орендодавцю.

Якщо в Акті 1941 р. зазначалася загальна сума, яку не можна перевищувати – \$1,300,000,000 в рамках надання допомоги, то в Акті 2022 р. жодних сум не зазначено. Хоча потрібно відмітити, що у своїй промові президент Джо Байден анонсував суму в 33 мільярда доларів на військову та гуманітарну допомогу Україні в її боротьбі проти агресії з боку Російської Федерації.

Також необхідно звернути увагу, що за Ленд-Лізом 2022 р. в законі представлено обмовки на Закон про іноземну допомогу 1961 року (22 U.S.C. 2311(b)(3)) та Закон про контроль за експортом зброї (22 U.S.C. 2796). Якщо ознайомитись зі вказаними законами стає більш зрозумілими зобов'язання які бере на себе країна яка отримує товари у лізинг (по-перше, термін позики має фіксовану тривалість у п'ять років; по-друге, угода про позику передбачає, що якщо предмет оборонного призначення пошкоджений під час позики, країна або міжнародна організація, якій він був наданий/позичений, відшкодує Сполученим Штатам витрати на

відновлення або заміну предмета, і якщо предмет оборонного призначення буде втрачено або знищено під час позики, країна або міжнародна організація, якій він був позичений, сплатить Сполученим Штатам суму, що дорівнює відновній вартості (за вирахуванням будь-якого знецінення вартості) предмета оборони; по-третє протягом терміну оренди Президент США може розірвати оренду та вимагати негайного повернення орендованих речей). В Акті 1941 р. також є пункт щодо відшкодування витрат у натуральній формі чи майном, або будь-яким іншим засобом, які Президент вважає задовільними. Але необхідно врахувати той факт, що якщо по закінченню Другої світової війни протягом 15 років більшість країн, які одержувалися американську допомогу, уклали договори зі США про часткове погашення боргів за Ленд-Лізом, а Конгрес США погодився на надання 90-відсоткової знижки на цей борг. То і на даний час деякі країни, в тому числі Російська Федерація, має зобов'язання по відшкодуванню боргу перед Сполученими Штатами.

Таким чином, треба зауважити, що в американському законодавстві до 2022 р. вже були прийняті та діють закони які дозволяють отримувати військову допомогу у лізінг (це Закон про іноземну допомогу 1961 року (22 U.S.C. 2311(b)(3)) та Закон про контроль за експортом зброї (22 U.S.C. 2796), тому окремих Акт Ленд-Лізу для України скоріше за все став документом яким США підкреслює, що військові дії з боку Російської Федерації є світовою загрозою, окрім того, засвідчує підтримку українського народу в його боротьбі з ворогом та, що є досить вагомим як для американського так і для світового суспільства надає легітимності поставкам зброї з боку США.

Щодо Ленд-Лізу 1941 р., то він був важливою ініціативою з боку Ф. Д. Рузвельта, який в подальшому був закріплений Атлантичною Хартією 1941 р., і став підґрунтям для формування системи колективної безпеки часів Другої світової війни.

ФАРЦОВКА ПО-“ОДЕСЬКИ” ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

Шамова Дар'я Вячеславівна

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Фарцовка виникла у 1950-х роках, пережила свій величний розквіт у 1970-ті, та зникла разом із Радянським Союзом. Корінням з якого зародилася фарцовка, був рух «стиляг», у сучасному слензі – це неформали, які зароджували моду. Попит породив пропозицію – фарцовка перетворилася на цілу систему з поділом праці та ролей, оборотами в десятки тисяч.

Офіційна радянська пропаганда зображала фарцівників як малопріємних молодиків, які тинялися біля готелів, викльонюючи у іноземців жуйки, значки та краватки або вимінюючи їх на сувеніри, для того, щоб потім продати їх за спекулятивною ціною.

Існує дві версії етимології поняття.

Перша, походить від англійського словосполучення for sale, що означає продаж.

Друга, походить від слівця «форець» з жаргону одеситів, де їм позначали спеціальну людину на ринку, яка «забовтавши» продавця могла купити у нього річ у кілька разів дешевше за початкову ціну, а потім тут же перепродувала її комусь із вигодою для себе.

Одним із головних центрів постала Одеса, та навіть зараз кажучи про ринки України, найбільш популярним постає ринок «Привоз». В Одесі для цього були сприятливі умови:

- У другій половині 1950-х Микита Хрущов, перший секретар ЦК КПРС, відновив активну торгівлю з іноземцями, і південне портове місто перетворилося на справжні ворота для торгівлі, туризму та контрабанди.

- Цьому сприяли вплив іноземних туристів, активність вітчизняних моряків, які бувають у закордонних відрядженнях, а також давні традиції одеських контрабандистів.

- До того ж, після смерті Йосипа Сталіна та розстрілу його соратника, Лаврентія Берії, радянські органи держбезпеки дещо послабили свій контроль над громадянами.

Також стимулом для появи в Одесі фарцівників, тобто людей, які скуповували речі в іноземців і перепродували їх співвітчизникам, став значний попит на імпорт. На той час у СРСР зміцнів прошарок забезпечених людей – великі чиновники, директори підприємств, армійські чини, працівники торгівлі, спекулянти та інші – готових віддавати пристойні гроші за прилучення до західних благ. Та й серед радянської молоді прокинувся інтерес до всього західного.

Про те, що в Одесі оселилася «фарця», жителі Радянської України дізналися 3 березня 1960 року. Цього дня в газеті Щоправда України, друкованому органі ЦК Компартії України, з'явилася стаття під крихким заголовком Трутні.

Різноманітні організації, першу склали звичайні баришники, котрі клянчили незначні речі. Другий клас – це вже були моряки та заробітчани, котрі за свою працю отримували чеки – так звані бони, на які можна було купувати дефіцитні імпортовані товари у чекових спецмагазинах (за 1 руб. бонами фарцівники давали 10–12 радянських карбованців). Такі фарцівники збивалися в команди по 5–20 осіб – один носив товар, інший продавав, третій відстежував покупців та міліціонерів.

У 1961 р. по всьому цьому бізнесу було завдано удару. Одеські правоохоронці розслідували справу проти 13 "спекулянтів контрабандними товарами іноземного виробництва". Очолював цю групу, за даними МВС, капітан далекого плавання Михайло Мережинський. Серед його спільників були моряки та збутовики – ті, хто першими зважився возити контрабандний товар містами СРСР, продаючи там модні нейлонові вироби, плащі, плюшеві килими, імпортовану дамську білизну. У Єревані, Тбілісі чи на Далекому Півночі все це коштувало на 150–200 % вище, ніж в Одесі.

Те, що вищі чиновники не гидуєть подібними заробітками, довів новий процес над фарцівниками, який розбухав місто 1971 року. Тоді на лаві підсудних опинилися близько двох сотень різних чиновників та керівників. Серед них був навіть голова одного із райвиконкомів Одеси – Булавко, засуджений до розстрілу.

Отже, жорсткість по відношенню до фарцівників базувалася не лише на бажанні викоринити корупцію, а й на ідеології. У 1961 році на черговому з'їзді ЦК КПРС депутати ухвалили ідеологічний документ зі знаменною назвою Моральний кодекс будівельника комунізму. У ньому проголошувалась непримиренність до дармоїдства і користолюбства, а також вказувалося, що в новому світі немає місця людям, які «схиляються перед Заходом».

Наприкінці 1980-х років, в останні роки існування СРСР люди отримали можливість виїжджати за кордон у «шоп-тури», і фарцовка почала сходити нанівець – ті ж речі, що продавали фарцівники, стали масово з'являтися на речових ринках і в кооперативних магазинах. А після 1991 року фарцовка зникла зовсім, тому що в ній зникла ринкова потреба.

З 50-х рр. та до самого кінця радянської доби Одеса разом із Москвою, Ленінградом та Ригою була одним із центрів фарцівки в СРСР.

РОЗВИТОК МИТНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС

Соколов Андрій Васильович

Національний університет “Запорізька політехніка” (м. Запоріжжя)

Резнікова Емма Русланівна

Національний університет “Запорізька політехніка” (м. Запоріжжя)

Розвиток та виникнення митної справи в Україні потрібно розглядати як аспект, що прямо пов'язаний з появою елементів державності на українських землях, виникненням приватної власності та торгівлі. В період піднесення економічних відносин починає відбуватись соціальне розшарування суспільства та населення, що призводить до створення та виникнення окремого класу, так названих купців, які в свої діяльності займаються торгівлею не на території однієї окресленої держави, а і за її межами, тобто розвивають міжнародні торгівельні відносини з представниками інших країн. В той час представники влади шукають нові шляхи поповнення державного бюджету, впроваджуючи податки та збори на мито. Вже на цьому етапі можна зазначити, що розвиток інституту митної справи є закономірним процесом розвитку історії України.

Перші згадки про митні платежі на території сучасної України належать до IX ст. Саме за цих часів були підписані дві торгівельні угоди з Візантією, які були названі «договори з греками». Вони не тільки зумовлювали зовнішні зв'язки стародавньої Русі, а й фіксували подальший розвиток зовнішньоторговельної (митної) справи.

На початку другої половини XI ст. на Русі був час князівських міжусобиць, через що відбувався спад торговельних взаємовідносин з іншими державами. Князі проводили особисту митну політику в межах своїх володінь та створювали власну систему митних зборів, що мала на меті власне збагачення. За таких умов Стародавня Русь протрималась до першої третини XIII ст. та занепала під нападами орд Батия. Монголо-татари за часи свого правління ввели внутрішнє торгове мито (тамгу), яке стягувалось з усіх товарів, що продавались.

Робота митниці в післявоєнні роки була спрямована на відновлення народного господарства, зміцнювався кадровий склад митниць. Були сформовані щорічні всесоюзні курси підвищення кваліфікації працівників митних установ. У 50-ті, на початку 60-х років було видано ряд постанов та інструкцій, що регулюють питання пропуску через кордон вантажів, транспортних засобів, осіб та міжнародних поштових відправлень. У 1962 р. в Берліні підписали угоду про співробітництво і взаємодопомогу з митних питань між країнами. 5 травня 1964 р. Президією Верховної Ради СРСР був затверджений новий Митний кодекс. Стрімко розвивалися економічні, туристичні, культурні, наукові, спортивні та інші зв'язки із зарубіжними країнами, ріс і обсяг роботи з виконання митних операцій. Загострилося ряд проблем: брак кадрів, відсталість митниці в технічному оснащенні, недолік оглядових приміщень в пунктах пропуску на державному кордоні.

Наступним етапом розвитку митної справи та митної політики є часи незалежної України. Якщо поринути далі в періодизацію формування та створення вітчизняної митниці, неможливо оминати період створення незалежності держави. Потрібно зазначити, що історія української митниці починається з реорганізації Управління державного митного контролю при Раді Міністрів УРСР та утворення на його основі Державного комітету митного контролю України відповідно до постанови Кабінету Міністрів Української РСР «Про порядок реалізації Закону УРСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР» № 12 від 24 травня 1991 р. Незабаром Указом Президента України № 1 від 11 грудня 1991 р. було створено Державний митний комітет України, котрий фактично стає першим центральним органом державної виконавчої влади у митній сфері, підпорядковуючись Кабінету Міністрів України.

Ключові завдання Державного митного комітету України були спрямовані насамперед на забезпечення економічної безпеки країни, розвиток міжнародного співробітництва, активізацією зовнішньоекономічної діяльності, боротьбу із контрабандою, удосконалення митних процедур, захист населення, контролювання за дотриманням законодавства. Слід зауважити, що у структурі завдань Комітету чітко простежується міжнародний вектор розвитку митної системи України та її гармонізації із міжнародними митними стандартами.

Станом на сьогодні Митний кодекс України визначає, що до митних органів належать центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, митниці та митні пости.

Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227 були затверджені положення про Державну податкову службу України та Державну митну службу України, якими визначені актуальні завдання та повноваження зазначених служб. Тобто, публічна адміністрація в особі Кабінету Міністрів України фактично дійшла висновку про раціональність та доцільність окремого функціонування Державної податкової служби і Державної митної служби України, які, незважаючи на кількість спільних рис їхньої правової природи та призначення, виконують окремі важливі функції держави (адміністрування податків та адміністрування митних зборів, переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України відповідно).

На підставі вивчення та аналізування історії розвитку митної системи було встановлено, що розвиток митних органів незалежної України характеризувався вагомими проблемами, пов'язаними із виходом України зі складу СРСР, становленням самостійної держави та переходом вітчизняної економіки від адміністративно-командного типу до ринкової моделі. Не зважаючи на складні обставини, цей період відображав перші позитивні зрушення у розвитку національної митної системи на засадах зміцнення її ключових функцій.

Перспективами подальших досліджень є поглиблене аналізування законодавчої бази щодо реформування національної митної системи, що дасть змогу ідентифікувати ключові переваги та недоліки нормативно-правового забезпечення митної сфери на різних етапах розвитку митних органів та стане обґрунтованою основою для удосконалення чинного митного законодавства України в умовах європейської інтеграції.

ІТАЛІЙСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ

Самофатов Михайло Ігорович

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (м. Одеса)

У 50-х рр. ХХ ст. італійська економіка увійшла в безпрецедентну фазу розвитку. Темпи економічного зростання прискорилися у порівнянні не тільки з минулим, але і з іншими країнами: з 1958 по 1963 рр. ВВП Італії щорічно зростав на 6,3 % проти 4,3 % у Західній Європі та 2,7 % у всьому світі. Темпи зростання погіршилися, але все ще залишалися високими (і вище середнього), з 1963 по 1974 рік: 4,8 % щорічно, порівняно з 3,8 % у Західній Європі та 3 % у світі.

Схожі темпи зростання були притаманні і іншим європейським країнам. Швидке зростання європейських економік в 1950-х і 1960-х роках базувалося на політиці та інституціях, які сприяли високим темпам інвестицій і поширенню американських технологій в епоху масового виробництва. Загалом це був період більшого державного втручання з точки зору регулювання, державної власності та промислової політики.

Значною мірою Італія поділяла ці загальноєвропейські тенденції. Водночас зрозуміло, що в деяких аспектах італійський досвід відрізняється. Головною відмінною рисою Італії золотого віку стало утворення великих державних підприємств у ключових секторах економіки, перш за все, державного підприємства ІРІ, доповненого ЕНІ в енергетичному секторі з 1953 р. Державні підприємства відзначалися високим ступенем управлінської автономії, що означало, що вони могли досягати економічної ефективності, тісно співпрацюючи з приватним сектором і уникаючи надмірного зовнішнього контролю. Зокрема, ІРІ сприяв розвитку приватного машинобудування шляхом надання дешевої сировини і устаткування; компенсація слабкості приватних фірм у цій галузі була важливою.

Економічний бум досяг свого піку в 1958–1963 рр. і перетворив Італію на потужну індустріальну державу, яка займала провідні позиції у світі в багатьох галузях економіки. В той же час в суспільстві почала виникати напруженість, яка загрожувала нестабільністю, особливо внаслідок потенційного конфлікту між підтриманням економічного розвитку на основі низьких зарплат і попитом на більш високе споживання в результаті того ж самого економічного розвитку.

Для збереження вже здобутих економічних успіхів країна потребувала виходу на ринки збуту, перш за все – на європейський ринок, найближче розташований до більш розвиненої північної частини країни. Очільники Італії в 50-ті рр., Альчіде де Гаспері та Амінторе Фанфані, чітко усвідомлювали цю необхідність і всіляко сприяли політиці економічної інтеграції з західноєвропейськими країнами. В 1957 р. Італія стала одним із засновників Європейського економічного союзу (ЄЕС), який став інституційним наступником попередніх організацій, направлених на реконструкцію Європи. Символічно, що підписання угоди про створення ЄЕС відбулося в Римі, що довгий час слугував політичною, а потім духовною столицею значної частини Європи. Значною мірою саме за участі Італії ЄЕС швидко стала однією з провідних економічних сил у світі і контролювала до третини світової торгівлі.

Значна роль європейської інтеграції для італійської економіки підтверджується статистикою: відсоток італійських товарів, призначених для експорту до країн ЄЕС, зріс з 23 % у 1953 р. до 29,8 % у 1960 р., і досяг 40,2 % у 1965 р. Змінилася також структура експорту. Текстильні вироби та продукти харчування поступово поступалися технологічній продукції, яка користувалася попитом у населення більш розвинених країн: холодильники, пральні машини, автомобілі, телевізори, печатні машинки та ін. Варто зазначити, що такі товари важко було продати всередині Італії через все ще низький рівень доходів на той час. Така тенденція показує, що італійське економічне диво було би неможливим без низького рівня заробітної платні.

У цілому інтеграція до ЄЕС дозволила Італії закріпити успіхи, досягнуті в період економічного дива. Італія отримала доступ до великого ринку споживачів, причому відсутність митних бар'єрів та інших протекціоністських заходів надала італійським виробникам вагому конкурентну перевагу. В подальшому економічний капітал, набутий Італією, дозволив значно покращити рівень життя власного населення та значно розширити і внутрішній ринок споживачів. Випередження загальноєвропейських темпів розвитку на початковому етапі європейської інтеграції, і недостатність темпів розвитку дозволяє поставити питання про те, наскільки європейська інтеграція сприяла економічному розвитку Італії і наскільки успішно європейські реформи впроваджувалися всередині країни. Тому майбутні дослідження на цю тему мають зосередитися і на слабкості або неможливості проведення структурних реформ, які могли би надовго закріпити досягнення періоду стрімкого економічного процвітання.

ДНІПРОПЕТРОВЩИНА У ТОРГОВЕЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКАХ СРСР І ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У 1960–1980-х рр.

Каковкіна Ольга Миколаївна

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Місце УРСР у міжнародних відносинах доби Холодної війни залишається маловивченою темою. Це стосується й відносин з країнами Заходу, зокрема з Великою Британією. Українсько-британські відносини потрапили у поле зору вітчизняних учених, та період до проголошення української незалежності перебуває «у тіні». Радянська історіографія не оминала увагою відносини СРСР з ключовими західними гравцями на міжнародній арені, до яких належала й Велика Британія, але питання про роль у розвитку цих відносин окремої республіки, тим паче регіону, не було предметом наукових рефлексій.

Основу дослідження склали матеріали фондів Міністерства чорної металургії України та Дніпропетровського раднаргоспу з Державного архіву Дніпропетровської області й періодичних видань.

Одним з головних чинників, який дозволив інтегрувати український сегмент до економічної співпраці СРСР з ідеологічними опонентами з періоду «відлиги», був потужний промисловий ресурс республіки. Учасниками економічної співпраці й реалізації торговельних угод СРСР і Великої Британії стали, насамперед, підприємства важкої промисловості Дніпропетровська й області. Безумовною обставиною розвитку торговельних відносин за участі України була їх координація і контроль з Москви, через відповідні відомства, які забезпечували виконання міждержавних угод. Та змістовне їх наповнення було неможливим без республік та їх ресурсу, причому не тільки виробничого, а й людського.

Одним з найбільших радянсько-британських торгівельних проєктів, реалізованих у Дніпропетровську, стала закупівля у Великій Британії обладнання для шинного заводу. Його будівництво було розпочато у 1956 р., а в 1961 р. запрацювали перші потужності. Закупівля англійського обладнання для шинного заводу й у цілому включення Дніпропетровського раднаргоспу до системи радянсько-британської економічної співпраці, проторували шлях до міста дуже впливовому британському політику – Реджинальду Модлінгу, який протягом 1961–1963 рр. був міністром торгівлі Об'єднаного Королівства. Цікаво, що приїзд представницької делегації з британським міністром 26 травня 1961 р. припав на час, коли Дніпропетровськ вже отримав статус умовно-закритого міста (з осені 1959 р.) Найчастіше дозвіл на його відвідування іноземцями під час «закриття» отримували представники саме західних фірм, готових платити «живу» валюту за вигідні ліцензії. Р. Модлінг відвідав не тільки шинний завод, а й познайомився з містом, голова міського виконавчого комітету М. Гавриленко на честь гостей «дав сніданок».

Придбання промислового обладнання передбачало доволі тривалий процес його налагодження за участі англійських виробників, навчання українських фахівців його обслуговуванню. При встановленні обладнання на заводі у Дніпропетровську було виявлено деякі конструктивні недоліки, допущені при його виготовленні консорціумом «Растайф». У зв'язку із цим у жовтні 1961 р. було прийнято рішення про відрядження представників Дніпропетровського раднаргоспу та заводу до Великої Британії, щоб спільно простежити за виробництвом окремих елементів обладнання й виправити виробничі вади. Про факти закупівлі англійського обладнання для інших підприємств регіону свідчать матеріали початку 1980-х рр.

Та не тільки купували обладнання у англійців, мали що і продати. Таким «ходовим» товаром на промисловому ринку із середини 1960-х рр. стали прокатні стани для виготовлення труб. Удосконалені вітчизняними інженерами стани було встановлено на Нікопольському Південнотрубному заводі, де відбувалася їх демонстрація для іноземних покупців. Неодноразово Нікополь відвідували представники англійських фірм для ознайомлення з роботою прокатних станів, які, крім англійців, купували Японія, Швеція, Франція, ФРН.

Торговельні угоди доповнювалися й можливостями запозичувати досвід у західних партнерів із «світу капіталізму»: британські підприємства чорної металургії протягом 1960–1980-х рр. відвідували представники підприємств та дослідних інститутів з Дніпропетровщини.

Викладені у тезах факти участі регіону в економічних, зокрема торгівельних відносинах з Великою Британією у 1960–1980-х рр., не вичерпують усіх аспектів їх розвитку в умовах жорсткого протистояння СРСР і країн Заходу. Джерела дозволяють розширити територіальні межі дослідження та створюють можливості для підготовки синтези, яка б заповнила значну лакуну в історії України та окремих регіонів, міст у відносинах з багатьма країнами Європи і світу.

РОЛЬ УПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ФОРМ КООПЕРАЦІЇ ТА КОЛЕКТИВНОГО ПІДРЯДУ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОГРАМИ 1982 р. В УКРАЇНІ

Мазур Оксана Олександрівна

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького (м. Черкаси)

У системі реалізації Продовольчої програми 1982 р. в Україні вагоме місце займали заходи, спрямовані на вдосконалення економічних умов роботи сільськогосподарських підприємств. Важливим фактором їх ефективної діяльності були достатні внутрішньогосподарські накопичення за рахунок реалізації своєї продукції за встановленими державою цінами. Всі свої витрати підприємства повинні були відшкодовувати за рахунок цих накопичень. Також кошти потрібні були для розширення виробництва та на соціальну сферу. Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. державні закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію в Україні не відшкодовували навіть суспільно необхідних витрат праці колгоспів та радгоспів на її виробництво. Тому, з метою подолання цього відриву, травневим (1982 р.) пленумом ЦК КПРС у контексті виконання завдань Продовольчої програми було прийнято рішення про підвищення з 1-го січня 1983 р. закупівельних цін на велику рогату худобу, свиней, овець, молоко, зерно, цукровий буряк, картоплю, овочі та іншу сільськогосподарську продукцію та введення доплат за продукцію збитковим та низькорентабельним господарствам, а також господарствам в гірших природнокліматичних умовах. Підвищення цін було здійснено без зміни роздрібних цін в торгівлі. Для цього з бюджету щорічно мали надходити 16 млрд крб, що давало змогу підняти сукупну рентабельність сільськогосподарських підприємств на 26 %, зокрема збиткових господарств – до 15 %.

Наступним дієвим економічним важелем виконання завдань Продовольчої програми та розвитку сільського господарства України мало стати подальше вдосконалення розподільчих відносин. У цьому напрямі було поставлено кілька завдань: посилити залежність заробітної плати і премій кожного робітника від його особистого трудового внеску і від кінцевих результатів роботи колективу, збільшити їх стимулюючу роль у підвищенні продуктивності праці, покращенні якості продукції, економії всіх видів ресурсів; вдосконалити тарифну систему і нормування праці; здійснити перехід до колективних форм організації і оплати праці.

Значні позитивні зміни у розподільчі відносини мало внести впровадження колективного підряду, який презентувався як одна із важливих умов реалізації Продовольчої програми. Згідно з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо посилення матеріальної зацікавленості працівників сільського господарства в збільшенні виробництва продукції та підвищенні її якості» передбачалося широке

впровадження в колгоспно-радгоспне виробництво колективного підряду і акордно-преміальної системи оплати праці. У Продовольчій програмі підкреслювалася необхідність посилення матеріальної зацікавленості безнарядних бригад і ланок.

Керівникам господарств було надано право встановлювати таким господарським підрозділам стабільні розцінки на термін до 5 років і збільшувати тарифний фонд оплати праці до 150 % залежно від рівня отриманого врожаю сільськогосподарських культур чи продуктивності тваринництва. Дозволялося також встановлювати прогресивно зростаючі розцінки на одиницю продукції.

У березні 1983 р. політбюро ЦК КПРС, схваливши досвід колгоспів та радгоспів країни, які використовували безнарядну колективну форму організації та оплати праці, рекомендувало її для широкого розповсюдження. У кожній області було визначено по одному базовому району, а в районах – по господарству, де опрацьовувалися і впроваджувалися прогресивні форми організації й оплати праці, госпрозрахункові відносини. З цією метою було організовано навчання керівників і спеціалістів господарств та виробничих підрозділів, проводилися семінари і конференції.

У 1984 р. кількість підрядних виробничих підрозділів у колгоспах України становила 15 тис. проти 3,3 тис. у 1982 р. В 1988 р. у землеробстві та тваринництві на принципах колективного підряду працювало вже 2,6 млн осіб (78 % зайнятого в сільському господарстві населення), котрі виробляли 86 % валової продукції, яку держава купувала у господарств за держзамовленням. Значна частина сільського населення переходила на нову форму кооперації – сімейний підряд.

Поряд із колективним, орендним, сімейним та індивідуальним підрядами набув розповсюдження й такий різновид сімейного підряду, як підряд на особистому подвір'ї, чому значною мірою сприяло те, що колгоспам було дозволено закуповувати у населення худобу і птицю у рахунок плану поставок. Так, у 1989 р. такі торгівельні угоди з колгоспами уклали понад 900 тис. господарів, зокрема близько 700 тис. – на виробництво продукції тваринництва.

Фактично радянське керівництво закликала власника присадибного господарства допомогти з виконанням завдань Продовольчої програми, хоча офіційно на XXVI з'їзді КПРС ішлося, навпаки, про допомогу селянам з боку держави. Колгоспникам та робітникам радгоспів держава допомагала молодняком і кормами. Це стосувалося і тих, хто тримав худобу в особистій власності і тих, хто вигодовував худобу, що належала колгоспам і радгоспам. Так, у 1983 р. населенню було продано близько 5 млн поросят, більше 200 млн штук молодняку птиці, передано на відгодівлю 471 тис. голів великої рогатої худоби, 101 тис. свиней, виділено значну кількість грубих, соковитих і концентрованих кормів.

У період горбачовської перебудови у результаті послаблення адміністративних утисків щодо особистих підсобних господарств населення його частка у виробленні валової сільськогосподарської продукції ще більше зростає. Так, у 1985 р. в зазначених господарствах України вироблялося 28 % валової продукції сільського господарства, зокрема картоплі 14,3 млн т (72 %), овочів – 1,8 млн т (26 %), фруктів – 1,9 млн т (58 %), яєць – 6,1 млрд шт. (39 %), м'яса – 1,2 млн т (34 %), молока – 5,6 млн т (26 %).

Переважна частина продукції особистих підсобних господарств йшла на особисте споживання, а торговельним організаціям та на базарі реалізовувалося: м'яса 31 %, молока – 13 %, картоплі і овочів – 16 %, фруктів – 40 %. Особисті підсобні господарства займали ту нішу на продовольчому ринку, яку колгоспно-радгоспна система була неспроможна зайняти. Це стосувалося насамперед овочівництва, продажу м'яса та молокопродуктів.

Однак збільшення державних закупівель продукції особистих підсобних господарств селян стримувалося недосконалістю системи заготівлі і слабким розвитком матеріальної бази відповідних організацій.

Отже, політика вдосконалення економічного стимулювання колгоспно-радгоспного виробництва, а також виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах селян, яка була важливою складовою виконання Продовольчої програми, стала значним стимулом для зростання економічних показників сільськогосподарського виробництва у 1980-х рр. Особливо високої результативності праці українські селяни добивалися у своїх підсобних господарствах, маючи підтримку держави та відчутну матеріальну вмотивованість.

КОНТРАБАНДА ЯК МАРКЕР ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ (НА ПРИКЛАДІ СРСР)

Архірейський Дмитро Володимирович
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Історично контрабанда, як явище, виникала тому, що так бажала держава. Про це свідчить навіть етимологія цього слова, адже італійською мовою *contra banda* перекладається як *проти державного указу*: фактично контрабанда – це те, що суперечить волі держави у певній царині. З правової точки зору, термін «контрабанда» набув негативного значення, адже трактується як різновид злочину. Це не дивно, бо контрабанду традиційно розглядають як незаконне переміщення товарів чи якоїсь продукції через державно-митний кордон. Як відомо, під незаконним переміщенням розуміються або порушення встановлених процедур перетину кордону, або перевезення заборонених товарів.

Перевезення товарів через кордон здійснюється у двох напрямках: як ввезення і вивезення. Заборона вивезення певних товарів має на меті, як правило, захист певних державних інтересів. Заборону вивезення зброї, наприклад, можна пояснити небажанням посилювати військовий потенціал імовірних опонентів. Забороною вивезення держави в історичному минулому, як і зараз, захищали свої промислові й технологічні таємниці, дбали про запаси стратегічної продукції тощо.

Заборона ж ввезення певної продукції могла мати різні причини. Наприклад, деякі види предметів становлять універсальну загрозу для будь-якої держави: зброя масового враження, небезпечні речовини, наркотики, підривна література тощо. Заборона ввезення деякої продукції могла бути викликана бажанням державної влади захистити від конкуренції власне виробництво. Названі причини заборони ввезення свідчать про цілковиту адекватність відповідних державних режимів, які фактично захищають тим самим власне населення від певних загроз. У таких випадках контрабандне ввезення забороненої продукції справедливо сприймається як злочин і державою, і її населенням.

Але історія знає приклади, коли консенсус між населенням і правлячим режимом щодо заборони останнім ввезення певної товарної номенклатури не існував. У таких випадках населення у дійсності, як правило, було не проти споживання таких товарів, але влада з певних політичних чи ідеологічних міркувань відмовляла йому у праві на задоволення відповідних потреб.

Подібну ситуацію спостерігаємо протягом всього існування СРСР. Політика правлячого режиму виходила з ідеологічних постулатів про шкідливість приватної власності, капіталістичних відносин, вільного ринку тощо. Відповідним чином будувалась і радянська економіка, яку демагогічно називали народним господарством, хоча народ, як раз, найбільше й страждав від такої економіки. Держава (точніше, її керівництво) фактично була єдиним власником і розпорядником земель і надр, корисних копалин та людських ресурсів, усіх галузей економіки, в тому числі була монополістом зовнішньої торгівлі. Проте планова, т. зв. соціалістична, економіка не виробляла в достатній кількості товари широкого вжитку, ліки, продовольство, тобто все те, чого найбільше потребувало населення. Радянсько-комуністичне керівництво завжди жертвувало економічними потребами власних громадян заради своїх політичних цілей. Дефіцит товарів широкого вжитку назавжди став візитівкою радянського режиму.

Отож, не дивно, що населення СРСР не стільки заради наживи, скільки для простого фізичного виживання вдавалося до нелегальних промислів, підпільного виробництва, несанкціонованої торгівлі. Своє місце в цьому переліку посідала й контрабандна діяльність. За таких умов контрабанда мала однозначний негативний характер виключно в системі поглядів правлячого режиму, але не населення. Режиму доводилося навіть

нав'язувати своє бачення цього явища, рекламуючи те художніми засобами (пригадаємо, наприклад, фільм «Діамантова рука» з висміюванням образів контрабандистів). Звісно, радянська пропаганда причини контрабанди пояснювала егоїзмом і жадібністю окремих громадян, або навіть схильністю їх до державної зради, адже контрабандисти часто описувалися як агенти ворожих спецслужб. Така антиконтрабандна пропаганда, визнаємо, мала значний вплив на громадян, які, втім, не відмовлялися при нагоді купувати на чорному ринку незаконно ввезені дефіцитні товари. Не зайвим буде підкреслити, що нелегальне, отже, контрабандне, ввезення до країни продовольства під час чисельних в часи СРСР голодоморів рятувало життя певній частині населення.

Роблячи висновки, варто сфокусувати увагу на деяких важливих моментах. По-перше, будь-яка контрабанда – це завжди продукт державної політики. Якщо політика правлячого режиму спрямована на реальний захист інтересів громадян, контрабанда має негативне значення і в очах чиновного люду, і в очах абсолютної більшості населення. Якщо ж влада не задовольняла достатньою мірою споживчі потреби громадян і оголошувала заборону на ввезення з-за кордону дефіцитних і дуже потрібних населенню товарів, погляди влади і населення на контрабанду де-факто не збігалися.

По-друге, обмежувати власних громадян у праві на вільний доступ до споживчих товарів, ліків чи продовольства може лише недемократичний режим типу радянського. В такому випадку предметний аналіз контрабандної номенклатури може стати додатковим маркером відповідного режиму.

По-третє, важливо враховувати, що в окремих випадках контрабанда ліків під час епідемій, продовольства під час масових голодоморів, з якими нездатна впоратися держава, може мати навіть гуманітарний характер. В такому разі, боротьба правлячого режиму з таким різновидом контрабанди якоюсь мірою має ознаки злочину проти людства.

АНТРОПОЛОГІЯ БРЕНДУ УКРАЇНСЬКОГО САЛА

Пивоваренко Олена Андріївна

Національний університет харчових технологій (м. Київ)

Відповідно до наших досліджень гастрономічної культури України в переліку найвідоміших національних страв 97 % українців різного віку і соціального статусу називають борщ, вареники та сало. Серед опитаних нами іноземців, що проживали в Україні та хоч скільки-небудь були обізнані з національною кухнею, результати приблизно такі самі. При цьому, серед українських респондентів у родинях лише 30 % використовують сало на постійній основі. Водночас усі опитані, а це більше 500 українців, переконані, що в Україні найкраще в світі сало, і що

всі у світі вважають українців нацією салоїдів. І це не лише український, а й світовий міт. При цьому, якщо уважно подивитись на страви національної кухні, то це радше пісна, аніж жирна їжа. Ще гірше з виробництвом цього продукту. За статистичними даними на 2020 р. дві третини сала, що використовувалось у промисловому виробництві харчових продуктів, було імпортом.

Звідки ж, коли, та на підставі чого виникли такі уявлення? На жаль, спеціальні наукові розвідки щодо цього питання нам невідомі. Тому, за виявленими матеріалами ми вирішили пролити світло на це питання.

Однозначно, українці не є одомашнювачами диких свиней, котрі, як і більшість свійської худоби, були доместифіковані на території Золотого півмісяця. І сало вживали ще тоді, коли не було писемності. З її появою всі культури від Шумеру, давнього Китаю, Єгипту та усієї Азії цей факт, часто з рецептурою, зафіксували.

На території Європи не було жодного місця, де би цей продукт не культивували. Свинина була настільки популярною, що в середньовіччі у Західній Європі навіть ліси вимірювалися кількістю свиней, яких у них можна прогодувати. Особливих успіхів в обробці свинини загалом, і сала зокрема, досягли італійці, які приділили йому увагу ще з античності. Це було зрозуміло, якщо зважити на те, що римських легіонерів потрібно було годувати, а сало, при певній обробці, тривалий час не псується. Саме тоді були розроблені дві домінуючі технології його зберігання – пересипання сухою сіллю та замочування в розсолі з різноманітними спеціями. У Європі через дорожнечу солі ширшого застосування набув другий спосіб, що обумовило значне різноманіття смаків. Найдорожчим і найвідомішим подібним продуктом у світі на сьогодні є саме італійське сало – *Lardo di Colonnata IGP*.

На українських землях археологи фіксують вживання свинини задовго до нашої ери, а от перша документальна згадка відсилає нас до часів Володимира Великого («Повість минулих літ», 986 р.), який відхилив мусульманство, зокрема й через заборону вживати свинину. Це виглядає більш ніж сумнівним, оскільки на територіях, де тоді домінував іслам, все ще активно вживали свинину. І наступна заборона мала не релігійний, а санітарний характер.

Не викликає сумніву те, що заборона мусульманам вживати свинину спонукала українське населення, особливо в прикордонних регіонах, вирощувати свиней, оскільки при набігах мусульмани забирали все збіжжя, окрім свинини. Попри очевидні вигоди, свинина аж до XVI ст. не була знаковою худобою.

Нарощення поголів'я намітилося з XVI ст. Факторів тут було два: освітлення та вогнепальна зброя. Воскові свічки були занадто дорогим задоволенням, тому свинне перетоплене сало масово використовували для освітлення і церковних лампад. Окремий напрям – використання сала як мастильного матеріалу. Якщо до появи вогнепальної зброї сало

використовували переважно для змащування коліс, то рушниці, гармати тощо потребували постійного змащення. І свинне сало підходило якнайліпше. Причому потребували його всі європейці, однак специфіка європейського свиноводства (вільний випас) не дозволяла наростити достатню кількість саме сала. А от українська цілком відповідала потребам. Річ у тім, що на українських землях випасали тільки підсвинків. А з певного періоду свиней закривали у спеціальні невеличкі сараї (саж-сарай для свиней), де вони практично були знерухомлені, у результаті чого активно нарощувалось сало. Окрім цього, вирощене так сало мало унікальну структуру і смакові якості, чого ніколи не буває при інших способах утримання.

Ці переваги дуже швидко оцінив ринок. Боплан у своєму описі фіксує сало серед знакових продуктів, якими торгували у значних обсягах. Причому географія експорту охоплювала всю Європу. А з утвердженням Російської імперії на українське сало накладались обмеження і на законодавчому рівні його дозволяли вивозити тільки в російські північні порти для експорту. Така зацікавленість була не випадковою, оскільки сало з українських територій, за митними реєстрами Архангельської митниці продавалось на 20 % дорожче за сало з інших територій.

Збільшенню поголів'я сприяло і розповсюдження винокуріння, відходами якого відгодовували худобу. І якщо ще до початку XVIII ст. це була переважно велика рогата худоба, то з активізацією кримських воєнних кампаній на відгодівлю до винниць все більше прилаштовували свиней. Окрім необхідності сала як мастильного матеріалу, посолене, воно набувало неабиякої ваги в харчуванні армії, оскільки з продуктів тваринного походження чи не єдине не псувалося в умовах південної спеки. Сучасники стверджували, що воно м'якше і смачніше від усякого масла. Навіть можновладці просили надіслати їм з дому в похід солоного та копченого сала, попри те що були досить добре забезпечені харчами.

Такий стратегічний продукт безумовно цікавив підприємців, та й державці прагнули контролювати цей процес. Так, на початку XVIII ст. за указом Петра I під Києвом був побудований перший салотопний завод. За сто років вже в кожній українській губернії їх було 5–6. А кількість свічно-сальних заводів у середньому становила 25 на губернію. Великі партії сала йшли й на виробництво мила.

Технічні новації XIX ст. дещо знизили потребу в салі. Та й зросійщення українських міст сприяло зниженню ролі сала. Міська харчова культура, за статистикою базарних цін початку XIX ст., поставила свинину на 5-те місце з-поміж м'яса, а сало торгувалось значне менше олій. Сало перейшло в сегмент селянської кухні. Однак в Україні воно вже встигло набути особливого знакового статусу, та стати символом не лише національної кухні, а й українського способу життя. І як всякий ідентифікатор зазнавало підкреслено зневажливого ставлення. Це окрема і велика медико-дієтологічна та культурологічна тематика.

Упродовж ХХ ст. сало було продуктом переважно приватних господарств, принаймні лише вони могли забезпечити його якість. А от влада переглядала свій підхід до сала переважно під час війн.

Наразі й на сьогодні на фронті без сала не обійтись. Але, на жаль, втрачається культура виробництва та унікальність рецептури. А було б доцільно використати вже існуючий образ українського сала, що дозволить легше просувати національний продукт.

ДОКТРИНИ ПОХОДЖЕННЯ СЕРВІСНОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВИ

Макарова Світлана Олександрівна

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Вимоги сьогодення потребують існуванню якісного сервісу. Зв'язок суспільства і держави відбувається постійно, а й отже вимагає від обох сторін великих затрат ресурсів. Високі стандарти якості обслуговування, професіоналізм, сприятливе середовище перебування працівників та клієнтів, мінімізація витрат часу на вирішення проблемних питань та задоволення потреби отримувача послуги – еталонний сервіс, до якого необхідно прагнути.

Вивченню теоретичних та окремих практичних аспектів реалізації сервісної моделі держави присвячені наукові публікації вітчизняних та зарубіжних науковців: В.Д. Бакуменко, Н. А. Буличева, Н. В. Васильєва, Н. Т. Гончарук, О. Н. Євтушенко, Ф. Д. Кеттла, Ю. О. Ковальова, Я. В. Коженко, І. Б. Коліушко, Й. Майлса, В. Я. Місюра, Т. В. Мотренко, Ю. І. Пивовар, А. В. Соколов, В. П. Тимошук, Н. М. Хома, О. Штефана та ін.

Метою дослідження є висвітлення передумов та особливостей реалізації моделі «сервісної» держави.

Вказана проблематика розглядається в таких аспектах як: філософський, політичний, соціологічний та правовий.

Аналіз наукових публікацій дозволяє зробити висновок, що модель «сервісної держави» є незавершеною, існують певні протиріччя принципів побудови держави сервісного типу в умовах суспільної трансформації.

Розглянемо сервісну модель держави з різних аспектах.

Філософський аспект визначення сервісної моделі держави не надає чітких ознак сервісної держави. Проте саме етимологічне походження «сервісу» бере свій початок в філософських аспектах.

Академічний словник надає таке тлумачення: «сервіс» – обслуговування населення, забезпечення його побутових потреб; сукупність організацій, обов'язком яких є обслуговування побутових потреб населення і створення різноманітних вигод для нього.

Здійснюючи етимологічне дослідження категорії «сервіс», слід наголосити, що впродовж усієї історії існування і розвитку сфери послуг сервіс розглядався в контексті економічного і соціально-економічного

знання. Тобто категорія «сервіс» трактувалась як сфера економічної (соціально-економічної) діяльності, де виробляються блага, корисний ефект яких виявляється в самому процесі їх створення.

Березняцький В. В. стверджує, що, вживаючи поняття «сервіс», слід розуміти транслітерацію французького слова «servis» і його значення повинно відповідати його споконвічному значенню – обслуговувати людину, і припускає, що провідником слова «service» в нашу мову було слово «сервіз», «сервірувати», яке означає прислуговувати людині.

У тлумачному словнику С. І. Ожегова визначення поняття «сервіс» ґрунтується на визначенні поняття «обслуговування» в значенні 1, тобто працювати для задоволення чийх-небудь потреб.

Поняття «сервіс» у багатьох випадках асоціюється із задоволенням потреб споживача, тобто, якщо розглядати життєвий цикл виробництва, то сервіс знаходиться на кінцевому етапі, а обслуговування є його початком.

Філософський аспект тісно пов'язаний з соціологічним аспектом.

По-перше, послуга може мати персональний (дружній, родинний) або інституційний характер. В сімейній сфері або в персональних стосунках в простих спільнотах поширені саме персональний вид послуг. Це і піклування членів родини одне про одного, допомога друзям, сусідам, знайомим в різноманітних сферах побуту тощо.

Інституційний рівень надання послуг, з точки зору антропології та соціології, стосується як сфери соціальних послуг на безоплатній основі, так і сфери комерційних послуг. Він стосується значно ширшого кола взаємодії людей у суспільстві, регулюється соціальними нормами, морально-релігійними цінностями, державними законами та іншими нормативними актами. В сучасному, складно-організованому та диференційованому, суспільстві такі «послуги», за деяким виключенням, вже перейшли в розряд комерційних, адже важко уявити жителя сучасного мегаполісу, який надав би своє житло в розпорядження невідомій особі.

Політичний аспект визначає комплекс політичних, економічних та соціальних змін в Україні актуалізує питання інституціонального реформування для суттєвої зміни якості і ефективності публічного впливу на соціальне середовище, забезпечення законних інтересів та потреб громадян шляхом удосконалення соціально-адміністративних функцій держави і місцевого самоврядування з належною взаємодією їх з приватним сектором та громадянським суспільством, із метою досягнення соціально-економічної і політичної стабілізації.

Ураховуючи те, що переважна більшість функцій сучасної держави все більше набуває сервісного характеру, а сервісна політика вагоміше починає впливати на всі сфери суспільного життя, ця суспільна тенденція недостатньо враховується у вітчизняній науці.

Сервісна політика держави передбачає створення нормативної, ресурсної та організаційної бази її реалізації і забезпечення (нормативні документи, спеціалізовані сервісні центри з надання адміністративних послуг, штат відповідно підготовлених службовців, електронні бази даних тощо).

Потрібно зазначити, що сервісна політика держави має багато спільних, а також відмінних рис із соціальною політикою держави. Вона спроможна підвищити якість і ефективність державної соціальної політики.

Отже, на підставі концепції про модель сервісної держави можна стверджувати, що основна мета сучасної держави – служіння суспільству.

У контексті правового регулювання сервісної функції органів державної влади, важливо звернути увагу на такі органи, що здійснюють свої функції і повноваження в окремих галузях і категоріях.

Законодавче унормування сервісної діяльності органів влади щодо видачі та порядку встановлення дозвільних документів, реалізується з метою спрощення дозвільних процедур і усунення бюрократичних бар'єрів щодо реалізації конституційних прав громадян і суб'єктів господарювання.

До основних документів, які забезпечують функціонування сервісної функції належать: Закон України «Про надання адміністративних послуг», Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, а також окремі постанови та розпорядження КМУ.

Нормативно-правове регулювання сервісної моделі держави ґрунтується на тісному зв'язку держави і суспільства.

Висновок. На сьогоднішній момент модель «сервісної» держави характеризується незавершеністю її теоретичного обґрунтування. Серед основних проблем теорії «сервісної» держави слід виділити:

- недостатність опрацювання методологічного забезпечення її реалізації;
- недостатність уваги до бачення держави в системі соціально-економічних інститутів;
- переважання політичного аналізу;
- розгляд державної послуги у рамках сервісної логіки не як блага, а лише як процесу і взаємодії.

ОКРЕСЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ СЕГМЕНТІВ ПЕРШОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СТАНОВЛЕННЯ МИТНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Гузенко Олена Павлівна

Донецький державний університет внутрішніх справ (м. Кропивницький)

Митний контроль має доволі високий рівень пріоритетності в діяльності митних органів. Митний контроль сприяє якісному проведенню митних процедур та надає можливість визначити шляхи їх удосконалення. Законодавець статтею 40 Митного кодексу України регламентував положення стосовно того, що усі товари і транспортні засоби, які переміщуються через митний кордон України, підлягають митному контролю. При цьому запропонував розуміти його з позиції понятійної категорії як проведення митними органами мінімуму митних процедур, необхідних для забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи. Без постійного впровадження заходів удосконалення

процедури митного контролю, в сучасних мінливих умовах розвитку країни, особливо в період російської воєнної агресії проти України, досягти відповідного рівня його практично неможливо. Але як свідчить досвід роботи митних органів розробці дієвих заходів, з позиції покращення якості проведення процедур митного контролю, має передувати вивчення історичних моментів його розвитку.

Проведені дослідження вченими істориками показали, що існує ряд етапів становлення законодавства, котре було покликано врегулювати організацію та здійснення митного контролю службовцями с радянського державного апарату, При цьому науковці запропонували епоху розвитку митного контролю за радянських часів розділити на чотири основні етапи: період з 1917 року до 1923 року, котрий розкрив пріоритетність охоронної функції над контрольною; період з 1924 року по 1927 рік, який вказав на наявність рецепції норм митних статутів та запровадження митного нагляду як основного суб'єкта контрольної діяльності; період з 1928 року по 1963 рік. У зазначеному періоді відбулося поступове нівелювання контрольної функції митних установ, зведення її до контролю за дотриманням державної монополії у сфері зовнішньої торгівлі; період з 1964 року до першої половини 1991 року. Саме цей період призвів до повної централізації радянських митних органів та формалізація їх контрольної функції.

Ситуація почала змінюватися лише після прийняття Декларації про державний суверенітет України та проголошенням її незалежності. Для молодої країни нагальною потребою стало забезпечення територіальної цілісності країни та, перш за все, захист її економічних інтересів. Недоліком у проведенні митних процедур з урахуванням елементів митного контролю починаючи з другої половини 1991 року стало: значна прозорість кордонів із колишніми республіками СРСР; недостатнє технічне оснащення митниць, що практично нівелювало якісне проведення процедур митного контролю; відсутність достатньої кількості фахівців, які володіють інструментами митного контролю нового спрямування, а як наслідок, простежувалося недостатнє кадрове забезпечення відділень митниць.

Лише перераховані недоліки вже вказували на те, що Україна опинилася фактично відкритою для безконтрольного перевезення товарів і переміщення осіб. Історично доведено, що у 1991 році новостворений Державний митний комітет України мав у своїй структурі декілька митниць, що знаходилися в непридатних або орендованих приміщеннях, проте отримав першочергове завдання створити умови для здійснення прикордонно-митного контролю.

У зв'язку з цією історичною подією 25 червня 1991 року було розроблено та ухвалено Закон України «Про митну справу в Україні», який на погляд фахівців створив умови для подальшої розбудови митної системи в молодій державі. Проте, прийнятий правовий документ відзначився рядом недоліків: поза нормами законодавчого акта залишилися питання організації та здійснення митного контролю; не було

прописано правила проведення митного оформлення та декларування товарів і їх пропуску через митний кордон; не визначено механізм боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил.

Позитивним історичним фактом розвитку митного контролю варто вважати прийняття у 1991 році прийняття першого Митного кодексу незалежної України, який у розділі II статтями 21–36 закріпив порядок організації, здійснення митного контролю. Цим законодавчим регулятором не було розкрито сутнісний зміст понятійної категорії «митний контроль», але чітко було окреслено мету його проведення: забезпечення дотримання державними органами, підприємствами та їх службовими особами, а також громадянами порядку переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів. У статтях 21–33 Митного кодексу молодого країни було розкрито як організаційні, так і загальні засади митного контролю, а саме: до організаційних засад проведення митного контролю законодавець включив: перелік форм здійснення митного контролю, визначив зони його проведення, встановив терміни перебування під митним контролем митних цінностей та вказав порядок допуску осіб у приміщення, де знаходяться підконтрольні предмети; до загальних засад здійснення митного контролю законодавець відніс наступні сегменти: можливість використовувати технічні засоби митного контролю, залучати спеціалістів та експертів, оглядати й переоглядати транспортні засоби, товари й речі, провадити особистий огляд, накладати митне забезпечення, виконувати складальницькі операції з підконтрольними товарами та предметами.

Таким чином, хоча й не в повному обсязі Митним кодексом України у 1991 році були створені передумови для подальшої правотворчості в галузі митної справи з позиції митного контролю. Беззаперечним є той факт, що ряд питань залишилися не врегульованими: компетенції посадових осіб митних органів при здійсненні ними митного контролю не були встановлені, не регламентувався механізм здійснення кожної форми контролю, не закріплювався конкретний перелік осіб, на яких міг поширюватися пільговий режим митного контролю тощо. Саме визначення даних недоліків сприяло подальшому удосконаленню законодавчого забезпечення процедури проведення митного контролю в майбутньому.

ГЕНЕЗА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ МИТНОЇ СПРАВИ

Перепьолкін Сергій Михайлович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Україна як суверенна й незалежна, демократична, соціальна, правова держава отримала можливість брати участь у міжнародному співробітництві з питань митної справи після схвалення 1 грудня 1991 р. всенародним референдумом прийнятого 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України.

Першим документом, в якому було зазначено, що Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань митної справи, став Закон України «Про митну справу в Україні» від 25 червня 1991 р. У пункті и) ст. 6 зазначеного Закону, в редакції від 28 січня 1994 р. зазначалося, що законодавством України встановлюється компетенція митних органів України щодо співробітництва з митними та іншими органами зарубіжних країн, а також з міжнародними організаціями з питань митної справи. Також Закон включав ст. 11 «Міжнародні договори України», де зазначалося, що Україна дотримується зобов'язань, які випливають з її міжнародних договорів. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в цьому Законі та інших законодавчих актах України про митну справу, то застосовуються правила міжнародного договору.

Нині існує розгорнута нормативно-правова база, яка надає право митним органам України встановлювати та підтримувати міжнародні зв'язки у галузі митної справи, як з митними органами зарубіжних країн, так і з міжнародними організаціями, статутна діяльність яких передбачає можливість здійснення співробітництва з митних питань.

Розглядаючи національно-правові засади міжнародного співробітництва з питань митної справи, особливу увагу слід звернути на положення, що закріплені Конституцією України, Законом України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р., Митним кодексом України від 13 березня 2012 р., Положенням про Державну митну службу України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227, двосторонніми та багатосторонніми міжнародними договорами України з питань митної справи.

На двосторонньому рівні Україна має широку договірно-правову базу (близько 200 договорів), яку утворює низка міждержавних, міжурядових та міжвідомчих угод, протоколів і меморандумів з питань митної справи.

Часто укладення двосторонніх міжнародних договорів та безпосередній розвиток відносин між митними адміністраціями держав відбуваються з урахуванням чинних для них положень багатосторонніх міжнародних митних конвенцій.

Україна є договірною стороною багатьох багатосторонніх міжнародних митних конвенцій, серед яких найбільш відомими є: Митна конвенція про контейнери від 2 грудня 1972 р.; Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур від 18 травня 1973 р. (Конвенція Кіото); Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки міжнародного дорожнього перевезення від 14 листопада 1975 р. (Конвенція МДП); Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 9 червня 1977 р. (Конвенція Найробі); Міжнародна конвенція про узгодження умов проведення контролю вантажів на кордонах від 21 жовтня 1982 р. (Женевська конвенція 1982 р.); Міжнародна конвенція

про Гармонізовану систему опису і кодування товарів від 14 червня 1983 р. (Конвенція про ГС); Конвенція про тимчасове ввезення від 26 червня 1990 р. (Стамбульська конвенція) тощо.

Приєднання до положень зазначених вище багатосторонніх міжнародних конвенцій стало можливим завдяки участі нашої держави в діяльності різних міжнародних організацій, центральне місце серед яких належить Раді митного співробітництва.

Раду митного співробітництва було утворено на підставі Конвенції про створення Ради митного співробітництва від 15 грудня 1950 р., яка набула чинності 4 листопада 1952 р. Першу сесію ця міжнародна організація провела 26 січня 1953 р. Згодом цей день було визнано Міжнародним днем митника.

У 1994 р. універсальний міжнародно-правовий статус Ради митного співробітництва було визнано всіма її членами шляхом запровадження другої неофіційної назви – «Всесвітня митна організація».

Станом на жовтень 2022 р. учасниками Ради митного співробітництва є 184 визнаних на сучасному етапі розвитку міжнародних митних відносин держав, уряди окремих митних територій, уповноважені державами – членами Ради митного співробітництва самостійно займатися зовнішньою торгівлею, а також Європейський Союз.

Україна стала членом Ради митного співробітництва 26 червня 1992 р.

РОЛЬ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИЦІ

Матвієнко Олександра Андріївна
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

Останнє десятиліття значно збагатило українську науку новими напрямками досліджень, пов'язаних із застосуванням різноманітних технологій, методичних підходів і прийомів, а також зміни світогляду традицій, а також повернення до забутих чи малопопулярних наукових тем. У контексті розвитку вітчизняної та світової історичної науки історія економічного розвитку.

З часів міжнародного поділу праці, як людина створила державу і встановила її кордони, необхідно було контролювати товари, які перетинають ці кордони і збір податків у державну скарбницю. Саме для його реалізації була створена митниця.

Звичайно, з часом держави та їх кордони змінювалися, але звичай залишалися незмінно важливим елементом функціонування та існування будь-якої держави. Розвиток форм і обсягів зовнішньоторговельних зв'язків між державами призвели до створення зон вільної торгівлі та відповідних змін у регулюванні та контролі товарів, обмінюються між окремими країнами.

Наступним етапом розвитку зовнішньоторговельних відносин і, відповідно, митного контролю товарів стало створення митних союзів між окремими державами.

На початку 1950-х рр. Митні адміністрації країн світу усвідомили, що вони зіткнулися з новим викликом – неймовірне зростання міжнародної торгівлі вимагало створення нової організації митного контролю для сприяння справедливому, прозорому та підзвітному середовищу, одночасно вживаючи ефективних заходів для боротьби з незаконною діяльністю. Тому, у 1952 році було створено орган, який зараз називається Всесвітня митна організація.

На початку XXI ст. митні органи зіткнулися з новими, суттєвими та часом суперечливими вимогами, пов'язаними з глобалізацією торгівлі. З одного боку буває необхідність ефективної безпеки та контролю міжнародного ланцюга поставок під час використання з іншого боку, потреба у спрощенні процедур зростає легальна торгівля.

Багато факторів призвели до необхідності модернізації митного контролю в усьому світі, щоб митні адміністрації продовжували захищати фіскальні та фінансові інтереси держав і економік від незаконного переміщення товарів, підтримували міжнародну торгову систему, створення рівних умов для бізнесу, підвищення національної конкурентоспроможності та захист суспільства при спрощенні процедур контролю за законослухняними представниками корпорацій

Тому користь від такої модернізації величезна. Обидва вони стосуються зменшення витрат на відповідність як для законослухняних торговців, так і для самої митної адміністрації шляхом ефективнішого та ефективнішого виявлення відправлень високий ризик, із зростанням довіри, взаємне визнання програм і контролю між митними органами адміністрації.

HISTORY OF FREE TRADE AGREEMENTS AND THE RELATED ROLE OF CUSTOMS

Zappel Leonie

*Brunswick European Law School (Wolfenbüttel),
Ostfalia University of Applied Sciences*

Introduction

“Trade is change” – a phrase that has been around for hundreds of years, probably longer, but whose exact origins have never been fully explored. However, with regard to shifts in trade and the constant transformation of the world economy as a whole, it is a concise expression to describe the ongoing changes. Trade, especially through job creation, is seen as a source of prosperity. Therefore, in international trade, free trade agreements have become an essential part of the global economy. As of 1 March 2022, 354 regional trade agreements were in force under the framework of the WTO.

Customs authorities not only in the member states of the European Union, but also in other countries around the world are responsible for the collection of import or export duties, as well as the monitoring of international trade. Since most tariff preferences derive from free trade agreements, controlling compliance with the regulations stipulated in the respective free trade agreements is also a task of customs authorities. Institutions such as the WCO, which already exists for 70 years, support the harmonization of FTAs by proposing uniform regulatory approaches. In general, the enforcement of the regulations of the FTAs for goods crossing the border is one of the responsibilities of the customs authorities. Today the EU as important source of FTA is talking about the new generation agreements. As a result of the constant changes in world trade and the accompanying modifications in free trade agreements, the question arises how customs authorities handle these changes.

Methodology

This study investigates the history of FTAs and the role of customs in the effective implementation of the respective trade rules. As the research is based on a deductive method, the author examines different sources of literature. In order to determine the legal framework, she analyzes international rules on FTAs as well as different FTAs from various epochs. In addition scientific contributions regarding FTAs and the role of customs are examined. An excerpt of the assessed literature is listed below. The main research question is therefore expressed as follows: What changes have FTAs gone through in recent years and how has the role of customs in the effective implementation of these trade rules evolved?

Findings

The basis of any FTA is the law of origin with its rules of origin. As trade barriers with third countries remain and there is a lack of a common external tariff, rules of origin are established to prevent circumvention imports from third countries. Therefore, these rules of origin define criteria that determine the national origin of a good, which is in turn the basis for the determination of tariff preferences and the application of restrictions. In the past few years rules of origin in FTAs have changed. As a result, customs authorities have to accommodate the modification in rules of origin and adapt their processes accordingly.

The goods to be controlled are also changing, which also affects the rules within FTAs. This also leads, for instance, to necessary adaptation in risk analysis. In addition, the objectives of FTAs have shifted in general. It is no longer exclusively about facilitating the distribution of goods, the new generation of FTAs covers labour protection as well as aspects connected to sustainability. In conclusion, there is a shift from the old generation of FTAs to a new “greener” generation. The role of customs in general and especially with regard to FTAs has changed and is now going further from duty collection to security and compliance management including sustainability aspects. The way customs authorities maintain compliance with these requirements will be explained as a result of this research.

PAST AND PRESENT OF THE INTERNATIONAL CONVENTION ON THE SIMPLIFICATION AND HARMONIZATION OF CUSTOMS PROCEDURES

Rogmann Achim
*Brunswick European Law School (Wolfenbüttel),
Ostfalia University of Applied Sciences*

The WCO as home of international customs instruments

This year marks the 70th anniversary of the World Customs Organization (WCO). Established in 1952 as Customs Cooperation Council (CCC) it pursued the mission to enhance the effectiveness and efficiency of Customs administrations. In 1995, at the same time as the founding of the World Trade Organization (WTO), the CCC was renamed the WCO, although the official name is still CCC due to the lack of a change in the founding agreement. The WCO should provide leadership to customs administrations and support them in fulfilling their multiple roles in an ever-changing trade environment.

Today the WCO counts not less than 184 Members responsible for managing 98% of world trade. Membership to the WCO does not impose any specific obligations on Members except payment of contributions. As a consequence, for WCO Members accession to any of the conventions administered by the WCO is not mandatory.

The Kyoto Convention from 1973

First steps for setting international standards towards simplification of customs rules were taken already long before the WCO was founded. In 1923 the International Convention relating to the Simplification of Customs Formalities was established by the League of Nations. However, this convention did not prove to be a sufficient basis for comprehensive harmonization. It required the CCC's commitment to take a more comprehensive approach for global harmonization of customs rules.

Since its foundation, the work of the CCC focused on selected aspects of cross-border trade without creating a comprehensive framework for the customs-related challenges of international trade. Later it was decided to work on an international convention that would cover all facets of customs techniques including customs law in a systematic text. In 1973, the work led to the adoption of the "Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures" in Kyoto. This Kyoto Convention (KC) had been adopted with the objective to enhance the universal harmonization of customs procedures, other than classification and valuation.

The KC proved to be quite successful, as it was ratified by as many as 63 members of the CCC. The actual regulations on customs procedures were found in the annexes to the convention. However, the contracting parties (CPs) were only obliged to accept a single annex in addition to the basic convention. The overall structure made the KC to a quite weak convention.

The 1999 Revision

As a result, the KC could only inadequately fulfill its harmonization mandate. The desire for greater legal bindingness as well as the increasing digitalization of world trade led to a reform of the KC, resulting in the adoption of the Revised Kyoto Convention (RKC) in June 1999. After 40 CPs had ratified the Protocol of Amendment, the RKC entered into force in February 2006.

The RKC aims at promoting trade facilitation and effective controls through its legal provisions that detail the application of simple and efficient procedures. In particular, it was adopted to develop predictable and transparent customs procedures based on the use of IT, risk management and control mechanisms coordinated with other government agencies, as well as partnership with trade. In June 2022, the RKC had 133 CPs including the EU and all of its Member states. The broad acceptance of the RKC led to its recognition as WCO flagship instrument.

The RKC consists of the Body (text of the convention), a General Annex (GA) with 10 Chapters and 10 Specific Annexes (SAs). The Body and the GA are binding on all CPs, which means that no reservations are possible. The acceptance of the SAs or parts of it is only optional and a reservation to Recommended Practices can be submitted. The specific structure and lack of completeness makes the KC being not designed to serve as a model Customs act.

Relationship of the RKC to other international customs instruments

From its very beginning, the KC did not cover matters of customs valuation and classification. This position was not changed under the revision of the convention. Facilitating trade is one of the core objectives of the RKC. As the WTO Trade Facilitation Agreement (TFA) stepped into force, more than a decade after the RKC entered into force the question of the relationship between those two international agreements arises. The contribution will also address this issue and will leave the current work, conducted under the auspices of the RKC management committee, for a comprehensive review of the RKC for future conferences.

ІСТОРИЯ МИТНОЇ СЛУЖБИ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЯ

Ченцов Віктор Васильович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Створення системи державного регулювання в Корейській державі почалося в XV столітті, у період правління короля Сейонга з відкриттям трьох портів для іноземних суден. Перші митниці почали функціонувати в Дюможині і Бусані у 1878 році.

Подальший розвиток митних органів було значно послаблено військовою та політичною інтервенцією зовнішніх сил у період з 1910 по 1948 рр.

Після утворення незалежного уряду Республіки Корея 15 серпня 1948 р. було організоване Митне бюро у структурі Міністерства фінансів. У 1970 році митна служба Кореї стала самостійною структурою.

Реформування відомства проводилося в 1980, 1987, 1996, 2000, 2002, 2016 роках.

Основні віхи модернізації митних органів країни:

- 1970 – створення митної служби Кореї;
- 1970 – створення Центру звітів про контрабанду;
- 1979 – приєднання до АТА CARNET;
- 1986 – запровадження Угоди про оцінку GAAT;
- 1989 – введення системи попередньої транспортної декларації;
- 1998 – проголошення та затвердження Статуту митної служби;
- 1998 – впровадження електронної системи затвердження (Handy Office);
- 1999 – створення інформаційної системи розслідування та нагляду;
- 2000 – відкриття Музею митного збору;
- 2005 – розпочато функціонування системи UNI-PASS;
- 2008 – введення в дію системи АЕО;
- 2009 – створення системи аудиту;
- 2010 – введення автономної системи перевірки транзакцій з іноземною валютою;
- 2011 – Служба отримала премію за організацію регуляторної реформи;
- 2013 – обсяг зовнішньої торгівлі перевищив 1 трлн. доларів протягом трьох років поспіль;
- 2013 – створений Центр митного оформлення та Інформаційний центр з розслідування;
- 2014 – побудована третя в світі територія ЗВТ;
- 2015 – створені центри підтримки експорту та імпорту підприємств;
- 2015 – отримана сертифікація ISO 20000;
- 2015 – Служба обрана найвідомішим закладом у державному секторі;
- 2016 – реорганізовано організаційну систему митних органів (об'єднано 13 митних органів по всій країні), новостворено 15 митних ділових центрів;
- 2016 – відкрито Експрес-логістичний центр.

Головна мета діяльності митниці Республіки Корея – сильна економіка, прикордонний і митний захист суспільства.

З огляду на завдання, покладені на митну службу Республіки Корея, митники країни позиціонують себе так:

«Ми обличчя Республіки Корея і захисники її митних кордонів. Для швидкого митного очищення усіх товарів, що ввозяться та вивозяться з країни та у суворій відповідності закону, ми:

- Захищаємо фінансову систему та економіку;
- Запобігаємо виникненню шкідливих чинників для безпеки суспільства та життя громадян;
- Сприяємо законній міжнародній торгівлі та руху пасажирів»

Основна мета діяльності митників полягає у створенні найкращої у світі митної служби через досягнення Південною Кореєю лідерства у світовій торгівлі. Головним гаслом служби є: «Швидше, безпечніше, зручніше».

Щодо значення цього прагнення, то воно полягає у досягненні швидкого обслуговування громадян співробітниками митних органів, захисті суспільства від небезпечної торгівлі.

Кодекс поведінки митників Республіки Корея закріплює наступні настанови: мислити творчо, обережно прислухатися до слів клієнтів, бути чуйними, працювати пристрасно та енергійно, займатися спортом та рухатися, активно спілкуватися та працювати в гармонії.

Головні цінності в роботі митної служби Республіки Корея: партнерство, честь та гідність, зміни та інновації, світова першість.

Декларування таких принципів діяльності митниці є цікавим з огляду на те, яким чином митна служба може вплинути на підвищення рівня економіки та які шляхи до здобуття звання кращої митної служби світу.

ІСТОРІЯ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Карпенко Роман Валерійович

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (м. Дніпро)

Гапотій Віола Михайлівна

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (м. Дніпро)

Проблема стимулювання корисної для суспільства поведінки є фундаментальною за своїм значенням як з теоретичної, так із практичної точки зору. Вона вивчається в економіці, праві, соціології, психології. Сьогодні як ніколи держава зацікавлена в активізації поведінки господарюючих суб'єктів, які, будучи носіями податкових обов'язків, здатні задовольнити її потреби у фінансових ресурсах. «Проводячи певну податкову політику, держава змінює структуру сукупного попиту в країні (вилучення за допомогою податків частини індивідуальних доходів приводить до зменшення витрат на споживання й індивідуальних інвестиційних витрат) та збільшує державний попит на продукцію окремих галузей і компаній, отже, створює для них ринки збуту, стимулює їх розвиток».

У літературі зазначається, що під впливом низки факторів на певному етапі розвитку податкової системи України перевага надавалася фіскальним інструментам (початок-середина 90-х років минулого століття, 2005 – по теперішній час). Пріоритетність у застосуванні регулюючих важелів фахівці фіксують у 1997–2004 рр. Заслуговує на увагу й інша показова тенденція останніх кількох років. Стаття 4 Податкового кодексу України закріпила одинадцять принципів, на яких ґрунтується податкове законодавство України. Безпосередній зв'язок регулюючої функції

оподаткування прослідковується з такими принципами, як: а) фіскальна достатність – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями; б) соціальна справедливість – установа податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків; в) економічність оподаткування – установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування; г) нейтральність оподаткування – установа податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків. Якщо ж звернутися до ст. 3 Закону України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 № 1251-ХІІ, що втратив чинність у зв'язку з набранням чинності Податковим кодексом, неважко вирізнити одну характерну деталь. З 2011 р. держава відмовилась вибудувувати систему оподаткування за принципами: а) стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції; б) стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності – введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва. Стимулювання взагалі зникло з тексту Податкового кодексу як одна із засад побудови системи оподаткування в Україні. А враховуючи більш ніж чотирирічний строк його дії, є підстави стверджувати про тенденцію відмови держави від використання стимулюючого складника регулюючої функції податків. Загальновідомо, що співвідношення у характері податку обмежуючої та стимулюючої складових призводить до протилежних результатів його впливу на поведінку учасників податкових відносин. Податки здатні виступати позитивним засобом, стимулюючи діяльність, яка має цінність для суспільства у відповідний момент, одночасно стримуючи інші. Одночасно, коли ці платежі стримують одні дії, що призводить до стимулювання інших, що не мають суспільної цінності або взагалі є некорисними, слід говорити про здатність податків виступати негативним регулюючим засобом. Податки є визначальним фактором у розвитку виробництва. Їхній двоїстий вплив на виробництво проявляється в тому, що, з одного боку, спрямування платником певної частини своїх доходів у формі податкових платежів зменшує його фінансові, у т. ч. й інвестиційні, можливості, і, таким чином, стримує розвиток виробництва. Водночас податки здатні виступати стимулюючим фактом у розвитку виробництва. Як зазначає М. П. Кучерявенко, дотримання законодавчо визначених принципів оподаткування створює гарантії для економічної активності платників податків. Збільшення обсягів господарської діяльності призводить до зростання бази оподаткування та первинних доходів платників податків.

У літературі стимул розглядається як спонукання до діяльності, спонукальний поштовх, умова до розвитку чого-небудь. Спричинення такої активності відбувається через конкретні інтереси конкретних суб'єктів.

Інтерес перетворюється в інтенсивний каталізатор людської діяльності лише тоді, коли існує реальна можливість його задоволення. Коли у суб'єкта є вибір між декількома варіантами поведінки, його інтерес спрямується на більш корисний для нього варіант. З огляду на податкові відносини зазначимо, що збільшення обсягів господарської діяльності приводить до розширення бази оподаткування. Однак стимулювання з боку держави спрацює тоді, коли вона прогарантує платникові, що не заявить про свої права на весь його прибуток, отриманий за результатами скорочення витрат виробництва. В протилежному випадку платник не буде зацікавлений у збільшенні продуктивності праці та розширенні виробництва.

Податкове стимулювання як врегульоване нормами податкового права звільнення зобов'язаного суб'єкта від податкових обов'язків, зменшення їх обсягів, а також розширення його можливостей з реалізації податкових прав, що надаються за умови вчинення дій, в результатах яких заінтересована держава, має як загальні, притаманні правовим стимулам, ознаки, так і специфічні риси.

CROSS-BORDER WINDOWS OF OPPORTUNITY

Widdowson David

Charles Sturt University (Bathurst)

Cross-border trading is a complex business. Members of the international trading community – importers, exporters, freight forwarders, customs brokers, airlines, shipping companies and others – are required to deal with multiple regulatory authorities when importing or exporting goods.

Virtually all countries have historically assigned overall control of the border to a single agency, traditionally referred to in most countries as Customs, with broad powers to admit (often after payment of duties and other taxes) or deny access to the domestic commerce of the country, or to allow domestic exporters to access markets abroad, generally after a process involving declarations and inspections or other controls.

While agencies with responsibility for regulatory control over specific products such as foodstuffs and medicines will generally retain primary authority over such products, they may be unable to staff the border with their own officers, thereby requiring them to collaborate with Customs in enforcing their priorities at the border.

From a practical perspective, then, there is a need for Customs and the other agencies to cooperate closely in managing increasingly IT-enabled and automated border processes in order to facilitate the flow of goods. Failure to do so can lead to undetected non-compliance and impediments to legitimate international trade, harming both the national economy and consumers. The single window concept, with its emphasis on collaboration and sharing of information, offers a vision to enhance these processes to support both trade facilitation and border enforcement.

In 2018 I led a team of researchers to examine Australia's progress towards implementing a Single Trade Window. The research was designed to support the Australian government's trade facilitation agenda by providing a trade stakeholder position on the development of an effective Australian single window for trade. Among other things, the Australian report examined the standards and best practices promulgated by recognised international authorities on this subject, including the World Trade Organization's (WTO) Trade Facilitation Agreement (TFA).

As this was possibly the first single window study that was driven by the private sector of a major developed trading country since implementation of the TFA, certain aspects of the study are relevant in the larger global context of that agreement.

First, let me address the concept of a Single Trade Window. In its most widely accepted international definition, a single window is a facility that allows parties involved in trade and transport to lodge standardised information and documents with a single entry point to fulfil all import, export and transit-related regulatory requirements. If information is electronic, then individual data elements should only be submitted once.

Australia has been an active supporter of the WTO, and was an early adopter of the TFA and other multilateral efforts to foster trade facilitation. And, as a sizable developed economy heavily dependent on international trade, Australia has implemented a number of electronic reporting and permitting systems supporting cross-border trade, with some having been in place for a number of years. A notable example is the Integrated Cargo System (ICS), first implemented in 2005, which serves as a primary means for a variety of stakeholders in the supply chain to report core import and export data used by government stakeholders for risk assessment and clearance purposes.

In 2016, the development of a trade single window was expressly adopted as a political priority of the Australian government, motivated by a desire for trade facilitation, particularly for exporters, and a reduction in red tape. The government expressed the goal of designing 'a cutting edge system that is reliable, which provides genuine trade facilitation gains and which will have longevity'.

Increased trade facilitation and a reduction in red tape is indeed something that many traders are seeking, including those in Australia. Our research found that, in Australia, trade-related regulatory requirements are administered and enforced by more than 30 agencies at the federal level, as well as others at the state and territory level. There is very little administrative coordination among the various agencies and the linkages between them have not been automated.

For example, to import a motor vehicle you will require approval from the Department of Infrastructure, Transport, Regional Development and Communications. There is also a need to lodge an import declaration with Australian Border Force, pay relevant duties and taxes, and arrange a biosecurity inspection with the Department of Agriculture, Fisheries and Forestry. Testing

for the presence of asbestos may also be required, in accordance with Safe Work Australia's Model Code of Practice and the applicable state or territory Work Health and Safety laws. If you are importing a luxury vehicle you will also need to be registered with the Australian Taxation Office for the GST and the Luxury Car Tax. And if you wish to drive on Australian roads, then state and territory registration and insurance requirements come into play.

Not surprisingly, the need for a coordinated, whole-of-government approach has been high on the agenda for both the Australian government and industry for many years. Focus has been on the introduction of a 'trade single window' that would enable traders to access relevant government services through a single digital interface. Trading information would need to be provided to government only once, and regulatory agencies would receive and respond to user requirements through the interface. Efficiency gains would be realised through a substantial reduction in compliance costs incurred by businesses importing and exporting goods, with savings ultimately flowing through to the consumer.

While estimates of up to 50 per cent savings in compliance costs have been cited in some international studies, potential savings for Australian traders are unknown as the design of the Australian model is yet to be determined.

At the international level, the concept has most recently been driven by the WTO's Trade Facilitation Agreement, which came into force in February 2017. Article 10(4) of the agreement advocates the establishment of national single windows to enable traders to submit data requirements through a single entry point to regulating authorities.

Returning to our research study, it soon became apparent that many agencies with responsibility at the border have built their own IT systems – and mostly on a stand-alone basis.

And while we found general support for a Single Window from government agencies, their support came with a clear caveat that it must not diminish the efficiency of their current systems. This was particularly apparent in cases where the agency concerned considered their systems to represent best practice, which was unlikely to be matched, at least in the short- to medium-term, by a whole-of-government Single Window.

And while everyone agrees that coordination across government is critical, there's no agreement on how this should be achieved. The problem essentially emanates from the underlying patch mentality of regulatory agencies – while everyone agrees that coordination is essential, no one actually wants to be coordinated. And many of the agencies we spoke to thought that they should be the ones to take control of the project.

But in Australia, even the messaging has lacked coordination. For example, in January 2018 the Department of Home Affairs informed a Parliamentary Committee that it planned to introduce a single window, which it described as a 'one data touch point for all regulatory information and transactional requirements, underpinned by advanced information sharing between government agencies and

system interoperability'. That same month our Trade Department formally advised the WTO that the Australian single window was already in operation – advice which they then repeated in 2019 and again in 2020.

No doubt the reason for this claim was a wish to assure the WTO and its fellow member states that Australia had ticked all the boxes of the recently adopted Trade Facilitation Agreement – even if it hadn't!

So, does Australia already have a trade single window? Well, the Government doesn't think so – it recently announced further funding to simplify the international trading system, including the development of a trade single window.

For the record, the system that was promoted as Australia's 'single window' is the Integrated Cargo System, which I mentioned previously. This is a system through which details of imports and exports are communicated between traders and the Australian Border Force – which is Australia's Customs service – along with certain biosecurity details that are accessed through the system by our Department of Agriculture. However, our study found that this system could only be considered to represent the first phase of a true Single Window.

During the course of our research we also spoke to Industry. And our meetings with industry generated a good level of discussion. Here are some of the issues they raised:

- The current system is focused on government reporting and compliance and it's not at all focused on trade facilitation

- They also noted that the current system is overdue for a systems update as the volume of trade is increasing

- At that time, the system was transaction based and not able to differentiate among different categories of trader (e.g. trusted traders or Authorised Economic Operators) and apply different treatments based on their risk status. However, this has since been rectified.

- They said that the private sector (and to some extent government) was poorly informed about Single Window concepts – and that while industry was aware of government intentions to develop a Single Window, to date they had been given little input in the process.

- Industry representatives also indicated that relevant government agencies should get together with the private sector to explore the potential scope of a Single Window and the issues it could or should embrace – and that government should produce a tangible model for a Single Window, preferably with a number of options before the private sector could react in any meaningful way.

- It was also clear that the private sector is less concerned about what a Single Window may or may not include, than how it will be implemented and managed.

- And another clear message from the private sector was that there needs to be a disclosure of the government agenda for the Single Window and meaningful engagement with industry at a stage that is early enough to enable industry opinion to influence the way forward.

We made several recommendations, one of which was that, if a decision to build a Single Window were made, the government could consider a phased approach:

- Firstly, at a basic level, government could implement a national Standardised Data Set in a phased manner as agencies redevelop relevant IT systems so that an important precursor to Single Window is in place based upon international standards (in other words, introducing a form of national data harmonisation).

- A later phase could involve establishing an electronic entry point for all regulatory trade data - in other words, develop a limited front end Single Window that would feed into the various agency systems, thereby having minimal impact on existing business or government IT systems.

- At a more advanced level, the government could implement a fully-functional domestic Single Window system - a system that, if implemented today, would fully align with the TFA requirements - to manage all relevant regulatory data, with integration of risk assessment and reporting into a single IT application with interconnectivity to maritime port community systems.

- And at the highest level, the government could build an internationally interoperable Single Window enabling cross-border B2G and G2G data exchanges.

We also noted that any decision to implement a national Single Window should incorporate international best practice – which requires benchmarking - and be in conformity with relevant international standards to enable interoperability and conform to the TFA requirements on border agency cooperation.

And while private sector support and engagement will prove to be an essential factor in any successful Single Window implementation, the impetus for a national Single Window for Australia needs to come from government, as do the initial proposals on its scope, timeline, budget, and system architecture.

Once these have been formulated, they should be made public at an early stage and private sector stakeholders should be brought into the discussion, with the expectation that any national Single Window should be able to demonstrate a positive effect on the economy by facilitating cross-border trade in goods.

For countries that have a National Trade Facilitation Committee, this will provide the ideal forum for government and private sector dialogue on a Single Window project, and should be involved in planning, monitoring, and decision-making from project inception through to implementation and post-implementation stages to ensure that any national Single Window is aligned with TFA objectives.

So here are some key thoughts for those who are looking to implement a single window:

- What exactly do you mean by a Single Window? No two trade single windows are alike and it's important to have a clear understanding of what you intend to develop, and what it is supposed to achieve.

•Also note that the TFA doesn't mandate that member countries establish a Single Window, it simply says "Members shall endeavour to establish or maintain a single window".

•And if a decision to implement a national Single Window is made, the initial proposals on scope, timeline, budget, and system architecture should be made public at an early stage, so that industry input can be sought in a way that enables industry opinion to influence the way forward.

Finally, two key findings that came out of our study are as follows:

•Firstly, regardless of whether it's decided to implement a Single Window, a trade information portal should be developed to help industry find its way through the maze of regulation associated with international trade.

•Secondly, our study found that, while implementation of a trade single window may be the ultimate goal, Australia may be better served by first laying the groundwork for such a system by seeking to improve coordination and cooperation among agencies.

The concept of a Single Window is to achieve this level of coordination and cooperation, and even though it may take many years to get to the point of automating everything, real benefits will be gained – by both the public and private sectors – if greater coordination among government agencies is achieved.

So the message is – firstly seek to achieve an appropriate level of coordination among regulatory agencies – and then look to automate the process.

TRADE CONFLICTS, SANCTION AND THE WORLD TRADE SYSTEM: IS THERE AN INSTITUTIONAL RESPONSE IN A WORLD OF MULTILATERALISM THAT IS GOING TO LOSE PERSPECTIVE? ³

Altemöller Frank

University of Münster (Münster)

1. The functioning of the World Trade System remains under threat

The current trade conflicts have impacts on many levels. The initial discussion was focused on the economic effects both feared and caused by the trade restrictions. This study, however, will go further than an economic-empirical analysis. Rather, it addresses the structural implications of the conflict: as a result of the US blockade of the WTO Appellate Body, the functioning of the World Trade System remains in question. Even though a number of Member States currently participate in a substitute interim dispute settlement system outside the WTO, the future of the World Trade System is nonetheless closely tied to a functioning dispute settlement process. For that is the only means by which to guarantee that the contracting parties can trust that their mutually agreed rights and obligations will be respected – and that how dispute settlement will ensure trust in the World Trade System as a whole.

---

³ The author has published an extended version on the subject entitled "The China – US Trade Conflict and Its Impact on the World Trade System and the Future of Multilateralism" in: *Global Trade and Customs Journal* (Wolters/Kluwer), 7/8 (2022), p. 280–288.

But what are the prospects for dispute settlement in a situation that is characterised not only by stagnation, but above all by open trade disputes, and for which there is no foreseeable resolution? Are we now witnessing not only a crisis of dispute settlement, but more so, an inability for dispute settlement to function in a multilateralism that lacks a perspective? The author considers the US blockade to be a consequence of the increasing intensification of the global competitive situation, within which the liberalisation interests of key actors are going through a transformation. The study demonstrates how this is leading to more differentiated forms of trade policy, economic and geopolitical integration that operate beyond the previous multilateral liberalisation concepts. Nevertheless, the World Trade System has an undeniably central role to play in addressing urgent issues of our common future. The discusses the challenges that lie ahead and asks how further developments can be achieved.

2. The US “blockade” of WTO dispute settlement – a reflection of current trade disputes

Judicial decisions, especially those of the highest courts, enjoy a high degree of authority at the national level. At the supranational level, too, states have established judicial bodies, bestowed on them the authority to decide on legal disputes and assigned institutional procedures specifically set up for this purpose. One of the most prominent examples of this is the dispute settlement procedure provided for under the World Trade System. It was developed within the framework of the establishment of the WTO in 1995, broadening the initially applicable one-stage “panel procedure” of the GATT 1947 into a two-stage procedure with an appellate review. For a long time, this expansion was seen as an undisputed success in multilateral integration and the decisions were widely accepted. Today, it is precisely this acceptance, which for decades was considered a consensus among the WTO contracting parties, that is being brought into question. Already under President Obama’s administration, the US withheld its required vote for the gradual replacement of Appellate Body Members and has consistently continued to do so into the Biden presidency as well.

This has led to the Appellate Body becoming inoperable at the end of 2019 due to the insufficient number of Members. Consequently, only the one-stage panel procedure has been able to be carried out since then, albeit that the unsuccessful contracting parties in the panel procedure do still retain the option of an appeal. However, with the Appellate Body unable to function, the current situation is that proceedings are forced into an unresolvable blockade, which brings to a standstill the further adjudication of any complaint. Under President Trump, the US set out its position on this in a “Report on the Appellate Body” submitted in February 2020. In essence, the report accuses the Appellate Body of overreaching its authority. Against this background, the US is no longer prepared to accept the dispute settlement procedure in its current form and denies the democratic legitimation of the Appellate Body of the World Trade Organisation.

The purpose of the WTO dispute settlement is to ensure that those Member States that do not abide by the contractually agreed rules are steered towards WTO compliance. Only through this process, which identifies breaches of rules and then offers the subsequent institutionalised possibility of sanctions, can the Member States be confidently assured of compliance with the mutually agreed rights and obligations. Because of this “blockade”, some states have adopted a parallel procedure outside of the WTO in an effort to nevertheless ensure the possibility of dispute settlement. However, it is only an interim solution and is in no way intended to replace the existing WTO procedures. With the US blockade now more than two years old, the danger of the World Trade System becoming inoperable remains highly topical. It seems, that the argumentation presented in the “Report on the Appellate Body” is not necessarily based on individual details. The de facto suspension of the Appellate Body appears as the visible measure, but the “blockade” seems to be about more than that and has a deeper dimension. In fact, considering the drastic consequences, it appears as a blockade of the system itself. The distinctive feature of this “system blockade” is that at its core it questions the Multilateral Trade System itself and expresses a fundamental scepticism towards it. The blockade of the WTO dispute process thus becomes a reflection not only of the current state of international trade relations, but of multilateralism itself, the very preconditions of which are being called into question: The US are making it unmistakably clear that they are not only limiting their participation in the World Trade System, and thereby obstructing the enforcement of mutual rights and obligations, but that they are also prepared to use power-based politics over rule-based obligations. What is more, they emphasise at the same time that, as one of the largest economic powers, they have the political power “to actually do this”.

So how has it come about that the USA which, as the leading Western country during the period of the bipolar order, was a major initiator of the foundation and further development of the Multilateral System, and which is regarded to be an essential element of the liberal order, is now not only hindering that order in this way, but is endangering its entire ability to function? There can be no doubt that the Multilateral Trade System offers many advantages, and it is particularly the USA that benefits from it. However, if the dispute settlement system developed in the 1990s is becoming less and less suited to today's markedly changed global conditions, does it need to be revised? But how to design a functioning trading system in such a way that it can adapt to changing conditions and gain the support of all member states as a guiding set of rules that it was before?

3. Consequences for WTO Member States and the Future of Multilateralism

This study demonstrates that the China-US trade conflict is, in a variety of ways, interconnected with shifts in global power and competitive relationships. In the view of major players the massive increase in competitive pressure brought on, especially by China, is calling into question the liberalisation concepts established by the World Trade System. As a result, the USA is

preventing the enforcement of the law under multilateral trade rules through the “blockade” of WTO dispute settlement. This opens up a spectrum of political action that goes beyond potential legal restrictions.

However, based on its “specific distribution of authority and influence”, the Multilateral Trade System is capable of achieving a high degree of balance between the interests of all Member States. This requires the cooperation and ongoing support of all contracting parties. If this is absent, it loses the basis for multilateral cohesion. The current development makes it abundantly clear that the continued existence of the dispute settlement system depends on preconditions that can no longer be put in place by the World Trade System itself, but can only be ensured under the influence of its Members.

Current trade conflicts are extremely complex and they often extend well beyond the realm of trade. Trade sanctions are employed as instruments of policy and power enforcement in other, overarching areas of conflict. The legal issues raised in the disputes only ever represent a selective portion of comprehensive areas of conflict. Thus, dispute resolution finds itself at the centre of a situation into which the conflicting interests are projected. However, this also means that it is generally feasible to decrease pressure on dispute resolution if there is a possibility of finding mitigation in conflict-laden areas. Therefore, the future of the Multilateral System is highly dependent on how the actors can deal with the tense state of affairs and how they succeed in overcoming complex conflicts. This requires political intent and a willingness to cooperate under conditions of conflicting interests. The World Trade System can offer many opportunities to participate in addressing the pressing issues of the future. Strengthening it rather than weakening it would serve to lead it in a future-oriented direction.

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Карпенко Андрій Володимирович

Національний університет “Запорізька політехніка” (м. Запоріжжя)

Карпенко Наталя Миколаївна

Національний університет “Запорізька політехніка” (м. Запоріжжя)

У сучасному глобалізованому світі національна митна система є ключовою сферою, що пріоритетним чином визначає ефективність здійснення зовнішньоекономічної діяльності та впливає на розвиток національної економіки. Вона не лише окреслює державні кордони та регулює експортно-імпорتنу діяльність підприємств країни, а й є своєрідним бар’єром для переміщення небажаної продукції через кордон. Саме однією із базових функцій митної системи є забезпечення національної безпеки. Розуміння сучасних реалій та стану національної митної системи, основних причин її наявних проблем, передумов і пріоритетів подальшого розвитку можливе лише через комплексне її дослідження історії становлення.

Історично митна система України після набуття незалежності Україна постала перед багатьма викликами, серед яких вагоме місце було відведене необхідності кардинальної трансформації митної діяльності та загалом митної сфери. Існувала нагальна потреба у побудові ефективної національної митної системи, як ключової ланки ефективного функціонування різних секторів економіки держави, здатних забезпечити національну безпеку та економічні інтереси країни, її територіальну цілісність, захист населення та розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Державна митна служба незалежної України в 1991 р. розпочинала свою історію розвитку з 26 митниць, розташованих в орендованих приміщеннях, та автомобільних пунктів пропуску. За відсутності мережі внутрішніх митниць і обмеженої чисельності кваліфікованих кадрів, не достатньо розробленої нормативної бази та суттєвої відкритості кордону України з Росією, Білоруссю і Молдовою розвиток зовнішньої торгівлі значно стримувався.

В умовах незалежної України науковці (Мельник О. Г., Адамів М. Є., Тодошук А. В.) виокремлюють чотири ключові етапи розвитку митної системи за організаційно-структурним принципом:

– перший етап розвитку національної митної системи в умовах суверенної держави пов'язаний із створенням та функціонуванням Державного митного комітету України (1991–1996 рр.) – перші позитивні зрушення у розвитку національної митної системи на засадах зміцнення її ключових функцій;

– другий етап можна ототожнити із діяльністю Державної митної служби України (1996–2012 рр.) – якісне удосконалення організаційної структури управління митних органів та активний розвиток міжнародного митного співробітництва;

– третій етап в історії розвитку національної митної системи стосується функціонування митних органів у структурі Міністерства доходів і зборів України (2012–2014 рр.) – поступова руйнація національної митної системи в умовах об'єднання податкової та митної сфери;

– четвертий етап пов'язаний, насамперед, із реорганізацією Міністерства доходів і зборів у Державну фіскальну службу України, до складу якої увійшли митні органи (2014 р. – дотепер) – поглиблення необґрунтованої пріоритезації фіскальної функції, занедбання безпекової, захисної, сервісної, контрольної-регулюючої функцій, а також міжнародного митного співробітництва.

Сьогодні варто виокремити і п'ятий етап, який розпочався з 18 грудня 2018 р., коли за рішенням Кабінету Міністрів України було реорганізовано Державну фіскальну службу в Державну податкову службу та Державну митну службу (ДМС), функціями якої визначено реалізацію державної митної політики та політики у сфері боротьби з порушеннями митного законодавства.

У сучасному українському законодавстві «митна система» майже не зустрічається, а у наукових публікаціях – до неї також відносяться досить обережно. Визначено, що митна система у широкому значенні є складною

соціально-економічною системою, яка поєднує підсистеми формування та практичної реалізації митного законодавства, тобто інституційну інфраструктуру митних органів і органів влади та саме законодавство. Вона створена для організації та управління митною справою в цілому та всіма її підсистемами, ефективної реалізації митної політики. З розвитком митної системи має поступово змінюватися її пріоритетність від фіскального спрямування діяльності митної системи на реалізацію економічних, регулятивних та охоронних функцій.

Митна система України є специфічною сферою життєдіяльності суспільства, у якій тісно переплітаються нормативно-правові і соціально-економічні паралелі, тобто юридична і економічна складові. Відповідно складність ефективного її функціонування пов'язана як з причин неузгодженості зазначених напрямів, так і у надмірній зарегульованості процесів зовнішньоекономічної діяльності. Значна чисельність та висока частота зміни нормативно-правових актів, складність і неоднозначність у проведенні митних процедур та ін. спричиняли низьку ефективність митної системи, породжували протиріччя і неузгодженість, збільшення корупції та стримували її розвиток.

Реформування ДМС й далі має бути направлене на запровадження ефективної організаційної структури, відновлення управлінської вертикалі, реалізацію практики оптимізації організаційної та функціональної структури митної служби, ефективного справляння митних платежів, розвитку інфраструктури міжнародної торгівлі, підвищення ефективності міжнародного митного співробітництва, прозорості та контрольованості митної діяльності. Реалізація стратегії з цифрової трансформації здатна зрушити з місця невирішені та накопичувані роками проблеми митної системи України. Забезпечення прозорості діяльності митниці, що передбачає відображення аналітичної інформації про її діяльність, експортно-імпорتنі операції з різним рівнем доступу громадськості, митників і правоохоронних органів, ефективну систему роботи зі скаргами, а також систему управління взаємовідносинами з клієнтами тощо сприятиме підвищенню рівня довіри всіх стейкхолдерів та ефективності роботи митної служби, модернізації митної системи України у визначених стратегічних пріоритетах.

ЛОГІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ МИТНОЮ СПРАВОЮ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

Макарова Олена Олегівна

Національний університет "Одеська політехніка" (м. Одеса)

Переміщення вантажів через державний кордон є сегментом міжнародної торгівлі держави, який особливо важливо підтримувати в умовах кризових явищ. За даними Міністерства економіки України, станом на серпень 2022 р. втрати ВВП в Україні за час війни сягнули більш як 110 мільярдів доларів, понад 80 мільярдів – втрати підприємств та

організацій. Тому підтримання економічної стабільності країни, в тому числі її експортного потенціалу, є одним із найважливіших питань, які постають сьогодні в царині проблем державного управління, зокрема, управління митною справою України.

З точки зору економіки підприємства, логістичний підхід до управління матеріальними потоками – це підхід, який дозволяє максимально оптимізувати комплекс логістичних операцій (транспортування, складування, збут). Новизна сучасного логістичного підходу в управлінні ресурсами полягає в зміні пріоритетів господарської діяльності. Головну роль відіграє не продукт, а процес у формі потоку. В основі логістичного підходу лежить принцип системності, отже це і є відправним пунктом для конкретизації поняття ефективності діяльності. Якщо ж перенести принципи логістики на рівень державного управління, а економіку підприємства розглядати на макрорівні, то в нашому випадку логістичний підхід можна визначити як підхід, який дозволить максимально оптимізувати виконання митних формальностей з точки зору не отримання результату виконаних формальностей, а пришвидшення процесу здійснення функцій митними органами з метою підвищення ефективності діяльності митної системи в цілому.

На початку червня цього року Кабінет Міністрів України створив Робочу групу з питань розвитку та розбудови пунктів пропуску «Відкритий кордон», яку очолив міністр інфраструктури. Робоча група «Відкритий кордон» охоплює широке коло питань співробітництва в митній, прикордонній, транспортній та інших суміжних сферах, які стосуються функціонування пунктів пропуску. В рамках подолання кризових явищ, які на сьогоднішній день мають місце на західних кордонах України через закриття східного і північного напрямку, а також блокування більшості морських портів України, державою вживаються заходи щодо оптимізації діяльності західних пунктів пропуску з метою зменшення черг як легкових, так і вантажних автомобілів, особливо особливо в умовах необхідності підтримки експортного потенціалу країни. Так на початку червня поточного року українська і польська сторони на рівні міністрів інфраструктури обох країн прийняли рішення про те, що пункт пропуску "Ягодин-Дорогуськ" обслуговуватиме лише вантажний автотранспорт. Легковики, автобуси, буси з лафетами перенаправили до інших пунктів пропуску. Окрему смугу на "Ягодині", за пропозицією АсМАП України, надали для авто, які прямують за нафтопродуктами та спецавтомобілям. У підсумку це спрацювало: простої у черзі зменшилися з п'яти до однієї-півтори доби. Одночасно на прохання польської сторони було прийнято рішення, що порожні транспортні засоби поїдуть без черги.

Також з метою пришвидшення експортних залізничних перевезень керівництво АТ «Укрзалізниця» в рамках майданчику «Відкритий кордон» виступило з ініціативою створення дорадчого органу – «Рада прикордонного переходу» (РПП), до якого пропонується залучити

представників «Укрзалізниця», Держмитслужби, прикордонної служби, ДПС та власників терміналів, що працюють на кордоні. Мета створення РПП – покращання координації між учасниками та вирішення нагальних виробничих проблем на переходах. Пропонується РПП створювати під егідою Мінінфраструктури України. В рамках цього проекту планується відкриття додаткових залізничних прикордонних переходів та прикордонних дільниць на Львівській та Одеській залізницях.

З метою вирішення проблемних питань з ланцюгами постачання продовольства з України до Євросоюзу, країнами-членами ЄС, Україною та Республікою Молдова створено ініціативу «Шляхи солідарності ЄС». Незважаючи на те, що за підтримки ООН відновлено роботу морських портів Одеса, Чорноморськ і Південний для експорту сільськогосподарської продукції, автомобільні та залізничні транспортні коридори у зоні діяльності Одеської області залишаються логістичними мостами, через які здійснюються суттєва частка зовнішньоекономічної діяльності України. Тому в рамках вирішення логістичних проблем сухопутними шляхами через південні регіони України 29 вересня 2022 р. у Кишиневі відбувся Міжнародний форум «Сприяння торгівлі – відповідь на блокаду транспортних коридорів з України».

Таким чином, незважаючи на часткове відкриття морських портів Одещини для експорту сільськогосподарської продукції завдяки підтримуваним ООН угодам, центральні сухопутні та залізничні транспортні коридори України, як і раніше, мають важливе значення для вирішення логістичної кризи, яка склалася внаслідок військової агресії російської федерації проти України та змістила навантаження на митну інфраструктуру України в бік південних і західних кордонів. Для вирішення логістичних проблем пропонується здійснити оптимізацію функціонування працюючих пунктів пропуску, а саме: запровадження спільного контролю в пунктах пропуску, повноцінний автоматизований обмін митною інформацією, виконання домовленостей по пропускній здатності, досягнутих під час міжнародних та міждержавних зустрічей.

РЕАЛІЗАЦІЯ МИТНОГО БЕЗВІЗУ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Заюков Іван Вікторович

Вінницький торговельно-економічний інститут

Державного торговельно-економічного університету (м. Вінниця)

Актуальність дослідження викликана яскравою історичною подією, яка відбулась в червні 2022 року в місті Брюссель, де керівники країн ЄС на засіданні Європейської Ради надали Україні статус кандидата в ЄС, що потенційно означає не тільки членство в ЄС, але і зобов'язання щодо реформування митних правил і процедур, які мають ґрунтуватись на

філософії побудови ефективної моделі митниці базуючись на досвіді країн – членів ЄС. Важливою складовою цієї моделі для України має стати надання митного безвізу, що дає надзвичайно багато переваг, можливостей в напрямку набуття спеціальних транзитних спрощень. Особливої актуальності тема дослідження набуває в умовах необхідності забезпечення вітчизняного експорту, імпорту та транзиту в військових умовах.

Проблеми реформування митниці України, зокрема застосування вимог Угоди про асоціацію між Україною і ЄС вивчали багато вітчизняних і закордонних вчених, серед них: Г. Бобрижна, Є. Гармаш, Л. Давиденко, С. Доротич, А. Калініченко, Ю. Коваленко, О. Коломоєць, С. Левченко, А. Мазур, О. Олійник, О. Павленко, І. Романенко, О. Чорна, М. Шульга, І. Яковлев та багато ін.

Метою тези є дослідження переваг реалізації в Україні митного безвізу як важливого історичного напрямку інтеграції України до ЄС.

Історичним кроком в системі євроінтеграції України стало прийняття рішення Європейською комісією (ЄК) в кінці червня 2022 року на підставі звіту Генерального директорату з питань оподаткування та Митного союзу ЄК щодо залучення України до «Конвенції про процедуру спільного транзиту» (NCTS). Законодавчою основою реалізації в Україні NCTS є прийняття, зокрема Закону України «Про приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту та інших правових документів.

NCTS в повноцінному режимі почне діяти з 01.10.2022 року, при цьому дана Конвенція почала застосовуватись в пілотному режимі з листопада 2020 року. Станом на 01.08.2022 року вітчизняний бізнес активно почав користуватися NCTS в напрямку набуття спеціальних транзитних спрощень, зокрема 13 українським компаніям присвоєно статус фінансового гаранта, зареєстровано більше 1100 трейдерів, укладено більше 5500 митних декларацій тощо. З метою законодавчого забезпечення реалізації NCTS були внесені відповідні зміни до Митного кодексу України та Верховна Рада України ухвалила в першому читанні Закон України «Про митний безвіз». Реалізація митного безвізу (МБ) дозволить для України отримати такі зиски і переваги, зокрема:

- прискорити історичний процес інтеграції України до ЄС;
- отримати синергійний ефект від його поєднання з економічним, енергетичним і транспортним безвізом;
- оформляти єдину транзитну декларацію та гарантію між країнами, які підписали NCTS для переміщення товарів;
- авторизованим організаціям відвантажувати та отримувати товари на власному підприємстві без заїзду на митні термінали;
- інтенсифікувати міжнародну торгівлю як найважливішого чинника економічної інтеграції шляхом встановлення більш зрозумілих митних процедур і правил;
- економити економічні та інші види ресурсів при перетині митниць;
- підвищити довіру між перевізниками і митниками за рахунок реалізації відповідних спрощень;

- збільшити надходження податків від митниці за рахунок формування «добросовісного» бізнесу, ухилень від митних процедур, запровадження цифрових рішень та збільшення рівня самостійності при оформленні митних документів;

- актуалізувати і більш ефективно використовувати автоматизовану систему управління ризиками;

- позбавитись зайвих митних процедур в експорті, імпорті і транзиті;

- широко застосовувати у всіх видах діяльності митниці ІТ-технології та цифровізацію, зокрема національну цифрову платформу «Дія», що дозволить підвищити доступ до інформації, знизити ризик корупційних діянь, знизити рівень впливу людського фактору на помилковість прийнятих рішень тощо.

Таким чином, запровадження митного безвізу, зокрема поруч із економічним, енергетичним і транспортним безвізом розглядається як важлива історична подія в напрямку потенційного набуття в найближчому майбутньому членства України в ЄС. Це дозволить, по-перше, максимально спростити процедуру спільного транзиту через країни, які ратифікували NCTS; по-друге, мотивувати всіх учасників митних операцій і процедур до добросовісного виконання своїх функцій; по-третє, до економії фінансових, матеріальних і часових ресурсів; по-четверте, позитивно вплинути на розвиток вітчизняного бізнесу в умовах війни та відродити економіку України в цілому.

ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕРВІСНОЇ ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Макарова Світлана Олександрівна

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Вимоги сьогодення потребують існуванню якісного сервісу. Зв'язок суспільства і держави відбувається постійно, а отже, вимагає насамперед ефективності від сервісної функції в митних органах.

Про актуальність питання ефективності діяльності свідчать останні дослідження економістів і правників, присвячені цій тематиці. Зокрема, на ефективність митного контролю звертала увагу Н. В. Архирейська, тоді як С. П. Коляда та Т. В. Левченко розглядали підходи до оцінки ефективності митної служби, І. В. Несторишен та Т. В. Руда систематизували критерії оцінювання ефективності діяльності митних органів, О. К. Ткачов у своїх працях розкрив методологічні аспекти оцінювання ефективності діяльності митних органів за допомогою економіко-математичних методів, а В. В. Суворов зробив порівняльний аналіз ефективності здійснення митної справи в Україні та інших країнах. Крім того, В. Дроговоз, Ю. Дубровський, І. Кекіш, Д. Черніков та інші науковці також зробили вагомий внесок у вивчення цього питання.

Розглянемо ефективність через класичне визначення як співвідношення витрат до результатів. Поняття «ефективність» в українському лексичному апараті має однозначне трактування, однак в англійській мові представлено двома словами – efficiency vs. effectiveness.

Так, якщо для першого «efficient» акцент припадає на кількісний бік, швидкість, на зниження затрат (наприклад, «підвищити ефективність виробництва»).

Для другого («effective») характерний якісний бік, зв'язок із віддачею та зростанням результату («підвищити ефективність боротьби з корупцією»).

Ефективність сервісної функції митних органів тісно пов'язан з економністю, дієвістю та результативністю. Ефективність та результативність сервісної функції Державної митної служби України справляє істотний вплив на конкурентоспроможність окремих держав, зростання обсягів міжнародної торгівлі та світового ринку. Світовою практикою напрацьовано значний досвід розробки підходів щодо ефективності сервісної функції митних органів, але єдиних загально визначених критеріїв поки що немає. Держава як найбільш потужний інституційний агент покликана збалансовувати інтереси всіх учасників митних правовідносин – власні фіскальні, суб'єктів ЗЕД та громадян, працівників та керівництва митної служби, споживачів на внутрішньому ринку.

Розробка показників оцінки ефективності сервісної функції митних органів передбачає різні методичні підходи: економічний блок або митна політика, ефективність тарифних та нетарифних заходів регулювання міжнародного товарообороту. Вважаю доцільним окремо виділити інтеграцію в міжнародний торговельно-економічний простір: лобіювання та захист інтересів в межах СОТ, гармонізацію митної політики і непрямого оподаткування із законодавством Європейського Співтовариства та ін.

Важливо надавати оцінку, наскільки ефективно митна політика відповідає інтересам учасників митних правовідносин та глобальним викликам. Серед показників економічного блоку є динаміка експорту/імпорту, показники виявлення контрабанди та фальсифікату, захисту інтелектуальної власності при перетині митного кордону, а також головне – надходження митних зборів та податків до державного бюджету, адміністративний блок або митні процедури – адміністрування та контроль.

Передбачено визначення традиційних показників як «час проходження митних процедур» та «кількість необхідних документів» для здійснення експорту/імпорту, що мають порівнюватися із європейськими стандартами. Спрощення, оптимізація та автоматизація процесів важливі в контексті реалізації клієнт-орієнтованого підходу в процесі підвищення якості надання послуг митними органами.

Реалістичний підхід передбачає, що повністю викоринити корупцію не видається можливим. Разом з тим технічні засоби дозволяють мінімізувати людський фактор в митних правовідносинах зменшенням прямих особистих контактів суб'єктів ЗЕД та представників митних органів.

Висновки. Необхідно зазначити, що кожен з критеріїв оцінки ефективності не доцільно застосовувати окремо. Тільки у сукупності вони формують ефективність сервісної функції митного органу як узагальнюючої категорії. Складна геополітична та економічна ситуація в Україні накладає відбиток на функціонування митних органів держави. Всі ланки економіки мають реформуватися системно та комплексно. Підвищення ефективності їх функціонування є тривалим процесом, основою для здійснення якого є політична воля та готовність до аналітичної роботи.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПОДАТКІВ: ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

Видріна Олександра Юріївна
Сумський будівельний коледж (м. Суми)
Терещенко Олександр Миколайович
Сумський будівельний коледж (м. Суми)

Розглядаючи появу податків в історичному плані, можна зазначити, що виникнення податків пов'язане з виникненням та становленням держав на різних територіях. Кожна держава використовувала податки для фінансування своїх потреб. Існування держави не можливе без державних фінансів, які формуються на підставі податків.

Спочатку податки вважалися необхідним способом покриття видатків держави, до якого доводилося вдаватися тимчасово та у разі крайньої потреби. За повної відсутності коштів, володарі земель звертатися до збору податків з населення.

З часом різні види повинностей та подарунків володарю земель, у грошовій формі, розвиваються у новий вид надходжень до держави, як податки. Володар певної території живе спочатку повинностями зі своїх земель, далі – з володінь, конфіскацій, проїзду та охорони. До цього додається допомога купців та населення, участь у походах, будівництвом укріплень, а далі – допомога грошима. Усе це мало добровільний, тимчасовий і надзвичайний характер. Добровільні подарунки поступово стають постійними зборами, але стягуються лише в окремі роки і на визначені цілі. Вони все ще вважаються добровільними, адже встановлював їх володар території, а мешканці сплачували.

Аналізуючи економічний стан розвинутих країн, то можна зазначити, що основна частина доходів країни складають податкові надходження. Кожна держава стимулює чи стримує розвиток окремих галузей або сфер економіки за допомогою встановлення різних ставок податків та їх види.

Формування податкової системи України відбувалось у складних умовах становлення державності та відсутності належного досвіду справляння податків, як важливого інструменту регулювання соціально-економічного розвитку країни. Цей процес продовжується, і в наш час триває пошук подальшого вдосконалення податкової системи. Постійно йде процес модернізації податкової системи, адже перед нею стоїть завдання стати дієвим інструментом для подолання сучасної економічної кризи.

Виділяють п'ять етапів розвитку податкової системи України, а саме: 1) 1991–1994 рр.; 2) 1994–1999 рр.; 3) 2000–2010 рр.; 4) 2010–2015 рр.; 5) 2015 – по теперішній час.

Перший етап становлення податкової системи України проходив за умов регулятивної дії недосконалого Закону України “Про систему оподаткування” від 25.06.1991 р. та появи нових видів податків, а саме: податку на додану вартість, податку на доходи підприємств і організацій (21.02.1992 р.), акцизного збору (18.12.1991 р.) та дії старих видів податків, таких як прибутковий податок з громадян, місцеві податки і збори.

Оновлення податкової системи відбулося на другому етапі. Воно характеризувало стійкі та діючі податкові механізми, які працювали з податками та виникають нові податки.

На третьому етапі податкової реформи розпочалась підготовка до прийняття Податкового кодексу України. На цей час було завершено прийняття нових податкових законів, оновлено діючі.

Саме на цьому етапі (четвертому) розвиток трансформації, що відбулися у сфері податкової системи, можна назвати податковою реформою. Вона мала не формальний, а реальний характер. Податкова реформа 2010–2014 років мала такі основні завдання: збільшення доходів бюджету, залучення інвестицій, виведення фінансових ресурсів з тіні, а також стимулювання економічної активності.

За допомогою податків держава може стимулювати розвиток конкурентних відносин, що пожвавить інвестиційну та інноваційну діяльність. Але, на жаль, на Україні ми не спостерігаємо такої тенденції. Великі компанії не створюють підприємства, тому що податкова система постійно змінюється та немає стабільності, щодо податків.

Внаслідок вторгнення Російської федерації на територію України, відбулися зміни в Податковому кодексі України. Аби втримати на плаву українську економіку в умовах війни, в уряді запровадили ряд заходів, що пов'язані з податками. Пакет рішень стосується як приватного бізнесу, так і звичайних громадян. Він передбачає сплату податків на добровільній основі для малого бізнесу. Усі перевірки також скасували, щоб дати змогу працювати людям у безпеці.

Можна зробити висновок, що податкам належить провідна роль у виконанні державних функцій, які наповнюють державний та місцеві бюджети. У нашій державі відбувається постійний пошук оптимальної моделі податкової системи, належного співвідношення різних податків, ставок з метою повного використання їх функцій та потенціалу.

ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЧИННОЇ СИСТЕМИ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Карпенко Роман Валерійович

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (м. Дніпро)

У загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Українська система оподаткування потерпає, насамперед, від дискреції (можливості «вирішувати питання» на власний розсуд) виконавців із боку держави, а також є структурно викривленою, з надмірним непрямим оподаткуванням. Серед основних інструментів державного регулювання ринкової економіки чільне місце посідають податки. За допомогою податкової політики держава може впливати на процеси як на макро-, так і на мікроекономічному рівні, визначати темпи економічного розвитку на майбутнє. Існує низка основних податків, які отримали загальносвітове визнання, хоча механізм їх сплати може істотно відрізнятися в конкретних країнах. Вагоме місце у податковій системі кожної країни посідають непрямі податки. З огляду на це, проблеми їхнього впливу на економічні процеси і використання цього впливу в стимулюючому напрямі набувають актуальності. Від того, як побудована система непрямих оподаткування, залежить не тільки виконання нею фіскальної функції, а й стимулювання розвитку економіки.

Як відомо, непрямі податки – це податки, об'єктом оподаткування яких є господарські операції – продаж товарів, робіт, послуг, імпорт, експорт тощо. Непрямі податки виступають надбавкою до ціни товарів (робіт, послуг) і сплачуються кінцевими споживачами цих товарів (робіт, послуг) у формі таких платежів, як ПДВ, акцизний податок та мито. У теорії оподаткування доведено, що непрямі податки вважаються несправедливими (не враховують розмір доходів платників), хоча й мають певні переваги. За відносно простого механізму їх справляння вони забезпечують стабільні й суттєві доходи до бюджетів різних рівнів. Психологічно непрямі податки сприймаються платниками легше, ніж прямі, адже вони приховані у ціні, тому в момент сплати покупець не завжди усвідомлює, що сплачує податок. ПДВ – це непрямий податок на додану вартість, яка створена на всіх стадіях виробництва та обігу, включається у формі надбавки до ціни товару (робіт, послуг) і повністю сплачується кінцевим споживачем цього товару (робіт, послуг). ПДВ – це порівняно новий вид податку й є однією з форм універсальних акцизів. В Україні ПДВ уперше запроваджено в 1992 р., і разом з акцизним податком він замінив податок з обороту і податок із продажу. А 1997-го був ухвалений новий Закон України «Про податок на додану вартість», який суттєво змінив порядок справляння податку, що діяв раніше. Сьогодні ПДВ нараховується та сплачується відповідно до норм Розділу V Податкового кодексу України (далі – ПКУ).

Зважаючи на вагомий напрацювання провідних науковців та економістів, а також законодавчі ініціативи чинної влади, концептуальними напрямами вдосконалення ПДВ з урахуванням досвіду ЄС, на нашу думку, мають бути такі: подальше вдосконалення законодавства у сфері ПДВ та остаточна його адаптація до вимог ЄС; Ліквідація неефективних пільг із ПДВ; запровадження диференційованих ставок ПДВ; забезпечення своєчасного відшкодування ПДВ і створення умов для недопущення нових боргів; Вдосконалення процесів адміністрування ПДВ.

Наступним за значимістю та розміром надходжень до Зведеного бюджету України (серед непрямих податків) є акцизний податок, справляння якого регламентується Розділом VI ПКУ й який є непрямим загальнодержавним податком на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених ПКУ як підакцизні, що включається до ціни таких товарів. Варто зазначити, що акцизний податок формує значну частину доходів Зведеного бюджету України. Значна кількість неякісних підакцизних товарів на вітчизняному ринку та часті випадки контрабандного ввезення зазначених товарів в Україну свідчать про недостатній рівень державного (у тому числі й податкового) регулювання вітчизняного ринку зазначеної продукції. Із цієї причини механізми акцизного оподаткування потребують посиленої уваги з боку науковців, завданням яких, насамперед, є посилення регулюючих властивостей акцизного оподаткування та обмеження через податкові механізми незаконного виробництва та тіньового обігу алкогольних, тютюнових виробів та інших підакцизних товарів. В Україні акцизне оподаткування характеризується низкою недоліків, які знижують його фіскальну ефективність і регуляторні можливості, незважаючи на досить тривалу історію становлення його розвитку акцизного оподаткування. Очевидно, що чим більшою є група підакцизних товарів, тим вагомніше фіскальне значення акцизного податку у формуванні дохідної частини бюджетів різних рівнів. Ураховуючи наявні неузгодженості окремих елементів вітчизняних ПДВ, акцизного податку та мита з європейськими стандартами, у статті обґрунтовано концептуальні напрями подальшого вдосконалення механізмів їх стягнення. У сфері ПДВ такими є: подальше вдосконалення законодавства та остаточна його адаптація до вимог ЄС; ліквідація неефективних пільг; запровадження диференційованих ставок; забезпечення своєчасного відшкодування; вдосконалення процесів адміністрування ПДВ. У сфері акцизного оподаткування основними напрямами вдосконалення є: підвищення рівня адаптації законодавства до вимог ЄС; розширення переліку підакцизних товарів, об'єктів та бази оподаткування; посилення екологічної спрямованості акцизного оподаткування; підвищення дії фіскальної і регулятивної функцій акцизу. Подальшого вдосконалення потребує й митне оподаткування. Основними заходами вважаємо вдосконалення митного законодавства; уніфікацію порядку справляння мита; посилення контролю над митницею; створення чіткого механізму застосування спрощеного порядку проведення процедур митного оформлення.

ТУРИСТИЧНІ ПОДАТКИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Гримак Олег Ярославович

*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького (м. Львів)*

Калайтан Тетяна Вікторівна

*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького (м. Львів)*

Історія виникнення туристичних податків бере свій початок у Середньовіччі. Сплата податку на відвідувачів була відома в Баден-Бадені з 1507 р. З часом по мірі розвитку туризму подібні податки набули більшого поширення. Організовано туристичний збір стягують із середини ХІХ століття на курортах Австрії, Німеччини. Зокрема в Австрії існування такого податку відомо як мінімум з 1842 р. у курортному місті Бад-Ішль. З 1919 року поняття «туристичний податок» існує у законодавстві Франції.

Активний розвиток туризму протягом останніх кількох десятиліть безперечно вплинув на оподаткування цього сектору економіки. Кількість міжнародних прибуттів туристів у доковідний період мала стійке зростання: з 528 млн туристів у 2005 році до 1,47 млрд у 2019 р. В середньому протягом 2011–2019 рр. міжнародні туристичні прибуття щороку зростали на 4,9 %. Відповідно зростали надходження від міжнародного туризму: з 1001 млрд дол. США, у 2010 р. до 1483 млрд дол. США у 2019 р. Середньорічні темпи зростання надходжень склали за цей період 4,6 %. Потужний розвиток туризму спричинив зростання кількості податків, що стягуються в сфері туризму. Автори дослідження повідомляють, що на даний час існує близько 40 таких податків. Специфічні туристичні податки можна згрупувати в три групи.

1. *Податок на проживання.* Податок на проживання стягується за короткострокове перебування у 18 країнах ЄС. Він стягується переважно з особи за ніч, при цьому муніципалітет має значну свободу дій щодо ставок, які застосовуються. Ставка, як правило, залежить від стандарту проживання (наприклад, від зірковості готелю чи курорту), місцезнаходження та місцевої влади. Для дітей часто діють пільгові ставки або повне звільнення від сплати. Порівняно низькі ставки стягуються у країнах Східної Європи, а в деяких країнах податкові надходження спрямовуються на розвиток туризму.

2. *Авіапасажирський збір/податок на виліт.* Хоча майже кожна країна – член ЄС застосовує ті чи інші збори, за виліт, відносно небагато з них можна вважати податками, і більшість з них краще визначити як збори, пов'язані з конкретними послугами. В ЄС лише 7 країн застосовують податок на виліт. Ставки можуть значно відрізнитися залежно від аеропорту і часто різняться за тривалістю подорожі та за тим, чи є рейс всередині ЄС чи за його межами. Ставки можуть відрізнитися також залежно від типу повітряного судна і класу рейсу.

3. *Інші специфічні для туризму податки та збори.* Крім податків на розміщування і виїзд, дуже мало податків стягуються безпосередньо з туристичного сектора. У Франції два різних податки застосовуються до гірськолижної промисловості – місцевий державний податок на валовий дохід від експлуатації лижних витягів і податок на доступ до трас для бігових лиж. На Кіпрі запроваджено податок на гральний бізнес у рамках сприяння розвитку грального туризму.

Туристичні податки розробляються з різними намірами і, відповідно, вони виконують різні функції, а саме:

1. *Генерація доходів* – доходи від надходження туристичних податків є джерелом поповнення державного або місцевих бюджетів.

2. *Регулювання туристичних потоків та поведінки туристів.* Здійснюється в основному за допомогою диференційованих тарифів залежно від сезону, міських зон, типу закладу тощо.

3. *Фінансування заходів, спрямованих на просування туристичної дестинації, маркетинг і брендинг.*

4. *Дослідження:* деякі дестинації спрямовують доходи від надходження туристичних податків на інновації та дослідження у сфері туризму.

5. *Відновлення:* деякі дестинації використовують надходження від сплати туристичних податків для відновлення природних та культурних ресурсів.

6. *Забезпечення сталого розвитку.* Оподаткування для забезпечення сталого розвитку – це здебільшого велика теоретична мета, але вона має потенціал як засіб протистояння наступній великій кризі шляхом нагромадження коштів для цілей страхування та гарантій.

Науковці та практики відмічають швидкі темпи зростання туристичних податків протягом останніх 15–20 років. Незважаючи на те, що багато податків мають давній характер, спостерігається загальне збільшення їх кількості та обсягу. Експерти в сфері туризму оголосили 2019 р. та початок 2020 р. «Роком туристичних податків» з врахуванням нових законодавств та практик в кількох країнах і містах. Найбільш розповсюджені туристичні податки не є універсальними. Використовується багато моделей та режимів. Податкові ставки сильно відрізняються – від 0,5 % до 7 %, або фіксовані ставки від 0,5 до 7 євро та більше на одну особу за ніч. Більшість податків спрямовані на регулювання чи диференціацію туристичних потоків за 1) типом чи рейтингом розміщування, 2) населеним пунктом чи районом, 3) сезонністю, 4) тривалістю перебування, 5) демографією (діти проживають безкоштовно).

Сучасним трендом в оподаткування туризму є значне збільшення кількості податків, спрямованих (1) на захист навколишнього середовища і призначених для заохочення екологічно позитивної зміни поведінки з боку операторів та/або туристів, або (2) на фінансування більш ефективного управління впливом туристичної діяльності на навколишнє середовище. За даними ОЕСР, все більша кількість дестинацій вводить податки, надходження від сплати яких спрямовуються на відновлювальні цілі, наприклад, такі як відновлення культурної спадщини.

Крім того, протягом останнього десятиліття були збережені та введені нові податкові пільги для стимулювання збільшення обсягу інвестицій в туристичну інфраструктуру, зростання витрат туристів (наприклад, схеми відшкодування ПДВ на товари та послуги), а також для сприяння розвитку внутрішнього туризму.

Разом з тим зарубіжні дослідники відмічають недоліки, притаманні сучасному стану систем оподаткування туристичного бізнесу. Так, за даними ОЕСР, більшість європейських країн-членів ЄС не реінвестують податкові надходження прозоро. Мова йде про необхідність закріплення на законодавчому рівні спрямування коштів від надходження туристичного податку назад до туристичної екосистеми або на цільові проекти до місцевої громади. Більше того, наприклад, в Нідерландах на законодавчому рівні навіть заборонено цільове використання таких коштів.

В Україні кошти від сплати туристичного збору надходять до місцевого бюджету і можуть витратитись на різні цілі, у тому числі непов'язані з туризмом. Проектом Закону «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України щодо фінансового забезпечення розвитку туризму» передбачена нова система спрямування туристичного збору, яка передбачає створення цільових туристичних регіональних фондів, до яких спрямовуватимуться надходження від сплати туристичного збору та інші кошти. Прийняття цього закону дозволить використовувати надходження від сплати туристичного збору виключно на туристичні цілі, що сприятиме розвитку національного туризму та підвищенню його конкурентоздатності.

ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ

Кречетова Юлія Юріївна

*Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький)*

Сучасний світ не можливо уявити без здійснення торгівлі. Ключовим напрямом у даній сфері є «торгівельна діяльність». У законодавчих актах відсутнє єдине визначення вказаного вище поняття. Науковці України неодноразово висловлювали думку про необхідність єдиного визначення термінів «торгівля» та «торговельна діяльність» та їх фіксацію в усіх нормативно-правових актах, що усуне суперечки щодо застосування норм права у торговельній сфері. Найбільш вдале визначення, на нашу думку, міститься у Національному стандарті України ДСТУ 4303:2004 «Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять»: «...торговельна діяльність – ініціативна, систематична, виконувана на власний ризик для одержання прибутку діяльність юридичних і фізичних осіб щодо купівлі та продажу товарів кінцевим споживачам, або посередницькі операції, або діяльність із надавання агентських, представницьких, комісійних та інших послуг у просуванні товарів від виробника до споживача».

Питанням адміністративної відповідальності у сфері торгівлі приділяли певну увагу обидва адміністративні кодекси, прийняті в Україні у ХХ ст. Так, у 1927 р. вступив у дію Адміністративний кодекс УСРР, який містив окрему главу «Нагляд адміністративних органів в царині торгу» (поділ XIV). Про ставлення до сфери торгівлі говорить той факт, що це була педостання глава кодексу. Керуючись принципом запровадження революційної законності з метою зміцнення диктатури пролетаріату, розробники Адміністративного кодексу розглядали адміністративні правопорушення у сфері торгівлі як такі, що не мають значної суспільної шкоди, тому і санкції були досить помірними. Таку ж позицію займав і Кодекс Української РСР про адміністративні правопорушення, прийнятий 7 грудня 1984 р.

Із становленням в Україні ринкової економіки ми стали свідками корінних змін у вітчизняному законодавстві, оскільки в зв'язку з появою різноманітних форм власності стала дійсно необхідною регламентація організаційно-правових форм здійснення підприємницької діяльності. А сама торгівля стала розглядатися як підприємницька діяльність.

Згідно із Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), перелік адміністративних правопорушень у сфері торговельної діяльності передбачений главою 12 «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницькій діяльності». Кодексом визначено такі склади адміністративних правопорушень:

- порушення правил торгівлі й надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю (ст. 155);

- порушення порядку проведення розрахунків (ст. 155-1);

- обман покупця чи замовника (ст. 155-2);

- порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами (ст. 156);

- порушення законодавства про захист прав споживачів (ст. 156-1);

- порушення правил торгівлі на ринках (ст. 159);

- торгівля з рук у невстановлених місцях (ст. 160);

- порушення порядку провадження господарської діяльності (ст. 164);

- зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 164-16).

Підставами для адміністративної відповідальності є певні умови, визначені у статтях КУпАП. Законодавством встановлено ряд правил ведення торгівлі й надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю. Так, до порушень слід відносити відхід від правил ведення торгівлі, продаж товарів поза складськими приміщеннями, базами, приховування товарів від покупців.

Обмірювання, обважування, обраховування, перевищення встановлених цін і тарифів або інший обман покупця чи замовника працівниками торгівлі, громадського харчування і сфери послуг та громадянами тягне за собою накладення адміністративної відповідальності. В примітці до ст. 155-2 зазначено, що сума збитку, спричиненого обманом покупця має перевищувати три неоподатковувані мінімуми доходів громадян.

Санкції за вказані вище правопорушення – невеликі штрафи, від одного до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, оскільки тут зачіпаються інтереси окремого покупця. А от роздрібна або оптова торгівля алкогольними напоями чи тютюновими виробами, рідинами, що використовуються в електронних сигаретах, без марок акцизного податку чи з підробленими марками цього податку – тягне за собою накладення штрафу від двохсот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі та виручки, одержаної від продажу предметів торгівлі. Тут зачіпаються інтереси держави.

Таким чином, закладений ще в 20-х рр. ХХ ст. принцип накладення невеликих штрафів за порушення прав споживача зберігається до наших днів у адміністративно-деліктному законодавстві України.

ІСТОРІЯ ПИТАННЯ ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПЛАТИ ЗА ЗЕМЛЮ ПІД ЧАС КАРАНТИНУ COVID-19

Карпенко Роман Валерійович

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (м. Дніпро)

Верба Ростислав Віталійович

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (м. Дніпро)

У зв'язку з введенням карантину, через COVID-19, за певні місяці 2020 року було вирішено не нараховувати громадянам плату за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) за земельні ділянки, що перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних осіб або юридичних осіб.

Відповідно до Закону України від 17 березня 2020 року № 533 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» не нараховується та не сплачується плата за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) за земельні ділянки, що перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, та використовуються ними в господарській діяльності за період з 01 березня по 30 квітня 2020 року (тобто на два місяці). Але 02.04.2020 року

набрав чинності Закон України № 540 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» яким звільнення від плати за землю не нараховується та не сплачуються за період з 1 березня по 31 березня 2020 року. За квітень 2020 року податкове зобов'язання необхідно нарахувати у повному обсязі, а сплатити – до 30 червня 2020 року без нарахування пені та штрафних санкцій.

Звернімо увагу, на те якщо граничним терміном сплати податкового зобов'язання за квітень 2020 року, замість 29 травня, буде той самий строк, що і для сплати податкового зобов'язання за травень – 26 червня 2020 року (оскільки 28 червня 2020 року – святковий день, який припадає на вихідний). При цьому платники плати за землю фізичні та юридичні особи, які відповідно до п. 286.2 ст. 286 Податкового кодексу України (далі – ПКУ) подали податкову декларацію, щоб скористатися пільгою повинні подати уточнюючу податкову декларацію, в якій відобразити зміни податкового зобов'язання із сплати плати за землю за березень місяць.

Згідно з п. 286.5 ст. 286 ПКУ нарахування фізичним особам сум податку проводиться контролюючими органами, які видають платникові податкове повідомлення-рішення до 1 липня поточного року. В повідомленні-рішенні зазначається сума податку, яку необхідно сплатити. Земельний податок фізичними особами сплачується протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення. Відповідно до ст. 269 ПКУ, платниками земельного податку є: власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі.

Від сплати даного податку звільняються:

- інваліди першої і другої групи;
- фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років;
- пенсіонери (за віком);
- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- фізичні особи, визначені законом особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Звільнення від сплати земельного податку поширювалося лише на одну земельну ділянку за кожним видом використання у межах граничних норм, якщо у фізичної особи, яка має підстави для звільнення від сплати земельного податку, перебуває у власності декілька земельних ділянок одного виду використання, то така особа до 1 травня поточного року подає письмову заяву у довільній формі до контролюючого органу за місцем знаходження земельної ділянки про самостійне обрання/зміну земельної ділянки для застосування пільги. Пільга починає застосовуватися до обраної земельної ділянки з базового податкового (звітного) періоду, у якому подано таку заяву.

РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ПОДІЙ

Корольчук Леся Валеріївна

Луцький національний технічний університет (м. Луцьк)

Світова спільнота сьогодні одноставно стала на шлях сталого розвитку, що вже неодноразово задекларовано у підсумкових документах Генеральної Асамблеї ООН. Національні держави широко інтегрують концепцію сталого розвитку у свої соціально-економічні стратегії, переорієнтовуючись таким чином на нові стандарти виробництва, ресурсозабезпечення та соціального життя. Питання забезпечення ефективної реалізації концепції сталого розвитку жваво обговорюється у наукових, політичних та бізнесових колах.

Особливу увагу у даному контексті привертає міжнародна торгівля, активізація якої на шляху до сталого розвитку виглядає резонно, так як дана форма міжнародних економічних відносин являє собою нематеріальну сферу, де міжнародний поділ праці, налагоджена інфраструктура та логістика, цифровізація економіки, навчені спеціалісти тощо, дають можливість примножувати прибутки без залучення додаткових природних невідновлюваних ресурсів.

Характеризуючи міжнародну торгівлю як фактор сталого розвитку, Тимошенко М. справедливо зазначає: «міжнародна торгівля може принести процвітання, але потенційно також створити негативні соціальні та екологічні наслідки через прямі ефекти (ефект масштабу) і непрямий вплив (підвищена конкуренція, яка створює тиск для зниження витрат виробництва)». З одного боку, роль міжнародної торгівлі у розвитку світової економіки очевидна: розвиток виробництва, науково-технічний прогрес та інноваційний розвиток задля забезпечення стійкої позиції у конкурентній боротьбі, розширення ринку праці на ряд професій, попит на які породжує міжнародна торгівля, підвищення ефективності використання виробничих ресурсів на основі порівняльних переваг країн, спільний економічний інтерес країн схиляє їх до мирного діалогу щодо спірних питань, а війна приносить лише великі матеріальні збитки тощо. Так, обсяг світової торгівлі у 2021 році становив 28,5 трильйона доларів, у порівнянні з 2020 роком зріс на 25 %, а у 2017 році, для порівняння, цей показник становив 17,8 трлн дол. США. Крім того, загальновідомо, що світова торгівля сягає частки 80 % в міжнародних економічних відносинах.

Водночас у світовому співтоваристві вже давно ведеться мова про ймовірний негативний ефект від міжнародної торгівлі. Так, Міжнародна організація праці висловила побоювання, що збільшення торгівлі та інвестицій може призвести до погіршення трудових прав, таких як робочий час, безпека працівників, заробітна плата тощо, що позитивні наслідки торгівлі (більшого економічного зростання) будуть компенсовані

негативними соціальними наслідками. Також, світова спільнота часто стурбована ризиком домінування вигод від порівняльних переваг у міжнародній торгівлі над обов'язковістю дотримання трудового нормування. Б'є на сполох і Глобальний екологічний фонд (GEF), зауважуючи, що для забезпечення світового ринку продукцією здійснено вирубку майже 80 % тропічних лісів в усьому світі, а також стрімко зростає забрудненість атмосфери викидами парникових газів, що, в результаті, призведе до незворотніх процесів руйнації всієї екосистеми.

Крім того, як показує досвід російсько-української війни, міжнародна торгівля може виступати дестабілізуючим фактором для світової безпеки, «зв'язуючи руки» владі держав, які не бажають втрачати економічну вигоду, приймаючи непопулярні політичні рішення щодо своїх торговельних партнерів.

Взявши до уваги концепцію сталого розвитку, суть якої полягає у забезпеченні економічного та соціального розвитку світової системи за умови збереження нашої планети здоровою для наступних поколінь, стає очевидно, що загострення соціальних, екологічних проблем, порушення світового порядку та розбалансування міжнародної правової системи не сприяють сталому розвитку світової економіки. Такий стан речей вимагає актуалізації стандартів здійснення міжнародної торгівлі. Більше того, у світі, в якому приспаний інстинкт самозбереження через тривалу відсутність масштабних війн, необхідно переглянути пріоритети міжнародної співпраці, чітко відділити екзистенційні стратегічні цілі від економічної вигоди, тобто поставити верховенство права над меркантильними інтересами, забезпечивши тим самим справедливість, а отже баланс, що є ключовим фактором ефективної реалізації концепції сталого розвитку.

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ МИТНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Горбань Світлана Федорівна

Національний університет "Запорізька політехніка" (м. Запоріжжя)

Рівень конкурентоспроможності національної економіки України демонструє значне відставання нашої країни, що проявляється в наступному: низький технологічний рівень виробничих підприємств; високі показники фізичного і морального зносу основних фондів; недостатня інноваційна активність підприємств; недостатні об'єми інвестицій для модернізації виробничих потужностей; недостатня ефективність фінансової системи, і методів державного регулювання в цілому; недостатня гармонізація та суперечливість нормативно-законодавчої бази, зокрема в сфері митної справи.

Наразі у державному регулюванні переважає підхід, за яким надходження митних платежів до державного бюджету є ключовим

показником ефективності діяльності митниці. Водночас у розвинених країнах світу митна справа розглядається передусім як сприяння зовнішній торгівлі й забезпечення безпеки ланцюга постачання товарів. Здійснення митної справи на таких засадах може сприяти корупційним проявам, збільшувати «сірі» поставки, сприяти штучному підвищенні цін на імпортовані товари. Держмитслужба сьогодні характеризується нестабільністю, постійними структурними зрушеннями та кадровими змінами.

У 2018 році Україною був підписаний Меморандум з МВФ, Україна взяла на себе зобов'язання у продовж 2019 року консолідувати підрозділи Державної фіскальної служби в два окремих юридичних особи підзвітні Міністерству фінансів: Податкову та Митну служби. У 2019 році були прийняті закони «Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи» та «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо тимчасового спрощення митного оформлення транспортних засобів, ввезених на митну територію України», які є необхідними для здійснення реформ.

Після кадрових змін в керівництві Держмитслужби у травні 2020 року Кабінет міністрів України затвердив план заходів щодо реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну митну політику. У минулому році були визначені стратегічні напрямки реформування митниці.

– Функціональний напрямок – забезпечує контроль держави на всіх етапах діяльності митниці і зменшує корупційні ризики: мінімізація людського фактору у процесах (діджиталізація, спорядження Служби сканерами, вагами, камерами, пломбами, експрес-тестами тощо); попередження корупції (моніторинг ризикових зовнішньоекономічних операцій апарату Держмитслужби в режимі 24/7).

– Мотиваційний напрямок – залучення нових якісних кадрів: тестування кваліфікації та рівня доброчесності співробітників; мотивація прозорими бонусами (надання співробітнику митниці соціальних і правових факторів захисту).

– Сервісний напрямок: ДМС – як якісний сервіс для доброчесних підприємців: максимальна прозорість і ясність правил відповідно до норм ЄС і міжнародних організацій, надійні електронні сервіси для користувачів.

Затверджений у 2020 році план підвищення ефективності роботи Митної служби, який передбачає низку першочергових завдань, серед яких цифровізація управлінських процесів; створення моніторингового центру; запровадження гармонізованого з іншими країнами світу митного тарифу; удосконалення законодавчої бази з питань контролю митної вартості.

З 2019 року в Україні реалізація державної митної політики перейшла від Державної фіскальної служби до Державної митної служби, яка є новим центральним органом виконавчої влади. Першочерговими кроками реформи митниці стали покращення кадрового та технічного забезпечення

з акцентом на діджиталізацію процесів. Саме від ефективності цих напрямків залежить результативність реформування митної справи. Тобто, реформа митниці спрямована на мінімізацію людського фактору при ухваленні рішень, водночас з підвищенням престижності роботи митника.

Оцінка змін, що відбуваються на митниці, з боку споживачів митних послуг є вкрай важливою.

В матеріалах Аналітичного звіту за результатами п'ятої хвили щорічного опитування українських імпортерів та експортерів наведено оцінку роботи Нової митниці. Більшість респондентів (48,1 %) високо оцінили ефективність роботи Нової митниці, третина респондентів – на середню оцінку, 8 % респондентів поставили найнижчі бали. Таким чином, середня оцінка роботи Нової митниці складає 3,6 балів. Слід відзначити, що респонденти, які помітили покращення ефективності роботи митниці порівняно з роком її впровадження (18,6 %), більша за тих, хто, навпаки, вважає що вона погіршилась (4,8 %). Переважна більшість респондентів вважають, що ефективність роботи Нової митниці не змінилася за цей період. Таку думку висловили 66,2 % респондентів.

Респонденти також оцінили загальний напрямок реформ на митниці: 10,3 % відсотків респондентів вважають, що реформи рухаються в неправильному напрямку, 15,8 % не знають про реформу або відмовились від відповіді. Решта опитаних розділилась на дві рівні групи (по 36,9 %): ті, кому важко визначитись з однозначною оцінкою, і ті, що вважають вектор реформ правильним або скоріше правильним. Аналогічні оцінки показує опитування 2021 року. Відсоток тих, хто позитивно оцінює вектор руху реформ митниці (43 %), переважає відсоток тих, хто негативно налаштований (35 %).

Щоб досягти очікуваних результатів від провадження реформ митної справи в Україні необхідно подолати певні труднощі, зокрема:

- системна та всеосяжна реформа митниці не має підтримки уряду держави: пропозиції Міністерства фінансів, Офісу простих рішень і результатів не була затверджена нормативно-правовим документом;
- відсутність чітких та зрозумілих індикаторів успіху: орієнтація на процес реформування, а не на результативність реформ;
- складність моніторингу процесів реформування: реалізація окремих напрямків не дає можливість оцінити комплексно реформу та здійснювати громадський контроль діяльності державних органів.

Митна служба по праву вважається одним з найважливіших регуляторів зовнішньоекономічної діяльності держави, мета якої визначається в захисті економічних інтересів держави. Незалежно від етапу розвитку будь-якої країни основною метою для діяльності митних органів буде забезпечення економічної та інформаційної безпеки держави. Це пов'язано з численними переміщеннями товарів, транспортних засобів, а також різних культурних і інтелектуальних цінностей через кордон.

Оцінка нововведень на митниці

	Переваги	Недоліки	Бракує інформації
1	2	3	4
NCTS або режим спільного транзиту	<ul style="list-style-type: none"> – спрощений та прискорений перетин кордону, уникнення простоїв – чітко визначені механізми, процедури, коло учасників – зниження корупційних ризиків, зменшення ролі митників у прийнятті рішень – більший контроль товарних партій, прозорість транзиту – гарантування усіх вантажів, які будуть переміщуватися через митний кордон – зниження вартості митних процедур 	<ul style="list-style-type: none"> – побоювання щодо необхідності здійснення подвійної роботи, зокрема – одночасного оформлення в старій та новій системах. – додаткові витрати часу на навчання з боку митників та бізнесу – опір змінам з боку митників – помилки у роботі технології 	<ul style="list-style-type: none"> – про переваги та можливості NCTS – про порядок роботи суб'єктів ЗЕД і митних брокерів у NCTS – про способи гарантування вантажів при застосуванні NCTS – про вантажі, які підпадатимуть під гарантію
Авторизований економічний оператор (АЕО)	<ul style="list-style-type: none"> – економія часу – спрощений огляд вантажів – можливість самостійного здійснення окремих митних процедур – зменшення витрат на послуги митниці 	<ul style="list-style-type: none"> – високі вимоги, складна та довга процедура отримання статусу – доступ контролюючих органів до фінансів підприємств, часті перевірки 	<ul style="list-style-type: none"> – про особливості АЕО для митних брокерів і перевізників – про спрощену процедуру декларування – про розмір грошової застави – про контроль діяльності АЕО – про визначення митної вартості для підприємств АЕО
Портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі»	<ul style="list-style-type: none"> – функціональність порталу та особистого кабінету на цьому порталі – адаптованість до мобільних пристроїв 	<ul style="list-style-type: none"> – «підвисання» сайту – проблеми з входом в особистий кабінет відображення не всіх декларацій 	<ul style="list-style-type: none"> – про функціональність особистого кабінету

Експертне дослідження, проведене Європейською бізнес-асоціацією разом з DHL Express в Україні, також включало оцінку нововведень на митниці. Результати опитування митних експертів зображено на рис. 1.

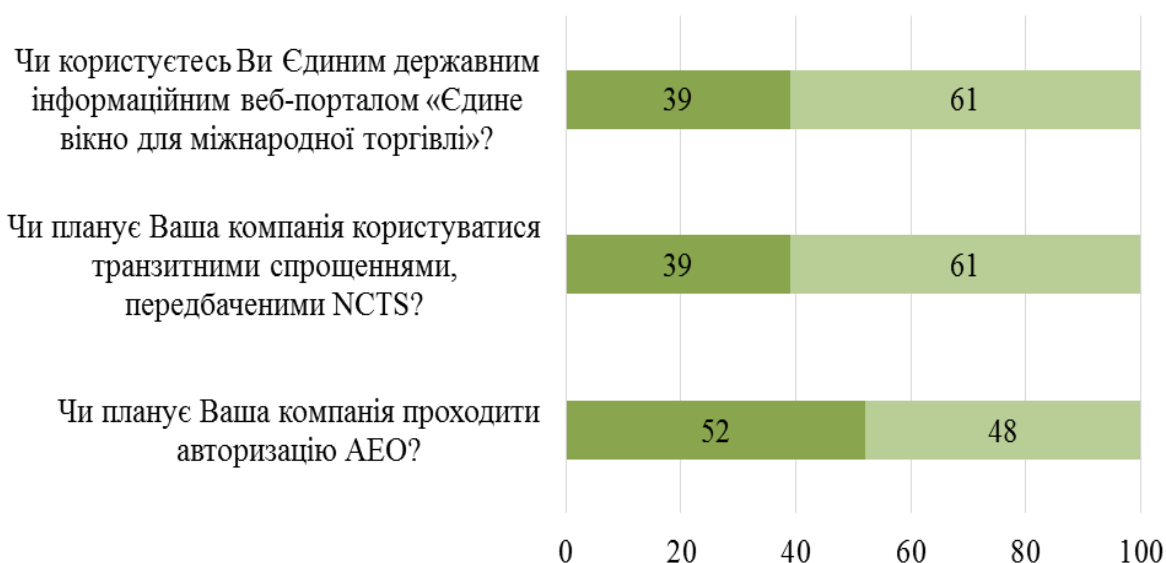

Рис. 1. Результати опитування митних експертів

Сама специфіка діяльності митних органів має двоїстий характер. По-перше, Державна митна служба є органом виконавчої влади. По-друге, вона надає певного роду сферу послуги: здійснює різного виду роботу для зацікавлених учасників зовнішньоекономічної діяльності. Для ефективного функціонування митних органів на сучасному етапі варто виділити кілька категорій, за допомогою яких їх діяльність буде раціонально використана і правильно застосована: робота щодо поповнення державного бюджету, дотримання правових вимог тощо.

Наразі в Україні система державного регулювання митної системи відстає від діяльності бізнес середовища та розвитку митної справи в цілому. Це виявляється у відставанні технологічної модернізації, процесів роботи з інформацією, стратегічного бачення, впровадження нововведень та інновацій.

Державне регулювання фіскального блоку в Україні має певну інертність й не може вчасно відповідати на сучасні виклики, а отже потребує докорінних якісних змін для підвищення адаптивності до зовнішніх чинників, з метою забезпечення економічної безпеки та митних інтересів держави, підвищення конкурентоспроможності національної економіки на міжнародній арені, задоволення внутрішнього споживчого попиту та сприяння зовнішній торгівлі.

Перехід на високотехнологічний принцип розвитку економіки, формування відповідних умов для здійснення ефективної інтеграції в

світове господарство, зміна обсягів, структури і форм зовнішньоторговельної діяльності остаточно сформували передумови для вдосконалення єдиної системи митних органів і розробки стратегії розвитку митної служби на перспективу.

Подальше вдосконалення митної справи має забезпечуватися за допомогою формування універсальних інструментів й встановлення показників результативності діяльності в залежності від активно мінливого зовнішнього середовища та внутрішньої політики держави.

Серед основних напрямків модернізації митної справи слід виділити вдосконалення митних процедур і операцій, спрощення митних формальностей та подальший розвиток інформаційних технологій і автоматизованих систем управління. Нині в реформуванні митної справи багато уваги приділяється цифровізації. Однак, залишаються невирішеними проблеми, пов'язані з контролем правильності визначення країни походження товарів, недостовірним декларуванням, заниженням митної вартості. На сучасному етапі розвитку митних органів існує безліч проблем, які вимагають негайного вирішення.

Успіх модернізації не в останню чергу залежить від проведеного державою курсу в області зовнішньої торгівлі. Зрозуміла, прозора й гармонійна торгова політика зменшує адміністративні складності, обмежує можливості чиновницького свавілля і корупції. Тому проблему модернізації митної служби слід розглядати в нерозривному зв'язку з реформами всієї сфери міждержавного товарообміну.

При виконанні своїх обов'язків митним органам доводиться повсякденно стикатися зі зростаючими труднощами, зумовленими швидким збільшенням числа регіональних і міжнародних торгових угод, помітним підвищенням досвіду і знань безпосередніх учасників товарообміну, розширенням і зміною завдань, які день у день повинні вирішувати співробітники митниці. Підвищена увага приділяється тепер і питанням безпеки. Уніфікація митних операцій, що не залежать від походження і характеру вантажу, також має велике значення, а його швидке проходження через кордон вирішальним чином впливає на конкурентоспроможність учасників ЗЕД. Необхідно також дотримуватися усталених міжнародних стандартів оцінки вартості й класифікації виробів і регіональних правил визначення країни-виробника.

Модернізація митної служби – це не просто формальне введення нових методів прикордонного контролю за товарними і людськими потоками. Воно передбачає нове розуміння змін, що відбуваються в міжнародній торгівлі, наявність політичної волі довести до кінця розпочаті і не завжди популярні перетворення.

Результативність модернізації визначається суб'єктами впливу, як зовнішніми, так і внутрішніми, які за допомогою різних інструментів впливають на перспективний стан державної митної справи (рис. 2).

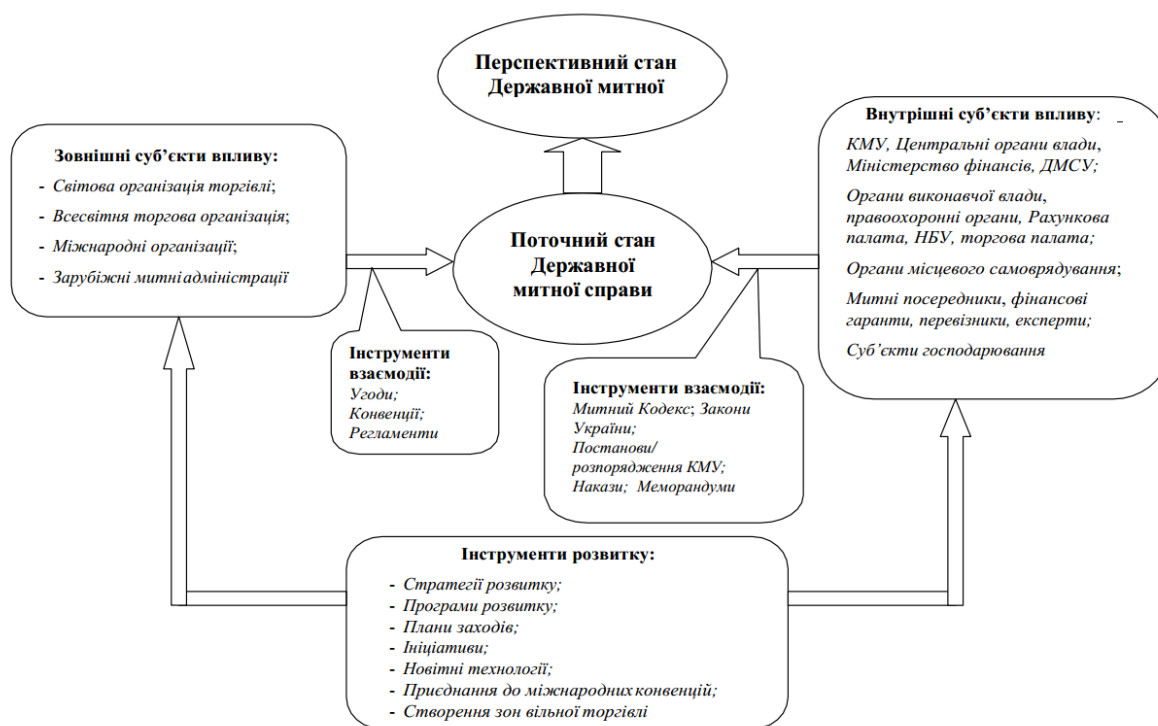

Рис. 2. Модель модернізації державної митної справи

З урахуванням чинників розвитку національної економіки, зростання масштабів викликів, а також наявних можливостей зростання вірогідні три варіанти інноваційного розвитку економіки України:

– варіант інерційного (орієнтованого на імпорт) розвитку передбачає відсутність широкомасштабних цілей, акцентування зусиль на макроекономічній стабільності і мінімальному рівні витрат на науку, інновації та розвиток людського капіталу. Інноваційний розвиток здійснюється здебільшого за допомогою формування й вдосконалення наявних інститутів, створення сприятливого ділового середовища, проведення заходів організаційного характеру. Даний варіант послабить вітчизняну інноваційну систему, посилить залежність від іноземних технологій. Варіант інерційного розвитку є гіршим, так як не сприяє технологічному розвитку країни і не відповідає стратегічним орієнтирам держави.

– варіант наздоганяючого розвитку і локальної технологічної конкурентоспроможності передбачає модернізацію економіки на базі імпортних технологій, а також часткове стимулювання розвитку вітчизняних науково-технічних проектів. Реалізація даного варіанту має деякі позитивні характеристики: використовуються готові, апробовані технології; інноваційні витрати мінімальні, короткий інноваційний цикл; можливий технологічний супровід; на базі імпортних технологій можливий розвиток вітчизняних. Однак даний варіант вимагає залучення іноземних інвестицій, що підвищує залежність країни від іноземного капіталу і, відповідно, посилює зовнішні ризики, стримує розвиток власних технологій.

– варіант досягнення лідерства в провідних науково-технічних секторах і фундаментальних дослідженнях, якому притаманні високі інноваційні витрати й ризики, тривалий інноваційний цикл і терміни реалізації інноваційних проектів.

Оптимальним (і найкращим) варіантом розвитку для України є комбінація варіантів другого і третього.

Широкомасштабна реалізація концепції цифрової економіки висуває митницю в кластер основних регуляторів і контролерів товарних потоків, вимагає досягнення головної мети митного адміністрування – забезпечення безпеки і сприяння торгівлі в сфері ЗЕД економічному середовищі, яке постійно змінюється. Аналіз сучасних підходів й міжнародної практики вирішення проблем митного адміністрування в умовах реалізації парадигми цифрової економіки дозволяє стверджувати, що в цілому таке вирішення є багатовекторним, при цьому найбільший успіх досягається в процесі створення й розвитку інноваційної для митної справи системи, яка відома під назвою «цифрова митниця».

З 2016 року Всесвітня митна організація ввела термін «цифрова митниця». З цього часу митні органи повинні активно демонструвати використання інформаційних і комунікаційних технологій в цілях збору і забезпечення гарантії сплати митних зборів, здійснення контролю переміщення товарів, людей, транспортних і грошових коштів, а також з метою забезпечення безпеки транскордонної торгівлі.

Можна стверджувати, що поява «цифрової митниці» було визначено об'єктивно існуючим, швидко змінюваним міжнародним економічним явищем під загальною назвою цифрова економіка.

При цьому термін «цифрова митниця» в інтерпретації всесвітньо відомих словників відсутній. Всесвітня митна організація визначає термін «цифрова митниця» як використання цифрових систем з метою забезпечення й гарантії сплати митних зборів, контролю за потоком товарів, людей, транспортних засобів та грошей, а також захисту міжнародної торгівлі від злочинності, включаючи міжнародний тероризм.

У лютому 2021 року Кабінет Міністрів України серед інших запровадив проект «е-Митниця».

Проект включає 6 головних складових: «Єдине вікно», «Митний контроль і оформлення», «Публічна звітність і аналітика», «Розумний пункт пропуску», «Кібербезпека», «Гармонізація з ЄС». Реалізувати перелічені напрямки передбачається до кінця 2022 року.

Крім визначення форм і обсягів митного контролю в напрямку «Митний контроль та оформлення» за допомогою нової автоматизованої системи управління ризиками (АСУР 2.0), було заплановано також впровадження: цифровізацію митних процедур в портах, відбору суб'єктів й операцій в рамках митного аудиту, митне оформлення експортних та імпортних операцій, поштових відправлень, транзиту.

Хоча уряд раїни налаштований оптимістично щодо ІТ трансформації митниці, проведений в другому розділі аналіз вказує на низку проблем реалізації проекту. Рекомендації для вирішення труднощів при використанні цифрових продуктів митниці наведено на рис. 3.

РЕКОМЕНДАЦІЇ	
ЩОДО NCTS ТА АЕО	<ul style="list-style-type: none"> ➤ активізувати роз'яснювальну роботу стосовно переваг і можливостей NCTS та АЕО, а також практичних аспектів їх застосування із акцентом на підприємців у регіонах; ➤ провести додаткову роз'яснювальну роботу щодо критеріїв, вимог та самої процедури отримання статусу АЕО для зацікавлених підприємств; ➤ опрацювати можливість пом'якшення окремих критеріїв для отримання статусу АЕО підприємствами; ➤ прискорити розробку та ухвалення підзаконних нормативно-правових актів, необхідних для повноцінної імплементації інституту АЕО та NCTS.
ЩОДО ВЕБ-ПОРТАЛУ «ЄДИНЕ ВІКНО ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ»	<ul style="list-style-type: none"> ➤ регулярно оновлювати дані та додати статистику за обсягами товарів та інформацію про рішення органів влади, що видають дозвільну документацію; ➤ розширити функціонал додавши можливості для електронного документообігу між підприємствами, брокерами, митними і контролюючими органами; ➤ надати можливість запам'ятовування інформації користувача для майбутнього введення у декларації, збільшивши кількість форм для друку та передбачивши експорт витягу у форматі MS Excel; ➤ доповнити функціонал відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 971 від 21 жовтня 2020 року; ➤ вирішити технічні проблеми пов'язані з використанням електронних ключів в особистому кабінеті та перебоями у роботі кабінету.
ЩОДО АНАЛІТИЧНОГО МОДУЛЮ BUSINESS INTELLIGENCE	<ul style="list-style-type: none"> ➤ покращити інтерфейс, зробивши його легшим та більш дружнім для користувач; ➤ додати якомога детальнішу публічно доступну статистику щодо митної вартості товарів та затримок товарів на кордоні; ➤ забезпечити безперебійну роботу Єдиної автоматизованої інформаційної системи Державної митної служби України

Рис. 3. Рекомендації щодо поліпшення роботи нововведень митниці

Ефективність діяльності митної системи за основними напрямками розвитку визначає необхідність внесення істотних змін в підходи до вдосконалення організаційно-структурної та управлінської діяльності. Успішна реалізація заходів, наведених на рис. 4, дозволить підвищити адміністративно-правову та економічну ефективність діяльності системи митних органів.

Рис. 4. Напрями покращання роботи митниці

Стратегічним орієнтиром митної системи є забезпечення економічної безпеки у сфері зовнішньоекономічної діяльності та сприяння зовнішній торгівлі, а стратегічною метою – підвищення рівня економічної безпеки, створення сприятливих умов для залучення інвестицій в національну економіку, збільшення дохідної частини державного бюджету, захист об’єктів інтелектуальної власності та сприяння зовнішньоторговельній діяльності на основі підвищення якості та результативності митного адміністрування.

Отже, розвиток митної служби має здійснюватися за наступними взаємозалежними напрямками, що відповідають стратегічним орієнтирам митної політики: вдосконалення митного регулювання та контролю; сприяння розвитку інтеграційних процесів й розвитку міжнародного співробітництва; вдосконалення системи державних послуг;

вдосконалення митної інфраструктури; вдосконалення інформаційно-технічного забезпечення; зміцнення кадрового потенціалу та посилення антикорупційної діяльності; розвиток соціальної сфери; вдосконалення організаційно-управлінської діяльності.

ПОВЕДІНКОВО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКІВ

Барабаш Леся Віталіївна

Уманський національний університет садівництва (м. Умань)

Виникнення та розвиток податків нерозривно пов'язані зі становленням державного устрою суспільства. Відтак цілком логічно, що й трактуються переважно вони як суто економічна категорія, виступаючи наразі не лише як ефективне та відносно стабільне джерело доходів бюджетів різних рівнів, а й потужним регулятором економіки. Відтак і сформувався сучасне уявлення про податки як «невід'ємний атрибут функціонування держави», якому властиві чотири сутнісні підходи, що визначають його природу: філософський, фінансово-економічний, соціально-економічний та правовий. І саме дану варіативність підтримує більшість сучасних вчених-фінансистів, які розглядають податок виключно крізь призму бюджету та пов'язаних з цим відносин між сторонами-учасниками. Однак існує ще один вектор функціонування податків, сприйняття та виокремлення якого необхідне, аби поглибити логіку пізнання – поведінково-психологічний.

Поведінковий підхід до трактування сутності та розгляду причин появи та розвитку податків задекларований світовою наукою лише у 50-х роках ХХ століття. Започаткував його Дж. Катона, і мав він на меті продемонструвати силу комбінування психології й економіки. Вчений зауважував, що «...психологічні чинники та традиційні економічні фактори переплітаються в одній єдиній моделі і повинні вивчатися разом, щоб зрозуміти економічну поведінку». А передумовою формування такого підходу стала гіперінфляція у Німеччині в 1923 році, що, на думку вченого, була спричинена результатом масової істерики. Також дослідник вважав, що існує різниця у сприйнятті економічних процесів через людину та через психологічний аналіз формування її рішень і дій, що доводило залежність економічних процесів від поведінки людей, точніше – різних моделей їхньої поведінки.

Трансформація сутності податків і причин, що на них впливають, розглядалася вченими давно та з різних позицій економічних процесів і пов'язаних з ними площин, однак ніколи з точки зору поведінкових і психологічних спонукань. Відтак усім відомо, що ще з ранніх історичних часів Стародавнього Сходу в економічній площині податки перейшли від форми добровільного пожертвування до узаконених джерел покриття витрат, передусім – воєнних. Проте і в першому випадку, і в другому існує ще один фактор: потреба у захисті й обороні, тобто первинна психологічна потреба, яку можна було реалізувати через економічні важелі впливу.

З розвитком державного устрою, змінюються і наукові підходи до трактування сутності податків і їх призначення. Зокрема, вчення меркантилістів і фізіократів уже визначають основні принципи оподаткування, зауважуючи при цьому на необхідності пропорційного оподаткування та його оптимізації, а також на впливі податків на розвиток й ефективність виробництва. І знову можемо бачити психолого-поведінкові маркери змін: неготовність громадян втрачати частку власних доходів чи статків вимагає пошуку варіантів добровільного їх акумулювання. Про це свідчить, зокрема, заміна загального підходу на пропорційний.

Прихильники маржиналізму, кейнсіанства й інституціоналізму, зважаючи на економічний розвиток держави та суспільства, продовжили пошуки оптимального оподаткування, зокрема у площині з'ясування впливу на результативність виробництва пропорційного та прогресивного оподаткування, а також через співвідношення прямих і непрямих податків. І доки намагалися з'ясувати економічні причини ситуації, психологічні чинники вже окреслили результат: свідоме та підсвідоме небажання втрат індивідуума реалізувалося у відчуття несправедливості, частково нівелювати яке допомогла прогресивність податків, а приховані витрати, що несуть у собі непрямі податки, створили ілюзію їх відсутності.

Податкові вчення ХХ століття, по суті, абсолютно не змінилися економічно, однак набули кількох ознак, що мали на меті, перш за все, досягнення належного психолого-поведінкових цілей: проводяться податкові реформи, метою яких є зменшення податків; бюджетна, податкова та грошово-кредитна політика переплітаються та тісно взаємодіють; податок стає інструментом ціноутворення, а платники – набувають можливості вплинути на оподаткування шляхом його законодавчого регулювання. Таким чином створюється психологічна ілюзія можливості впливу та водночас забезпечується відчуття справедливості оподаткування.

МИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Безрукова Наталія Валеріївна

*Національний університет "Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка" (м. Полтава)*

Свічкарь Віталій Анатолійович

*Національний університет "Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка" (м. Полтава)*

Митне регулювання як функція держави в умовах інтеграції та глобалізації зазнає внутрішніх трансформацій, факторами яких виступають як національні, так і наднаціональні процеси. Вони відбуваються вже кілька десятиліть. По-перше, за допомогою митного регулювання відбувається певне подолання невизначеності та зменшення ризиків. По-друге, митне регулювання виходить за межі національних кордонів та стає інструментом глобалізації. По-третє, елементи митного регулювання наднаціонального рівня іноді входять в протиріччя з національними інтересами. Безперечно, зазначені питання потребують як теоретичного, так і практичного вирішення.

Різні форми економічної інтеграції зумовлюють різні підходи до організації митного регулювання. Можливі три варіанти митного регулювання: за умов відсутності економічної інтеграції, в умовах дії зони вільної торгівлі, за умов створення єдиного митного простору.

В умовах відсутності торгово-економічної інтеграції, норми митного регулювання використовуються повною мірою: відбувається митний контроль товарів, їх декларування зі сплатою відповідних митних платежів, тимчасовим зберіганням товарів та їх транспортуванням під митним контролем, а також можливо застосування норм нетарифного регулювання.

Митний союз можна визначити як тарифну угоду, в якій гармонізовано митне законодавство, а також інші податки та збори, що стягуються при імпорті. Митний союз передбачає створення економічного простору, в межах якого країни відмовляють від використання будь-яких мит та зборів в торгівлі між собою, але зобов'язуються застосовувати єдиний митний тариф по відношенню до третіх країн. Тобто митний союз – це законодавчо оформлена митна угода, у відповідності до якої країни-члени відмовляються від стягнення мит в торгівлі між собою, одночасно гармонізуючи інші податки та збори, але запроваджуючи єдиний митний тариф по відношенню до інших країн. Таким чином, відбувається не тільки вільний рух товарів та послуг між країнами (як у випадку створення зони вільної торгівлі), а й гармонізація процедур митного регулювання.

Митний союз є третьою стадією інтеграції країн після зони преференційної та вільної торгівлі. Створення митного союзу може тягнути за собою і інші більш поглиблені інтеграційні форми, такі як спільний ринок та економічний союз. Створення зон преференційної і вільної торгівлі та митного союзу є елементами торгово-економічної інтеграції, коли відбувається вільний рух товарів та послуг між країнами. Так, зона вільної торгівлі передбачає відміну митних бар'єрів у взаємній торгівлі між державами-учасницями. За умов створення митного союзу, торгово-економічна інтеграція проявляється не тільки у забезпечення вільного руху товарів і послуг та наданні митних преференцій у взаємній торгівлі, але й у реалізуемій єдиній торговельній політиці по відношенню до третіх країн. Ця політика базується на введенні єдиного митного тарифу для товарів, що імпортуються з третіх країн.

Слід зазначити, що зростаючий об'єм торгівлі, посилення загрози міжнародного тероризму та міжнародної організованої злочинності потребує ефективної національної та міжнародної взаємодії між державними службами та представниками бізнесу. Це може бути досягнене через формування зон вільної торгівлі та митних союзів, що сприяє вирішенню проблеми подолання логістичних ризиків спільними зусиллями країн. Головним завдання державних служб країн стає застосування системного підходу у регулювання логістичних мереж постачань товарів, сприянні торгівлі, розвитку зовнішньоторговельних послуг при одночасному виявленні та контролі товарів, які становлять певну загрозу.

З 1 січня 2016 року між Україною та Європейський Союзом діє Угода про Поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ). У додатках до Угоди повністю описано тарифне регулювання торгівлі між Україною та ЄС. Система регулювання стосується мит, тарифних квот та вхідних цін. Це було першим кроком інтеграції України до Євросоюзу, який зараз є провідним торговельним партнером нашої країни.

ОБЛІК ТОВАРІВ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Черненко Ксенія Володимирівна

Полтавський державний аграрний університет (м. Полтава)

Сучасні схеми автоматизації торговельних підприємств формуються за двома напрямками: комплексної автоматизації та автоматизації окремих бізнес-процесів.

В рамках комплексної автоматизації реалізовується ланцюг від постачання товарно-матеріальних цінностей до процесу їх реалізації.

1. Постачання товарів пов'язане з оцифруванням прибуткових документів або їх одержанням в цифровому вигляді на основі електронного документообігу з постачальниками та подальшим автоматичним штрих кодуванням їх в базі ведення обліку підприємства.

2. Діджиталізація процесу постачання товарів як наслідок веде за собою автоматичне встановлення цін номенклатури з урахуванням рекомендованих цін постачальників, акцій та програм лояльності для клієнтів. Також при цифровізації товарного обліку автоматизується система ведення клієнтів та збутові процеси шляхом емітування дисконтних та накопичувальних карток і ведення баз даних клієнтів.

3. Автоматизація системи реалізації товарів та їх списання зі складу проходить з одночасним оприбуткуванням виручки в напіваавтоматизованому (через касира) та повністю автоматизованому режимах – через каси та термінали самообслуговування, що зменшує кількість робочих місць та знижує витрати підприємства.

В цілому ефект від діджиталізації обліку у торговій мережі досягається шляхом ведення точного кількісного обліку товару, зниження крадіжок та підвищення відповідальності персоналу, прискорення обслуговування покупців, зниження ступеня завантаженості продавців, збільшення товарообігу та прибутку. Все це підвищує престиж і конкурентоспроможність торгового підприємства.

Тож, діджиталізація обліку товарів засновується не лише на програмних засобах, які дозволяють вести бухгалтерський облік товарів (BAS, Універсал, Мастер тощо), а і на низці апаратних рішень, які дозволяють спростити роботу складського персоналу (сканери штрих-кодів) та процесу обслуговування клієнта (термінали та каси самообслуговування).

Найсучаснішими інструментами діджиталізація обліку товарів для роздрібних торгових мереж виступають наступні:

1. Електронні цінники (Electronic shelf labels, ESL) – сучасна система для управління цінами в торговому залі, заснована на технології електронного паперу і бездротової інфраструктури для передачі даних з облікової системи на цінники. Технологія дозволять скоротити час та витрати ресурсів на переоцінку товарів і зміну цін, дає нові можливості для реалізації маркетингових активностей, омнікальних продажів, залучення покупців. SystemGroup – єдиний в Україні системний інтегратор, який професійно впроваджує рішення класу ESL.

2. Cash&Cloud – сімейство серверних продуктів розробки SystemGroup. Це унікальні рішення, які значно розширюють функціональність Реєстраторів Розрахункових Операцій (PPO) Datecs і збільшують зручність керування мережею PPO для ІТ-служби та ЦСО, а також дають зручні інструменти для аналізу продажів і транзакцій. Отримання даних з контрольної стрічки, повідомлення про збої, моніторинг роботи PPO та багато інших сервісів на базі PPO.

3. dPOS – передова front-office система для автоматизації робочих місць касирів на ОС Linux. Вона включає реєстрацію всіх операцій з товарами і готівкою, забезпечує ефективне управління товарами, цінами і робочими місцями касирів. Також дозволяє реалізувати бонусну систему лояльності практично будь-якої функціональності.

Сучасними вітчизняними програмними комплексами для обліку товарів виступають BAS (конфігурація для України, що прийшла на заміну 1С. Всі програмні комплекси вітчизняних виробників дозволяють вести комплексний облік товарів з підготовкою окремих видів звітності та детальною аналітикою. Деякі з вказаних комплексів також дозволяють управляти товарними запасами, що автоматизує певні функції управлінського персоналу (IsProta BAS).

Сучасні тенденції діджиталізації обліку товарів рухаються в напрямі відсторонення від втручання людини до повної автоматизації самообслуговування торгових мереж та роботизації ланцюгів поставки товарів. Вітчизняні розробники програмного забезпечення з обліку товарів відповідають всім сучасним тенденціям.

ПОДАТКОВА ОПТИМІЗАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ЗНИЖЕННЯ ПОДАТКОВИХ ВИПЛАТ

Сарахман Оксана Миколаївна

Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів)

Податкова оптимізація – зазвичай під цим терміном розуміється діяльність, що реалізується платником податків з метою зниження податкових виплат. Існує поширена думка, що оптимізація проводиться тільки з метою максимального законного зниження податків. В цьому випадку її часто називають податковою мінімізацією. При цьому на

практиці мінімальні виплати виявляються не завжди оптимальними. Наприклад, підприємство, що виділяється із загальної маси надто малими податковими виплатами, ризикує привернути увагу відповідних органів влади, що загрожує додатковими витратами.

Мета оптимізації податків – не зменшення якого-небудь податку як такого, а збільшення всіх фінансових ресурсів підприємства. Оптимізація податкової політики підприємства дозволяє уникнути переплати податків в кожен даний момент часу. В умовах високих податкових ставок неправильне або недостатнє врахування податкового чинника може призвести до вельми несприятливих наслідків або навіть викликати банкрутство підприємства. Ситуація, коли підприємство платить податки формально слідуючи букві закону, без прив'язки до особливостей власного бізнесу, зустрічається в Україні все рідше.

Скорочення податкових виплат лише на перший погляд веде до збільшення розміру прибутку підприємства. Цілком можливо, що скорочення одних податків приведе до збільшення інших, а також до фінансових санкцій з боку контролюючих органів. Тому найбільш ефективним способом збільшення прибутковості є не механічне скорочення податків, а побудова ефективної системи управління підприємством.

В міжнародній економічній практиці виділяють три шляхи зменшення податкових платежів: 1) ухилення від сплати податків, 2) уникнення податків; 3) податкове планування.

Ухилення від сплати податків (tax evasion) – нелегальний шлях зменшення своїх податкових зобов'язань по податкових платежах. Легальної можливості «ухилитися від податків» не існує. Уникнення податків (tax avoidance) – мінімізація податкових зобов'язань законним використанням колізій і недоробок нормативних законодавчих актів; при цьому платник податків повністю розкриває свою облікову і звітну інформацію податковим органам. Порівняльні дані за кожним із цих механізмів наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика механізмів зниження податкових платежів

Критерії порівняння	Ухилення від сплати податків (tax evasion)	Уникнення податків (tax avoidance)	Податкове планування (tax planning)
Економічна вигода суб'єкта за умови успішного застосування	Максимальна	Середня або мінімальна	Середня
Рівень ризику	Максимальний	Середній	Мінімальний
Необхідна кваліфікація персоналу	Не вимагає особливої кваліфікації	Спеціальна або висока	Висока

Можливі санкції з боку держави	Аж до кримінального переслідування	Як правило, податкові або адміністративні	Переважаю податкові
Збиток, що наноситься державі і суспільству	Максимальний	Може бути від мінімального до максимального	Мінімальний
Переважне використання	Індивідуальні підприємці, малий бізнес	Малий, середній і крупний бізнес	Крупний бізнес
Залежність від змін економічної політики держави	Найбільш схильні до економічних, політичних та інших коливань кон'юнктури	Переважаю схильні до коливань у сфері оподаткування	Найменш схильні до економічних, політичних та інших коливань кон'юнктури
Поєднання з іншими механізмами зниження податкових платежів	Переважаю застосовується самостійно	Може поєднуватися з ухиленням від сплати податків	Може поєднуватися з ухиленням від сплати податків і обходом податків

Джерело: власна розробка.

Попри те, що всі три механізми активно використовують платники податків, викладені саме в такій послідовності вони є не тільки еволюцією від простого до складного, але і еволюцією характеру взаємин між бізнесом і державою, свого роду історію пошуку ними розумного компромісу.

Отже, податкова оптимізація скорочує невизначеність майбутніх податкових витрат економічних суб'єктів та ступінь їхньої адаптації до агресивного зовнішнього середовища. Саме тому особливості процесу оподаткування, його значущість для економіки країни в цілому та кожного платника податків зокрема, викликають необхідність виділення системи управління податковими платежами в самостійну галузь фінансового менеджменту та окремий науково-практичний напрям економічної думки в Україні.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ

Шурпенкова Руслана Казимирівна

Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів)

Сьогодні проблема побудови ефективної податкової системи – одна із найбільш актуальних у процесі розвитку в Україні ринкових відносин та інтегрування національної економіки в світовий ринок. І одним з шляхів її вирішення і зниження податкового навантаження на суб'єктів підприємництва повинно стати застосування пільгового оподаткування як ефективного регулятора економічних процесів.

Оцінка ефективності системи податкового планування є завершальним етапом податкового планування та індикатором результативності усіх заходів, що здійснювались з метою оптимізації оподаткування. Для перевірки результативності проведених заходів з оптимізації оподаткування необхідно провести аналіз ефективності податкового планування.

Організаційні форми аналізу ефективності податкового планування на підприємстві визначаються його розмірами, галузевими особливостями, організаційно-правовою формою

Система податкового планування передбачає розроблення податкового плану, який охоплює комплекс заходів оперативного, тактичного і стратегічного рівнів оптимізації оподаткування. Малі підприємства з невеликою чисельністю працівників та нерозгалуженою структурою для проведення аналізу залучають фінансового директора, головного бухгалтера або користуються послугами спеціалістів аудиторських чи консалтингових компаній. На великих підприємствах з розгалуженою структурою, аналізом ефективності податкового планування займається спеціальний підрозділ, що займається аналізом.

Якість аналізу ефективності податкового планування залежить від планомірності його проведення. В зв'язку з цим на кожному підприємстві вся робота щодо проведення аналізу повинна плануватись.

При проведенні аналізу ефективності податкового планування виділяють наступні етапи, що наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Етапи проведення аналізу ефективності податкового планування

I етап	Визначення об'єктів, цілів і задач аналізу.
II етап	Розробка синтетичних і аналітичних показників.
III етап	Збір і підготовка необхідної інформації, перевірка її достовірності, повноти та якості.
IV етап	Розрахунок показників і порівняння отриманих результатів з плановими показниками поточного року, фактичними даними минулих років та з середніми показниками у галузі.
V етап	Розрахунок впливу факторів на узагальнюючі показники.
VI етап	Виявлення невикористаних резервів для підвищення ефективності оптимізації оподаткування.
VII етап	Узагальнення результатів аналізу, оцінка ефективності податкового планування, розробка пропозицій та рекомендацій.

Джерело: власна розробка.

Особливо важливе значення при проведенні аналізу відіграє система показників, яка дозволяє всесторонньо охарактеризувати ефективність податкового планування на підприємстві. Ефективність податкового планування визначають за допомогою ряду коефіцієнтів, загальна схема розрахунку яких передбачає відношення сукупності податкових витрат або їхніх окремих складових до об'єму продаж, собівартості або прибутку. Показники можуть розраховуватись як в частках одиниці, так і у відсотках.

Показники результативності податкового планування можна розділити за наступними групами.

I група – показники, що дозволяють одержати загальну характеристику ефективності методів і схем, обраних підприємством (показник податкового навантаження, коефіцієнт податкового ефекту, коефіцієнт ефективності оподаткування, показник раціональності податкової політики).

II група – це показники, що характеризують частку груп податкових платежів, наприклад, в ціні продукції і в прибутку (коефіцієнт податкомісткості реалізованої продукції, коефіцієнт оподаткування ціни, коефіцієнт оподаткування прибутку, коефіцієнт оподаткування доходів, коефіцієнт оподаткування витрат).

III група – показники ефективності використання податкових пільг (коефіцієнт пільгового оподаткування, коефіцієнт ефективності застосування пільги).

Отже, результати отримані в процесі аналізу ефективності податкового планування дозволяють оцінити досягнутий позитивний ефект від оптимізації оподаткування і перевірити чи затрати, понесенні у зв'язку з запровадженням системи податкового планування є меншими за вигоди, отримані підприємством завдяки податковому плануванню.

ЗНАЧУЩІСТЬ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ СУБ'ЄКТОМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Багрій Конон Леонідович

Чернівецький торговельно-економічного інститут

Державного торговельно-економічного університету (м. Чернівці)

Основними цілями суб'єкта господарювання є побудова системи ефективного та своєчасного використання методів податкового планування, що є інструментом податкового менеджменту. В межах цієї системи мають бути розроблені моделі найкращої системи організації діяльності підприємства, беручи до уваги вимоги чинного законодавства.

Податковий менеджмент охоплює три рівні податкової політики:

- державний податковий менеджмент – регламентація оподаткування, контроль за сплатою податкових платежів, організація роботи контролюючих органів щодо адміністрування податків та зборів;

- податковий менеджмент підприємства – вибір найбільш ефективного варіанта сплати податкових платежів при альтернативних напрямках господарської діяльності (оптимізація);

- податковий менеджмент громадян – вибір такої форми сплати податків, яка найбільше влаштовує фізичну особу та сприяє підвищенню її добробуту.

Тільки виконання повного спектра робіт дозволить найефективніше організувати податковий менеджмент на підприємствах.

Найважливішою частиною концепції податкового планування є її принципи – основні теоретичні положення, що визначають сутність та основи податкового планування та їх теоретичне обґрунтування.

На сьогодні серед науковців немає одностайності щодо принципів податкового планування.

За розмірами та різноманітністю тлумачень принципів податкового планування їх можна класифікувати на загальні та спеціальні. Загальні принципи податкового планування характеризують взаємозв'язок внутрішньогосподарського планування й управління з податковим плануванням.

Ці принципи притаманні будь-якому виду бізнес-планування, включно з податковим плануванням як підсистемою внутрішньогосподарського планування та менеджменту (управління підприємством). Вони включають такі принципи: системність, участь (колегіальність), безперервність, гнучкість і точність. При цьому особливі принципи притаманні лише податковому плануванню. Вони визначають специфіку процесу податкового планування, його відмінні риси в системі управління підприємством. Включають принципи законності, оптимальності, альтернативності, комплексності, перспективності та природності.

Податки є одними з найбільших витрат, з якими стикається будь-яка компанія; менша сплата може означати більший прибуток і, своєю чергою, більшу вартість для акціонерів. Тому не дивно, що компанії прагнуть зменшити суму, яку вони платять.

Американські вчені виділяють такі рекомендації керівникам компанії щодо підвищення ефективності податкового менеджменту на підприємстві:

1) Прийняття відповідальності за контроль над податковими ризиками;

2) Регулярна та систематична участь у діяльності з моніторингу ризиків;

3) Виховування відповідного мислення щодо ризику.

Активна роль керівництва компанії в управлінні податковою політикою приводить до більш збалансованої ситуації щодо ризиків, сплати податків та отримання прибутків.

Слід також зазначити, що разом із податковим менеджментом такий вид менеджменту, як фінансовий менеджмент, займається мінімізацією ризиків суб'єкта господарювання.

До функцій фінансової дирекції належать: фінансовий аналіз і планування; управління рухом грошових коштів; управління фінансовими ризиками; амортизаційна, дивідендна, валютна, кредитна і податкова політика.

Також, необхідно виділити і чотири основних групи ризиків, якими управляє фінансовий менеджмент компанії, а саме: ринковий, кредитний, операційний та ризик ліквідності.

Отже, фінансовий менеджмент разом із податковим менеджментом компанії дозволить управляти ризиками, вивільнювати додаткові кошти, тим самим дозволяючи стабілізувати стан компанії, дати їй можливість розвиватися й отримувати конкурентні переваги, що в перспективі приведе до підвищення конкурентоспроможності компанії. Водночас, податковий менеджмент є однією із найважливіших частин фінансового планування компанії. До того ж, фінансова стабільність напряму залежить від ефективно побудованого податкового менеджменту, оскільки саме він організовує баланс фінансово-господарської діяльності з оподаткуванням.

Перспективні напрямки вдосконалення податкового менеджменту лежать у трьох взаємодіючих сферах діяльності підприємства, що регулюється окремими правовими нормами фінансово-бюджетної діяльності та відповідними законодавчими актами держави, та визначає:

1) встановлення інструментів виконання податкових зобов'язань суб'єктів податкових правовідносин;

2) прийняття науково обґрунтованих важелів поточного втручання в реалізацію державних бюджетів стимулювального характеру, у тому числі шляхом реалізації норм податкового законодавства та імплементації міжнародних норм;

3) розробка механізмів стимулювання оподаткування на основі збалансування інтересів підприємства та держави з урахуванням досвіду, який демонструє успішні результати в цьому питанні.

РОЗВИТОК ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Квашук Олена Володимирівна

Уманський фаховий коледж технологій та бізнесу

Уманського національного університету садівництва (м. Умань)

Тенденції переходу до ринкової економіки у сфері державного управління супроводжувалися спробами удосконалення податкової системи. Реформа та створення нової законодавчої бази в сфері оподаткування має ґрунтуватися на фундаменті існуючої податкової системи та відповідати тенденціям розвитку оподаткування в країнах Заходу. Метою реформування податкової системи України має бути створення податкової системи, сприятливої для економічного зростання. В контексті досягнення

ефективного співвідношення сплати податків та отримання суспільних послуг відбувається реформування податкової системи в Україні в умовах децентралізації. Зважаючи на відсутність більшості ключових атрибутів децентралізованої податкової системи в Україні, одним з основних напрямів податкової реформи варто визначити формування достатніх джерел власних доходів для територіальних громад, які органи місцевого самоврядування можуть мобілізувати у випадку необхідності.

Здійснення податкової реформи передбачене дорожньою картою в частині виокремлення реформ як першочергових пріоритетів реалізації Стратегії Сталого розвитку «Україна-2020». Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні податкова реформа визначена як одна з ключових серед секторальних реформ. Мета реформи – побудова податкової системи на засадах простоти, економічної справедливості, мінімізації затрат часу на розрахунок і сплату податків, спрямовану на формування умов для сталого розвитку національної економіки та забезпечення достатнього наповнення державного і місцевих бюджетів. Напрями реформи: – перехід від наглядово-каральної функції фіскальних органів до обслуговуючої; – зменшення кількості податків, їх розміру та спрощення порядку розрахунку і сплати; – впровадження електронних сервісів для платників податків; – зменшення податкового навантаження на заробітну плату з метою її детінізації; – удосконалення законодавства України, спрямованого на посилення боротьби зі схемами ухиляння від сплати податків. Варто наголосити на відповідності реформи податкової системи змінам у інших секторах економіки. Зокрема, податкова реформа, серед іншого, покликана вирішити питання забезпечення спроможності місцевого самоврядування в контексті відходу від централізованої моделі управління в державі. Цей аспект підтверджено

Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, в якій обґрунтовано доцільність створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень на засадах субсидіарності, партнерства між державою та місцевим самоврядуванням, а також правової, організаційної та фінансової спроможності самоврядування. З метою реалізації поставлених завдань Законами України про внесення змін до бюджетного та Податкового кодексів відбулася передача органам місцевого самоврядування додаткових бюджетних повноважень та закріплення стабільних джерел доходів місцевих бюджетів. Таким чином, було сформовано нову фінансову основу розвитку місцевого самоврядування в результаті: 1) перерозподілу загальнодержавних податків та зборів між бюджетами різних рівнів; 2) формування системи місцевих податків та зборів внаслідок віднесення до місцевих вагомих податкових джерел доходів бюджетів; 3) розширення податкових доходів бюджетів за рахунок запровадження акцизного податку з реалізації підакцизних товарів; 4) забезпечення повноважень місцевих рад щодо встановлення місцевих податків та зборів. Розвиток податкової системи в умовах децентралізації

потрібно розглядати в трьох аспектах: 1) взаємоузгодженості інтересів державного та місцевих бюджетів; 2) забезпечення фінансової самодостатності місцевого самоврядування; 3) визначеності напряму розвитку податкової системи на державному рівні.

У випадку націлення розвитку податкової системи лише на вилучення фінансових ресурсів для наповнення бюджетів відбувається нівелювання інтересів усіх прошарків суспільства та суб'єктів господарювання. Водночас при зниженні податкового навантаження на суб'єктів оподаткування відбувається зменшення обсягів грошових ресурсів на забезпечення функцій держави. Відтак для досягнення соціальної справедливості слід здійснити ефективний перерозподіл бюджетного забезпечення через систему оподаткування в контексті визначених пріоритетів економічного та соціального зростання за допомогою використання чітко визначених чинників формування податкової системи. Серед пріоритетів, на які слід зважати при встановленні правил оподаткування для досягнення економічного зростання, варто виділити такі: – підтримка розвитку підприємництва; – обмеження тіньової економіки та зниження її рівня; – формування умов для залучення інвестицій. Серед орієнтирів для досягнення соціального розвитку – наступні: – формування умов для забезпечення високого рівня зайнятості і самозайнятості населення; – встановлення раціонального податкового навантаження; – застосування справедливої системи оподаткування до різних платників; – ефективний перерозподіл доходів між платниками податків з різним рівнем доходів; – регулювання нерівності у доходах населення тощо. Починаючи зі здобуття незалежності в Україні здійснювались спроби реформи податкової системи та її розвитку в напрямку гармонізації з розвиненими країнами. Проте в умовах децентралізації та зміни територіальної організації влади можна констатувати комплексний підхід до розвитку податкової системи в напрямі посилення спроможності місцевого самоврядування та формування нової фінансової основи розвитку території.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ ТА ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ

Попов Микола Миколайович

Запорізький національний університет (м. Запоріжжя)

Череп Алла Василівна

Запорізький національний університет (м. Запоріжжя)

Сучасні умови ведення бізнесу в Україні характеризуються неймовірними викликами та різноманітними ризиками, з якими доводиться стикатися суб'єктам економіки. Проте, всупереч усім негараздам вони намагаються провадити свою господарську діяльність і робити це ефективно. Підступне російське вторгнення ускладнює роботу підприємств, подекуди навіть робить її неможливою. Тому відбувається релокація бізнесу, його диверсифікація, що потребує інвестицій.

Іноземні інвестори зараз украї обережно оцінюють можливості інвестування в українську економіку, держава спрямовує всі можливі фінансові ресурси на гідну відсіч російським агресорам. А бізнес має сприяти цьому. Резерв інвестицій можна віднайти за рахунок обґрунтованого оподаткування суб'єктів економіки.

В цьому контексті О. Подмарьов слушно зауважив, що податкове стимулювання інвестиційної діяльності є цілеспрямованими діями органів державної влади та місцевого самоврядування щодо встановлення і надання податкових пільг, стимулів, а також інших заходів, які поліпшують майнове та (або) фінансове становище визначених категорій платників податків (зборів) для створення економічної зацікавленості здійснення ними інвестиційної діяльності.

Проте взаємозв'язок між інвестиційною активністю суб'єктів економіки та їхнім податковим навантаженням навіть глибший, працює не лише в одному напрямі. Так, якщо податкова політика сприятиме інвестиційній діяльності, то це не зменшуватиме податкові надходження, а навпаки збільшуватиме їх. Адже бізнес розвиватиметься, зростатимуть масштаби господарської діяльності, відповідно і податкові надходження масштабуватимуться.

Група дослідників, а саме Н. Демчишак, О. Щуревич і М. Кобильник вважають, що зважаючи на досить вузький перелік інструментів державного регулювання інвестиційної діяльності, які використовуються в Україні, зокрема в частині надання податкових пільг, пільгового кредитування інвестиційних проектів та низькі обсяги іноземних інвестицій в економіку країни, необхідно звернути увагу на зарубіжний досвід та запровадити більш диференційований підхід до застосування податкових важелів стимулювання зростання інвестицій у перспективні види діяльності й сектори національної економіки.

Хоча слід наголосити, що з початком повномасштабної російсько-української війни державою було запроваджено значні зміни щодо зменшення податкового навантаження як на бізнес, так і на громадян.

У результаті податковий індекс отримав позитивну динаміку. Він визначається, зокрема Європейською Бізнес Асоціацією, шляхом поглибленого дослідження податкової системи України, що базується на експертних оцінках ефективності та легкості оподаткування, наданих безпосередньо платниками податків – бізнес-спільнотою. Методологія побудована на оцінюванні чотирьох основних факторів, з якими стикається кожен платник податків – від рівня складності податкової звітності та адміністрування до рівня якості роботи податківців:

- якість податкового законодавства;
- обтяжливість/легкість адміністрування податків;
- ступінь фіскального тиску;
- якість податкового обслуговування, роботи податківців.

Податок на доходи фізичних осіб у 2021 р. склав 10,6 % (рис. 1) та займає четверте місце від усіх доходів, які надійшли до державного бюджету. У грошовому вимірі до державного бюджету України за 2021 р. надійшло 137 555,2 млн грн надходжень від ПДФО, що на 20 273,9 млн грн або 17,29 % більше, ніж у попередньому році. У 2020 р. надходження дорівнювали 117 281,3 млн грн, що на 7 327,3 млн грн або 6,66 % перевищують обсяги 2019 р., які склали 109 954,0 млн грн. У структурі податкових надходжень за 2019 р. спостерігається скорочення питомої ваги ПДФО у наступних роках на 0,1 % та 0,3 % відповідно.

На сьогоднішній день у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні до законодавства було внесено ряд змін. Згідно Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 р. звільняється від нарахування ПДФО благодійна допомога (у тому числі на лікування, лікарські засоби, медичне обслуговування, реабілітацію тощо), яка виплачена: учасникам бойових дій та працівникам організацій та формувань, що беруть участь у забезпеченні безпеки та територіальної цілісності України, у тому числі тим, хто знаходиться у місцях ведення бойових дій; фізичним особам, що проживають у місцях ведення бойових дій, та/або вимушено покинули місце проживання через бойові дії у таких населених пунктах.

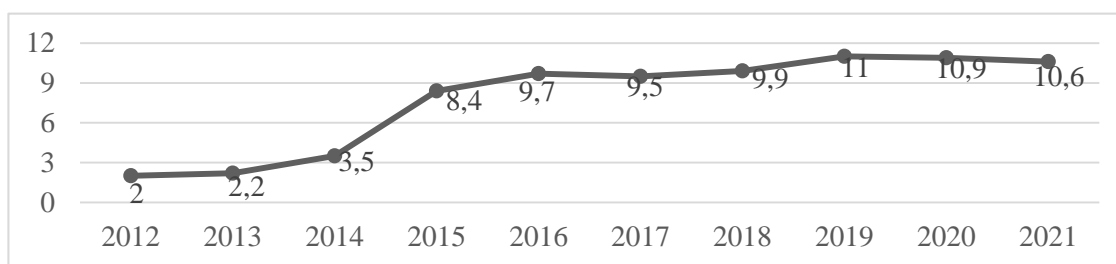

Рис. 1. Частка податку на доходи фізичних осіб у структурі податкових надходжень

Щодо інших змін, то відбулося зростання податкової соціальної пільги внаслідок збільшення суми прожиткового мінімуму. Базовий розмір ПСП у 2022 р. складає 1240,50 грн, що на 105,50 грн більше, ніж у попередньому році. 150 % ПСП дорівнює 1860,75 грн, що на 158,25 грн більше, ніж у 2021 р. та подвійна ПСП складає 2481 грн, що на 211 грн більше.

Об'єднаний звіт з ЄСВ, ПДФО та військового збору з 01.01.2022 р. буде подаватися щомісяця, а не щоквартально, через затримку даних по страховому стажу та соціальним виплатам, які необхідні Пенсійному фонду України та спільним представницьким органам.

Третя та подальші продажі нерухомості фізичними особами будуть оподатковуватися за ставкою 18 % від прибутку (різниці від ціни продажу та придбання нерухомості). В той же час при другому продажі ставка оподаткування складатиме 5 %.

Для ІТ-індустрії «Дія City» знижується ставка ПДФО з 18 % до 5 % задля стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні. Також передбачена податкова знижка з ПДФО для фізичних осіб, які здійснили інвестиції в український стартап протягом року.

Серед недоліків застосування ПДФО є приховування доходів, що веде до ухилення від сплати податків, корумпованість та тіньова економіка загалом, недосконале законодавство щодо призначення ПСП (станом на 01.01.2022 р. граничний дохід для застосування ПСП 3470 грн, а мінімальна заробітна плата 6500 грн), хоча вона вирівнює соціальну справедливість та зменшує податкове навантаження для малозабезпеченого населення.

Задля усунення недоліків необхідно впровадити прогресивну шкалу оподаткування, звернути увагу на досвід інших країн, підвищити фінансову грамотність та податкову культуру серед населення, запровадити систему заохочень щодо легалізації доходів. Також доцільно ввести диференційовану ставку в залежності від того чи заміжня/одружена людина, чи живе вона поодиночці/спільно з іншою людиною, від наявності та кількості дітей тощо.

Зважаючи на те, що ПДФО є одним із основних податків в Україні, доцільним буде впровадити податкову реформу, яка враховуватиме інтереси як держави, так і платників податків.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ВІД ЗДІЙСНЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Савченко Анастасія Олександрівна
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

На сьогодні правове регулювання відносин, що пов'язані з оподаткуванням доходів від здійснення адвокатської діяльності є досить актуальним питанням. На нашу думку, у чинному податковому законодавстві України відсутнє чітке та цілісне розуміння особливостей податково-правового регулювання адвокатської діяльності. Норми Податкового кодексу України закріплюють порядок оподаткування доходів від здійснення такої діяльності, але не беруть до уваги специфіку її провадження. Причинами цього є відсутність достатньої кількості теоретичних досліджень проблем правового регулювання оподаткування доходів від здійснення адвокатської діяльності, а також недосконалість податкового законодавства.

У статті 22 Податкового кодексу України закріплено, що об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід або його частина, обороти з реалізації товарів, операції з постачання. Отже, відповідно до цієї норми у адвоката виникає податковий обов'язок.

У зв'язку з тим, що існує декілька форм здійснення адвокатської діяльності, оподаткування доходів від зазначеної діяльності є диференційованим. Податковим кодексом України встановлено такі 3 форми оподаткування адвокатської діяльності:

- 1) оподаткування особи, яка проводить незалежну професійну діяльність;
- 2) оподаткування ФОП;
- 3) оподаткування юридичної особи.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює, що адвокат, який здійснює свою діяльність індивідуально, є самозайнятою особою. А відповідно до Податкового кодексу України самозайнята особа є платником податку як фізична особа – підприємець або особа, яка провадить незалежну професійну діяльність у випадку, що вона не є найманою особою в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності.

Варто зазначити, що самозайняті особи прирівнюються до найманих осіб, а їхні доходи, отримані як заробітна плата, оподатковуються відповідним чином за умови, що договір передбачає надання таких послуг більше одного календарного місяця в податковому році. Особи, які здійснюють індивідуальну адвокатську діяльність не можуть бути найманими працівниками і можуть використовувати найманий персонал у кількості не більше чотирьох осіб. Крім того, якщо в адвоката є наміри займатися індивідуальною адвокатською діяльністю, то він повинен стати на облік у контролюючих органах за місцем свого постійного проживання як самозайнята особа та отримати довідку про взяття на облік згідно зі ст. 65 Податкового кодексу України.

Для оподаткування доходів від здійснення адвокатської діяльності в організаційно-правових формах, а саме у формі адвокатського об'єднання та адвокатського бюро, Податковим кодексом передбачено загальну та спрощену системи оподаткування. У випадку, коли адвокатське бюро або адвокатське об'єднання обрало загальну систему оподаткування, то відбувається сплата податку на прибуток підприємств, ставка якого становить 18 % бази оподаткування. У платника податку з'являється зобов'язання – самостійно сплачувати суму, яка зазначається у поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого ПК України для подання податкової декларації.

Оскільки і адвокатське об'єднання, і адвокатське бюро є юридичними особами, то вони можуть застосовувати спрощену систему оподаткування та належати до третьої групи платників єдиного податку. Відповідно до податкового законодавства дохід таких суб'єктів господарювання протягом календарного року не повинен перевищувати 1167 розмірів мінімальної заробітної плати (7 585 500 грн станом на 01.01.2022 р.).

Незважаючи на те, що в Податковому кодексі України детально врегульовано систему оподаткування, досі існує чимало проблемних аспектів. Для прикладу, питання сплати єдиного соціального внеску у разі зупинення адвокатської діяльності. У судовій практиці є ситуації, коли податкові органи схиляють особу, яка вже зупинила свою адвокатську діяльність, до сплати ЄСВ.

Пункт 1 частини 1 ст. 31 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює, що у разі подання адвокатом заяви про зупинення адвокатської діяльності його право на заняття такою діяльністю зупиняється. Правовим наслідком зупинення права на заняття адвокатською діяльністю є те, що воно не може здійснюватися протягом певного часу, а наслідком припинення права на заняття адвокатською діяльністю є анулювання свідоцтва на заняття адвокатською діяльністю. Таким чином, якщо особа не займалась адвокатською діяльністю та не отримувала доходу від цієї діяльності, у зв'язку з відсутністю усіх законних підстав для зайняття адвокатською діяльністю, це свідчить про те, що особа немає обов'язку сплачувати єдиний внесок.

Отже, оподаткування доходів від здійснення адвокатської діяльності має певні особливості. Дослідження та аналіз сучасного стану правового регулювання оподаткування доходів від здійснення такої діяльності доводить, що існує потреба у чіткій законодавчій регламентації. Усунення проблем, вдосконалення податково-правових норм можливе лише шляхом внесення відповідних змін до Податкового кодексу України. А це, в свою чергу, сприятиме уникненню порушень прав як з боку адвоката, так і з боку держави.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИКИ АНАЛІЗУ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ

Обнявко Марія Володимирівна

Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця)

У сучасних умовах господарювання розвиток економіки для будь-якої держави світу – одне з найголовніших завдань. Як показує світовий досвід, саме малий бізнес відіграє у цьому надзвичайно важливу роль, адже він є джерелом надходжень до бюджету, а також, надаючи робочі місця, впливає на зайнятість. Малі підприємства здатні швидко реагувати на виклики ринку та нововведення і мають значну кількість таких переваг як висока мобільність, простота організаційно-управлінських зв'язків, вузька спеціалізація, гнучка структура виробництва, підтримання вільної конкуренції та ін.

Одним із факторів забезпечення ефективності господарювання є управління грошовими потоками, що є ключем до успіху в бізнесі, навіть під час кризи.

Грошові потоки є надзвичайно важливим елементом забезпечення ефективного функціонування підприємства, у зв'язку з чим необхідність в організації їх обліку, контролю, аналізу обумовлена існуванням практичних потреб фінансового управління.

Аналіз грошових потоків – це сукупність методів формування і обробки даних про грошові потоки, які дають об'єктивні оцінки стану, тенденцій розвитку, виявлення резервів підвищення ефективності використання грошових коштів та шляхів їх реалізації [1, с. 17].

Важливу роль у аналізі грошових потоків відіграє інформаційна база, яка складається із фінансової звітності, насамперед Звіту про рух грошових коштів. Значить достовірність фінансової звітності впливає на ефективність прийняття рішень в частині управління грошовими потоками.

Але, Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність» установлює зміст і форму Фінансової звітності малого підприємства в складі Балансу (форма № 1-м) і Звіту про фінансові результати (форма № 2-м) та порядок її заповнення, а також зміст і форму Фінансової звітності мікропідприємства в складі Балансу (форма № 1-мс) і Звіту про фінансові результати (форма № 2-мс) та порядок її заповнення [4].

Отже, враховуючи факт відсутності даного Звіту у малих підприємств, важливо віднайти альтернативну та ефективну методику аналізу грошових потоків без використання цієї інформації.

Варто зазначити, що розпочати аналіз грошових потоків доцільно, виходячи з поставлених завдань і інформаційної бази. Для цього використовують експрес-аналіз і поглиблений комплексний аналіз грошових потоків підприємства [2, с. 233].

З метою удосконалення організації і методики планування грошових потоків для забезпечення цілей підприємства необхідно чітко визначитись з основними етапами проведення аналізу грошових потоків. Поетапний аналіз грошових потоків дає можливість оцінювання діяльності підприємства в минулому, прогнозування потреби в грошових коштах та слугує підґрунтям для оцінки ефективності тактичного планування грошових потоків [5, с. 134–135].

Цінною є думка Піскунової Н.О. [3, с. 128], а саме «з метою підвищення якості аналізу грошових потоків слід проводити комплексний аналіз, що базується не лише на фінансовій звітності, а й на використанні податкової звітності, планів рахунків, історії розвитку підприємства, первинних документів, бухгалтерських звітів, оборотно-сальдових відомостей тощо».

Отже, зробимо висновок, що мале підприємництво є важливим та органічним структурним елементом ринкової економіки зі своїми характерними рисами та специфікою діяльності. Здатність малого бізнесу до структуроутворення ринку спричиняє потребу в його реформуванні та вжитті заходів для поліпшення функціонування.

Дорогоцінну роль при цьому відіграє результативне управління грошовими потоками, що передбачає регулярний аналіз руху грошових коштів, а також їх потоків. Традиційні пропоновані науковцями методики аналізу для малих підприємств не підходять, адже згідно МП(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність» вони не складають Звіт про рух грошових коштів. Однак, вважаємо, що можна обійтися і без використання даної форми звітності, використовуючи лише дані Балансу, Звіту про фінансові результати та деякі аналітичні.

Остаточної методики аналізу грошових потоків для малих підприємств не розроблено, тому дане питання потребує низки подальших

РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Шевчук Олександра Ігорівна

Державний податковий університет (м. Ірпінь)

Повномасштабний збройний напад Російської Федерації на Україну, який розпочався більш ніж пів року тому, обернувся загибеллю та пораненнями величезної кількості людей, руйнуваннями житлових будинків, об'єктів цивільної інфраструктури та цілих міст. Війна негативно позначилась на усіх сферах економічної діяльності. Не виключенням стала й зовнішньоекономічна діяльність. Проте, попри усі труднощі, наша країна не втратила свою присутність на зовнішніх ринках.

За даними Державної служби статистики, за першу половину 2022 року експорт товарів з України становив 22,7 млрд дол. США, або 76 % від показника торік (рис. 1). При цьому імпорту скоротився на 19,1 % до 25,2 млрд дол. США у річному вимірі (рис. 2).

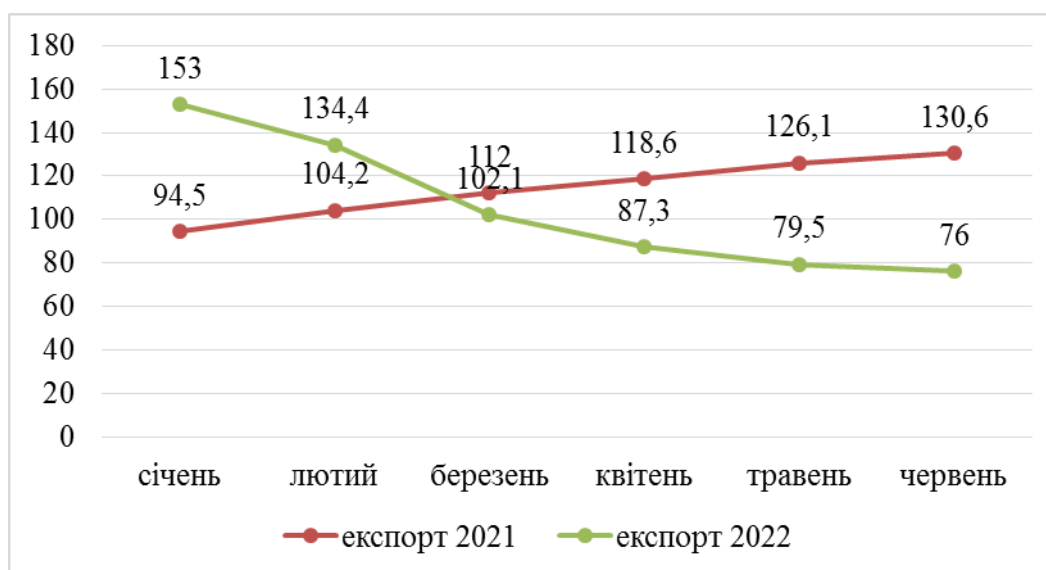

Рис.1. Темпи зростання (зниження) експорту товарів у % до відповідного періоду попереднього року (наростаючим підсумком)

Негативне сальдо зовнішньої торгівлі становило 2,5 млрд дол. США проти 1,2 млрд дол. США у першому півріччі 2021 р. Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами із 221 країни світу.

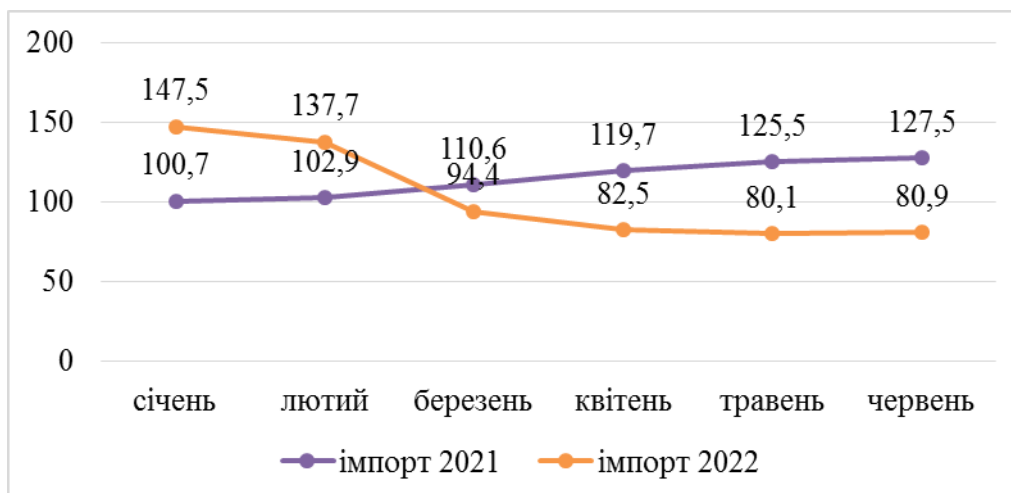

Рис.2. Темпи зростання (зниження) імпорту товарів у % до відповідного періоду попереднього року (наростаючим підсумком)

Отже, можна чітко прослідкувати, що у 2022 році теми зниження експорту та імпорту товарів мають висхідну тенденцію, що негативно позначається на економіці країни.

Складовою частиною воєнних дій стала географічна обмеженість зовнішньої торгівлі України. Перекриття північного та східного напрямків країнами-агресорами, а до того ж ще блокування всіх морських портів України, що позбавило можливості використовувати південний напрямок (через Чорне море) унеможливило зовнішню торгівлю з багатьма країнами. Як наслідок, єдиним напрямком зовнішньої торгівлі став західний. Саме тому прослідковується зростання частки ЄС в географічній структурі зовнішньої торгівлі товарами за підсумками першої половини 2022 року до 52,2 %. Зауважимо, що аналогічний показник у 2021 році становив 40,8 %. Втрата морського сполучення вплинула й на зовнішню торгівлю з іншими країнами. За підсумками першої половини 2022 року товарообіг з ними був на 34,5 % менший аніж у першій половині 2021 року, а їхня частка скоротилася з 47,5 % до 39,5 %. Передусім йдеться про скорочення товарообігу з КНР – на 42,6 %, Індією – на 33 %, а також Туреччиною – на 19,1 %. Таке скорочення значною мірою сформувало менші обсяги торгівлі з країнами Азії – на 36,1 %. Також зовнішня торгівля з країнами Північної та Південної Америки скоротилась на 40 %, а з країнами Африки – на 32,6 %.

За цей час найбільшу частку в українському експорті становили продукти рослинного походження – 24,1 % загального експорту, недорогочінні метали (передусім – чорні) – 17,6 %, олії – 12,1 % та мінеральні продукти – 12,3 %. Щодо імпорту, понад чверть всього імпорту припадає на пальне – 25,1 %. Також чимало імпортувалось машин та електротехнічного обладнання – 15,3 %.

Отже, зовнішня торгівля України в умовах воєнного часу зазнала суттєвих змін як у географічній структурі, так і у товарній. Показники експорту та імпорту значно скоротились з початком військового вторгнення, втім наразі вони дещо відновлюються. Одним з варіантів стабілізації показників експорту можна вважати переорієнтацію логістики з морського на альтернативні види транспорту.

РЕФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ОПОДАТКУВАННЯ В МИРНИЙ ЧАС ТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Булах Ірина Іванівна

Уманський фаховий коледж технологій та бізнесу

Уманського національного університету садівництва (м. Умань)

Українська держава починаючи від часу проголошення незалежності і донині перебуває у постійному процесі реформування. Трансформування стосується майже усіх сфер суспільного життя: освіти, медицини, науки, політичної та економічної сфер, воно впливає на діяльність органів державного управління та місцевого самоврядування, торкається систем забезпечення життєдіяльності держави: національної безпеки, оборони, бюджету, а також податкової системи України.

Реформування проводиться задля досягнення різних цілей: підвищення ефективності діяльності, впровадження демократії, забезпечення прав громадян, подолання корупції, а останнім часом і європейської інтеграції. У 2014 році разом із ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна взяла на себе ряд зобов'язань у політичній, економічній, енергетичній сферах, сфері юстиції, безпеки та боротьби зі злочинністю. Ці зобов'язання і де-юре, і де-факто стали орієнтиром перетворень, що проводяться в Україні.

У 2019 році незворотність європейського та євроатлантичного курсу розвитку держави була закріплена у положеннях Основного Закону: з того часу повноваження Верховної Ради України, Президента, уряду щодо реалізації цього стратегічного курсу держави визначаються на конституційному рівні.

Серед визначених цілей Угоди про асоціацію передбачається запровадження умов для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС.

Серед положень Угоди, що безпосередньо стосуються оподаткування, важливими є такі, які визнають і зобов'язують нашу державу застосувати принципи належного управління у сфері оподаткування, зокрема принципи прозорості, обміну інформацією та добросовісної податкової конкуренції.

Відповідно до положень Угоди Україна також повинна посилювати і зміцнювати співробітництво, спрямоване на вдосконалення і розвиток податкової системи та податкових органів України, зокрема посилювати потужності збору і контролю, з окремим акцентом на процедурах відшкодування ПДВ для уникнення накопичення заборгованості, забезпечувати ефективний збір податків і посилювати боротьбу з податковим шахрайством, а також ухиленням від сплати податків. Рамкові положення Угоди розкриваються та деталізуються у Плані заходів, які Україною 2017 року були окреслені як такі, що є обов'язковими для втілення в життя положень Угоди про асоціацію. До Плану заходів із часу його прийняття декілька разів вносилися зміни, що переважно стосувалися строків виконання зобов'язань, які, на жаль, часто порушуються.

Зокрема, заплановане законодавче закріплення принципів належного управління у сфері оподаткування та їх упровадження, зокрема принципів прозорості, обміну інформацією та добросовісної податкової конкуренції, на жаль, не виконано і відкладено на більш пізні терміни. Окремі принципи, які вже імплементовані у вітчизняне законодавство, зокрема, принципи стабільності та передбачуваності податкового законодавства, часто порушуються законодавчим органом при встановленні ставок податків та врегулюванні порядку адміністрування того чи іншого платежу.

Однак, на мою думку, саме ці принципи повинні стати основою побудови сучасних відносин органів влади і платників податків, визначати напрямок подальшого удосконалення законодавства, виходячи з людиноцентричної концепції.

Реформування податкової системи та удосконалення податкового законодавства – процес об'єктивно перманентний. Постійні зміни правового регулювання є свідченням не тільки того, що належне опосередкування суспільних відносин нормами права у цій сфері ще не знайдено та не досягнуто, хоча це теж до певної міри має місце.

Нині, в умовах війни, в офісі президента України обговорюється проведення в країні радикальної податкової реформи. Насамперед реформа буде передбачати зменшення податкових ставок. Остаточного рішення ще немає. Але обговорюється модель, яка називається «10-10-10»: 10 % – податок на прибуток, 10 % – ПДФО і 10 % – ПДВ, а також скасування ЄСВ і військовий збір 3 %. Однак при цьому майже повне скасування всіх пільг, посилення відповідальності за порушення податкового законодавства і такі речі, як, наприклад, доступ податкової до інформації про банківські рахунки для запобігання ухилення від сплати податків.

Обговорюється також часткове скасування можливості відшкодування ПДВ, яке передбачено існуючою податковою системою. Скасування ПДВ пов'язане з ідеєю впровадження податкових стимулів для розвитку переробної промисловості – в рамках реалізації такої ідеї можуть бути скасовані механізми відшкодування ПДВ на сировинні товари.

Переконана, що система оподаткування за своєю суттю повинна бути динамічною і адаптивною до швидких змін відносин у сфері виробництва, надання послуг, повинна враховувати процеси цифровізації, глобалізації.

Крім того, податкова система України повинна відповідати і політичним устремлінням держави на євроінтеграцію. Разом із тим, її важливість зумовлена тим, що податкова реформа є запорукою успішного проведення і ряду інших реформ у сфері фінансів та економіки, удосконалення податкового законодавства і є необхідною умовою ефективної роботи всієї економічної системи.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПЛАТИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПОДАТКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Корольчук Катерина Русланівна
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

На сьогодні актуальним питанням є фінансова децентралізація та важливість збільшення фінансової достатності місцевих бюджетів для розширення їх можливостей щодо фінансування покладених на них функцій та завдань. В цьому сенсі дослідження джерел формування доходів місцевих бюджетів, їх аналіз з метою виявлення існуючих недоліків та резервів їх збільшення набувають особливого значення.

Чинний Податковий кодекс України є правовим орієнтиром під час ухвалення органами місцевого самоврядування рішень, що стосуються запровадження місцевих податків та зборів.

Важливою складовою, що допомагає збільшити доходи місцевих бюджетів є земельний податок.

У зв'язку з тим, що 24 лютого 2022 року на всій території України було запроваджено воєнний стан, Верховна Рада України прийняла Закон № 2142-ІХ "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану". Ці зміни стосуються також земельного податку, адже за понад шість місяців війни велика частка земель, зокрема сільськогосподарського призначення, через ракетні обстріли й проведення бойових дій отримали суттєві пошкодження, а якість ґрунтів значно погіршилася.

Зазначений вище Закон містить такі нововведення:

- тимчасово, за 2022 та 2023 податкові (звітні) роки, не нараховується та не сплачується загальне мінімальне податкове зобов'язання за земельні ділянки, що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації, та/або за земельні ділянки, визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди;

- тимчасово, на період з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан, не нараховується та не сплачується плата за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) за земельні ділянки (земельні частки (паї), що

розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації, та перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, а також за земельні ділянки (земельні частки (паї)), визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди.

Слід звернути увагу, що бойові дії – це форма застосування з'єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) Збройних сил України, інших складових сил оборони для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самостійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння).

Засміченою вважається земельна ділянка, на якій наявні сторонні предмети, матеріали, відходи та/або інші речовини без відповідних дозволів, що з'явилися на ній унаслідок надзвичайних ситуацій і/або збройної агресії та бойових дій.

Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації, визначається Кабінетом Міністрів України.

Вказане положення Закону розповсюджується на:

- 1) земельні частки (паї) та земельні ділянки, що перебувають у приватній власності;
- 2) земельні ділянки, які перебувають у користуванні на праві постійного користування;
- 3) орендовані земельні ділянки державної та/або комунальної власності.

На підставі вищевикладеного, можна зробити висновок, що земельний податок є одним із перспективних варіантів трансформації податкової системи України. Проаналізовані зміни в оподаткуванні, які були прийняті внаслідок запровадження в Україні воєнного стану, на нашу думку, створять більш сприятливі умови для податків в цей складний час, а також сприятимуть підтриманню економічної сфери держави під час війни.

ПОДАТКОВІ ЗМІНИ ТА ПЛЬГИ ДЛЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ – ПІДПРИЄМЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Булківська Віолетта Андріївна
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

Повномасштабне військове вторгнення на територію України російської федерації стало сильним ударом по економіці нашої країни. Особливої допомоги за таких умов потребують фізичні особи-підприємці, оскільки малий бізнес по праву вважається найбільш чутливою ланкою економіки до криз і катастроф. Прикладом цього є збитки підприємців у зв'язку з запровадження карантину внаслідок COVID-19. Так, за даними Співки українських підприємців України у кризовий березень 2020 року

збанкрутіли і закрили свій бізнес приблизно 6 % суб'єктів малого підприємництва, що стало величезною проблемою для держави. На початку війни понад 40 % підприємців повністю зупинили свою роботу, зараз цей показник значно зменшився, проте, у повному обсязі наразі працюють лише близько 47 % дрібних підприємців. Тому в умовах спочатку фінансово-коронавірусної, а зараз і воєнної турбулентності одними з перших антикризових кроків є заходи, спрямовані саме на забезпечення виживання дрібного підприємництва.

На час війни та для післявоєнного стану розбудови країни необхідною є нова податкова модель, з цієї причини Президент України підписав Закон України від 15.03.2022 № 2120-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», що набрав чинності 17.03.2022 року. Закон містить кардинальні зміни щодо єдиного податку, зменшення ПДВ, акцизу на пальне тощо, основна мета яких є підтримка українського бізнесу на період дії правового режиму воєнного стану.

Так, з 1 квітня 2022 року для ФОП 1 або 2 групи тимчасово, до припинення або скасування воєнного стану в Україні, надано можливість не сплачувати єдиний податок. Проте, варто звернути увагу на те, що не сплачувати єдиний податок – це надана можливість, а не імперативна норма. Тобто, якщо фізична особа-підприємець має змогу і бажання підтримати фінансову стабільність територіальної громади та держави у період воєнного стану, він може заплатити єдиний податок і засвідчити таку сплату декларацією.

Загалом, сплата податків та єдиного внеску ФОПами в умовах воєнного стану відбувається відповідно до таблиці 1, що складена автором на підставі Законів України № 2120-ІХ від 15.03.2022, № 2142-ІХ від 24.03.2022, № 2173-ІХ від 01.04.2022.

Крім того, у перші дні війни держава звільнила платників податків від відповідальності за несвоєчасне подання податкової звітності, сплату податків, реєстрацію податкових та акцизних накладних, призупинила перевірку документів тощо. Винятком стало подання податкової звітності, подання якої вимагається відповідно до норм чинного законодавства. Проте, нормами Перехідних положень Податкового кодексу встановлено, що у разі неможливості своєчасного виконання податкового обов'язку платником податків, зокрема щодо дотримання термінів сплати податків та зборів, подання звітності, платник податків звільняється від відповідальності, що передбачається Податковим кодексом. Однак, у такому випадку закріплюється обов'язок виконати відповідні зобов'язання протягом шести місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Згодом, 27 травня 2022 року, набув чинності Закон №7360 і більшість цих звільнень було скасовано. Тому, зокрема, з 27 травня відновлено обов'язок реєстрації податкових накладних, які необхідно було зареєструвати до 15 липня 2022 року, в свою чергу, неподану декларацію про військовий податок – до 20 липня 2022 року, а несплачені податки – до 31 липня 2022 року.

Таблиця 1

Групи платників	Податки	Єдиний внесок	
		За себе	За найманого працівника
1	Добровільна сплата ЄП з 01.04.22 до закінчення воєнного стану	Має право не платити з 01.03.22 до закінчення або скасування дії воєнного стану + 12 місяців після його завершення	немає найманих працівників
2	Добровільна сплата ЄП з 01.04.22 до закінчення воєнного стану	Має право не платити з 01.03.22 до закінчення або скасування дії воєнного стану + 12 місяців після його завершення	Сплачує або може прийняти рішення про несплату ЄВ за працівників мобілізованих до ЗСУ
3	Сплачує ЄП	Має право не платити з 01.03.22 до закінчення або скасування дії воєнного стану + 12 місяців після його завершення	Сплачує або може прийняти рішення про несплату ЄВ за працівників мобілізованих до ЗСУ
4	Сплачує ЄП	Має право не платити з 01.03.22 до закінчення або скасування дії воєнного стану + 12 місяців після його завершення	Сплачує або може прийняти рішення про несплату ЄВ за працівників мобілізованих до ЗСУ
Загальна система, самозайняті особи	Сплачує ПДФО + військовий збір	Має право не платити з 01.03.22 до закінчення або скасування дії воєнного стану + 12 місяців після його завершення	Сплачує або може прийняти рішення про несплату ЄВ за працівників мобілізованих до ЗСУ

Крім того, відновлено всі камеральні та позапланові документальні перевірки, пов'язані з реорганізацією або ліквідацією юридичних осіб, отриманням бюджетного відшкодування, порушенням платниками валютного законодавства.

Отже, як видно з аналізу вище, докладаються значні зусилля задля стабілізації економічної ситуації в Україні та підтримки малого бізнесу, шляхом спрощення оподаткування. Реалізація збалансованої державної фінансової політики щодо підтримки малого бізнесу в умовах війни є необхідною складовою сучасної фінансової політики. Під час впливу кризових умов розвитку економіки державна допомога малому бізнесу може призвести до покращення економічної ситуації в регіоні та країні в цілому. Сьогодні саме з малим та середнім підприємництвом Україна пов'язує надію на позитивні структурні зміни в економіці, вихід з економічної кризи, швидке післявоєнне відновлення та створення умов для економічного зростання.

ПОДАТКОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТРЕТЬОЇ ГРУПИ ФОП НА ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Сарана Леся Анатоліївна

Східноєвропейський університет ім. Рауфа Аблязова (м. Черкаси)

Від початку повномасштабної війни стартувала податкова реформа і Верховною Радою України було внесено зміни до Податкового кодексу України, щодо питань оподаткування і звітності ФОП. Метою проведення даних трансформацій є підтримка підприємницької діяльності: скасування перевірок для всіх суб'єктів економічної діяльності, спрощення обліку, створення «спеціальної групи» суб'єктів господарювання з наданням їй пільг зі сплати єдиного податку, звільнення від сплати ПДВ, податку на прибуток на інших платежів, врегулювання питання сплати єдиного податку та ЄСВ, коригування процедури подання звітності на період воєнного стану.

Задля мінімізації податкового навантаження для ФОП – платників єдиного податку першої та другої групи надана можливість не сплачувати єдиний податок, починаючи з 01.04.2022 року і до закінчення воєнного стану; не сплачувати ЄСВ за себе та за найманих працівників, призваних під час мобілізації на військову службу до ЗСУ, починаючи з 01.03.2022 року і протягом 12 місяців після припинення воєнного стану в Україні.

Розглянемо детальніше питання створення спеціальної третьої групи ФОП, умови та критерії переходу до такої групи, переваги та можливості, які вона дає. Перш за все зауважимо, що мова йде не про постійно діючу третю групу ФОП, а спеціально створену третю групу ФОП зі встановленими пільгами по сплаті єдиного податку на період дії воєнного стану. Така «спеціальна» третя група функціонуватиме поряд і з постійно діючою третьою групою ФОП (у тимчасових нормах п. 9 підрозділу 8 розділу XX ПКУ використовується таке трактування: «платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, встановлені цим пунктом»).

Отже, податкове навантаження для спеціальної третьої групи ФОП на період дії воєнного стану – ставка єдиного податку складає 2 % доходу (замість 5 % для неплатників ПДВ і 3 % для платників).

Перейти до третьої спеціальної групи ФОП можуть ФОП та юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми, однак слід виділити основні умови переходу (за даними на 17.03.2022р.):

1) обсяг доходу за календарний рік не повинен перевищувати 10 мільярдів гривень (зауважимо, що для класичної третьої групи ФОП граничний дохід становить 1167 розмірів мінімальної заробітної плати, що, наприклад на початок 2022 року складає 7 585 500 грн. – згідно пп. 3 пункту 291.4 ПКУ). Однак 16.04.2022 р. набули чинності нові зміни до ПКУ, згідно з якими скасована вимога щодо максимально допустимого рівня доходів;

2) платниками єдиного податку «спеціальної» третьої групи ФОП не можуть бути: суб'єкти господарювання (юридичні та фізичні особи – підприємці), які здійснюють: діяльність з організації, проведення азартних ігор, лотерей (крім розповсюдження лотерей), парі (букмекерське парі, парі тоталізатора) (але зауважимо, з 26 квітня цю діяльність дозволили); обмін іноземної валюти; виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (але згідно Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану» від 01.04.2022 р. № 2173-IX дану діяльність дозволено); видобуток, реалізацію корисних копалин; страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів; представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку; фізичні та юридичні особи — нерезиденти. Відзначимо також, що для постійно діючої третьої групи ФОП таких обмежень набагато більше (їх перелік наведено у п. 291.5 ПКУ).

Варто зазначити, що на сьогодні для всіх платників податків, не тільки ФОП встановлено, звільнення від відповідальності за виконання свого податкового обов'язку, у тому числі щодо дотримання термінів сплати податків та зборів та подання звітності, у випадку відсутності у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок. При цьому, такий обов'язок має бути виконаним протягом шести місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ОПОДАТКУВАННЯ НА ПРИРІСТ КАПІТАЛУ

Мацука Вікторія Миколаївна

Маріупольський державний університет (м. Київ)

Податок на приріст капіталу – це податок, який компанії та фізичні особи сплачують із прибутку від продажу активів: цінних паперів, нерухомості, дорогоцінних металів.

Вивчимо досвід країн світу у сфері оподаткування на приріст капіталу. Країни світу пропонують різні умови оподаткування бізнесу. Ставка податку на приріст капіталу залежить від фіскальної політики країни та податкового статусу: ставка для нерезидентів частіше вища, ніж для податкових резидентів країни.

Наприклад, у Танзанії ставка для фізичних осіб – податкових резидентів становитиме 10 %, для нерезидентів – 30 %.

У Бразилії компанії – податкові резиденти сплачують податок за ставкою 30 %, а нерезиденти – 35 % від прибутку.

У Великій Британії незалежно від надходження інших доходів платники податків не сплачують податок з перших 5000 фунтів стерлінгів дивідендів. Дохід від дивідендів вище за цю суму оподатковується, ставка становить від 7,5 %.

В Угорщині, якщо іноземна юридична особа володіє акціями угорської компанії, то при виплаті дивідендів вона не сплачує податок на дивіденди. Фізичні особи включаючи нерезидентів, зобов'язані сплатити податок на дивіденди за ставкою 16 %.

Дивіденди на території Чехії оподатковуються за ставкою 15 %. Також між країнами існує Угода про уникнення подвійного оподаткування. Нерезидентам буде вигідно сплачувати податок на дивіденди в Чехії, якщо його розмір не перевищить 5 % загального обсягу дивідендів, а компанія, яка на них претендує, має у власності від 25 % і більше акцій товариства, що виплачує дивіденди.

На канадській території використовують багаторівневу податкову систему. Коли дивіденди отримує нерезидент, податок на дивіденди стягується у джерела. Тобто компанія, яка видає дивіденди, стає податковим агентом. При цьому одержувачу надаватиме податковий кредит.

У більшості країн податковим резидентом стає іноземець, який проводить на території держави щонайменше 183 дні на рік. Бувають винятки: наприклад, на Кіпрі можна стати податковим резидентом, якщо провести на острові від 60 днів на рік, у Великій Британії власнику нерухомості достатньо прожити 91 день, а в США податковими резидентами визнають усіх громадян та власників грін-карток. Компанія вважається податковим резидентом, якщо зареєстрована у країні чи керується звідти через постійне представництво.

Більше 30 країн світу скасували податок на приріст капіталу.

Сінгапур посідає перше місце у рейтингу країн за рівнем економічної свободи за версією американського інституту Heritage Foundation. Уряд вживає заходів, щоб підтримувати місцевий бізнес та залучати іноземних інвесторів: лише за 2020 рік вони вклали в економіку країни 92,1 млрд доларів. У Сінгапурі немає податку на приріст капіталу, спадщину та дарування. Фізичні особи – нерезиденти та резиденти – сплачують податок на прибуток, отриманий на території країни. Ставка прогресивна: максимальна ставка прибуткового податку становить 22 %, з 2024 року її підвищать до 24 %.

Швейцарія приваблює інвесторів економічною стабільністю: іноземці відзначають прозорі умови для ведення бізнесу та низький рівень корупції. У Швейцарії немає національного податку на приріст капіталу, але його встановлюють кантони на місцевому рівні. При продажі активів компанії сплачують податок на приріст капіталу і окрім цього податок на прибуток: його ставка в залежності від кантону варіюється від 11,9 % до 21,0 %.

У Монако лояльна податкова система, тому багато заможних іноземців переїжджають туди і ведуть там бізнес. Податку на приріст капіталу, прибуткового податку, податку на перехід права власності та

дивіденди для фізичних осіб у Монако немає. Податок на дарування та спадок необхідно сплатити, якщо майно знаходиться у Монако. У цьому випадку податкова ставка становитиме від 0 до 16 %, її визначають залежно від ступеня спорідненості.

В ОАЕ фізичні особи не сплачують податки на дохід, приріст капіталу, багатство, спадщину, нерухомість та дарування. ОАЕ входять до топ-10 країн, які вибирають для життя заможні люди. Серед причин для переїзду називають високий рівень розвитку економіки та сприятливе податкове середовище. Компанії в ОАЕ не сплачують податок на приріст капіталу. З 1 січня 2023 року компанії, чий прибуток перевищує 103 000 \$, сплачуватимуть корпоративний податок у розмірі 9 %.

Податок на приріст капіталу також відсутній у Гренаді, Антигуа та Барбуді, Сент-Кітс та Невіс, Бермудах, Домінікані, Маврикії.

В Україні в більшості випадків податки на інвестиційний дохід сплачуються за загальною схемою: 18 % податку на доходи фізосіб (ПДФО) плюс 1,5 % військового збору. Але при інвестуванні у різні активи можуть бути свої нюанси.

Таким чином, багато країн пропонують як спрощену і лояльну для бізнесу законодавчу базу, так й оптимальні умови оподаткування на приріст капіталу. При виборі країни варто розглядати кожну конкретну ситуацію: вид діяльності компанії, її організаційно-правову форму, мету власника, бажання чи небажання ставати резидентом країни та багато іншого.

ПРИБУТКОВЕ ОПОДАТКУВАННЯ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Сукач Олена Миколаївна

Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова (м. Черкаси)

Вагомим елементом української фінансової системи є страховий ринок, який представлено значною кількістю страхових компаній. Страхування є різновидом підприємницької діяльності, проте здійснюється у специфічній галузі економіки. А отже, страховий бізнес, як і будь-яка галузь економіки підлягає оподаткуванню. Державна політика, у сфері оподаткування страхового бізнесу, передбачає оподаткування самих страхових компаній та облік бази оподаткування страхових внесків та страхових виплат.

Специфіка діяльності страховиків полягає в тому, що вона спрямована на попереднє збирання коштів (страхових премій), щоб у подальшому при настанні певних подій (страхових випадків) забезпечити гарантовані виплати страхових відшкодувань. Проте, їхня діяльність, поряд із страховим захистом, спрямована на отримання прибутку. Прибутком від страхових операцій є позитивний фінансовий результат, в якому досягається перевищення доходів над витратами забезпечення страхування. Відповідно, отримані доходи підлягають оподаткуванню.

В Україні для страхових компаній, відповідно до п. 136.2 ст. 136 Податкового кодексу України ставки податку на дохід установлено у таких розмірах:

– 3 % за договорами страхування від об'єкта оподаткування, що визначається у п.п. 141.1.2 п. 141.1 ст. 141 ПКУ (п.п. 136.2.1 п. 136.2 ст. 136 ПКУ);

– 0 % за договорами з довгострокового страхування життя, договорами добровільного медичного страхування та договорами страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення, зокрема договорів страхування додаткової пенсії, та визначених підпунктами 14.1.52, 14.1.52 прим. 1, 14.1.52 прим. 2 і 14.1.116 п. 14.1 ст. 14 ПКУ (п.п. 136.2.2 п. 136.2 ст. 136 ПКУ).

Ураховуючи норми чинного законодавства щодо оподаткування страхових компаній, надходження до бюджету від даного виду діяльності є незначними (табл. 1).

Таблиця 1

Надходження податку на прибуток до зведеного бюджету України від страхових організацій, млрд грн

Стаття	2018	2019	2020	2021	I кв. 2021	I кв. 2022
РАЗОМ ДОХОДІВ	1184,28	1289,78	1376,66	1662,24	875,24	1022,51
Податкові надходження	986,35	1070,32	1136,69	1453,80	747,26	717,13
<i>Податок на прибуток підприємств</i>	106,18	117,32	118,47	163,84	76,85	77,67
Податок на прибуток страхових організацій, включаючи філіали аналогічних організацій, розташованих на території України	1,12	1,35	1,67	1,65	0,79	0,98
Частка податку від страхових компаній у загальній сумі податку на прибуток, %	1,05	1,15	1,41	1,01	1,02	1,27
Частка податку від страхових компаній у загальній сумі податкових надходжень, %	0,11	0,13	0,15	0,11	0,11	0,14

Сформовано та розраховано автором за даними: <https://openbudget.gov.ua>

Так, за 5 років дослідження податок на прибуток страхових компаній не перевищував 1,4 % загальних надходжень від податку. Якщо звернути увагу на його частку у загальних надходженнях, то вона взагалі знаходиться на рівні 0,11–0,15 %.

Зауважимо, що 2021 р. частка податку скоротилась на 0,4 %, що стало результатом скорочення кількості страхових компаній. Так, страховий ринок України, за підсумками 2021 р., скоротився на 48 ризикових компаній (non-life) та сім компаній, що спеціалізуються на страхуванні життя, а загальна кількість компаній, станом на 31.12.2021 р., становила 142 ризикові компанії та 13, що спеціалізуються на страхуванні життя.

За період бойових дій на території України, з реєстру виключені 10 страховиків-неліцензіатів, які були зареєстровані в зоні ООС та АР Крим, а також 1 страховик – після анулювання йому ліцензій. З 24 лютого 2022 р. страховий ринок зменшився на 5 учасників сегменту non-life: 3 страховики – після анулювання ліцензій (як захід впливу); 1 страховик – після анулювання ліцензій за заявою; 1 страховик, який був у січні 2022 року включений до ДРФУ, проте так і не отримав жодної ліцензії на здійснення страхової діяльності [3]. Проте скорочення кількості компаній за I квартал поточного року не мало негативного впливу на сплату прибутку, у порівнянні з попереднім періодом продемонстрував зростання на 0,2 пп. Надходження податку на прибуток компаній, й відповідно частка податку у загальній масі зросли на 0,25 пп., проте й надалі залишається вкрай низькою (0,14 % загальних податкових надходжень).

Відтак постає питання розробки певних механізмів регулювання податкового навантаження на страхові компанії. Але варто враховувати, що податкове навантаження страхового бізнесу має бути не вищим, ніж для юридичних осіб, які займаються іншими видами діяльності. Також, під час розробки інструментів податкового регулювання у страховій галузі необхідно враховувати захисну функцію страхування економіки загалом.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТОВАРНИХ РИНКІВ КРАЇН АЗІЇ

Назарова Мар'ям Марія Мохуббатівна

Державний торговельно-економічний університет (м. Київ)

Ущапівська Анастасія Миколаївна

Державний торговельно-економічний університет (м. Київ)

Економічне зростання в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні сповільнилося до 5 % у 2022 році в зв'язку з війною в Україні, пандемією і посиленням світових фінансових умов. Якщо глобальні умови погіршаться, а заходи внутрішньої політики будуть недостатніми, зростання може впасти до 4%.

Підприємства зіткнулися зі збоями в ланцюгах поставок, геополітичною напруженістю та нестримною інфляцією. Через хвилі Covid-19 та обмеження поставок збільшився розрив між попитом та пропозицією на багато товарів, що призвело до значного зростання цін. Тиск на глобальні ланцюжки поставок трохи ослаб на початку 2022 року, але знову посилюється через війну між Росією та Україною. Враховуючи переважну роль двох країн на світових товарних ринках, війна призвела до нового сплеску цін, спонукавши інфляцію і, у свою чергу, до змін заробітної плати. Через війну виробничі витрати збільшилися, що вплинуло на прибутковість підприємств. У деяких країнах зростання індексу споживчих цін перевищило цільовий показник центрального банку.

Вторгнення Росії в Україну створило найбільшу проблему для економічного зростання, оскільки країни з розвиненою економікою найбільше постраждали через зниження попиту з боку Європи, де відчули наслідки підвищення світових цін на сировинні товари. Оскільки країни Азії з розвиненою економікою мають міцні зв'язки з Європою, слабкий ріст на континенті позначився на зовнішньому попиті і, зрештою, на рості основних регіональних торгових партнерів, таких як Японія та Корея.

Більшість країн Азії, що розвиваються, є імпортерами нафти, газу і металів, що робить їх особливо вразливими перед зростанням світових цін на сировинні товари. Це означає, що погіршення їх умов торгівлі – показника цін на експорт країни щодо її імпорту – швидше за все, призведе до уповільнення росту, послаблення валюти та погіршення балансу поточних операцій. Високі ціни на продукти харчування та паливо також посилюють інфляційний тиск, особливо у країнах з низькими доходами, де вони становлять велику частку споживчих витрат.

Коронавірусні інфекції в більшій частині Азії відступили від своїх піків під час швидкого поширення омікрону, при цьому показники мобільності наближаються до допандемічних рівнів. Китай є найбільш помітним винятком із цього правила, оскільки блокування в Шанхаї та інших місцях призупиняють широкий спектр діяльності та загрожують викликати подальші збої в регіональних та глобальних ланцюжках постачання. Ці блокування є однією з причин, через які можна прогнозувати уповільнення росту в Китаї до 4,4 відсотка цього року, що вплине на економіку Азії через скорочення торгівлі та попиту.

Посилення глобальних фінансових умов позначатиметься на економічному зростанні. Прибутковість державних облігацій в основних країнах Азії почала зростати, оскільки Федеральна резервна система починає підвищувати процентні ставки США. Наші прогнози засновані на очікуванні того, що посилення політики за кордоном і зростання інфляції всередині країни змусять багато азіатських центральних банків самостійно підвищити ставки, що загальмує інвестиції. Ризики для економічних перспектив включають посилення трьох вищезазначених основних перешкод.

Ескалація війни в Україні призведе до подальшого зростання цін на продукти харчування та енергоносії, що може призвести до поширення соціального занепокоєння на інші країни.

Посилення грошово-кредитної політики США, яке значно швидше та масштабніше, ніж нині очікують ринки, матиме серйозні побічні ефекти для Азії. Якщо в результаті відбудеться руйнівний відтік капіталу, центральні банки в постраждалих країнах можуть відреагувати, розумно використовуючи всі політичні важелі комплексним чином. Низхідний ризик відтоку капіталу знижується у країнах, які створили сильні резерви, але посилюється там, де високий рівень боргу поєднується з іншими вразливими факторами.

Врешті-решт, уповільнення економіки Китаю через карантинні обмеження або інші фактори ризику, такі як слабкість у секторі нерухомості, також матимуть серйозні наслідки для регіону, враховуючи торгові зв'язки в Азії.

Усунення факторів, що чинять тиск на економічне зростання Азії, вимагає рішучих та скоординованих політичних заходів. Влада регіону потребує: захисту найбільш уразливих місць від зростання цін на паливо та продукти харчування; прив'язки середньострокових рамок податково-бюджетної політики задля забезпечення прийняттого рівня боргу; посилення грошово-кредитної політики там, де інфляція зростає швидше, наприклад у Сінгапурі, або перевищує цільові показники центрального банку, як у Кореї; проведення економічних реформ задля прискорення довгострокового зростання.

Хоча виробники сировинних товарів і розсудливі з фінансової точки зору, країни Азії можуть бути краще підготовлені до того, щоб витримати ці потрясіння. Очікується, що загальне економічне зростання сповільниться до 5 % у 2022 році, що на 0,4 процентних пункти нижче за прогноз жовтня минулого року. Якщо глобальні умови погіршаться, а заходи внутрішньої політики будуть недостатніми, зростання може впасти до 4 %. Поєднання фіскальних, фінансових та торгових реформ допоможе обмежити ризики, пожвавити економічне зростання та скоротити бідність.

Отже, після шоку, викликаного пандемією COVID-19, війна в Україні загрожує і без того нерівномірному відновленню країн Східної Азії та Тихоокеанського регіону, що розвиваються, за даними Світового банку. Війна йде на додаток до економічних труднощів, викликаних пандемією, посиленням грошово-кредитної політики у Сполучених Штатах та відновленням зараження «COVID 19» у Китаї. Потрясіння, спричинені війною в Україні та санкціями проти Росії, порушують постачання сировини, посилюють фінансовий стрес і уповільнюють глобальне зростання.

ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Сотник Ангеліна Анатоліївна

Державний університет “Житомирська політехніка” (м. Житомир)

Необхідною умовою ефективного функціонування та сталого розвитку торговельних підприємств в умовах ринку є удосконалення їх системи управління. Використання економічної діагностики в управлінні вітчизняними підприємствами не є чимось новим. Праці сучасних науковців-економістів свідчать, що дослідження бізнес-процесів підприємства не обходяться без застосування методів економічної діагностики, оскільки від вчасно ідентифікованого стану суб'єкта господарювання залежить опрацювання комплексу профілактичних

заходів, рекомендацій, процедур, спрямованих на покращення його діяльності або попередження виникнення несприятливих для його функціонування ситуацій і подій. Варто зазначити, що сучасна економічна наука має достатньо теоретичних напрацювань у сфері комплексного, поглибленого, фундаментального діагностування діяльності підприємства, проте більшість з них у практиці суб'єктів господарювання не використовується, оскільки велика кількість показників потребує додаткових аналітичних зусиль для формування однозначних висновків і не підходить для оперативного прийняття управлінських рішень. Зважаючи на викладене вище, застосування експрес-методів дослідження діяльності підприємства залишається актуальним і потребує подальших досліджень у сфері формування методичного забезпечення експрес-діагностики, який дасть можливість удосконалити процес управління торговельними підприємствами, щодо визначення відхилень поточної діяльності від встановленого планового рівня та можливостей досягнення стратегічних цілей розвитку.

Ефективність є складною економічною категорією, яка охоплює різні рівні господарювання і перебуває під впливом значної кількості внутрішніх і зовнішніх факторів. Тому важливо використовувати індикатори, які найбільш вдало характеризують суть ефективності як економічної категорії і можуть використовуватись в управлінському процесі. Зважаючи на те, що вирішення проблеми підвищення ефективності діяльності торговельних підприємств полягає в тому, щоб на кожну одиницю витрат досягти максимально можливого розміру прибутку, пропонуємо проводити експрес-діагностику досліджуючи темп зростання обсягів реалізації, ефективність маркетингової діяльності, ефективність закупівельної діяльності, ефективність виробничої діяльності (для підприємств-виробників продукції), ефективність збутової діяльності, ефективність продажів, ефективність виконання укладених договорів купівлі-продажу, закріпленість доходу від реалізації за покупцями, ефективність основної діяльності. Аналізуючи зазначені складові діяльності торговельних підприємств стає можливим проводити дослідження з урахуванням особливостей функціонування суб'єктів господарювання з урахуванням: масштабу діяльності, ланцюга діяльності, формування надходжень від реалізації, місця положення, спеціалізації.

Діагностика ефективності діяльності торговельних підприємств за визначеними напрямками враховує особливості їх функціонування і забезпечує реалізацію системного дослідження оскільки:

- темп зростання обсягів реалізації товарів дає змогу встановити потребу в продукції на ринку;

- ефективність маркетингової, закупівельної, збутової, виробничої діяльності встановлює доцільність витрат шляхом визначення кількості прибутку, яка припадає на одну гривню вкладених коштів на провадження маркетингової і збутової діяльності;

- ефективність виконання договорів купівлі-продажу передбачає визначення частки виконаних договорів у їх загальній кількості, яка в динаміці має тенденцію до зростання в межах від 0 до 1;

- динаміка закріпленості доходу від реалізації за покупцями передбачає, що кожен покупець буде формувати кожного разу більше надходжень від продажів;

- ефективність основної діяльності є базовим індикатором, який здатен оперативного встановити наявність незадовільної динаміки розвитку діяльності торговельного підприємства.

Отже, проведення експрес-діагностики ефективності діяльності торговельного підприємства за визначеними складовими, дасть змогу формувати інформативний висновок, який ґрунтується переважно на використанні внутрішніх інформаційних ресурсів. Періодичне проведення такого виду діагностики уможливує встановлення відхилень шляхом порівняння фактичних і попередніх оцінок, формування висновку щодо можливості досягнення довгострокових цілей розвитку, обґрунтування напрямків підвищення ефективності діяльності торговельного підприємства.

ПРОБЛЕМАТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ ТА ЇЇ СУТТЄВІ НЕДОЛІКИ У ВИРІШЕННІ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ В УКРАЇНІ

Шмигельська Ольга Дмитрівна
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

На сьогоднішній день здійснення в українському суспільстві глибоких економічних, політичних, державно-правових та інших змін одночасно характеризується значним посиленням соціально-правової напруженості, виникненням величезної кількості конфліктів у правовій сфері, багато з яких роками залишаються невирішеними. Традиційно захист порушених прав і охоронюваних законом інтересів здійснюється судами, які організовуються і фінансуються державою. Але сучасне правосуддя при багатьох очевидних перевагах має і ряд недоліків. Саме тому сучасному світі відбувається активний розвиток медіації як альтернативного способу врегулювання правових спорів.

Метою роботи є дослідження недоліків при застосування медіації при вирішенні податкових спорів у сучасних умовах та шляхи їх вирішення.

Даній проблемі присвятили праці, такі дослідники: А. Ю. Бучик, А. П. Гаврилшин, І. Я. Сенюта, Д. О. Шинкарюк, С. В. Овсянніков, Н. В. Ларіна та багато інших.

Попри те, що даній проблематиці присвячено низку праць, все ж виникає потреба в подальшому дослідженні цієї теми, адже через свою відносну новизну в нашій країні, медіація не є такою популярною. Особливо корисною медіація є для внутрішньо переміщених осіб задля захисту своїх прав, адже вона дозволяє заощадити час, гроші та емоційні сили.

Медіація у праві – це метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає проаналізувати конфліктну ситуацію так, щоб зацікавлені сторони самостійно змогли обрати варіант рішення, який задовольняв би інтереси та потреби всіх учасників конфлікту. На сьогоднішній день світова практика свідчить про те, що медіація є однією із найбільш популярних форм врегулювання конфліктів.

Поряд з тим варто зазначити, що податковий спір – це матеріальне охоронне правовідношення, що виникає між суб'єктами податкових правовідносин із приводу суперечностей щодо власних прав і обов'язків та/або законності правових актів контролюючих (податкових або митних) органів, що пов'язані із встановленням або застосуванням податково-правових норм.

Саме ефективність медіації багато в чому залежить від ролі третьої нейтральної сторони (медіатора), яка сприяє тому, щоб сторони змістили акценти з відсторонення своїх позицій на задоволення власних інтересів. Медіатор не є суддею чи арбітром – він не судить і не виносить жодних рішень. Його роль полягає в тому, щоб завдяки знанням певних медіаційних технологій допомогти сторонам знайти порозуміння і задовольнити інтереси сторін.

Керівник Українського центру медіації при Києво-Могилянській бізнес-школі Г. В. Єрмоєнко у своїх виступах «Практика медіації» підкреслював, що в Україні медіація набирає обертів і в зв'язку з цим потребує законодавчого врегулювання. Тому суттєвим кроком на цьому шляху стала розробка проекту Закону України «Про медіацію», який набрав чинності 15 грудня 2021 року.

Процес упровадження медіації в податкових спорах стримують такі фактори, як:

- низька зацікавленість платників податків у розвитку альтернативних способів вирішення спорів у результаті очікування переваг неформальних домовленостей, що мають за підґрунтя “корупційну складову” відносин;

- слабка мотивація податкових органів до зміни принципів і методів адміністрування податків та зборів;

- неготовність сторін податкового спорудо виконання публічних зобов'язань за наслідками альтернативного вирішення спорів.

Також до найбільш істотних недоліків медіації, при її застосуванні для вирішення правових конфліктів, можна віднести:

- 1) у медіації складніше бути впевненим в професіоналізмі медіатора, ніж судді у судовому процесі, тим більше, що медіатор, як передбачається, повинен виступати як фахівець відразу в декількох сферах, що на практиці виливається в неприйнятну поверховість знань в кожній з таких;

- 2) сильніші сторони отримують можливість нав'язувати свою точку зору слабким, оскільки медіація (в силу своєї неформальності) представляє менше процесуальних гарантій, ніж судовий розгляд або арбітраж;

3) невизначеність алгоритмізації процедури медіації, викликана тим, що держава відносить ці питання до компетенції медіативних організацій, як наслідок – істотної варіації змісту і поетапної структури таких процедур; в результаті особи, які вдаються до медіації, можуть не мати жодного уявлення про те, як вона повинна проводитися найбільш ефективно, і буквально змушені приймати і покладатися на встановлювані організаціями правила, зовнішнього (державного) контролю щодо яких належним чином або взагалі не передбачається, наслідком чого може бути низький рівень довіри конфлікуючих сторін до діяльності медіативних організацій;

4) суттєва невизначеність можливості залучення медіаторів до відповідальності за умисну і ненавмисну шкоду, заподіяну внаслідок здійснення ними своєї діяльності;

5) механізм медіації, в центрі уваги якої знаходяться суперечки і конфлікти між приватними конфлікуючими сторонами, приховує від громадськості деякі значущі спори, які мають або можуть мати соціально значущі наслідки.

Отже, на сьогоднішній день існує низка недоліків при застосуванні медіації, проте на нашу думку, аби ефективно вирішити хоча б частину із них необхідна сукупність таких умов: готовність безпосередньо самих учасників до вирішення конфлікту не в судовому порядку, а в порядку медіації та наявність в них мотивації; забезпечення прозорості механізму проведення медіації; забезпечення сторонам рівності та об'єктивності розгляду справи медіатором. Важливо усвідомлювати, що медіація є альтернативним способом вирішення правових конфліктів та буде дієвою лише за умови, що сторони спроможні взяти в ній участь, готові йти на компроміс та налаштовані на конструктивну взаємодію.

МЕДІАЦІЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Волинець Валерія Володимирівна
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

На сьогоднішній день війна, яку розв'язала російська федерація проти України, змінила життя кожного українця, проте варто зазначити, що саме з приходом такого періоду почали з'являтися нові проблеми та конфлікти.

Дана тема хоч є і досить актуальною, але малодослідженою, саме тому ми спробуємо зробити аналіз проблем, що існують в медіації для внутрішньо переміщених осіб та віднайти шляхи вирішення.

Розвиток медіації у податковій сфері міг би стати одним зі шляхів вирішення спорів, оскільки кількість податкових спорів в Україні щороку зростає. Це пов'язано з низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних слід віднести змінюваність податкового законодавства в Україні, що призводить до правових конфліктів, а також до нестабільності фіскальної політики. Серед суб'єктивних чинників, які впливають на

збільшення кількості податкових спорів, можна виділити зростання правосвідомості населення і, як наслідок, небажання миритися з порушенням своїх прав у сфері справляння обов'язкових платежів, підвищення рівня громадської активності та формування громадянського суспільства, а також нестабільність кадрового складу у фіскальній сфері, прояви корупції тощо. Якщо зважати на те, що і в платника податку, і в державних фіскальних органів завжди залишається альтернатива звернутися до суду за захистом прав, застосування альтернативної процедури (медіації) – це реальний шанс вирішити спір швидко та справедливо для кожного.

За науковою термінологією «медіація» (англ. mediation – “посередництво”) – вид альтернативного врегулювання спорів, метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту. На відміну від формального судового чи господарського процесу, під час медіації сторони доходять згоди самі – медіатор не приймає рішення за них.

Медіацію можна сміливо назвати інструментом налагодження саме національного діалогу, адже, у зв'язку із воєнним станом в нашій країні, багато людей змушені були покинути свої домівки та прихиститися на Заході України (зокрема і в Чернівцях). В кожній людині та сім'ї є свої потреби, свої правила, свої звички, які не завжди можуть подобатися іншим людям, що може спричинити конфлікт.

Однією з позитивних сторін медіації є значно нижча вартість процедури порівняно з використанням інших способів врегулювання спору.

Нині медіація є ефективним інструментом для пошуку порозуміння між конфліктуючими сторонами, головним чином завдяки своїй гнучкості. Тому що порядок, місце (можливість проведення дистанційних обговорень), тривалість і кількість зустрічей залежить від сторін.

Такі емоції як біль та гнів під час війни зазвичай загострюються, а тому проведення медіації у форматі онлайн є ефективним способом зберегти нерви та кошти на проїзд безпосередньо до медіатора.

Зазначимо, що у результаті особи, які вдаються до медіації, можуть не мати жодного уявлення про те, як вона повинна проводитися найбільш ефективно, і буквально змушують сторони приймати і покладатися на встановлені ними правила; відсутність зовнішнього (державного) контролю щодо здійснення процедури медіації, наслідком чого може бути низький рівень довіри конфліктуючих сторін до діяльності понад 200 медіативних організацій.

Запровадження процедури медіації – це позитивний крок до взаємодії та взаєморозуміння платників податків і контролюючих органів в Україні. Ефективне запровадження медіації допомогло б державі відновлювати довіру платника податку до державних фіскальних органів, а фіскальним органам – вибудовувати партнерські відносини з платниками податків, швидко отримувати справедливі суми оподаткування до бюджету, а

платникам податків – мати ефективний процес пошуку справедливого рішення на принципах паритетності сторін.

Вважаємо, що на законодавчому рівні доцільно закріпити норму про те, що представники органів, які їх представляють та адвокати, які представляють інтереси фізичних і юридичних осіб, при зверненні з позовом до суду у визначеній категорії спорів повинні бути наділені обов'язком пройти стадію досудового врегулювання спору (стадія обов'язкова, а не формальна), і лише за неможливістю такого врегулювати за допомогою медіації (з об'єктивних причин), перейти до розгляду справи по суті.

Отже, судові розгляди є «війною» між сторонами, що сперечаються, створюючи розрив між останніми. Скоріше, найцінніше в медіації полягає в тому, що сторони не тільки мають можливість врегулювати спір, а й зберегти та зміцнити свої відносини. У сучасних реаліях життя необхідно вести війну з агресором і вирішувати суперечки з протиборчими сторонами мирним шляхом за посередництва медіатора.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТОРІВ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ

Тардаскіна Тетяна Миколаївна

Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку (м. Одеса)

Терешко Юлія Володимирівна

Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку (м. Одеса)

Світовий поштовий простір розвивається у відповідності до нормативно-правових документів Всесвітнього поштового союзу і з урахуванням особливостей кожної окремої країни. Розглядаючи основні показники функціонування системи поштового зв'язку в деяких розвинених країнах та країнах СНД можна встановити відповідність стану поштового зв'язку України світовим тенденціям.

Отже, метою даного дослідження є аналіз міжнародного досвіду діяльності операторів поштового зв'язку щодо впровадження інновацій.

Сполучені Штати Америки (США). Поштова служба США (USPS) є незалежним агентством уряду США, що відповідає за надання поштових послуг в Сполучених Штатах. Це одна з небагатьох державних установ безпосередньо уповноважених Конституцією США.

Компанія надає наступні послуги:

- експрес-пошта (доставка на наступний день гарантована для більшості місць в США, у вихідні за додаткову плату з відстеженням доставки);
- пріоритетна пошта (доставка за 2–3 дні з можливістю стеження за доставкою відправлення);
- звичайне відправлення листів (поштове відправлення першого класу, доставка складає 1–3 дні);
- відправлення посилок;
- медіа пошта (тільки книги і записні носії інформації, не містить реклами, час доставки аналогічний посилкам);

– бібліотечна пошта (подібна до медіа-пошти, але є дешевшою і обмежується академічними установами, публічні бібліотеки, музеї тощо).

Конкуренція з боку електронної пошти і приватних операторів, таких як United Parcel Service (UPS) і FedEx, змусила USPS скорегувати свою бізнес-стратегію і модернізувати свої продукти і послуги. У відповідь на негативні тенденції USPS щорічно збільшувала продуктивність за рахунок більшої автоматизації, оптимізації та консолідації операцій.

Як перспективний напрям розвитку розглядається можливість комерціалізації e-mail з потенціалом додаткових доходів на рівні 250 млн дол. США на рік.

Німеччина. Німецький поштовий оператор – компанія Deutsche Post AG – працює під торговою маркою Deutsche Post DHL, є найбільшою кур'єрською компанією в світі.

Поштовий підрозділ поділяється на такі бізнес-одиниці:

– поштовий зв'язок обробляє внутрішній поштовий сервіс, а також міжнародні поштові відправлення з Німеччини;

– прес-служба обробляє внутрішнє розповсюдження друкованої продукції (газет і журналів);

– роздрібна торгівля функціонує через мережу внутрішніх торгових точок (поштові відділення), які пропонують повний спектр письмової кореспонденції, посилок і послуг поштового банку;

– діалоговий маркетинг надає послуги в області директ-маркетингу, такі як маркетингові дослідження і перевірки адреси;

– Parcel Germany обробляє внутрішні відправлення не-експрес посилок;

– Global Mail обробляє міжнародні поштові відправлення та внутрішню пошту в інших країнах під брендом DHL.

Великобританія. Компанія Royal Mail є державною поштовою службою в Сполученому Королівстві Великобританії та Північної Ірландії. Royal Mail Holdings PLC володіє Royal Mail Group Limited, яка у свою чергу управляє брендами Royal Mail (листи) і Parcelforce Worldwide (посилки). Історично склалося так, що центральний поштамт був урядовим відділом, який включав бізнес Royal Mail з доставки пошти, представленим в уряді. Royal Mail не була приватизована і в даний час залишається державною компанією. Однак Закон про поштові послуги дозволяє уряду приватизувати до 90 % компанії, з яких 10 % на користь працівників Royal Mail.

Компанія надає наступні послуги: універсальні послуги зі збору і доставки поштових відправлень в Великобританії.

Проаналізувавши міжнародний досвід щодо діяльності операторів поштового зв'язку з урахуванням впровадження інновацій, визначимо інноваційний формат розвитку оператора поштового зв'язку АТ «Укрпошта». Сучасними напрямками інноваційного розвитку оператора поштового зв'язку АТ «Укрпошта» є: впровадження інновацій в поштові послуги та технології; реформування системи управління; автоматизація виробництва та впровадження ІТ; розвиток сучасної інфраструктури; створення нових послуг та сервісів; проведення реформ кадрового персоналу.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ МИТНИХ ОРГАНІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Дорофеева Лілія Максимівна
*Ужгородський національний університет (м. Ужгород),
Закарпатська митниця (м. Ужгород)*

Три десятиліття розбудови та безперервної модернізації митних органів України переконують, що доля їх реформування значною мірою залежить від кадрового забезпечення та потребує залучення до системи управління на всіх рівнях професійно підготовлених, компетентних та ініціативних кадрів.

Митники у всі періоди вчилися і продовжують підвищувати свій фаховий рівень постійно, системно та комплексно. І це не лише адміністративні вимоги керівництва, це – одна із складових належного виконання посадових обов'язків. В митниці не можна виконувати свої завдання та функції на будь-якій ділянці без глибокого знання нормативно-правових актів, що регулюють митні відносини. І не важливо, якою є базова вища освіта: юрист, економіст, філолог, інженер, у будь-якому разі її завжди буде недостатньо для роботи в митниці. Тут практично немає вузькопрофільних посад.

Особливістю інституту митної служби є специфічний професіоналізм працівників, які окрім митної справи, повинні володіти багатьма знаннями, навичками, уміннями. Митник – це фахівець, добре знайомий з історією та географією своєї країни й закордонних держав, експерт, який повинен визначити не лише країну походження товару, а і його «оригінальність», розумітися на породах птахів і тварин, які стають предметом незаконних обладунків; знавець, що вміє миттєво визначити цінність твору мистецтва, розбирається у дорогоцінних каменях і металах, а також різних продуктах і речовинах.

Аналіз системи підготовки митників в інших країнах дозволяє говорити, що коло завдань сучасної митниці передбачає наявність у персоналу спеціальних фахових умінь і навичок, притаманних таким професіям як: військовий, товарознавець, слідчий, розвідник, перекладач, дипломат, фахівець ІТ, і цей перелік постійно доповнюється.

Було б логічним, якби особливостям роботи відповідали і специфічні вимоги до відбору персоналу і порядку проходження служби. Та на жаль, ті критерії, за якими оцінюють якість персоналу митниць міжнародні експерти: стійкість до стресів, готовність до швидкого прийняття рішень, знання крім англійської (або іншої поширеної в світі) мови ще й мови суміжної країни, вміння надати екстрену медичну допомогу, додаткові вимоги щодо фізичної підготовки та спеціальних навичок, не враховуються при прийомі на роботу в митницю.

Проведена в Україні уніфікація вимог до посад державної служби не кращим чином вплинула на питання відбору кадрів в митні органи. До

2012 року потреби митниць у персоналі приблизно на 80 % забезпечувались за рахунок випускників Академії митної служби України, де за 4–5 років навчання курсанти отримували не лише теоретичні знання з майбутньої професії, вони проходили практику безпосередньо в митницях, що дозволяло сформувати уявлення про майбутню роботу та усвідомити власні можливості.

З іншого боку, «відсіювалась» певна кількість претендентів на роботу в митниці (до 30 %) і не лише за критеріями успішності в навчанні, – враховувались морально-етичні аспекти і навіть наявність шкідливих звичок і схильностей.

Проте, вже багато років набір персоналу митниць відбувається на тих самих умовах конкурсу, що і на будь-які іншу державну службу. Додаткові вимоги до претендентів на посади в митних органах розглядаються як перешкоджання у доступі до професії. Відтак, потрібні митникам навички та знання залишається здобувати вже під час проходження служби.

У сучасних умовах інтенсивної змінюваності нормативно-правової бази, організаційних підходів та технологій, законодавство з питань проходження державної служби передбачає запровадження системи широкомасштабного професійного навчання персоналу.

Базовими принципами системи професійного навчання визначено його обов'язковість та безперервність протягом проходження державної служби; інноваційність та практичну спрямованість; індивідуалізацію та диференціацію підходів до навчання; а також наближеність освітніх послуг до місця проживання та проходження служби особи.

У повній мірі це відноситься і до митних органів, де ці питання давно знаходяться на особливому контролі, оскільки є складовою міжнародних стандартів митної діяльності.

Необхідність професійного навчання державного службовця визначається його безпосереднім керівником та службою управління персоналом державного органу за результатами оцінювання службової діяльності. При цьому, підвищення рівня професійної компетентності державних службовців проводиться протягом проходження служби, а підвищення кваліфікації не рідше одного разу на три роки.

Відповідно до п. 5 Положення про Державну митну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227, Держмитслужба організовує роботу з підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації посадових осіб і працівників Держмитслужби; а також бере участь у формуванні державного замовлення на підготовку та підвищення кваліфікації фахівців у сфері державної митної справи.

Механізмом реалізації вказаних завдань є система професійного навчання посадових осіб Держмитслужби, яка включає освітньо-професійні програми, загальні та спеціальні (сертифікатні) програми підвищення кваліфікації, загальні та спеціальні короткострокові програми підвищення кваліфікації.

Учасники професійного навчання реалізують своє право на професійне навчання через: підготовку (у тому числі спеціальну і спеціалізовану), підвищення кваліфікації, професійне навчання без відриву від роботи, стажування та самоосвіту.

За результатами професійного навчання його учасниками нараховуються кредити ЄКТС. Посадові особи митних органів у межах виконання індивідуальних програм мають набрати не менше одного кредиту ЄКТС протягом календарного року.

Основною формою підвищення кваліфікації є навчання за загальними, спеціальними професійними (сертифікатними) програмами підвищення кваліфікації. Таке навчання за сертифікатними програмами є обов'язковим для вперше прийнятих на службу в митні органи (протягом року з дня призначення), а в послідуєчому – не рідше одного разу на три роки.

Навчання вперше призначених працівників проводиться за очною формою упродовж восьми тижнів і складається з теоретичної підготовки на базі Департаменту спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення Держмитслужби(4 тижні), навчальної практики за місцем роботи (два тижні) та практичної підготовки на базі Департаменту (два тижні).

В послідуєчому, підвищення кваліфікації працівник митниці може проходити як в Департаменті спецпідготовки так і у інших суб'єктів надання освітніх послуг у сфері професійного навчання (провайдерів), які реалізують зазначені програми. Найбільша питома вага такого навчання охоплюється Департаментом спецпідготовки, проте є і позитивні приклади отримання якісних освітніх послуг у провайдерів, які розробили актуальні програми.

Сьогодні об'єктивно підвищуються вимоги до персоналу митних органів, що пов'язане як із організаційно-функціональними змінами, так технічним переоснащенням. Митниці потребують висококваліфікованих комплексних універсальних фахівців. Ми переконані, що є необхідність вдосконалити систему професійної підготовки, насамперед з урахуванням досвіду митних адміністрацій зарубіжних країн та рекомендацій ВМО.

РЕГУЛЮВАННЯ МИТНИХ ВІДНОСИН НА БОСПОРІ: ДЖЕРЕЛА ПРАВА

Колесников Костянтин Миколайович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Усупереч тому, що починаючи від другої половини ХІХ ст. дослідження окремих правових джерел понтійських еллінів та різноманітних питань і сюжетів, з ними пов'язаних, має потужну історіографічну традицію, проблема правового регулювання митних відносин на Боспорі в цілому історіографією ніколи не ставилась. Офіційні акти еллінських полісів, Боспору, Понту та Риму досліджувалися В. В. Латишевим, М. І. Ростовцевим, І. Б. Брашинським, Б. Н. Граковим,

Т. В. Блаватскою, С. А. Жебєльовим, В. В. Струве, В. М. Зубарем, В. Ф. Гайдукєвичем, І. П. Нікітіною, Ю. Г. Виноградовим, Ф. В. Шєловим-Ковєдєєвим, В. П. Толстиковим, М. В. Скржинською, С. Ю. Саприкіним та іншими видатними антикознавцями в коментарях до публікацій епіграфічних пам'яток та у власних історичних працях. В історико-правових роботах домінуючими пріоритетами залишалися аналіз загальних рис давньогрецького права та визначення основних характеристик переважно афінської та спартанської правових систем доби архаїки та класики. Оригінальна робота, присвячена праву античних держав Північного Понту, в 2006 році була написана харківським дослідником О. А. Гавриленком. Окремі дослідження історії митних відносин на півночі античного Понту були здійснені К. М. Колесниковим. Такий стан проблеми дозволяє сконцентруватися на розгляді системи правових джерел Боспорської держави та виявленні місця, яке займали в ній форми права, що регулювали митні відносини.

Система права давньогрецьких держав формувалася чотирма основними джерелами (формами) права: правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий акт та нормативно-правовий договір. Особливу роль відігравали міжнародно-правові домовленості. Кожен із цих загальних типів мав свої суттєві особливості, пов'язані з місцем та часом. Звичаєве право – усне за своєю формою, наскрізь сакралізоване та ритуально-процесуальне за характером. Крім власне юридичного наповнення до нього входили морально-релігійні установлення, норми поведінки, традиції та звичаї, що за своєю природою нерідко були далекі від правової сфери. Правовий звичай стародавніх еллінів був міцно пов'язаний з вихованням і навчанням, а також з позитивним правом, оскільки, як зазначав у діалозі “Держава” Платон, коли якісь людські звичаї ворожі справедливості, то марно розраховувати покласти край зловживанням у ділових взаєминах шляхом внесення поправок до законів (IV, 426e–427a). Закони (οἱ νόμοι) не повинні були, на думку Платона, втручатися в дріб'язки – питання ринку, взаємні приватні угоди, стосунки між ремісниками, бійки, подання позовів, установлення і стягування податків на ринку чи в гавані тощо. Регламентувати законом потрібно тільки найважливіші питання, пов'язані з релігійним культом (Plato., IV, 425–427). Закони, що приймалися народом, являли собою всього лише загальні засади правового регулювання. Ухвалювали їх, у принципі, довічно, тому їх прийняття обумовлювалося особливими заборонами, що заважали змінювати або скасовувати закон під загрозою важкого покарання. Той, хто ризикував пропонувати скасування існуючого закону, мав попередньо замовити собі гарантії безпеки “адейя” (ἀδεία). В протилежному випадку, якщо виявлялося, що законопроект суперечить якомусь старому чинному закону, його ініціатор переслідувався в порядку кримінального провадження за вчинення публічного злодіяння “ейсангелії” (εἰς-αγγελία) – “графє” (γράθη).

З огляду на те, що закони переважно відігравали роль загальних нормативно-правових і морально-релігійних регулятивних приписів, основна функція правової регламентації соціальних відносин лягала на підзаконні акти. Серед них основними були декрети народу та розпорядження правителів. Постанови або декрети народу називалися “псефісмами”. Назва “псефісма” (ψήφισμα) походить від слова, що означало дрібний камінець, за допомогою якого здійснювалося голосування на народних зборів. Псефісми – рішення щодо окремих питань, прийняті на підставі існуючого законодавства. Вони регулювали індивідуальні випадки, були спрямовані на конкретну особу, соціальну групу, певну ситуацію. Втім, подекуди саме псефісмами регламентувалися ті чи інші важливі питання. Тому з точки зору сучасної термінології чітке розрізнення між постановою-декретом (псефісмом) та законом (номосом) простежується далеко не завжди. Наприклад, назва запропонованого Канобом, сином Фрасідаманта, знаменитого й украй важливого законодавчого акту Ольвії про гроші 340–330 рр. до н. е. (IOSPE, I², 24) перекладається то як “закон”, то як “декрет”.

Було два різновиди псефісма: звичайні та урочисті. Урочисті поділялися на почесні декрети громадянам (посмертні чи прижиттєві) та декрети іноземцям. Постанови на честь громадян не встановлювали нових норм у митній діяльності. Втім, вони нерідко містили важливі дані щодо її змісту та характеру, і тому є неоцінними історичними джерелами з цього питання. Постанови на честь іноземців отримали назву “проксенічні псефісми”, або просто проксенії (προξενία). На ранньому етапі право їх ініціювання (εἰσσηγία, “ейсегетія”) належало всім громадянам, проте згодом були встановлені обмеження. Від III ст. до н. е. право законодавчої ініціативи на народних зборах залишилося виключно за діючими магістратами – громадянами, наділеними посадовими повноваженнями. В цьому справедливо вбачається тенденція олігархізації влади в демократичних полісах Північного Понту. Унікальна ситуація склалася на Боспорі: з IV ст. до н. е. право видання проксеній, що в усій Елладі традиційно належало народним зборам, було узурповане монархами. Архонти-басилевси, яких всюди за межами Боспору вважали тиранами, від свого імені опублікували всі відомі на сьогодні проксенічні акти (НД, № 1–4; КБН, 1, 2, 5).

Постанови на честь іноземців вирізнялися на плитах з білого мармуру, інколи з вапняку чи піщанику. Основним привілеєм перших проксеній була ателія (ἀτέλεια) – звільнення від експортно-імпортного мита. І. Б. Брашинський упевнений, що право надання всіляких пільг у торгівлі було виключно прерогативою боспорського монарха. На думку Ю. Г. Виноградова, нині відпали сумніви, що на Боспорі існувало загальнодержавне громадянство, так само як і право царів дарувати привілеї в межах усєї території Боспору. Це ставить крапку в суперечці щодо характеру влади Спартокидів на Боспорі: це була тиранічна територіальна держава (ἀρχή), що виросла на полісній основі, якій була властива не звичайна в грецьких полісах локальна політія, а приналежність до загальнобоспорського громадянства, до якого включали й нагороджуваних декретами осіб.

Поряд з ателією надавався цілий комплекс прав і привілеїв: власне проксенія, політія, енктесіс, продикія, проедрія, булевтерія, ісополітія, ісотелія, почесне право приймати феорів, промантія тощо. Завжди оголошувалася недоторканість майна під час перетинання митного кордону та дарувався безперешкодний доступ до акваторії порту в мирний та воєнний час. До середини IV ст. до н. е., як запевняє Ф. В. Шелов-Коведяєв, основним привілеєм на Боспорі, як і в усьому давньогрецькому світі, була ателія. Від середини століття перевага залишається за проксенією або політією (окремо або разом). Уже з Перісада I (344/3–311/0 рр. до н. е.) ателія витісняється на третє місце, а наприкінці IV або на початку III ст. до н. е. наперед остаточно виходить політія з проксенією або енктесісом (йдеться про громадянство, почесний статус друга держави та право придбання землі і будинку). Від початку IV ст. до н. е. простежується зацікавленість підприємливих іноземців укорінитися на Боспорі, а боспорські тирани виявляють зустрічне прагнення закріпити на підвладній території іноземних емпорів. Закономірно, що на межі IV–III ст. до н. е. з привілеїв залишаються в основному політія (з енктесісом або проксенією) та ателія. Особливо показово другорядне значення проксенії, оскільки переселення на Боспор позбавляло проксена можливості виконувати його консульські функції.

Наступну велику групу підзаконних актів (розпорядження правителів) складала нормативні укази або едикти володарів (κτῆρύματα) та адміністративні накази відповідних магістратів у своїх сферах компетенції. Передостання група історично виросла з останньої і була властива, головним чином, державам тиранічним чи монархічним. Навіть в офіційній ідеології елліністичних монархій володар, що вважався “живим законом”, усе рівно був не паном своїх підданих, а кращим з громадян, не власником держави, а частиною царства. Його посада у великій територіальній державі ніби походила, виростала з локальних полісних магістратур. Обов’язком такого монарха було збереження законів, гарантування законності. Серед таких едиктів збереглися дані щодо дарування разової безмитності приватному союзу судновласників, які містяться в написі з Горгіпії кінця II – початку III ст. н. е. (КБН, № 1134). У написі вказано, що фіасу навклерів (релігійному об’єднанню купців-судновласників), до якого входило близько 45 чоловік, боспорський цар Тиберій Юлій Савромат II (173/4–210/11 рр. н. е.) для капітального ремонту і прикрашення храму Посейдона надав право безмитно вивезти з горгіпійської гавані вантаж зернового хліба в кількості 1000 артаб⁴. Усі члени фіасу були заможними горгіпійськими громадянами, на що вказує відсутність при їхніх іменах εθνικα – вказівок на етнічне походження. Даний напис свідчить про тісний зв’язок правлячого дому Тиберіїв Юліїв з

---

⁴ Якщо йдеться про 1000 єгипетських артаб (1 артаба приблизно дорівнювала римському модію ≈ 29 літрів), то це було майже 29 т збіжжя, якщо мова – про мідійську артабу (відповідала аттичному медимну ≈ 58 літрів), то близько 58 т.

місцевим купецтвом, зв'язок не менш міцний, ніж був за Спартокидів, зокрема Левкона I (389/8–349/8 рр. до н. е.), якого неодноразово підтримувало місцеве й іноземне купецтво проти власних невдоволених підданих – пантікапейських громадян (Polyen., VI, 9, 2–4). У написі згадані вищі представники боспорської бюрократії (серед них – намісники Пантікапею і Горгіпії, стратеги, відповідальні за передачу мита на відкуп тощо), інтереси яких були пов'язаними з інтересами навклерів. Савромат II не тільки не противиться їхньому членству у фіасі, але ще й жертвує союзу значні кошти. Участь у правлінні фіасу градоначальників Пантікапею і Горгіпії, на думку С. А. Жебельова, вказує на те, що Боспорська держава і в імператорську епоху, як і раніше при Спартокидах, була перш за все торговою державою.

З розпорядженнями володарів та магістратів, а також з певними судовими постановами була пов'язана така форма права, як судово-адміністративний прецедент. Наприклад, афінські оратори Ісократ та Демосфен у своїх судових промовах неодноразово звертали увагу суддів на справи та рішення, скажімо, боспорських тиранів, афінських судів, народних зборів з типологічно схожих питань (Dem., XX; XXXIV, 36 etc.; Isocr., XVII, 57 etc.).

Нормативно-правовий договір як форма права ширився Елладою нерідко як результат подолання внутрішнього громадянського конфлікту в полісі – “стасису” (στάσις). Наприклад, відновлення царем Євмелом (310/9–304/3 рр. до н. е.) ателії для пантікапейців, оголошене на народних зборах 309 р. до н. е. як монарший дар, по суті стало наслідком громадянського примирення після кривавої міжусобиці. За свідченнями Діодора Сицилійського (Diod., XX, 24), предки пантікапейців користувалися таким правом у столичній та можливо в інших боспорських гаванях, а також, вірогідно, при торгових подорожах суходолом.

Ознаки міжнародно-правового договору властиві міжполісним угодам (συνθήκαι). На думку Т. В. Блаватської, вже на 394 р. до н. е. між Боспором і Афінами існував договір, що регулював взаємини двох держав. І серед іншого нормував судові процедури, дозволяв безмитне вивезення афінянами хліба з Боспору (ателія) та першочергове завантаження хлібом афінських суден (πρωτο-πρασια, “протопрасія”). Ателією й деякими іншими привілеями користувалися представники Спартокидів у Афінах (Dem., XX, 31–36; XXXIV, 36; Isocr., XVII, 57). Вирізані на стелах копії афіно-боспорських угод, за словами Демосфена, були виставлені в боспорській столиці Пантікапеї, афінському порту Піреї та в Гієроні (‘Γερών) – місцевості при вході до Боспору Фракійського (Dem., XX, 37). Існування такого договору підтверджується афінськими декретами 346 та 288 рр. до н. е. (МИС, № 3, 4). Перший з них вшановує нових володарів Боспору “Спартока, Перісада, Аполлонія, дітей Левкона” за підтвердження афінських привілеїв, наданих їх попередниками Сатиром I (бл. 393/2–389/8 рр. до н. е.) та Левконом (МИС, № 3). Прикметно, що архонти

Боспору згадуються в декреті Афінського народу як априватні особи без будь-яких титулів, звань чи посад. Другий декрет урочисто підкреслює дружелюбні почуття до афінського народу сина Євмела Спартока III (304/3–284/3 рр. до н. е.), який, дізнавшись про звільнення афінян від македонського гарнізону, “зрадив народному щастю і подарував 15 тис. медимнів хліба” (МИС, № 4). Між декретами 346 і 288 рр. велика відмінність, оскільки в останньому немає згадок ані про афінську ателію, ані про ателію, надану Спартокідам Афінами. Одне з пояснень цього – економічний стан Боспору в 288 р. до н. е. – не настільки квітучий, як у IV ст. до н. е., щоб відмовитися від мита на вивіз хлібу до Афін, прихильність яких була забезпечена одноразовим подарунком великої партії зерна (15000 мед. ≈ 615 т). Афіно-боспорські угоди IV–III ст. до н. е. за суттю були новим для елліністичного світу способом урегулювання митних і торговельних відносин – міждержавним договором, утім, утіленим, у традиційну для Еллади форму афінської проксенії Спартокідам та відповідні дари останніх. Контрагентом Афін у хлібній торгівлі з Боспором було не громадянство грецьких міст держави, а виключно Спартокии – їх родина й оточення як приватні особи. Вони самі, а не Боспор як такий, отримують ателію в Афінах (як зазначалося, в афінських декретах вони згадуються без офіційних титулів), у вдячність за яку гарантують афінянам торговельно-митні привілеї своїми едиктами (κηρύγματα), а не законами (οἱ νόμοι), псефісмами (ψήφισμα) чи проксеніями (προξενία). Ці привілеї отримують спочатку афіняни, а згодом усі купці, що вивозять хліб у аттичні гавані.

Важливе місце серед джерел історії регулювання митної діяльності займали б митні записи (ἀπογραφή) – описи майна, що робилися в портах і фактично були деклараціями митного оформлення та сплати митних зборів. На жаль, збереглися лише згадки про них у наративних джерелах. Для безпосереднього стягування мита функціонував інститут елліменістів (ἐλλιμενισταί). Як зазначалося в словнику Поллукса (VIII, 132), це – збирачі мита в гаванях. Вони вели в згаданих митних списках облік кількості і якості товарів, які вивозилися через пантікапейський порт (Dem., XXXIV, 34). У списки заносилися всі товари, що проходили через порт, у тому числі й ті, що не обкладалися звичайним вивізним митом. Немає сумніву, що цей облік проводився не стільки зі статистичною, скільки з фіскальною метою: за припущенням І. Б. Брашинського, купці, звільнені від вивізного мита, сплачували “елліменіон” (ἐλλιμένιον τέλος) – портове мито з кількості товарів, що проходили через гавань і фіксувалися в статистичних списках елліменістів.

Між учасниками торговельних операцій укладалися контракти у письмовій або усній формі. Ми маємо безліч згадок про них. Щодо Боспору комерційні угоди згадуються найчастіше Демосфеном (Dem., XXXIV, 7 etc.) та Ісократом (Isocr., XVII). Серед контрактів слід виділити договори про наймання кораблів для здійснення комерційної подорожі. Такий договір фрахту укладався з власником судна – навклером. Зберіглося чимало

подібних договорів, що детально визначали обов'язки сторін на підставі державних законів про торгівлю. Детальні відомості збереглися щодо договорів між кредитором (“трапезитом”) та купцем (“емпором”). Переважно всі норми контрактів відносяться до норм добровільних зобов'язань й належать сфері приватно-правового, зокрема, цивільно-правового регулювання. І хоча ці контракти частково збереглися до наших днів, вони не можуть пролити всього світла на поставлені питання.

Окрему групу юридичних джерел складають іноземні нормативні акти щодо Боспору. Першу їх підгрупу утворюють проксенії, видані різними давньогрецькими полісами громадянам Боспору, насичені широким колом супутніх пільг та привілеїв. Проте, тільки в чотирьох випадках з усіх декретів, адресованих вихідцям із Північного Понту, що дійшли до нас, серед інших значущих привілеїв зустрічається ателія (безмитність), а в одному випадку – ісотелія (рівність з природними громадянами у податках і митах). З цих чотирьох випадків боспорити згадуються двічі. Так, Дельфи і Делос у III ст. до н. е. дарують своїм проксенам, серед яких “Нікій, син Геракліда, буспорит” (МИС, № 12) та “Койран, син ...еміда, пантікапаїт” (МИС, № 21), свободу від усіх податків – *ἀτέλειαν πάντων*.

Другу підгрупу іноземних джерел складають нормативні акти, видані чужоземними державами спеціально для боспорських володарів чи їх держави. Серед них – афінські декрети 346 та 288 рр. до н. е. (МИС, № 3, 4), а також низка римських імператорських рескриптів, що визначали міжнародно-правовий статус Боспору. Останні, на жаль, не збереглися до наших днів. Їх наявність та зміст ми змушені реконструювати за наративними історичними джерелами.

Таким чином, можна підсумувати, що загальні засади правового регулювання в античних колоніях Північного Причорномор'я в архаїчну добу базувалися на звичаєвому праві та на законах. Різні аспекти фінансового та митно-податкового регулювання спиралися на декрети народних зборів чи боспорських тиранів (*ψήφισμα*) та едикти останніх (*κτῆρύματα*). Починаючи від доби класики, точніше від межі V–IV ст. до н. е., починається домінування саме останнього різновиду форми права, що стає особливістю Боспору до кінця його існування. Конкретні питання митних відносин розв'язувалися шляхом надання безмитності іноземцям та певних привілеїв громадянам в урочистих постановках – почесних псефісмах та проксеніях, які всупереч загальногрецькій традиції видавалися не народними зборами, а архонтами-басилевсами. Помітну роль відігравали нормативно-правові договори (якщо не за формою, то за суттю) та міжнародно-правові угоди, оформлені в традиційні для архаїки та класики форми урочистих декретів–проксеній та указів правителів (наприклад, договори між Боспором та Афінами про взаємні ателії). Окремий комплекс джерел правового регулювання митної діяльності складала іноземні нормативні акти. Серед них, одна група – проксенії інших полісів, надані громадянам Боспору, інша – рескрипти римських імператорів щодо визначення міжнародно-правового статусу царства.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

XVI Міжнародна наукова конференція

“ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА”

27–28 жовтня 2022 р.

Упорядкування Дячка О. О.

Матеріали подано в авторській редакції.

**Підписано до друку 26.10.2022. Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,31. Облік.-вид. арк. 13,61. Тираж 100 прим.
Замовлення № 70.**

**Дніпро: Університет митної справи та фінансів
(свідоцтво про видавничу діяльність ДК № 6198 від 24.05.2018 р.).
49000, м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4**